

GORIŠKI LETNIK

2

1975

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

GORIŠKI LETNIK
ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

2

NOVA GORICA 1975
IZDAL GORIŠKI MUZEJ

»GORIŠKI LETNIK« 1975

»Goriški letnik« smo leta 1974 pričeli izdajati z namenom, da postane vsakoločna periodična publikacija. Lep sprejem, ki ga je doživelja prva knjiga, je potrdil primernost namena. Vsebinske zasebne druge knjige se ne razlikuje od prve, »Goriški letnik« ohranja svoj namen in pomen. Metodologija dela z ene ter zemljepisnozgodovinska pokrajinska upravičenost z druge strani določata vsebino Izdaje. Kljub letosnjemu bogatemu letu »zbornikov« na Primorskem (izšla sta tolminski In pivški, bistriski je v pripravi), ne moremo govoriti o dvotirnosti, zato »Goriški letnik« ohranja svoj program, ki temelji tudi na želji po kar najvišji stopnji strokovnosti in znanstvenosti ter na skrbi po rednem izhajjanju.

Tudi v drugi knjigi »Goriškega letnika« smo že le enakomerno zaobjet in obravnavati družboslovne in prirodoslovne panoge, ki naj bi bile tipične tudi za muzejsko stroko. Želja je le deloma uspeла, saj je prirodoslovni del z zemljepisnim delom vred povsem zanemarjen. Skrb izdajatelja mora biti, da se ta pomankljivost v bodoče odpravi. Sicer pa tudi upoštevane smeri niso zastopane z enakimi deleži tako po vsebini kot prostoru, ki jim je odmerjen.

Goriški muzej je ob pripravah za izdajo te knjige odposlal nekaj desetin vabil za sodelovanje različnim piscem doma in na tujem. Odmev na vabilo nas je prijetno iznenadel in na tej tem še zlasti poudarimo pripravljenost tujih avtorjev, da sodelujejo pri številki, ki smo jo pripravljali, kakor tudi pri naslednjih knjigah. Ko bomo pripravljali tretjo številko, sodelavcev ne bomo posebej vabili, vabilo naj bodo te besede. Koristili nam bodo vsi izvirni prispevki, povezani z zemljo in človekom, v preteklosti in danes, na področju, iz katerega in za katero, publikacija črpa pravico svojega obstoja (Posočje v najširšem pomenu besede).

V drugi knjigi »Goriškega letnika« sodeluje več Italijanskih avtorjev, s tem naj izdaja potrjuje svoj obmejni značaj. To se nam zdí primerno tudi zato, ker dobiva »Goriški letnik« v ponovno oživljeni reviji »Studi Goriziani« znanstvenega sogovornika onstrane. Morda bo prihodnost pokazala potrebo, da so prispevki tujih avtorjev objavljajo v celoti v jeziku izvirnika.

Vsebine knjige ne bomo posebej predstavljali, prav tako tudi ne piscev, saj smo jih na kratko predstavili ob njih prispevkih. Naj le dodamo, da smo rubriki »Zapiski« pripravili novo, -Ocene in poročila«, ki je posvečena zaznamkom in ocenam o različnih knjigih in periodičnih publikacijah.

Tudi za to knjigo »Goriškega letnika« smo razpisali prednaročilo, povabljeni so s podpisom naročila postali stalni naročniki. Ne moremo zapisati, da je bil odziv izjemen. Želimo si ohraniti stalno število naročnikov kot enega od pogojev za redno izhajanje. Denarna sredstva za izid je prispevala KS Nova Gorica, nekaj oglesov so priobčile delovne organizacije, poseben pa je delež Ljubljanske banke, poslovna enota Nova Gorica, ki je prevzela nad »Goriškim letnikom« pokroviteljstvo. Iz navedenih virov je bilo mogoče omogočiti izid, zato smo dolžni posameznikom kot organizacijam zdrženega dela najtoplejšo zahvalo. Naše naštevanje pa je nepopolno, če se ne spomnimo uvidljivosti in pravljenoosti za sodelovanje GP »Soča« iz Šempetra pri Gorici, ki spremlja naša založniška prizadevanja z dobrohotno naklonjenostjo.

Branko Marušič

Grad Kromberk, 1. septembra 1975

Drago Svoljšak, višji kustos, Goriški muzej

O NOVIH NAJDBAH GROBOV NA MOSTU NA SOČI

Po obsežnih izkopavanjih v zadnjih desetletjih 19. in prvih letih 20. stoletja so raziskovanja prazgodovinske nekropole na Mostu na Soči zamrla. Večji in predvsem središčni del grobišča je bil raziskan, tako da po letu 1903, ko je z delom končal C. Marchesetti, nimamo mnogo podatkov o novih, predvsem naključno odkritih grobovih. Nove grobove je bilo pričakovati predvsem na robovih parcel, ki so že bile raziskane, kamor pa zaradi neugodnega terena ali manjše verjetnosti najdb izkopavanja v preteklosti niso segla. Tako je leta 1927 na zahodnem obrobju grobišča Valentin Taljat med hišo in potjo, ki pelje v Lom naletel na tri grobove, v razširjenem izkopu je nato Bruna Forlatti — Tamaro odkrila še nove, tako da je bilo odkopanih vsaj 7 grobov (31 predmetov).¹ Leta 1957 si je Tolminski muzej zadal nalogu ponovno sistematično raziskovati in s prvim izkopom je bilo odkritih 14 grobov (tab. 3, 1).² Z raziskovanjem je nadaljeval tudi v letu 1958 in sicer na obrobju že raziskovanih parcel, vendar brez uspeha (tab. 1, 1, 2 in 2, 1, 2).³ Nov grob je bil odkrit v tem času še pri širjenju kanala ob cesti v Lom nasproti Žagarjeve hiše, prav tako na meji Marchesettijevega izkopnega polja.⁴ Zadnja skupina sedmih grobov pa je bila odkrita leta 1972, pri kopanju vodovodnega jarka. (Tab. 3, 2).⁵

Katalog

Izkopavanja 1957

Po podatkih v terenskem dnevniku vodje izkopavanj, kustosa Tolminskega muzeja Niko Mozetiča, je bilo kopano na parc. št. 941, last Danila Merviča z Mosta na Soči 57. Parcela je na levem bregu Idrijce, na zemljišču z ledinskim imenom »v bleku«. Odkritih je bilo 14 grobov. Podrobnejše dokumentacije, predvsem risarske, o izkopavanjih ni, prav tako pa so v terenskem dnevniku pomankljivi podatki o grobovih in najdbah v njih, tako da je sestava grobnih celot precej nezanesljiva. Keramično gradivo ni bilo restavrirano in so zato le tiste posode, kjer je bilo dovolj zanesljivih elementov, risarsko rekonstruirane.

Sonda 1 (po zapisu v terenskem dnevniku N. Mozetiča)

Sonda je ležala 0,89 m pod azimutom 2400/000. S tem je bil fiksiran severovzhodni vogal sonde. Z ozirom na ta vogal je sonda ležala pod azimutom 900/000 v dolžino 14,5 m. Od vogala 1 proti 2 je bila široka 1 m, pod azimutom 2400/000. Dolžina sonde 14,4 m, višinska razlika 2,15 m (slika 1).

Kasneje je bila sonda podaljšana za 11 m proti zahodu, za 1 m je bil razširjen izkop tudi proti severu na zahodni strani. Tu se je kamnita groblja v sondi končala ob veliki naravni skali.

Sonda 2

Točka 1 sonde 2 je bila oddaljena 5 m od točke 1 sonde 1 proti severu pod azimutom 55 — 00. Sonda je bila dolga 6,2 m in široka 1 m. Sonda je bila usmer-

jena pod azimutom 5/000. V tej sondi je bil odkrit grob 7. Po podatkih v dnevniku sodeč je bil raziskan tudi prostor med obema sondama (glej tab. 1, 1 in 3, 1).

Grob 1.

Grob je bil ob južni strani sonde, v globini 0,60 m do 0,80 m.

Pridevki: v kopasti plasti žganine, pokrite s kamnom je bil odlomek keramike s kaneluro, ki ni ohranjen.

Grob 2.

Kot grob je bila označena močnejša plast čiste žganine, pomešane z drobcii nedogorelih kosti, ki so bile deloma pozelenale s patino bronastih predmetov. Grob je bil 0,70 m pod površino. Brez najdb.

Slika 1. Izkopavanja na Mostu na Soči, 1957, sonda 1

Grob 3.

Grob je bil odkrit ob južni strani sonde, vkop grobne jame je segal do grušca. Pokrit je bil s kamnito ploščo nepravilne oblike (skrilavec), veliko 40×30 cm. Pod ploščo, neposredno nad žganino je bila plast ob robove jame naloženih kamnov, velikih od 5×5 cm do 10×15 cm. Grobna jama je bila obložena s kamni.

Pridevki: v grobni jami je bila fragmentirana posoda, postavljena v 20 cm debelo plast žganine pod plastjo kamnov. Ni ohranjena, mere in risba povzete po skici v dnevniku: višina 13,4 cm, premer ustja 12,6 cm, premer stojne ploskve noge 9,8 cm, največji obod 14,2 cm. Tab. 4, 1.

Grob 4.

Grob je bil odkopan ob razširitvi sonde proti jugu med 5. in 8. metrom, 2,40 m južno od severne podolžne strani sonde, v globini 0,47 cm pod površino. Brez najdb.

Grob 5.

Grob je bil odkrit na 8 m, 1,60 m južno od severne stranice sonde, v globini 0,64 m. Grobna jama je bila pokrita s kamnito, neobdelano ploščo nepravilne oblike, okoli nje je bilo naloženo kamenje.

Pridevki: po podatkih na vrečki z najdbami sodeč sta bili v grobni jami dve kačasti fibuli, okrasna ploščica kačaste fibule in fragment noge bronaste fibule.

1. Bronasta kačasta fibula. Na razširjenem zavodu loka ima rogljičasta izrastka, dolga noga se končuje s kroglasto odebeltitvijo, ki ima profiliran trombast nastavek. Na prehodu v glavičast zaključek noge so prečni vrezzi. Na prehodu loka v Iglo je disk iz dveh, z zakovicama spetih ploščic. Dolžina fibule 10,3 cm, višina loka 2,4 cm, premer diska 2,1 cm. Inv. štev. 108 (TK). Tab. 5, 2.

2. Bronasta kačasta fibula. Na razširjenih zavojih loka ima dva betičasta izrastka in dva rogljiča. Dolga noga se končuje z jajčasto odebeltitvijo, ki ima profiliran trombast nastavek. Pred odebelenjem zaključkom je noga prečno narezana. Na prehodu loka v Iglo je disk iz dveh, z zakovicama spetih ploščic. Dolžina fibule 10,2 cm, višina loka 2,4 cm, premer diska 1,8 cm. Inv. štev. 109 (TK). Tab. 5, 3.

3. Fragment loka bronaste kačaste fibule, nanj sta na obeh stranah z zakovicico pritrjeni okrasni ploščici. Dolžina okrasne ploščice 2,6 cm. Inv. štev. 109 a (TK). Tab. 5, 4.

4. Fragment noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 1,7 cm. Tab. 5, 1.

Slika 2. Izkopavanja na Mostu na Soči, 1957, žara

Grob 6.

Grob je bil oddaljen 3,20 m od severne stranice sonde, na 10,40 metru, globina 0,50 m. Grobna jama je imela premer 1 m.

Pridevki: v grobni jami je bila velika, fragmentirana žara, verjetno v žari pa je bila certoška fibula, del kačaste fibule in odlomki dveh nog bronastih fibul.

1. Nekoliko poškodovana bronasta certoška fibula, manjka ji igla in gumbast zaključek noge. Na prehodu noge v lok in nekoliko razširjenega loka v peresovino je poudarjeno prečno rebro. Dolžina fibule 5,4 cm, višina loka 1,8 cm, širina loka do 0,6 cm. Inv. štev. 130 (TK). Tab. 4, 10.

2. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Na obe strani loka sta z zakovicami pripeti okrasni ploščici. Dolžina fragm. 5,3 cm. Inv. štev. 131 (TK). Tab. 4, 11.

3. Fragment noge bronaste fibule, ki se končuje s kroglasto odelbitljivo s čepkom. Pred zaključkom je noga prečno narezana. Dolž. fragm. 3,1 cm. Inv. štev. 132 (TK). Tab. 4, 13.

4. Fragment noge bronaste fibule, dolžina 2,2 cm. Inv. štev. 133 (TK). Tab. 4, 14.

5. Fragment v lok uvitve bronaste pločevine, dolžina 2,9 cm. Inv. štev. 134 (TK). Tab. 4, 12.

6. Fragmentirana velika konična žara izdelana iz zunaj sivo rjavo, znotraj rjavo žgane, porozne, slabo prečiščene gline. Površina je glajena in razčlenjena na posove s petimi širokimi horizontalnimi rebri. Dno je ravno, ustje obdeljeno. Višina 50 cm, premer ustja 65 cm, premer dna 20 cm, največji obod 68 cm. Mere in risarska rekonstrukcija po skicah v terenskem dnevniku N. Mozetiča. Inv. štev. 135 (TK). Tab. 4, 9.

Grob 7.

Grob je bil med 12,40 in 13,40 metrom na južni strani razširjenega izkopa sonde, odmaknjen od njenega južnega roba 0,50 m. Dno jame je bilo 80 cm pod površino, vrh ohranjenega dela 50 cm. Grobna jama je bila obložena s kamenjem.

Pridevki: v grobni jami je bila fragmentirana glinasta posoda in fragmenti bronastih fibul.

1. Fragment noge bronaste fibule, na prehodu v kroglast zaključek je ornamentirana s prečnimi vrezmi. Dolžina fragm. 4,0 cm. Inv. štev. 125 (TK). Tab. 4, 4.

2. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Dolžina fragm. 4,3 cm. Inv. štev. 126 (TK). Tab. 4, 5.

3. Del loka in noge bronaste kačaste fibule. Dolžina fragm. 4,4 cm. Inv. štev. 127 (TK). Tab. 4, 6.

4. Fragmenti [230] žare iz rjavo žgane, z drobnim peskom pomešane gline. Luknjčava površina je glajena, stene so tanke. Na ramenu je imela najmanj eno plitvo vzdolžno rebro, ravno dno je nepoudarjeno. Na ramenu je imela poševna kratka rebra in verjetno trakast ročaj. Mere niso določljive, po podatkih iz terenskega dnevnika N. Mozetiča je bila visoka 30 cm, premer ustja 50 cm, kar pa, glede na tip posode, ni verjetno; mere so najbrž bile vzete v ohranjeni višini. Velikost največjega fragmenta 13,7 x 11,8 cm, deb. stene 0,8 cm. Inv. štev. 136 (TK). Tab. 4, 8.

5. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Na lok je z zakovicico pritrjena okrasna ploščica. Dolžina fragm. 2,9 cm. Inv. štev. 137 (TK). Tab. 4, 7.

Grob 8.

Grob je bil odkrit med 8,30 in 9,30 metrom ob južni strani razširjenega dela sonde, v globini 0,60 m, odmaknjen 0,50 m od južnega roba sonde. Grobna jama je bila obložena s kamenjem.

Pridevki: v grobni jami je bila močno poškodovana posoda, najbrž skodela z uvihanim ustjem. Ni ohranjena. Premer ustja od 13 do 18 cm, višina 8 cm (povzeto po podatkih v terenskem dnevniku N. Mozetiča).

Grob 9.

Grob je bil odkrit na južni strani razširjenega dela sonde, med 12,50 in 14,50 metrom, tako da je znašala dolžina groba 2 m, širina pa 1,60 m. Grob je bil globok še do 50 cm.

Pridevki: v grobu je bila velika žara in verjetno v njej fragmenti bronaste situle in več fibul.

1. Fragmentirana, le deloma sestavljena in risarsko rekonstruirana velika žara — dolij iz rjavo žgane, s peskom pomešane gline. Stene krhke posode so tanke (0,5 cm). Površina je glajena, na notranji strani so sledovi obdelave. Na ramenu je posoda imela dva (ali tri) ročajev in ornament iz treh poševnih kratkih reber ter vrezov. Premer ustja 28,5 cm, največji obod 62 cm. Inv. štev. 138 (TK). Tab. 6, 1.

2. Fragmentirana bronasta, ne v celoti ohranjena situla. Plašč iz enega kosa je spet z zakovicami, ohranjeno so tri. Ustje je cevasto zavito navznoter in zapolnjeno. Dno ni ohranjeno. Na ramenu sta dve vzdolžni rebeni. Pod ustjem sta na vrat, z dvema zakovicama na vsaki strani, pritrjeni iz močnejše pločevine izdelani atasi z zanko za ročaj. Atasi sta ornamentirani s tolčenim okrasom. Ročaj okroglega preseka je zaviti nazaj, konca sta oblikovana v račiji glavici. Na vratu je situla ornamentirana z vrezanimi šrafiranimi visečimi trikotniki. Višina situle (brez ročaja) 16 cm, premer ustja 13,2 cm, največji obod 14,6 cm, premer dna 8,3 cm. Inv. štev. 123 (TK). Tab. 7.

3. Noga bronaste fibule. Pred prehodom v kroglast zaključek z dvojnim čepkom je ornamentirana s tremi snopi prečnih vrezov, z vrezji je okrašen tudi rob noge pred prehodom v lok. Dolžina fragm. 6,1 cm. Inv. štev. 115 (TK). Tab. 6, 8.

4. Bronasta kačasta fibula. Na zavoj loka ima na obe strani z zakovicico pritrjeno okrasno ploščico. Lok je na prehodu v nogo ornamentiran s tremi snopi poševnih vrezov. Dolga noga se končuje s kroglasto odelbitljivo s čepkom. Na prehodu loka, ki ima v zadnjem delu vzdolžne vrezne, v Iglo, je disk. Dolžina fibule

9,8 cm, višina loka 1,9 cm, premer diskha 1 cm. Inv. štev. 117 (TK). Tab. 6, 6.

5. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Na grbo loka sta na obeh straneh z zakovicico pripeti okrasni ploščici. Dolžina fragm. 5,4 cm. Inv. štev. 118 b (TK). Tab. 6, 4.

6. Fragment noge bronaste fibule. Pred kroglastim zaključkom z dvojnim čepkom je ornamentirana s tremi snopi prečnih vrezov. Dolžina fragm. 3,9 cm. Inv. štev. 120 (TK). Tab. 6, 9.

7. Fragment loka bronaste fibule, z diskom na prehodu v Iglo. Dolžina fragm. 3 cm, premer diskha 1,6 cm. Inv. štev. 121 (TK). Tab. 6, 2.

8. Bronasta certoška fibula, manjka ji del Igle. Na prehodu noge v lok in nekoliko razširjenega loka v peresovino je poudarjeno, profilirano prečno rebro. Peresovina je dvakrat uvita. Dolžina fibule 4,8 cm, višina loka 2,1 cm, širina loka do 0,6 cm. Inv. štev. 139 (TK). Tab. 6, 5.

9. Fragment ploščatega bronastega obročka, ornamentiran s šestimi vodoravnimi vrezanimi črtami. Dolžina fragm. 5,3 cm, širina 0,7 cm. Inv. štev. 140 (TK). Tab. 6, 10.

10. Fragment bronastega obročka polkrožnega preseka, z drobno nasvitko površino. Dolžina fragm. 1,4 cm, širina 0,6 cm. Inv. štev. 141 (TK). Tab. 6, 11.

11. Fragment loka bronaste fibule, z diskom na prehodu v Iglo. Dolžina fragm. 2,1 cm, premer diskha 1,4 cm. Inv. štev. 142 (TK). Tab. 6, 3.

12. Fragment noge bronaste fibule. Na prehodu v lok je ornamentirana s prečnimi vrezmi. Dolžina fragm. 3 cm. Inv. štev. 143 (TK). Tab. 6, 7.

Grob 10.

Grob je bil odkrit med 18 in 19,50 metrom na južni strani sonde, v globini 0,60 m. Premer grobne jame je znašal od 1,20 do 0,80 m. Grobna jama je bila obložena s kamenjem in pokrita s ploščo skrilja.

Pridevki: v grobni jami je bila velika žara in verjetno v njej bronasta fibula in več fibulam pripadajočih drobcev.

1. Fragmenti [235] velike žare — dolija iz svetlo rjavo žgane, s peskom pomešane gline. Luknjčava površina je glajena, stene so tanke. Na ramenu so ohranjeni sledovi ročaja, v spodnjem delu je imela posoda vzdolžno rebro. Posoda je risarsko rekonstruirana. Premer ustja 30 cm, največji obod 64 cm, premer dna 13,6 cm, višina 70 cm. Inv. štev. 144 (TK). Tab. 5, 5.

2. Bronasta kačasta fibula, ohranjena v celoti. Na grbo loka sta na obeh straneh z zakovicico pripeti okrasni ploščici, lok je na prehodu v nogo ornamentiran s tremi snopi prečnih vrezov. Noga se končuje s kroglasto odelbitljivo s čepkom. Na prehodu loka, ki ima v zadnjem delu vzdolžne vrezne, v Iglo, je disk. Dolžina fibule 9,8 cm, premer diskha 1,1 cm, višina loka 1,8 cm. Inv. štev. 145 (TK). Tab. 5, 16.

3. Fragment loka z diskom na prehodu v Iglo bronaste fibule. Dolžina fragm. 1,7 cm, premer diskha 1 cm. Inv. štev. 146 (TK). Tab. 5, 10.

4. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Dolž. fragm. 4,7 cm. Inv. štev. 147 (TK). Tab. 5, 13.

5. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Dolž. fragm. 2,1 cm. Inv. štev. 148 (TK). Tab. 5, 9.

6. Fragment ploščatega loka z diskom na prehodu v Iglo bronaste fibule. Dolž. fragm. 4,2 cm, širina loka do 0,7 cm, premer diskha 1,7 cm. Inv. štev. 149 (TK). Tab. 5, 12.

7. Disk s prehoda loka v Iglo bronaste fibule. Premer diskha 1,2 cm. Inv. štev. 150 (TK). Tab. 5, 6.

8. Disk z delom loka in Iglo bronaste fibule. Premer diskha 1,2 cm. Inv. štev. 151 (TK). Tab. 5, 11.

9. Fragment okrasne ploščice bronaste kačaste fibule. Dolžina fragm. 2 cm. Inv. štev. 152 (TK). Tab. 5, 7.

10. Fragment okrasne ploščice bronaste kačaste fibule. Dolžina fragm. 1,6 cm. Inv. štev. 153 (TK). Tab. 5, 8.

11. Fragment noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 3,2 cm. Inv. štev. 154 (TK). Tab. 5, 15.

12. Fragment noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 4,7 cm. Inv. štev. 155 (TK). Tab. 5, 14.

Grob 11.

Grob je bil odkrit med 17,20 in 18,30 metrom, premer groba po dolžini 1,10 m, po širini 0,90 m. Grobna jama, poškodovana z eksplozijami granat v 1. svet. vojni, je bila obložena s tremi kamni. Plošče na grobu ni bilo.

Pridevki: v grobni jami je bilo več fragmentov žare.

1. Fragmenti (107) dna in ostenja kroglaste žare — dolija, iz sivo rjavo žgane, prečiščene gline. Luknjčasta površina krhke posode je glajena. Dno je rahlo vbočeno. Premer dna 14 cm, vel. fragm. 12,2 x 8,2 cm in manj. Inv. štev. 156 (TK). Tab. 6, 15. Ni rekonstruirana.

2. Fragment loka bronaste kačaste fibule, z diskom na prehodu loka v Iglo. Dolžina fragm. 6 cm. Inv. štev. 157 (TK). Tab. 6, 13.

3. Fragment loka z diskom na prehodu v Iglo bronaste fibule. Dolžina fragm. 2,3 cm. Inv. štev. 158 (TK). Tab. 6, 14.

Grob 12.

Grobna jama je bila z vseh strani obložena s kamenjem. Plošče na grobu ni bila ohranjena.

Pridevki: v grobni jami je bila zelo slabo ohranjena posoda.

1. Fragmenti (215) žare iz zunaj svetlo rjavo, znotraj sivo žgane, s peskom pomešane gline. Luknjčava površina krhke posode je glajena. Dno je ravno, rahlo poudarjeno. Premer dna 14 cm. Na enem izmed fragmentov ostenja je bradičasta izboklina. Vel. fragm. 7,8 x 7,4 cm in manj. Inv. štev. 159 (TK). Tab. 6, 12. Ni rekonstruirana.

Grob 13.

Grob je bil odkrit 0,50 m pod površino. Grobna jama ni imela kamnite obloge, samo na vzhodni strani je bila gruča kamenja. Premer grobne jame je znašal 0,50 m.

Pridevki: v grobni jami je bila žara z ogljem, dve fibuli in fragmenti tretje fibule ter deli posodice na nogi.

1. Fragment noge bronaste fibule. Dolž. fragm. 3 cm, Inv. štev. 160 (TK). Tab. 4, 2.
2. Fragment noge posode iz rjavo žgane, prečiščene gline. Površina je zglašena. Premer noge 9 cm. Inv. štev. 161 (TK). Tab. 4, 3.
3. Žara ni ohranjena, prav tako pa tudi ni moč ugotoviti kateri izmed fibul, brez oznake pripadnosti grobu, sta bili v grobu 13.

Grob 14.

Grob je bil odkrit v globini 0,70 m. Pridevki: v grobni jami je bil manjši lonček (premer lončka 14 cm, višina 13 cm), ki ni ohranjen, v bližini lončka je bila igla z obeski in fragmenti še ene igle ter dva prstana. Med predmeti, ki jim ni bilo moč najti ustreznega groba, ni igle z obeski in prav tako ne fragmentov druge igle, verjetno pa sta bila v grobu najdena prstana tab. 8, 3 in 4.

Najverjetnejno sodijo med grobni inventar leta 1957 odkritih grobov tudi predmeti z inv. štev. 102 b, 103 b, 104 b, 105 b, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 122, 124 (TK). Teh najdb ni bilo moč ne po zapisih v terenskem dnevniku in ne po oznakah na ovitkih razvrstiti v posamezne grobove. Zanesljivo je bila v siju med grobovi najdena le noge fibule z inv. štev. 119.

1. Bronasta fibula svetolucijskega tipa. Grobo patinirana. Lok je sploščeno okroglega preseka, visoka noge je ramenasto oblikovana. Trikrat uvita peresovina je bila skupaj z iglo na lok naknadno pripeta z zakovic. Dolžina fibule 5,5 cm, višina loka 3,8 cm, debelina loka 0,9 cm. Inv. štev. 102 b (TK). Tab. 8, 13.

Na lok fibule so obešeni naslednji obeski:

- a) Bronasta pinceta z obročkom, kraki pincete imajo trikoten presek. Dolžina 5,8 cm, premer obroča z nesklenjenimi konci 1,7 cm, debelina 0,3 cm.
- b) Dva kraguljčka, zvitia iz dveh votilih polkroglastih delov. Višina kraguljčka 2,7 cm, debelina 1,7 / 1,5 cm in 1,7 / 1,4 cm. Kraguljčka visita na obroču okroglega preseka s presegajočimi konci. Premer obroča 1,7 cm, debelina 0,25 cm.
- c) Na istem obročku kot kraguljčka visi bronasta košarica, visoka 2,4 cm, premer 1,2 cm, obešena še na poseben ploščat bronast obroček s presegajočimi koncema, premer 1,9 cm, debelina 0,4 cm.

2. Bronasta fibula svetolucijskega tipa. Lok sploščeno okroglega preseka je ornamentiran s snopi prečiščnih vrezov. Noga je ramenasto oblikovana in okrašena na nazaj z vzhinjem delu s snopi poščenih vrezov.

Peresovina okroglega preseka je dvakrat zavita. Dolžina fibule 5,7 cm, višina loka 4 cm, debelina loka do 0,7 cm. Inv. štev. 103 b (TK). Tab. 8, 12.

Na lok fibule so obešeni naslednji obeski:

- a) Bronast obroček okroglega preseka s šestimi kroglastimi svitki na obodu. Premer 2,6 cm, z izrastki 3,7 cm, debelina 0,5 cm.

b) Bronast obroček okroglastega preseka z narebreno površino. Premer 2,8 cm, debelina 0,5 cm.

- c) Dva bronasta kraguljčka, zvitia iz dveh kroglastih votilih delov, višina 3 cm, debelina 2,3 / 1,9 cm. Obešena sta na skupnem obročku okroglega preseka z nesklenjenimi konci, premer 2,3 cm, debelina 0,3 cm.

d) Deformirana bronasta pinceta, kraki imata trikoten presek. Dolžina pincete 5,2 cm. Obešena je na bronast obroček okroglega preseka z nesklenjenima koncema. Premer 1,7 cm, debelina 0,3 cm.

3. Bronast obroček sploščeno okroglega preseka s šestimi kroglastimi izrastki na obodu. Premer 2,7 cm, z izrastki 3,8 cm, debelina 0,5 cm. Inv. štev. 104 b (TK). Tab. 8, 10.

4. Votil bronast obesek trikotne oblike, z obročkom za obešanje. Višina 2,9 cm, debelina do 0,8 cm. Inv. štev. 105 b (TK). Tab. 8, 15.

5. Ploščat bronast prstan. Premer 2,1 do 2,3 cm, širina 1 cm. Inv. štev. 106 (TK). Tab. 8, 3. Verjetno zo groba 14.

6. Bronast obroček okroglega preseka s petimi snopi pokončnih vrezov na zunanjosti strani oboda. Premer 3,1 cm, debelina 0,6 cm. Inv. štev. 107 (TK). Tab. 8, 5.

7. Bronast prstan zlebičastega preseka. Premer 2,4 cm, širina 0,8 cm. Inv. štev. 110 (TK). Tab. 8, 4. Verjetno iz groba 14.

8. Bronast obroček okroglega preseka, s šestimi kroglastimi izrastki na obodu. Premer 2,7 cm, skupaj z izrastki 4 cm, debelina 0,5 cm. Inv. štev. 111 (TK). Tab. 8, 11.

9. Bronasta fibula. Lok je sploščen v obliko vrbovrega lista, na prehodu loka v iglo je disk. Noga ni ohrašena v celoti. Dolžina 6,1 cm, višina loka do 1,1 cm, višina loka 2,5 cm, premer diska 1,6 cm. Inv. štev. 112 (TK). Tab. 8, 8.

10. Fragment bronaste kačaste fibule. Na grbo loka sta na obeh straneh z zakovicico pripeti okrasni ploščici. Na prehodu v nogo so na loku snopi prečiščnih vrezov. Na prehodu loka, ki je v zadnjem delu vzdolžno narezan, v iglo, je disk. Dolžina fragm. 5,7 cm, višina loka 2,4 cm, premer diska 1,3 cm. Inv. štev. 113 (TK). Tab. 8, 6.

11. Bronasta kačasta fibula, manjka del igle in zaključek noge. Na grbo loka sta ob straneh pritrjeni z zakovicico okrasni ploščici. Na prehodu v nogo je lok ornamentiran s snopi prečiščnih vrezov. Na prehodu, v zadnjem delu vzdolžno načljučjene loka v iglo, je disk. Dolžina 8 cm, višina loka 2,5 cm, premer diska 1,4 cm. Inv. štev. 114 (TK). Tab. 8, 7.

12. Bronasta zapestnica ovalnega preseka z nazaj zavitim v kačjo glavo oblikovanimi koncema. Na zunanjosti strani so na obodu plitvi vzdolžni zlebiči, pred prehodom v zaključek pa je okrašena s plitvimi prečiščnimi vrezmi. Premer 3,6 cm, širina do 0,8 cm. Inv. štev. 115 (TK). Tab. 8, 1.

13. Fragment profiliranega zaključka noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 4,5 cm. Inv. štev. 119 (TK). Tab. 8, 14.

14. Bronast obroček okroglega preseka, ornamentiran s pokončnimi vrezmi na zunanjosti strani oboda. Premer 3 cm, debelina 0,5 cm. Inv. štev. 122 (TK). Tab. 8, 9.

15. Bronasta kačasta fibula. Na grbo loka sta ob straneh z zakovicico pritrjeni okrasni ploščici. Na prehodu loka v iglo je disk. Dolžina 5,9 cm, višina loka 2 cm, premer diska 0,9 cm. Inv. štev. 124 (TK). Tab. 8, 2.

Izkopavanja 1972

Pri kopanju vodovodnega jarka preko parc. štev. 941, k.o. Sv. Lucija so vojaki naleteli na skupino prazgodovinskih grobov. Dva izmed njih sta bila pri tem skoraj povsem uničena, poškodovan pa je bil nekoliko tudi grob 3. Razširjeni izkop je odkril šest grobov, sedmi pa je bil najden 13 m oddaljen od groba 1 proti severozahodu. Tudi ta grob je bil z izkopom jarka močno poškodovan. (Tab. 3, 2).

Grob 1.

Grob je bil odkrit v južnem profilu vodovodnega jarka, bil je skoraj povsem uničen. Grobna jama je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo. V tlорisu okrogla jama je bila prilagojena velikosti žare, na dnu je imela premer 18 cm, v ohranjeni višini 42 cm. Globoka je bila še 42 cm. Vrh ohranjenega dela jame je bil 30 cm, dno jame pa 68 cm pod današnjo površino.

Pridevki: v grobni jami je bila žara, od katere so se ohranili le posamezni drobci, rekonstruirana je bila le po ohranjenem odtisu v zemlji.

1. Fragmenti trupa in dna žare iz svetlo rjavo žgane, porozne in z drobnim peskom pomešane gline. Površina je glašena, prelom je sivo rjav. Površina žare je bila s plitvimi vzdolžnimi rebri razdeljena na pasove. Vel. fragm. 12,5 × 5,4 cm in manj, rekonstruirane mero posode: višina okoli 40 cm, premer dna 16 cm, največji obod 34 cm. Inv. štev. P 2308. Tab. 10, 15 in tab. 11, grob 1.

Grob 2.

Grob je bil v severnem profilu vodovodnega jarka, skoraj povsem uničen, odstranjena pa je bila tudi plošča, ki ga je pokrivala. Kotanjasta, v tlорisu okrogla grobna jama s premerom okoli 51 cm, je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo 33 cm globoko. Dno jame je bilo 65 cm pod današnjo površino. Grob je pokrivala neobdelana kamnita plošča nepravilne oblike (lapor), velika 54 × 50 cm, debela do 6 cm.

V grobno jamo je bila nasuta z drobnimi kamni in rjavo ilovnato zemljo pomešana žganina do 18 cm visoko, žganini so bile primešane tudi drobne nedogorele kosti. Zasuta je bila z rjavo peščeno ilovnato zemljo, pomešano z redkimi drobci oglja.

Pridevki: med žganino v grobni jami je bilo nekaj drobcev keramike.

1. Fragmenti kelihaste posode, izdelane iz rdečkasto rjavo žgane, z drobnim peskom rahlo pomešane gline. Površina je glašena, prelom rdeče rjav. Ohranjena je nizka zvončasta noge z rahlo izvihanim robom, oddebljeno in upognjeno dno z nastavkom stene, del trupa s horizontalnim rebrom in del ustja z izvihanim robom. Površina posode je bila z vzdolžnimi rebri razdeljena na pasove, rdeče in črno premazane. Vel. fragm. 5,7 × 5 cm in manj, premer stojne ploskve noge 8,2 cm. Inv. štev. P 2309. Tab. 9, 11.

Grob 3.

Izkop vodovodnega jarka je segal do žare, odbit pa je bil tudi del nagrobne plošče, ki je segal v jarek. Grobna jama je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo, njen dno je segalo že v plast drobnega grušča. V tlорisu okrogla jama, katere oblika in velikost je bila prilagojena žari, je bila globoka 80 cm, na dnu je bila široka 18 cm, pod ploščo 65 cm. Stene vkopa so se proti dnu koničasto ožile. V grobno jamo je bila postavljena velika žara, ki je bila pod ploščo močno poškodovana, ustje je bilo vdrtlo vanjo ali pa potisnjeno ob robove vkopa grobne jame. Prostor med steno jame in žaro je bil zapolnjen z žganino. V žaro je bila

do višine 37 cm nasuta čista žganina, primešane so ji bile le redke drobne nedogorele kosti. Žganino je prekrivala do 15 cm debela plast v žaro naplavljene rjave ilovnate zemlje. Pod ploščo je bila jama zasuta še z mešanico zemlje in žganine, grobni zasip se je širil še izven robov vkopa jame. Grob je pokrivala neobdelana kamnita plošča nepravilne oblike (lapor), velika 82×97 cm, debela do 30 cm. Plošča je bila 80 cm, dno jame pa 185 cm pod današnjo površino.

Pridevki: poleg žare sta bili v grobnem zasipu pod ploščo dve bronasti certoski fibuli in noga kačaste fibule. Na vrhu v žaro nasute žganine je bilo nekaj drobcev bronaste pločevine, del ataš kovinske posode in del loka kačaste fibule, razsuta med žganino pa je bila še tretja certoska fibula, peresovina kačaste fibule in nekaj drobcev bronaste pločevine.

1. Bronasta certoska fibula. Širok ploščat lok je ornamentiran s štirimi vzdolžnimi vrezmi, ki jih na obeh straneh omejuje pas prečnih črt. Noga je okrašena s tremi punciranimi krožci. Na prehodu loka v iglo je disk. Dolžina fibule 6,8 cm, višina loka 2,8 cm, širina loka 1 cm. Inv. štev. P 2310, Tab. 9, 3.

2. Bronasta certoska fibula. Širok ploščat lok je ornamentiran s štirimi vzdolžnimi vrezmi, omejenimi na obeh straneh s pasom prečnih črt. Noga je okrašena s tremi punciranimi krožci. Na prehodu loka v iglo je disk. Dolžina fibule 7,1 cm, višina loka 2,4 cm, širina loka 1,1 cm. Inv. štev. P 2311, Tab. 9, 2.

3. Fragment loka in igle bronaste certoske fibule. Širok ploščat lok je ornamentiran z vzdolžnimi vrezmi, noga ni ohranjena. Manjka tudi del igle. Na prehodu loka v iglo je disk. Ohr. dolžina 5 cm, višina loka 1,2 cm, širina loka 1,2 cm. Inv. štev. P 2312, Tab. 9, 6.

4. Fragment loka bronaste kačaste fibule. Nekoliko odebelen lok je dvakrat zavit, manj sta na obeh straneh z zakovico pripeti okrasni ploščici. Dolžina fragm. 2,9 cm. Inv. štev. P 2313, Tab. 9, 8.

5. Del noge bronaste fibule, končuje se s kroglasto odebeltitvijo. Dolžina fragm. 3 cm. Inv. štev. P 2314, Tab. 9, 9.

6. Fragment loka bronaste fibule, z diskom na prehodu v iglo. Dolžina fragm. 1,4 cm. Inv. štev. P 2315, Tab. 9, 5.

7. Fragment noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 2,7 cm. Inv. štev. P 2316, Tab. 9, 7.

8. Fragment noge bronaste fibule. Dolžina fragm. 1,8 cm. Inv. štev. P 2317, Tab. 9, 4.

9. Fragmentirana zanka bronaste ataše kovinske posode, iz žice okroglega preseka. Na sploščenih koncih sta ohranjeni luknjici za zakovico. Dolžina 4,7 cm, višina 2,8 cm. Inv. štev. P 2318, Tab. 9, 10. Isti kovinski posodi pripadajo verjetno tudi drobeli (10) bronaste pločevine, veliki do 2,7 x 2,2 cm. Inv. štev. 2318 / a.

10. Večila žara — dolij, iz rjavo žgano, krhko, z drobnim peskom nekoliko pomešane gline. Močno nazvani zavrhano ustje in vrat sta do prvega rebra premazana črnim smolaškim premazom, sledovi črnega barvanja so tudi na ostenju posode. Kroglast trup se proti dnu hitro konično zožuje, dno je ravno, poudarjeno. Trup posode je s plitvimi vzdolžnimi rebri razdeljen na pasove. V dno je vdolan kos svinca. Posoda je bila fragmentirana in je ponovno sestavljena ter dopolnjena, manjka pa jih del ustja, ki je bilo odstranjeni že pred pokopom. Višina 76,5 cm, premer ustja 37,2 cm, premer dna 20 cm, največji obod 65,6 cm. Inv. štev. P 2319, Tab. 9, 1.

Grob 4.

Grob je bil v severnem profilu vodovodnega jarka. Kotanjasta grobna jama, v tlorisu okrogla oblike s premerom 31 cm, je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo 20 cm globoko. Vanjo je bila nasuta z rjavo peščeno zemljo nekoliko pomešana žganina do 14 cm visoko, primešane so ji bile tudi redke drobne nedogorele kosti in nekaj oglja. Zasuta je bila z rjavo peščeno zemljo, pomešano z ogljem. Grob je pokrivala neobdelana kamnita plošča nepravilne oblike (lapor), velika 41×35 cm, debela 6 cm. Plošča je bila 50 cm, dno jame pa 69 cm pod današnjo površino. Brez pridevkov.

Grob 5.

Grob je bil v severnem profilu vodovodnega jarka, ni bil poškodovan. Kotanjasta grobna jama, v tlorisu nepravilno okrogla s premerom okoli 41 cm, je bila vkopana v plast rjave peščene ilovnate zemlje 30 cm globoko. Vanjo je bila nasuta čista žganina do 15 cm visoko, žganini je bilo primešanih precej drobnih nedogorelih kosti. Zasuta je bila z rjavo peščeno ilovnato zemljo. Zunaj robov vkopa grobne jame pod ploščo je bilo nekaj žganine, pomešane z izkopano zemljo. Grob je pokrivala kamnita plošča nepravilne oblike (lapor), velika 78×53 cm, debela do 22 cm, ob njej je bila na zahodni strani še manjša plošča laporja, velika 30×21 cm, debela 6 cm. Plošča je bila 48 cm, dno jame pa 102 cm pod današnjo površino. Kup žganine v grobu je bil pokrit s tankimi ploščicami skrilja.

Pridevki: med žganino so bile razsute jagode ovratnice in bronasta zapestnica, na vrhu kupa v grob nasute žganine pa je bil kos bronaste kačaste fibule, v grobnem zasipu v celoti ohranjena kačasta fibula in več fragmentov v ognju uničene bronaste fibule.

1. V celoti ohranjena bronasta kačasta fibula. Noga se zaključuje s kroglasto odebeltitvijo, rob noge je ornamentiran z vrezlji. Nekoliko sploščen lok je dvakrat zavit in ornamentiran s pasom prečnih vrezov. Ob straneh zavojev sta z zakovico na lok pritrjeni okraski ploščici. Na prehodu loka v iglo je disk. Dolžina fibule 9,3 cm, višina loka 2,2 cm, premer disk 1,2 cm. Inv. štev. P 2320, Tab. 10, 6.

2. Fragment bronaste kačaste fibule. Noga se končuje s kroglasto odebeltitvijo z dvema čepkoma, pred odebelenjem zaključkom je ornamentirana s pasom prečnih vrezov. Nekoliko sploščen lok je dvakrat zavit in na prehodu v nogo prečno narezan. Na obeh straneh sta na lok pritrjeni z zakovico okraski ploščici. Na prehodu loka v iglo je disk. Med zavojji in diskom je lok vzdolžno narezan. Dolž. fragm. 5,4 cm, premer disk 1 cm. Inv. štev. P 2321, Tab. 10, 7.

3. Fragment bronaste kačaste fibule. Noga se končuje s kroglasto odebeltitvijo z dvema čepkoma. Pred odebelenjem zaključkom je na nogi pas prečnih vrezov. Lok z dvema zavojema je na prehodu v nogo prečno narezan, manj sta na obeh straneh zavojev z zakovico pritrjeni okraski ploščici. Dolžina fragm. 4,4 cm. Inv. štev. P 2322, Tab. 10, 8.

4. V celoti ohranjena plošča bronasta zapestnica. Robova traku sta omejena s plitvimi vzdolžnimi vrezom. Konča, oblikovana v nazaj zavit kačji glavici, se presegata. Premer 5 cm, širina traku 0,5 cm. Inv. štev. P 2323, Tab. 10, 9.

5. Modra steklena jagoda za ovratnico, poškodovana v ognju. Na obodu je slabo ohranjena valovnica s sledovi svetlotmodre polnila. Premer 1,2 cm. Inv. štev. 2324/1, Tab. 10, 12.

6. Modra steklena jagoda za ovratnico, poškodovana v ognju. Na obodu ima valovnico. Premer 1,4 cm. Inv. štev. P 2324/2, Tab. 10, 13.

7. Modra steklena jagoda za ovratnico, poškodovana v ognju. Na obodu ima valovnico. Premer 1,3 cm. Inv. štev. P 2324/3, Tab. 10, 10.

8. V ognju poškodovana modra steklena jagoda za ovratnico, z valovnico na obodu. Premer 1,2 cm. Inv. štev. P 2324/4, Tab. 10, 14.

9. V ognju močno poškodovana modra steklena jagoda za ovratnico. Premer 1,3 cm. Inv. štev. P 2324/5, Tab. 10, 11.

Grob 6.

Kotanjasta grobna jama, v tlorisu okrogla oblike s premerom 32 cm, je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo 26 cm globoko. Vanjo je bila nasuta precej čista žganina do 12 cm visoko, žganini je bilo primešanih nekaj majhnih kamnov in posamezne drobne nedogorele kosti. Zasuta je bila z mešanico žganine in rjave peščene ilovnate zemlje. Žganino je prekrivalo nekaj drobnih ploščic skrilja. Grob je pokrivala kamnita plošča nepravilne oblike (lapor), velika 61×47 cm, debela 16 cm. Plošča je bila 32 cm, dno jame pa 75 cm pod današnjo površino. Brez pridevkov.

Grob 7.

Grobna jama je bila vkopana v rjavo peščeno ilovnato zemljo, na vzhodni strani je vkop presekal lapornata rebra, dno jame je segalo do skalnatih tal. Oblika in velikost grobne jame sta bili prilagojeni žari. V tlorisu je bila okrogla, premer v ohranjeni višini je znašal 61 cm, na dnu 20 cm. Vrhni del grobne jame skupaj s ploščo in delom žare je bil uničen. Dno jame je bilo 112 cm pod današnjo površino.

V grobni jami je bila velika, vendar le v spodnjem delu ohranjena žara. Del ostenja žare je bil udrt v njeno notranjost, tako da je bila ohranjena od 13 cm do 30 cm visoko. Večji del fragmentov žare je bil 16 cm nad njenim dnem. Prekrivali so čisto, v žaro nasuto žganino, primešani so ji bili le drobci oglja in drobne nedogorele kosti, ki so povečani bile zbrane na dnu. Žganino sta pokrivali ploščici skrilja, veliki 20×10 cm, debeli 2 cm. Prostor med steno jame in žaro je bil zapoljen z žganino.

Pridevki: v žari sta bili, postavljeni na vrh v žaro nasute žganine, dve fragmentirani posodici, med žganino pa je bilo razsutih več bronastih drobcev. Nekaj bronastih odlomkov je bilo tudi v uničenem delu groba.

1. Fragment bronaste žice pravokotnega preseka, zvit v dva kolobarja. Premer 1 cm, deb. žice 0,3 cm. Inv. štev. P 2325, Tab. 10, 4.

2. Fragment ploščate bronaste zapestnice. Dolžina fragm. 4,1 cm, širina 0,4 cm. Inv. štev. P 2326, Tab. 10, 3.

3. Fragmenta z zakovico spete bronaste pločevine. Vel. fragm. $2,3 \times 1,4$ cm. Inv. štev. P 2327. Tab. 10, 5.

4. Fragment gomnjega dela posode ovalne oblike, izdelane iz prečiščene, dobro žgane gline, rjave barve. Prelom je sivo rjav. Rob ustja je rahlo izviljan. Na ramenu so trije vzdolžni plitvi žlebici. Na površini posode so sledovi rdečega in črnega premaza. Premer ustja 12,6 cm, ohr. višina 14,4 cm, največji obod 15,6 cm. Inv. štev. P 2328. Tab. 10, 1.

5. Fragment skodelce z uvilanim ustjem, iz sivo rjavo žgane, dobro prečiščene gline, površina je glajena. Uvileni ustek prehaja v koničen trup in rahlo pouščljeno, odebeleno dno. Višina 6,7 cm, premer ustja 17,6 cm, premer dna 5,5 cm. Inv. štev. P 2329. Tab. 10, 2.

6. Fragmentirana le in le v spodnjem delu ohranjena velika žara — dolij, iz zunaj rdečkasto rjavo, znotraj silo do sivo rjavo žgane, prečiščene gline. Površina je glajena. Dno ima ravno, nepouščljeno. Trup posode je s plitvimi vzdolžnimi rebri razdeljen na pasove. Premer dna 23 cm, ohranjena višina do 30 cm, premer v ohr. višini 42 cm. Ni rekonstruirana. Inv. štev. P 2330. Tab. 11, grob 7.

Po obliku in po načinu pokopa se novi grobovi povsem vključujejo v veliko plato groblje z doslednim žganim pokopom,⁴ kakršno poznamo svetolucijsko nekropolo predvsem iz publikacij C. Marchesettija,⁵ njenega poglavitnega raziskovalca. Novi grobovi se po načinu pokopa dele, tako kot vsi predhodni, v dve skupini in sicer na grobove s pokopom v žari in na grobove s pokopom v preprosti grobni jami brez žare. Brez podrobne analize načina pokopa vseh 7000 na Mostu na Soči raziskanih grobov je nemogoče pravilno vrednotiti posamezne grobne sestavnine in jih povezovati s takratnimi pogrebnimi navadami. Novi grobovi so le drobec te največje raziskane nekropole pri nas, premajhen, da bi zadostoval za razreševanje še nerešenih vprašanj pogrebnega obredja. Ostaja nam tako le, da se omejimo na opis načina pokopa obeh skupin grobov, pa še pri tem moremo upoštevati večji del le spoznanja, do katerih smo prišli pri izkopu sedmih grobov leta 1972.

Pokop v golo zemljo, torej brez žare je bil, po podatkih, ki jih je objavil C. Marchesetti,⁶ na grobišču običajen in večinski, med 2950 grobovi, ki jih je objavil, jih je le 282 ali 9,56 % imelo žaro. Grobne jame grobov brez žare so bile majhne, v tlorisu okrogle, v prerezu pa kotanjaste (tab. 11, grob 2, 4, 5, 6). Gornji premeri jam so se gibali med 31 in 51 cm, globoke pa so bile od 20 do 33 cm. Očitno je bila velikost jame, njena prostornina, prirejena količini z grmade prinesenih ostalin umrlega, ki so bile, skupaj z neodbranim pepelom in ogljem grmade preprosto nasute v grobno jamo. Nedogorele kosti niso bile zbrane na enem mestu, izprizanje pa skoraj popoln sežig.⁷ Grobna jama je bila zasuta z izkopano zemljo, ki se ji je med pokopom primešalo nekaj žganine, kar moremo povezovati z obredjem ob grobu. Preostali del izkopane zemlje je bil zravnан nad grobom in šele nanjo je bila položena kamnita plošča. Plošče so bile neobdelane, lomljene skrili ali apnenec. N. Mozetič omenja ob ploščah naloženo kamenje in pa s kamni obložene grobne jame (grob 3, 7, 8, 10, 11, 12), vendar pa zaradi nepopolne dokumentacije ni povsem gotovo, ali gre za prave obloge ali le za vence kamenja okoli plošč ali v zasipu pod ploščami, podobno, kot je bilo ugotovljeno v Tolminu, kjer je pogostnost kamnitega vence že del skromne grobne arhitekture.⁸ Pomembna novost v načinu pokopa na grobišču na Mostu na Soči in seveda v svetolucijski halštatski kulturni skupini, je bil pojav tankih ploščic skrilja na kupu v grob nasute žganine,⁹ ki je bila s takim prekrivanjem ločena od grobnega zasipa. Ta pojav smo zasledili v grobovih 5 in 6, ki sodita med grobove s pokopom brez žare, in pa tudi v grobu 7, to je v grobu z žaro. Nedvomno nam obredno pokrivanje žganine odkriva globoko spoštovanje umrlega, kar se nam kaže tudi sicer v drugih elementih pokopa.

Grobovi s pokopom v žari (tab. 11, grob 1, 3, 7, slika 2) se ločijo od grobov prve skupine že po obsegu grobnih jam. V teh primerih so bile jame prilagojene velikosti žare. Po Marchesettijevih navedbah, so bile žare visoke od 30 do 93 cm,¹⁰ v grobovih 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13 (1957)¹¹ in 1, 3, 7 (1972) odkrite žare sodijo prav tako v te meje, obseg in višina žare pa nam dajeta tudi dimenzijske jam, katerih izkop se je, sodeč po grobovih iz leta 1972, tesno prilegal žari. V žarah je bila odkrita

povsem čista žganina, brez primesi zemlje, ki se je pogosto pojavljala v žganini tistih grobov, ki niso imeli žare. Drobne nedogorele kosti tudi v teh grobovih niso bile zbrane, razen dela kosti v grobu 7, tako da smemo predpostavljati, da obredje ob pokopu ni vsebovalo odbiranja in umivanja kosti; na izjemnost pojava izbranih kosti je opozoril že tudi C. Marchesetti.¹²

Grobne plošče, odkrite so bile na večini grobov, so varovale grobove in označevala njihov položaj. Nad ploščami so namreč zemeljske plasti nekopane, na grobove nanešene z erozijo, tako da je očitno, da so v času pokopa ostale na površini. Gotovo pa je tudi to, da so grobovi morali biti zaznamovani, ker ni bilo primera, da bi starejši grob bil uničen ali le poškodovan z mlajšim pokopom.¹³

Žganini v grobnih jama in v žarah so bili primešani tudi pridviki, na katereh so bili skoraj v vseh primerih opazni bolj ali manj izraziti sledovi ognja. To pa pomeni, da so bili skupaj z umrlim na grmadli in jih moremo zato, kar potrebujejo predmeti sami, opredeliti kot dele takratne nošnje, niso pa to pravi pridatki, saj so bili na grmadli kot del oblačila pokojnika in so bili tudi zakopani kot sestavni del umrlega. Pravi pridatki so lahko le tisti, ki so bili v grob položeni namerno, s posebnimi nameni, medenje pa moremo v novih grobovih prišteti le posodje, odkrito v grobu 3 (tab. 4, 1), v grobu 8, 9 (tab. 7) in grobu 14 iz leta 1957 ter v grobu 3 (tab. 9, 10) in v grobu 7 (tab. 10, 1, 2) iz leta 1972. Keramične ali kovinske posode — situle so bile postavljene na vrh v grob nasute žganine.

Tako kot v načinu pokopa novi grobovi niso novost, čeprav prinašajo nekaj novih elementov, ki razširjajo naše znanje o pogrebnih običajih takratnih prebivalcev Posočja, so tudi kulturno in historično nedeljiv del celotnega mostarskega grobišča ter se v popolnosti vključujejo v bogato materialno dediščino tega grobišča.¹⁴ Podrobna analiza grobov in pridatkov v njih je zato neumestna, saj moremo presojati in pravilno vrednotiti posamezne elemente notranje delitve grobišča in z njim povezane zakonitosti šele po objavi celote.¹⁵ In prav objava teh novo odkopanih grobov je prispevek celoviti predstavljivosti grobišča z Mosta na Soči. V kronološki shemi nekropole¹⁶ sodijo novi grobovi v stopnji II a in II b, to je v čas med leti 600 in 400 pr. n. št., torej v mlajše obdobje grobišča, njihov pojav na robovih pa daje slutiti, da je grobišče nastajalo organizirano.

OPOMBE:

¹ B. Tamari — Forlati, Not. scavi, 1930, 419 ss, s tlorisom grobišča in označbo parcel. Najdbe so v Goriškem muzeju, inv. štev. 72 do 101, Tolminška kartoteka (TK).

² N. Mozetič, Varstvo spomenikov VII, 1956 — 1959, 290.

³ N. Mozetič, I. c. 296. Sonda 1 in 3, parc. štev. 941, k. o. Sv. Lucija, last Mervič Danilo, Most na Soči 57, sonda 2 na parc. štev. 957/1, k. o. Sv. Lucija, last Kenda Marija, Most na Soči 13.

⁴ M. Rutar, Varstvo spomenikov, 1960 — 1961, 229.

⁵ D. Svoljšak, Most na Soči, prazgodovinsko grobišče, Arheološki pregled 14, 1972, 47 ss. Najdbe so v Goriškem muzeju.

⁶ C. Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 15, 1893, 133, omenja med 2950 grobovi le tri skeletne pokope, v op. 1 na str. 133 pa dodaje, da jih je tudi J. Szombathy odkril le par.

⁷ C. Marchesetti, I. c. 9, 94 s in 15.

⁸ C. Marchesetti, I. c. 15, 1893, 137.

⁹ C. Marchesetti, I. o., 15, 1893, 134, predvideva sežig na ustrinah nedaleč od grobišča in v nobenem primeru na mestu pokopa.

¹⁰ D. Svoljšak, Arheološki vestnik 24, 1973, v tisku.

¹¹ C. Marchesetti, I. c. 15, 1893, 136, omenja v posameznih primerih pojav namerno naloženega kamenja v žare.

¹² N. Mozetič, I. c. 290, omenja sicer 6 žar, vendar pa je bilo po oznakah na zabojih sodeč sedem grobov z žarami.

¹³ C. Marchesetti, I. c. 15, 1893, 134.

¹⁴ D. Svoljšak, Arheološki vestnik 24, 1973, v tisku.

¹⁵ S. Gabrovec — O. H. Frey, Zur Chronologie der Hallstattzeit in Ostalpenraum, Actes, Beograd 1971, 123 ss.

¹⁶ Katalog je v pripravi.

¹⁷ S. Gabrovec — O. H. Frey, I. c. 197 s, abb. 7.

SCOPERTE DI NUOVE TOMBE NELLA NECROPOLI DI MOST NA SOČI (S. LUCIA)
 (Riassunto)

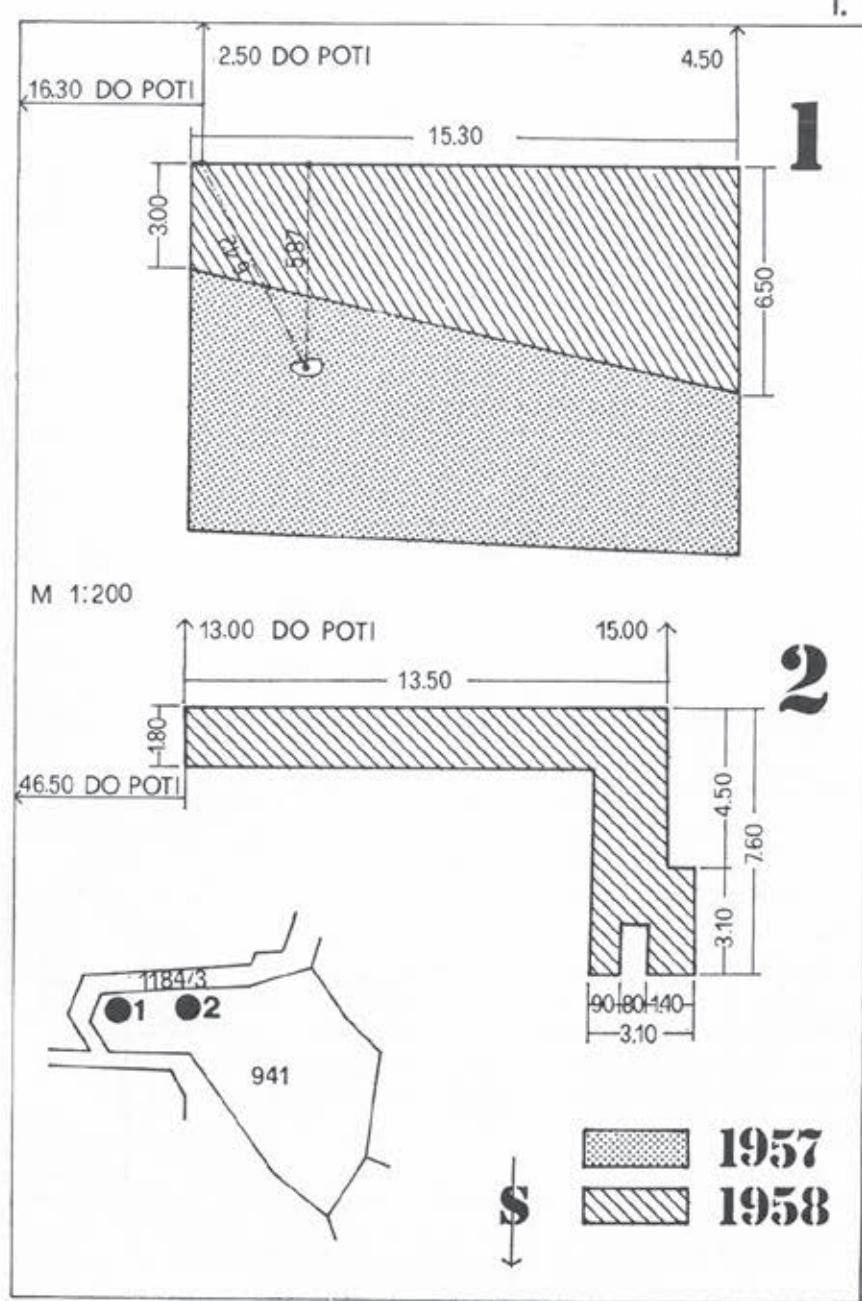
Nell'articolo pubblicato sono trattate le tombe scoperte nel 1957 (14 tombe) e quelle venute alla luce nel 1972 (7 tombe). Culturalmente e per materia appartengono per intero alla necropoli di quella località. Non apportano novità all'eredità lasciataci da essa, sono però interessanti, specie le ultime 7, per gli studi integrativi dei modi usati nei seppellimenti. Nuovo è appunto il rito nel coprire i resti delle cremazioni messi nel cavo tombale o nell'urna, usando cioè all'uovo piastrelle d'ardesia.

Le tombe appartengono al periodo piuttosto recente della necropoli, secondo S. Gabrovec al grado IIa e IIb (Ha D).

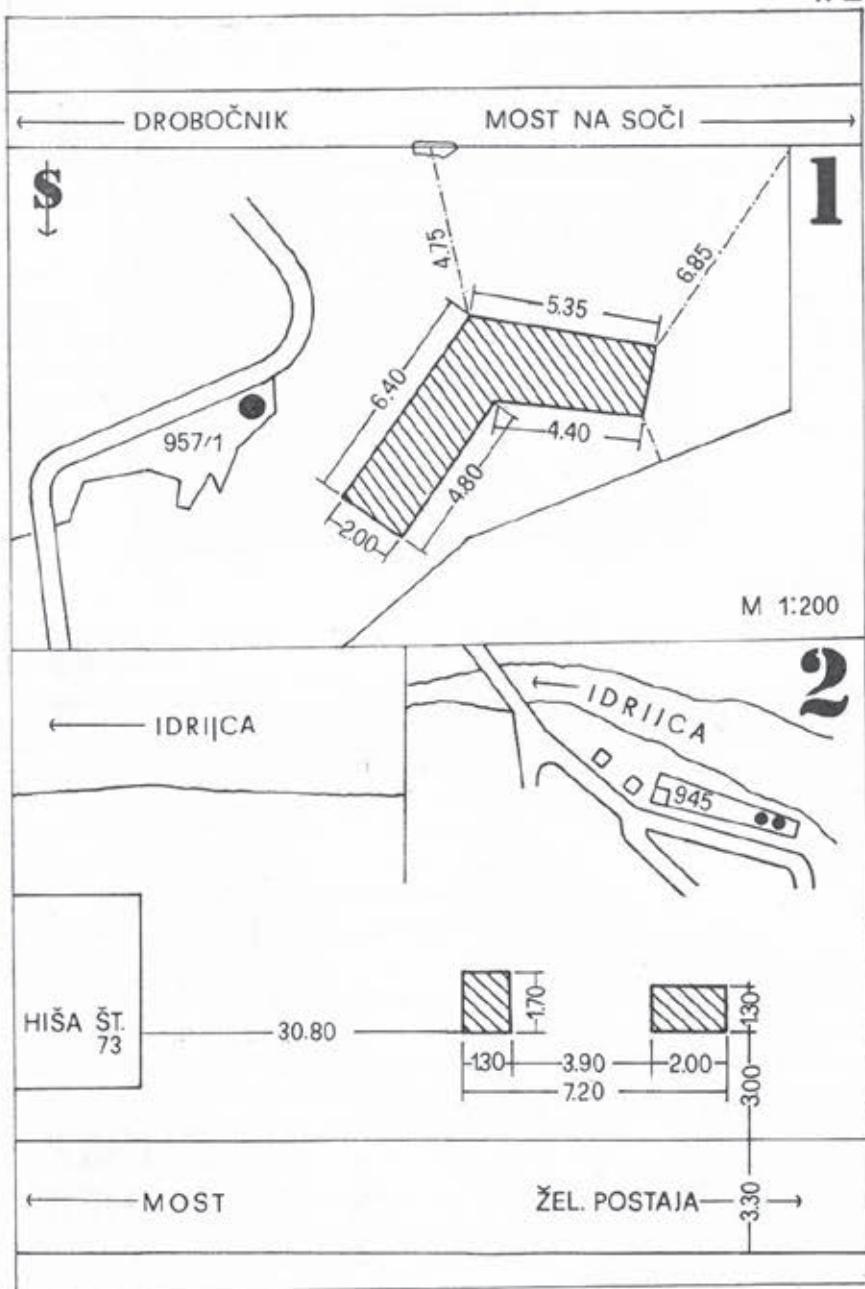
ON NEW FINDS OF GRAVES AT MOST NA SOCI (S. LUCIA)
 (Summary)

The present article deals with the graves discovered and examined in 1957 (14 graves) and in 1972 (7 graves) at Most na Soči. The graves are culturally and materially a constituent part of the s. Lucia burial place and do not represent any essential novelty to their material bequest; they are particularly interesting, especially the last seven ones, for the complementary study of burial. Completely new is the ritual covering of the ashes in the grave pit or in the urn with small slate plates.

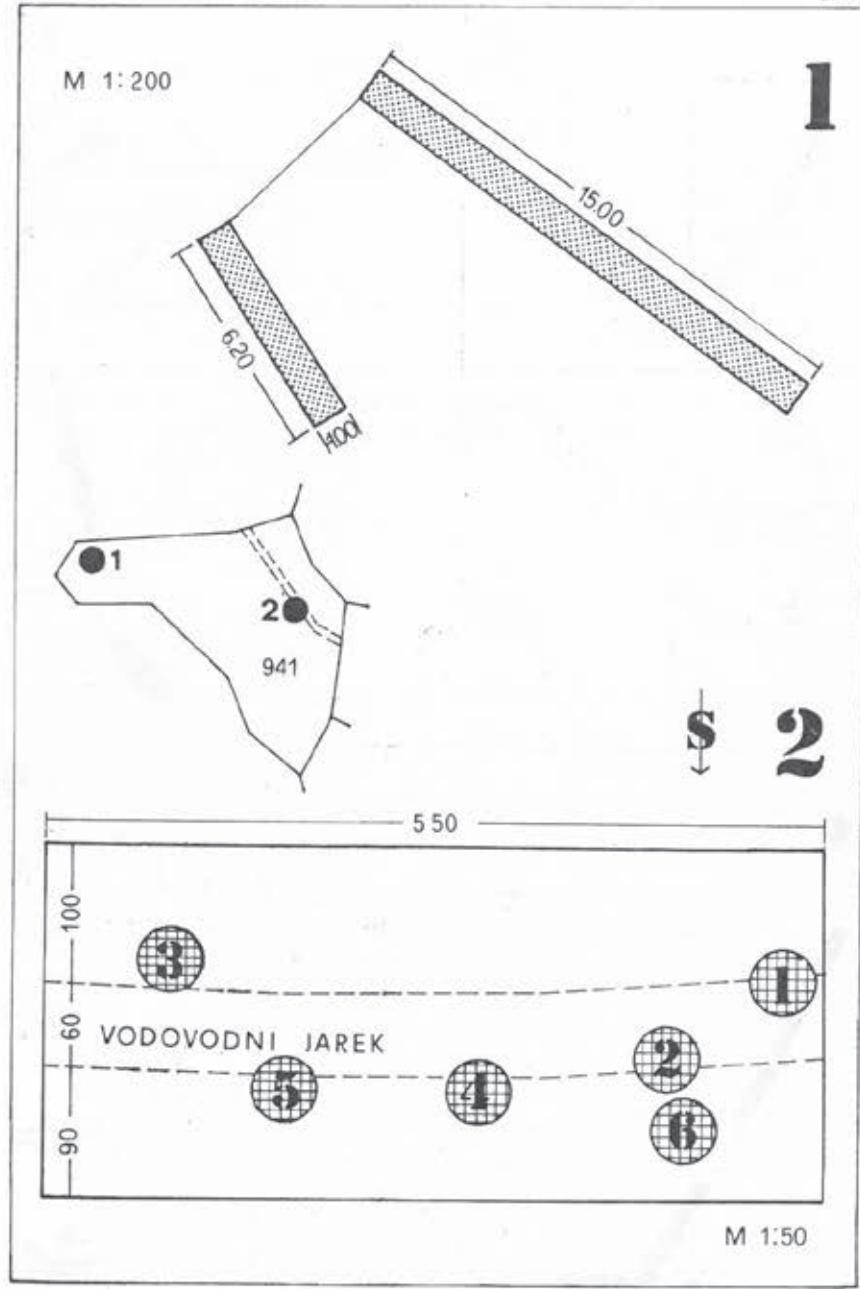
The graves belong to the later period of burial place, according to the chronology by S. Gabrovec in the period IIa and IIb (Ha D).

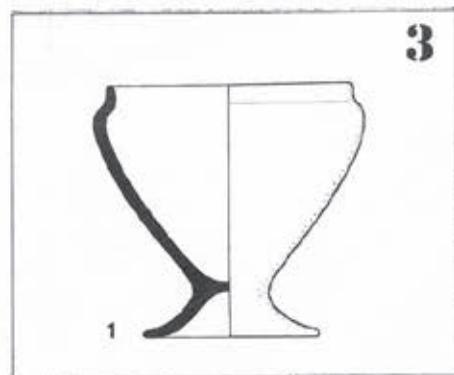
Most na Soči. 1 = sonda 1 (1958) z izkopnim poljem iz leta 1957; 2 = sonda 3 (1958) s situacijo obeh sond na parceli

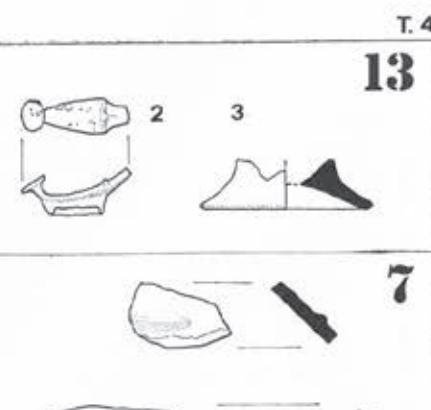
Most na Soči. 1 = sonda 2 in situacija sonde na parceli; 2 = sonda 4 in situacija sonde na parceli

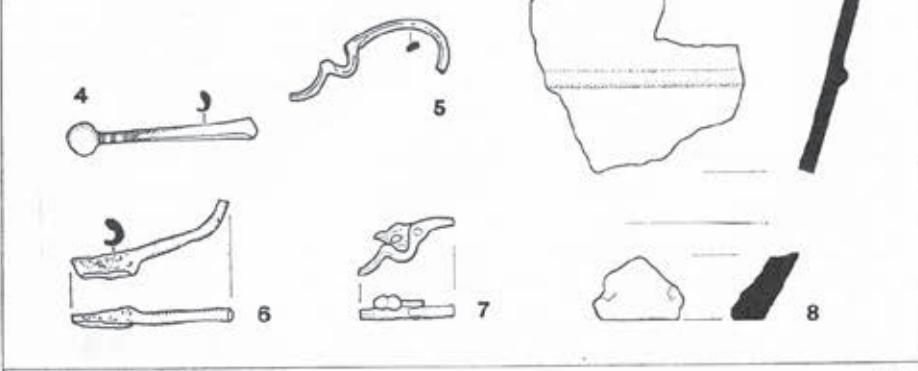
Most na Soči. 1 = sonda 1 in 2 (1957); 2 = situacija grobov ob vodovodnem jarku (1972) In položaj sond na parceli

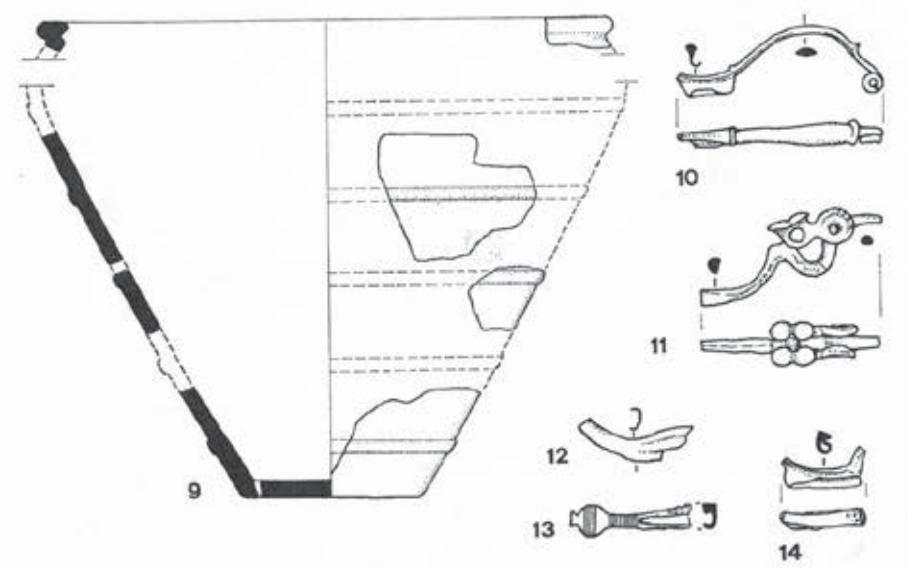
3

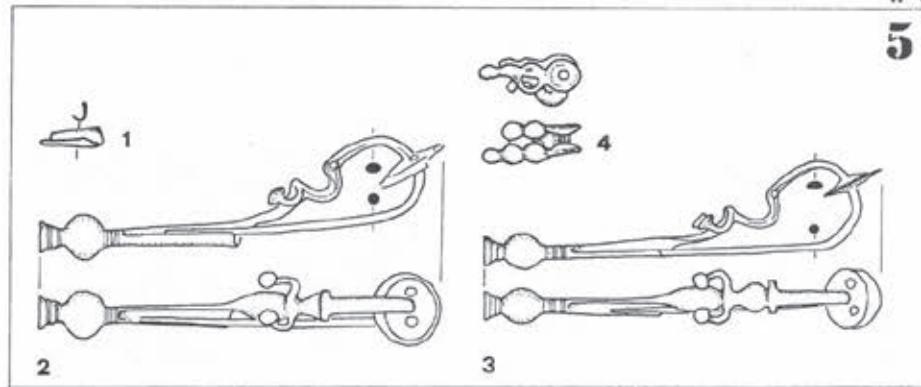
13

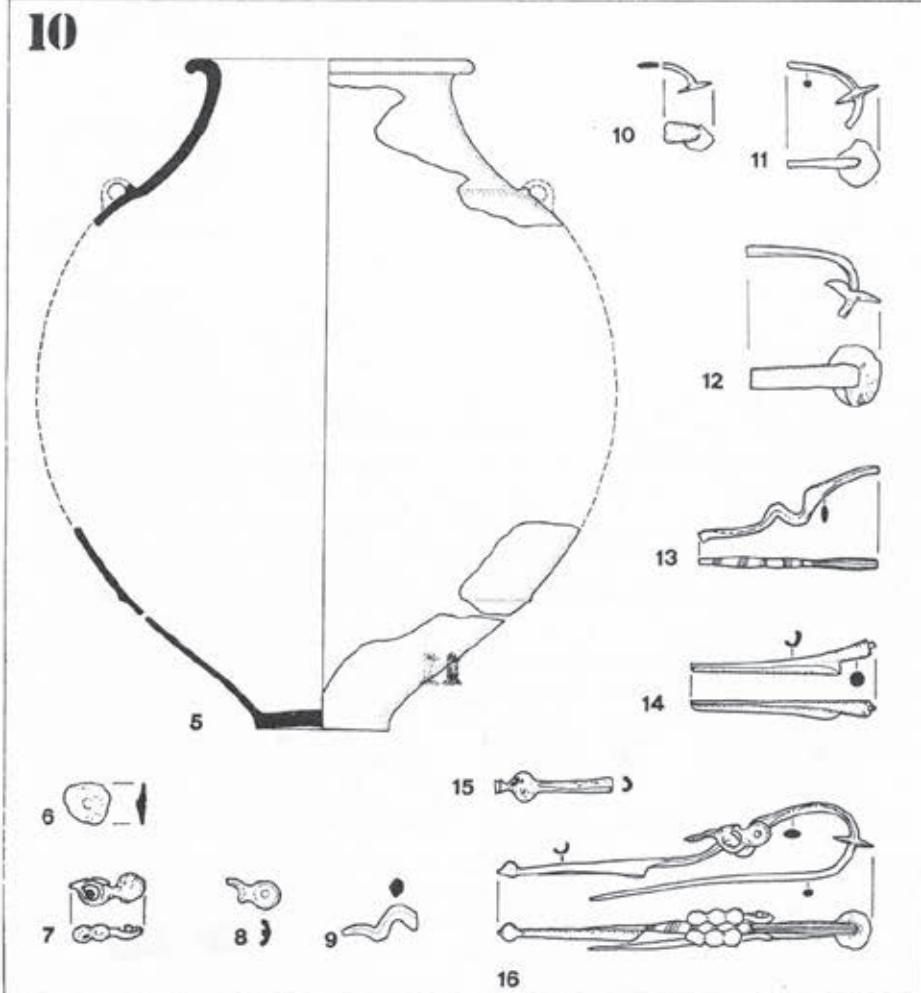
6

10
11
12
13
14

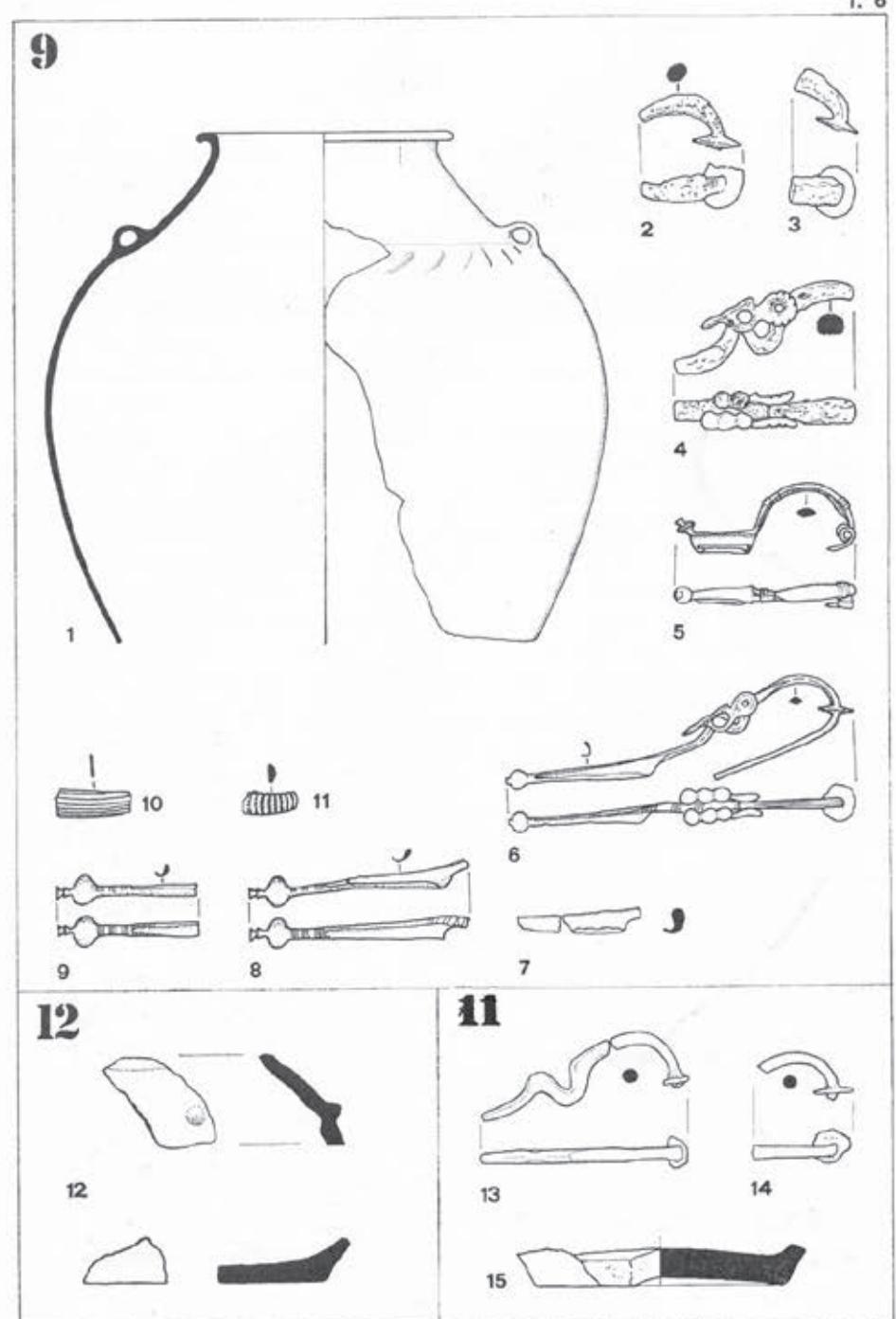
5

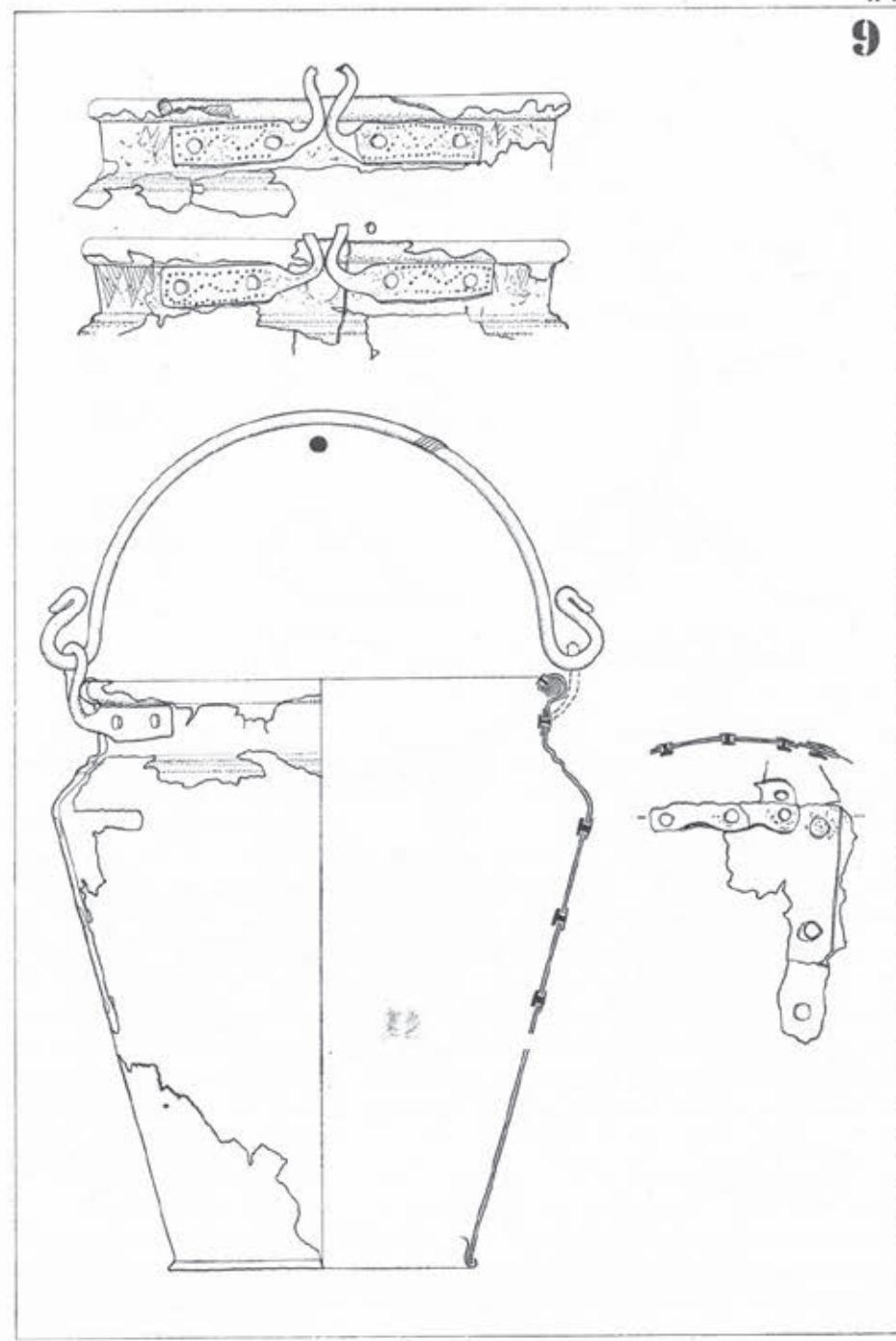
10

Most na Soči 1957, 1, 3, 8, 9 glina, ostalo bron. 1, 3 = 1/4, 8, 9 = 1/8, ostalo 1/2.

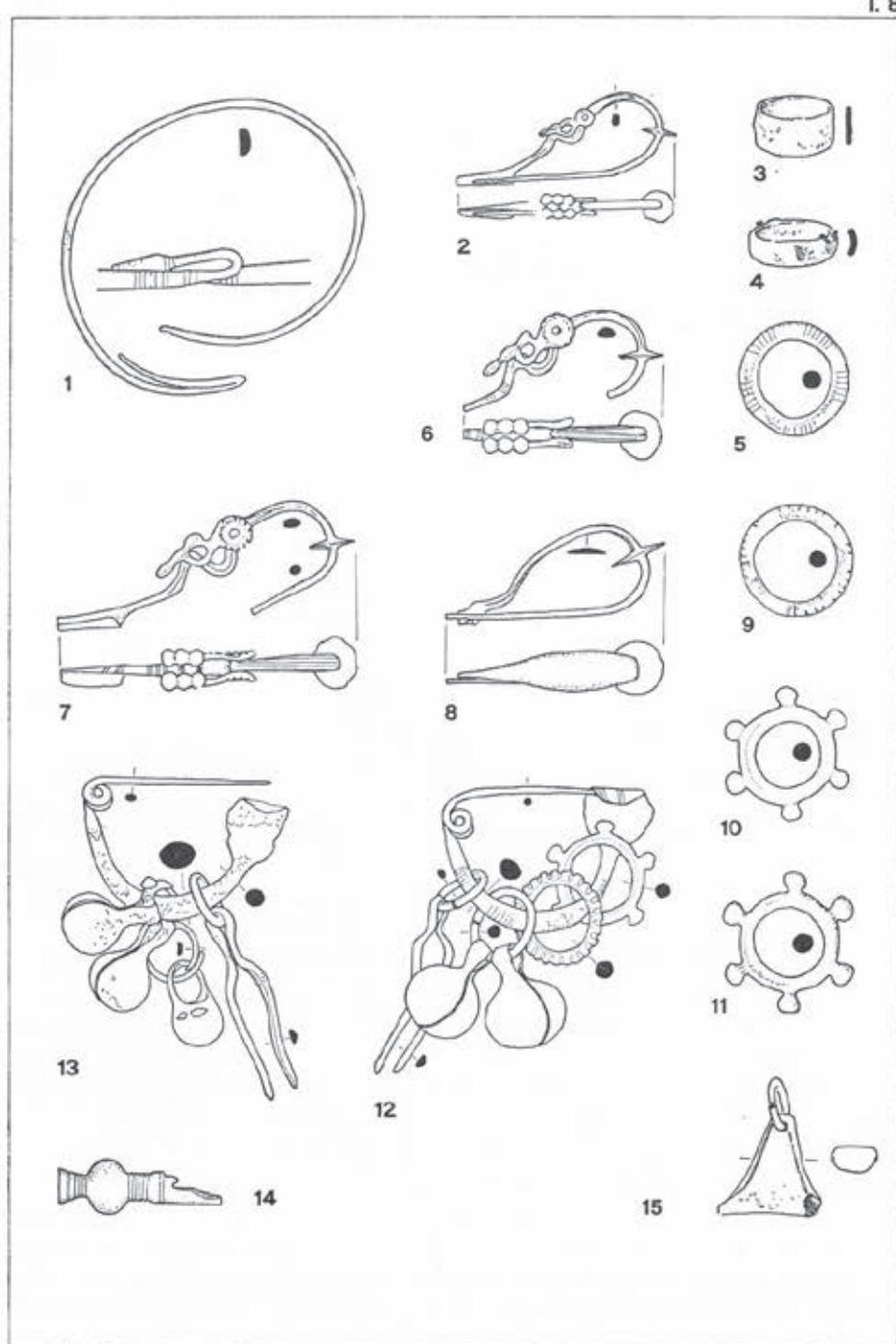
Most na Soči 1957. 5 glina, ostalo bron. 5 = 1/8, ostalo 1/2.

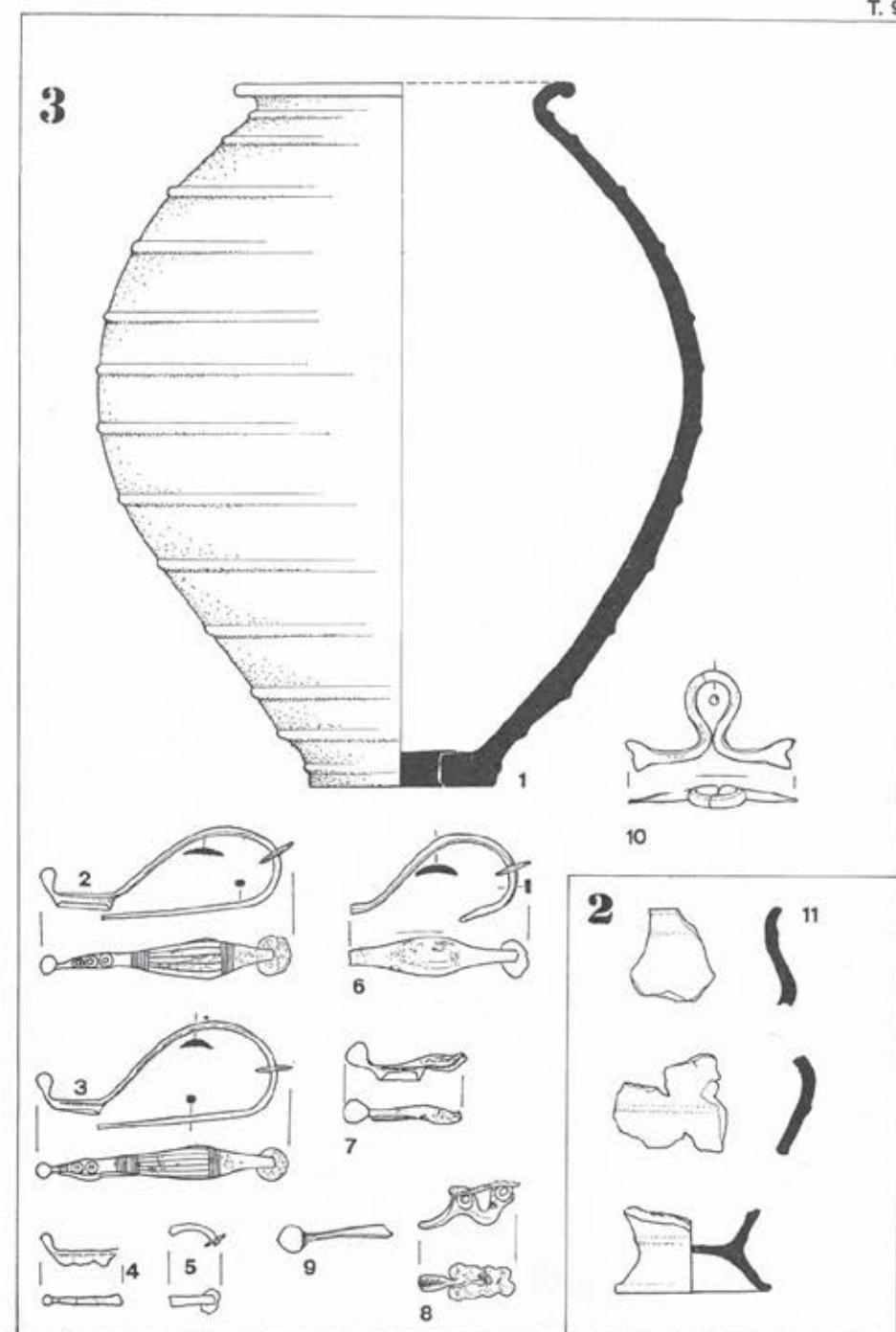
Most na Soči 1957. 1, 12, 15 glina, ostalo bron. 1 = 1/8, 12 in 15 = 1/4, ostalo 1/2.

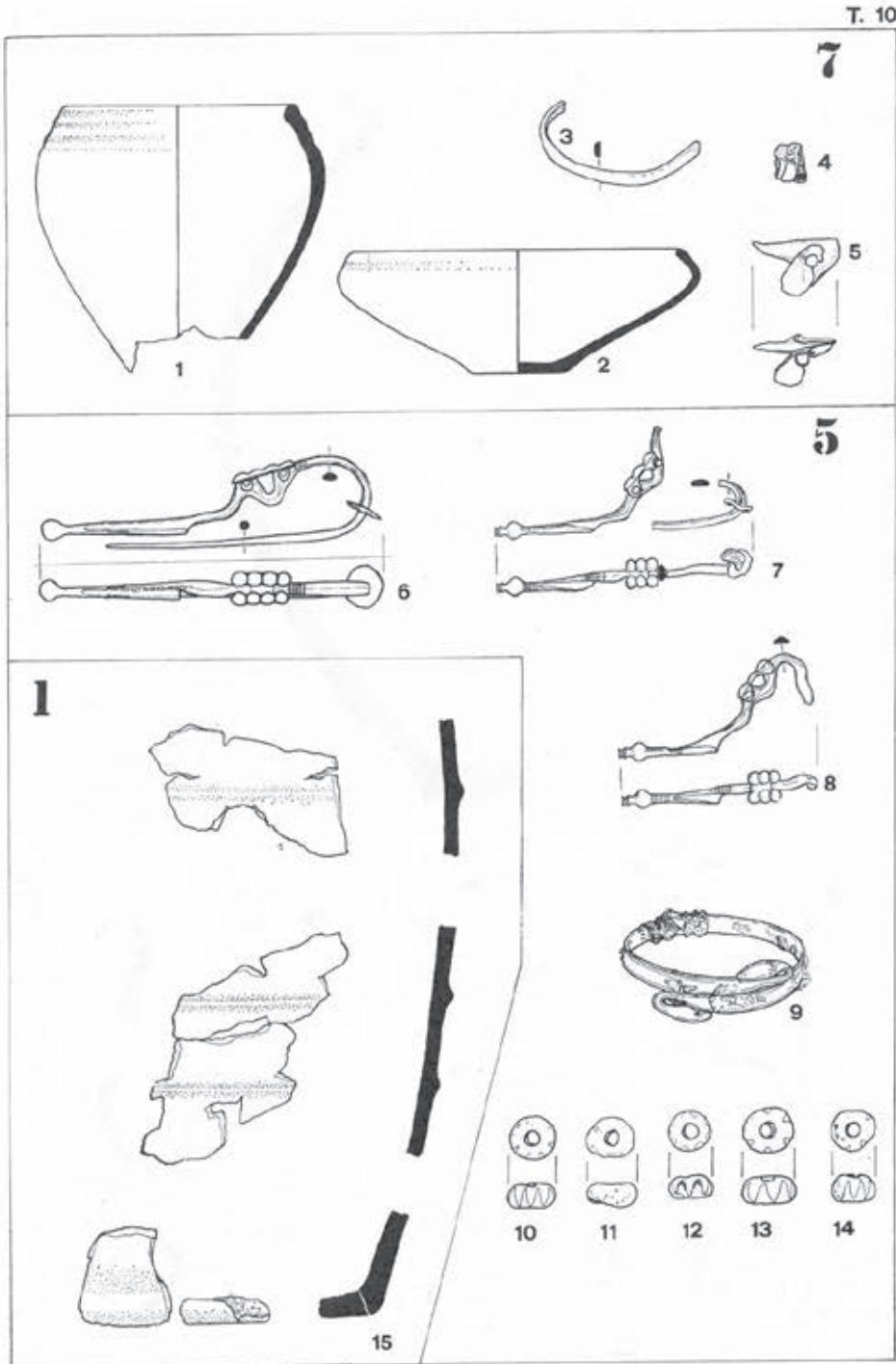
Most na Soči 1957. Bron, 1/2.

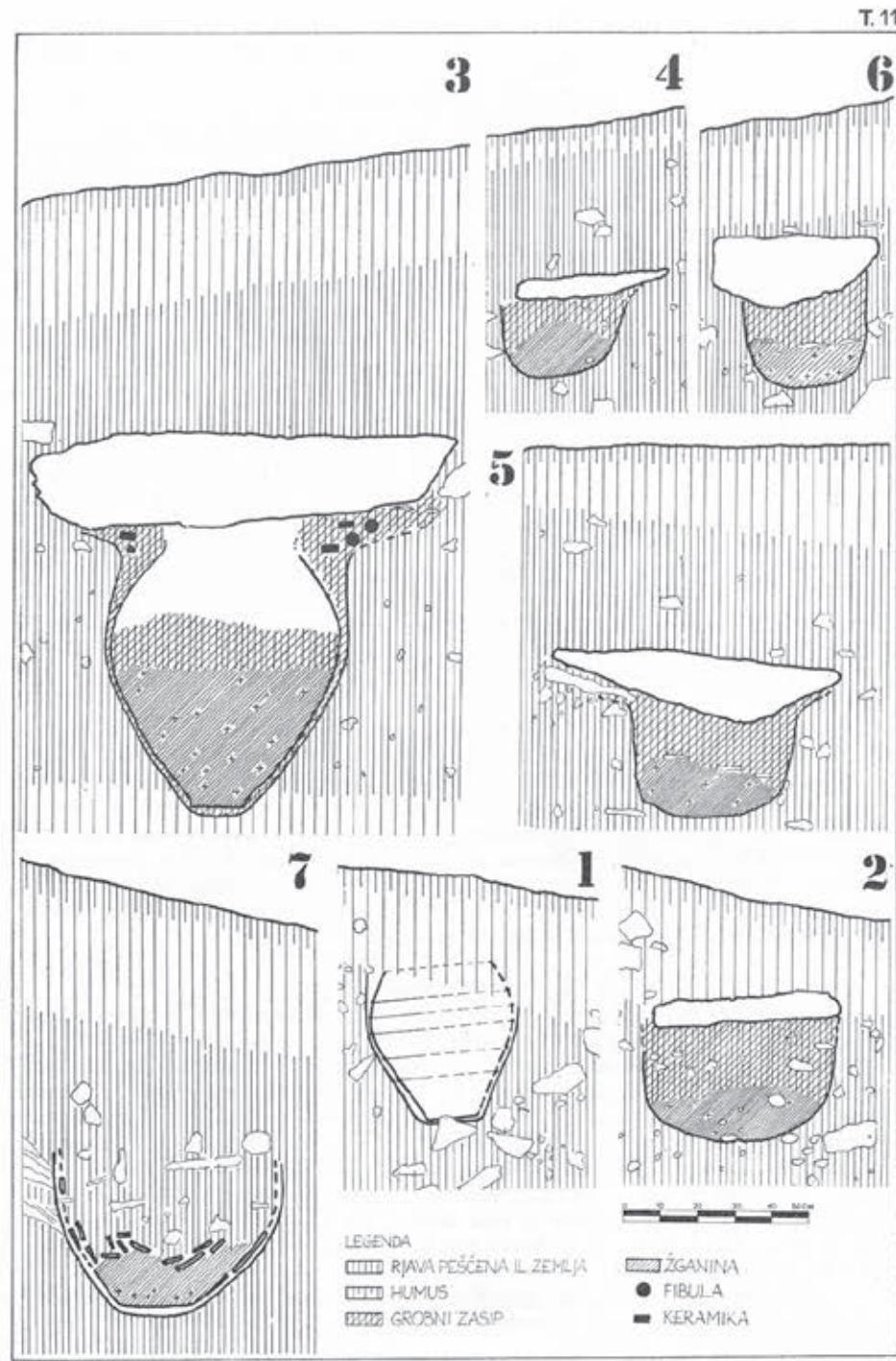
Most na Soči 1957. Bron, 1/2.

Most na Soči 1972. 1, 11 glina, ostalo bron. 1 = 1/8, 11 = 1/4, ostalo 1/2.

Most na Soči 1972. 1, 2, 15 glina, 10—14 steklo, ostalo bron. 1, 2, 15 = 1/4, ostalo 1/2.

Most na Soči 1972. Prerezi grobnih jam.

Mitja Guštin, kustos, Posavski muzej, Brežice

POSAMEZNE ARHEOLOŠKE NAJDBE IZ OKOLICE GORICE

Pri zbiranju raznega študijskega arheološkega gradiva v muzejih zunaj slovenskih meja sem večkrat naletel na neznane manjše arheološke najdbe s slovenskega ozemlja. Objava skromnih predmetov iz okolice Gorice, čeprav brez ožjih najdiščnih podatkov in poskusa lociranja najdišča na podlagi moderne topografske akcije, je pomembna v tem, ker nas opozarja na določene arheološke predmete in obdobja, ki so bila do sedaj skoraj neznana na tem področju, obenem pa tudi na nova najdišča, ki ob odkritju pred sedemdesetimi in več leti niso bila nikjer zabeležena in so sčasoma zatonila v pozabo.

1. Okolica Gorice

British Museum v Londonu hrani pod oznako Gorica, Inv. št. 1964, 12—6, 114, veliko bronasto fibulo s širokim pločevinastim lokom ter ledvičasto ploščico za ležišče igle (Sl. 1). Fibula je patinirana, okrašena je bila z vrezanimi črtami in trikotniki, ki pa zaradi slabe ohranjenosti in močne patiniranosti na fotografiji niso razvidni.

Fibula je v severnem Jadranu izjemen primerek, saj so tovrstne fibule značilnost južnega in srednjitealskega prostora. Primerki iz najdišč Bascarno,¹ Torre Galli² in Terni³ uvrščajo tudi fibulo iz Gorice v časovni okvir 9. stoletja pr. n. št.

Najti mesto fibuli v kulturno — zgodovinski podobi 9. stoletja v Posočju danes še ni mogoče, saj nam odgovarjajoče najdbe tega časa povsem manjkajo. Prisotnost fibule si lahko razlagamo podobno kot prisotnost italskih elementov v depaju iz Škocjana,⁴ ki sodijo tudi v ta čas, možna pa je tudi povezava z najstarejšim horizontom grobov v Tolminu,⁵ ki vsekakor sodijo v kasno 9. stoletje, vendar pa ne izpričujejo srednjitealskih importov.

2. Bilje (občina Nova Gorica)

V začetku tega stoletja je baron Leonardo De Bianchi dobil v svojo posest tri bronaste predmete. Predmete je darovala družina Bianchi Institutu für Vor- und Frühgeschichte na dunajski univerzi leta 1973, kjer jih v zbirki hranijo pod inv. št. 33936. Po daritvenem pismu⁶ sodeč so bili predmeti najdeni skupaj v ilovnatih jami pri vasi Bilje. Čeprav nam okoliščine najdbe, niti natančnejša lokacija niso znane, preseneča pojav bronastega antičnega ključa (T. 1 : 1) skupaj z kasnobronastodobno sulico (T. 1 : 2) in plavutasto sekiro (T. 1 : 3).

Toponima Britof v središču vasi in Počvale na jugovzhodu⁷ dopolnjujejo verjetnost najdiščnega podatka v vasi Bilje. Tudi izkop rdeče ilovice na severovzhodnem delu vasi na ledini Rdeča pot potrjuje notico, da so bili predmeti najdeni v ilovnatih jami.

Bronastodobna predmeta sta lahko del depojske najdbe, ki se žal ni ohranila, ključ pa po vsej verjetnosti pripada kakšni antični naselbini ali kmetiji v bližnji

okolici. Povsem možno je, da so bili predmeti najdeni posebej, sicer pri kopanju ilovice, vendar na različnih mestih.

3. Rubije (občina Sovodnje)

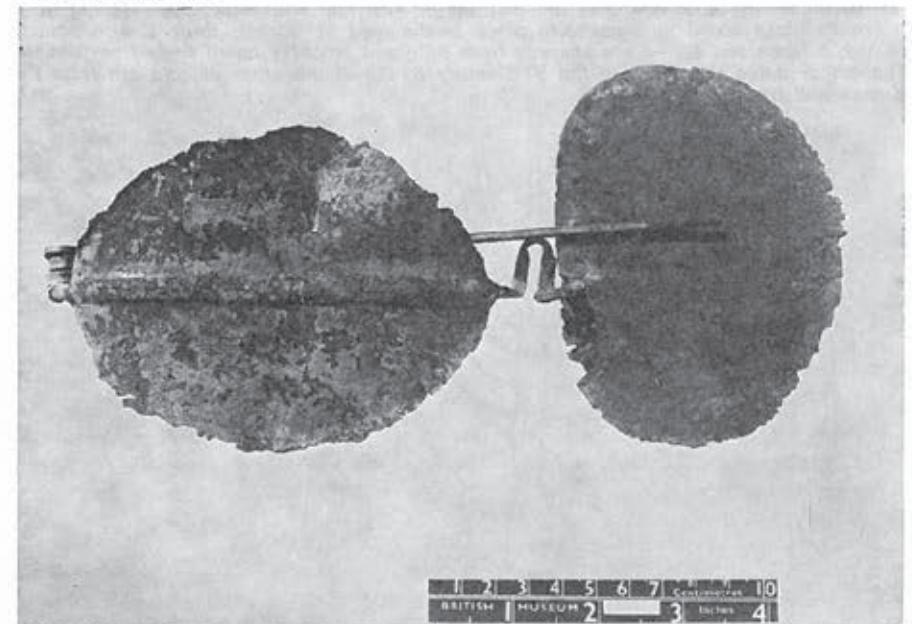
Leta 1889 so pri gradnji ceste pri neki hiši v zaselku Nove Rublje (v pismu Neu-Rubbia) naleteli na železne sulične osti, sekire in harpuno. Najdba je prišla v posest barona L. De Bianchija, leta 1973 pa skupaj z najdbami iz Bilj v Institut für Vor- und Frühgeschichte dunajske univerze, inv. št. 33940/1—8, 33941 in 33942/1—3.

Sodeč po podatkih v daritvenem pismu, so bili vsi železni predmeti najdeni skupaj, iz česar moremo sklepati, da imamo v tem primeru depojsko najdbo, ki je žal zaradi heterogenosti predmetov vprašljiva in močno sporna.

Železna večzoba ost harpune (T. 1 : 5), železen krivec (T. 1 : 4), železna sekira (T. 2 : 10) in železni sulični osti (T. 2 : 4, 9) predstavljajo nedvomno zaključen časovni horizont. Našteti predmeti sodijo v horizont poljedelskega orodja in značilnega orožja, ki se v Lt D stopnji ob razcvetu agrarnega poljedelstva in mestnih naselbin (oppidumov) množično pojavi širom Evrope.⁸ V Posočju je prisotnost železnega orožja in orodja značilnost grobov latenske prazgodovinske skupnosti Idrijske skupine.⁹

Sporni sta predvsem železni tulasti sekiri z ušescem (T. 2 : 6, 11), ki sta značilnost halštatskega obdobja,¹⁰ medtem, ko ostale sulične osti niso dovolj karakteristične in jih je moč pripisati tako starejši kot mlajši železni dobi.

Kljud vsemu večina predmetov priča za zaključeno kasnolatensko najdbo, mogoče depo all celo del bogatega groba, kakršne poznamo iz najdišč Bodrež,¹¹ Reka pri Cerknem¹² ali Idrija pri Bači.¹³ Tulasti sekiri sta bili mogoče kasneje pridani, saj je skoraj nemogoče, da bi se oblika starejše železne dobe ohranila tja v avgustejski čas.

Slika 1 Gorica (Copyright British Museum London)

OPOMBE:

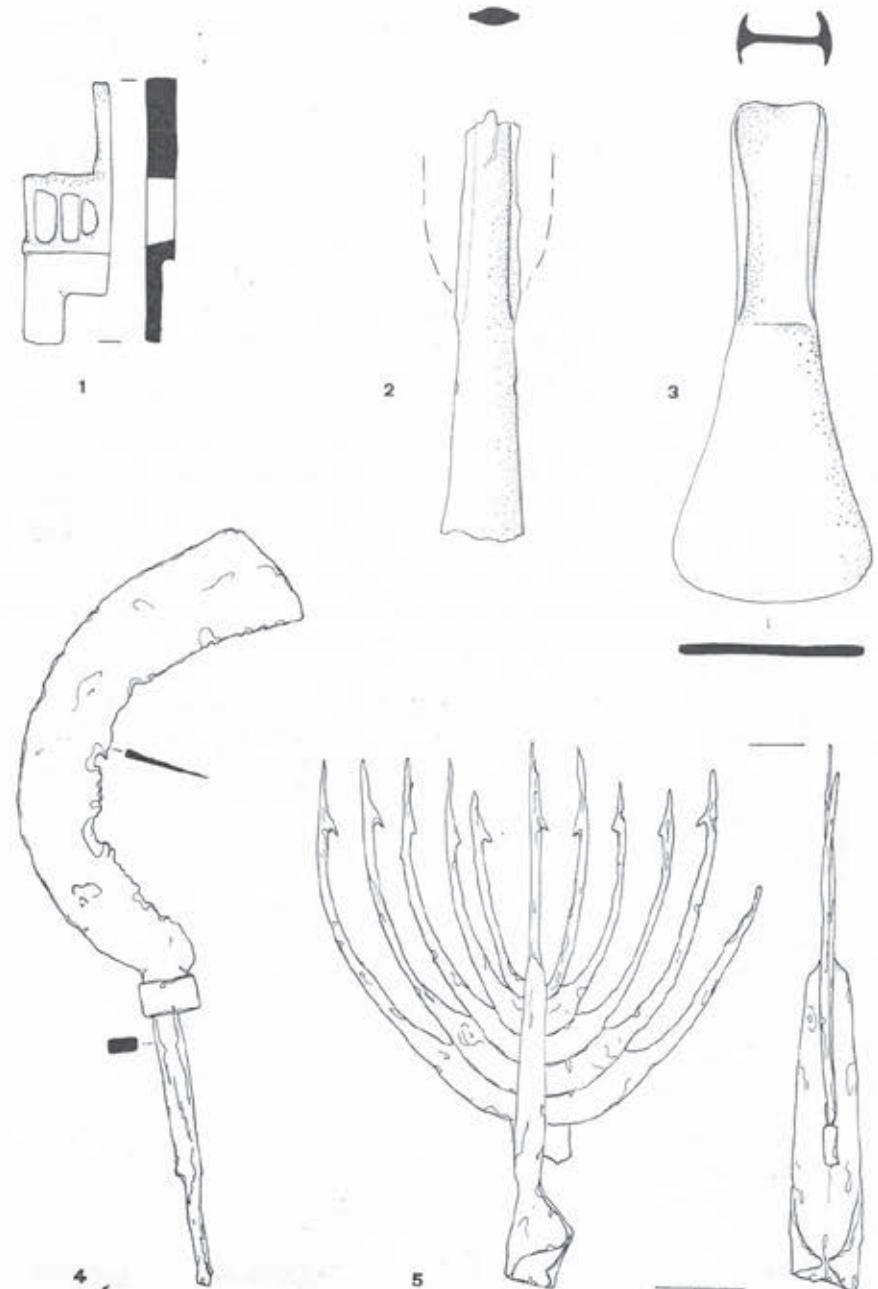
- ¹ O. Montellus, Civ. prim. II (1904) Pl. 130: 10; 150: 5.
- ² Mon. Ant. 31, 1926, 87, fig. 75.
- ³ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfederzeit nördlich und südlich der Alpen (1959) T. 44: A5, C4: 45, D5.
- ⁴ J. Szombathy, Mitt. Präh. Komm. 2, 1912, 127 ss.
- ⁵ D. Svoljšak, Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats, Beograd 1971, 233 ss.
- ⁶ Darljino pismo dr. Johanne Blanchi z dne 26. junija 1973 hrani Institut na Dunaju.
- ⁷ Krajjevni leksikon Slovenije, I, 1968, 197.
- ⁸ Cfr. npr. Sainte-Blandine (G. Chapotat), Vienne Gauloise, Le Material de la Tene III trouvé sur la colline de Sainte-Blandine (1970), Stradonice (J. Pič, Čechy usvite delin II (1903), Trisov (J. Bren, Trisov, Oppidum Celitique en Bohême méridionale (1966), Heldengraben (F. Fischer, Der Heidegraben bei Gräbenstetten (1971).
- ⁹ S. Gabrovec, AV 17, 1966, 107 s.
- ¹⁰ Istl. AV 15—16, 1904—05, 21 ss, T. 16: 4; 17: 1.
- ¹¹ C. Marchesetti, I Castellieri (1903) 185; gradivo hrani Prirodoslovni muzej na Dunaju in je v pripravi za objavo.
- ¹² R. Mahnič, MZK 6, 1907; gradivo hrani Museo Archeologico di Trieste in Prirodoslovni muzej na Dunaju (prav tako v pripravi za objavo).
- ¹³ J. Szombathy, Mitt. Präh. Komm. 1, 1903, 202 ss.

SINGOLI REPERTI ARCHEOLOGICI DEL GORIZIANO
(Riassunto)

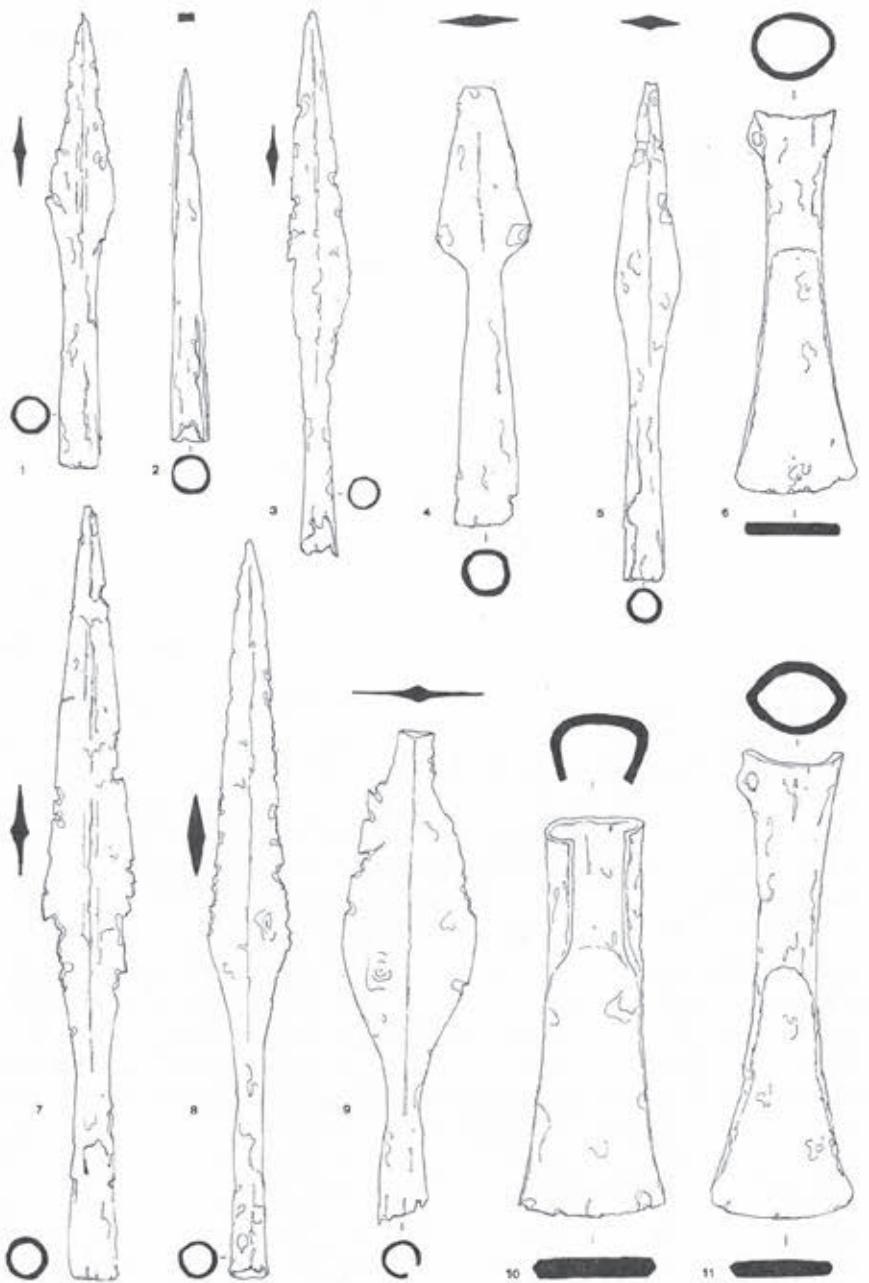
L'autore presenta il materiale archeologico del Goriziano ora nel British Museum di Londra e nell'Institut Vor- und Frühgeschichte dell'Università di Vienna. Si tratta di una fibula di bronzo di provenienza ignota, di tre oggetti, anch'essi bronzei, (una chiave, una lancia e ascia ad alette) ritrovati a Bilje, e di reperti del deposito di Rubbia. L'autore fa risalire la fibula al IX secolo a. C., il materiale rimanente all'età di bronzo e all'età di ferro.

INDIVIDUAL ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM THE GORIZIA AREA
(Summary)

The author presents archaeological objects from the Gorizia area which are in the British Museum (London) and in the Institut für Vor- und Frühgeschichte (Vienna). It is a bronze fibula found in an unknown place in the area of Gorizia, three bronze objects (a key, a lance and a fin — axe shaped) from Bilje and probably hoard finds from Rubbia. The author dates the fibula in the 9th Century B. C., all the other objects are from the Bronze and Iron Age.

T. 1
1—3 Bilje, 4—5 Rubije. Vse 1:2.

T. 2
Rublje, vse 1 : 3.

Dr. Milan Dolenc, višji univerzitetni predavatelj v pokolu, Ljubljana

ROKOPISNE LJUDSKO MEDICINSKE BUKVE IZ PRIMORSKE

Dr. Franc Viljem Lipić (Lippich) navaja v svoji knjigi »Topographie der k. k. provinzialhaupstadt Laibach« (1834) citat po B. Hacquetu, da je prav gotovo malo dežel v Evropi, kjer bi tako malo potrošili za svoje zdravje kot tu na deželi in da je ljudstvo nagnjeno k temu, da išče pomoč pri božjih podobah, kar zmanjšuje čast zdravnikov.

Lipić sicer ni povedal, kaj je bilo temu vzrok, vendar lahko trdno pomislimo na socialno stanje našega kmeta, ki je bil reven, neomikan, vedno teptan in izkorishčan. Vsako leto je na stotine ljudi pomrlo od lakote. Kmet je bil zadolžen in je propadel kot najslabše hrnjena in z delom presiljena tovorna živila. Čimbalj je denarno gospodarstvo na kmetih spodrivalo naturalno, tem bolj je kmet propadal. To je bil vzrok, da si ni mogel privoščiti zdravnika niti kupiti dragih zdravil. Zato si je moral sam pomagati ali pa se zateči po pomoč h kaklim starim »botram« ali »štrigam« (coprnicam). Zato so bila zelišča glavna zdravila, ki jih je uporabljaj pri boleznih. Pogosto pa se je z molitvami zatekal k bogu, materi božji in določenim svetnikom, ki so bili patroni za posamezne bolezni. Pa tudi praznoverje je bilo med preprostim ljudstvom zelo razširjeno. Temu se ni čuditi, če vemo kako so bili kmetje neuki in neizobraženi, ker so bili dolgo zapostavljeni. To pa je bilo najboljše jamstvo za nadaljnje izkorishčevanje. Zato se je praznoverje kmalu vkoreninilo. V nekaterih primerih krožijo še danes med ljudstvom zagovori kot ostanek magičnega zdravljenja. V zagovorih in zarotivah je iskalo ljudstvo pomoč, posebno še tedaj, če so druga sredstva odpovedala. Svoj izvor pa imajo zagovori in razne molitve v občutku slabosti, ki je brez obrambe proti raznim nezgodam, ki prete človeku.

Med ljudstvom so bile rokopisne ljudske medicinske bukve in zagovorne knjižice močno razširjene. Prve so bile seveda strokovno boljše. Vsebovale so opise zdravilnih zelišč in njih rabe pri boleznih. Te knjige navadno niso bile kaj izvirnega, pač pa so imeli njihovi pisci oziroma prepisovalci za predloge razne »Kreuterbücher« (zeliščne knjige), napisane v različnih jezikih, prevedene pa v številne evropske jezike. Naši medicinski bukovniki so verjetno prestavljali iz nemškega v slovenski jezik. Ko pa so bile bukve napisane, so iz njih prepisovali številni drugi prepisovalci in od njih tretji. Rokopisne ljudske medicinske knjige ali kot smo se dogovorili medikohistoriki, da jih bomo imenovali bukve, so navadno pisali oziroma prepisovali tisti, ki so sami zbirali zdravilna zelišča in se ukvarjali z zdravljenjem. Ti pa navadno niso zdravili samo ljudi, marveč tudi živilo, ker pač ni bilo posebnih strokovnjakov za zdravljenje živine in so zdravili živilo z istimi zelišči kot ljudi. Poleg preprostih, a bistrih kmečkih ljudi, so zbirali zdravilna zelišča tudi duhovniki. V samostanh pa so jih umetno gojili.

Pogosto so v teh bukvah zapisovali tudi razne zagovore, verjetno zato, ker so se, če zdravilna zelišča niso koristila, ljudje v sili zatekali k molitvam zaročitvam in zagovorom.

Dosedanje ugotovitve kažejo, da so bile napisane skoraj vse bukve iz Primorske na področju, ki meji s Kranjsko in da so imele isto predlogo. Okolica Škofje Loke in Osoj pri Rovtah nad Logatcem sta namreč središči, kjer je bilo napisanih oz. prepisanih največ bukev in zagovornih knjižic.*

*Za stup i zgorocili
stupi jist za vretina i i i i i i i i
Brau in éta ejimene roga si i i i i
jisti zarotini ejimene roga svetigu
Luna stupi jist za vretinu
ejimene svetega Juria ejimene svetega
Juria jisti zarotini svetega Juria
stupi jisti zarotini ejimene
svete. Trite jisti zarotini
ejimene svete. Trite jisti
za zarotini ejimene svete. Uriti
zadui veis*

Iz Kacinove zagovorne knjige zoper stup

Iz Primorske imamo iz konca 17. ali začetka 18. stoletja zbirko ljudskih receptov, napisanih v slovenskem jeziku. Knjižica, formata $15 \times 8,5$ cm ima trde platnice. Pisali sta jo dve roki. Na prvih 23 listih je ena roka (pisava) napisala recepte v italijanskem jeziku. Sledi vložek dela tiskane knjige od strani 127 do 175 »Discorsi sopra la Chirurgia dello exellente Dottore et cavalliere M. Leonardo Fioranete«, ki je bil iz Bologne. To pa je del knjige »La chirurgia distinta in tre libri, con una giunta di secreti nuovi« (Venezia 1582). Zelo verjetno pa iz ene obeh kasnejših izdaj, ki sta izšli 1630 in 1699. Za vložkom je 23 nenatiskanih listov, na katerih so napisani recepti s področja humane in s področja veterinarske medicine. Od tega je 21 receptov napisanih v italijanskem in latinskom jeziku, 28

* Po mojih ugotovitvah je prve bukve v tem predelu napisal leta 1810 Pavel Lipič. Lipič je bil kmet iz Bodovlj nad Škofjo Loko. Naslov njegovih bukev je: »Bukue za use potrebe tega gmein Folka. Sam sicer ni navedel, kaj je imel za predlog, toda njegovi prepisovalci so navajali, da je Lipič iz nemščine prevedel knjigo francoskega zdravnika-apotečarja Nikolas Lemeryja (1645–1715). Katero od njegovih del je to bilo, do sedaj nisem mogel ugotoviti. Gotovo pa je, da ni imel samog toga dela za predlogo, kar jo v njegovih bukvah več stvari, ki niso v nobenem od Lemeryjevih del. Naj se navedem, da so bile prve zdravilске bukve napisane v slovenskem jeziku 1750. leta na Koroškem, kjer je bil začetek bukovništva.

pa v slovenskem, pomešanem z italijanskimi in latinskimi izrazi. Domači zdravnik, verjetno duhovnik iz Primorske, je pisal v staro Italijanski pisavi, glasove, ki jih nima italijanščina, pa je napisal po svoje. Za ilustracijo bom navedel nekaj receptov:

Sa Rane na Noghi

Zesnik stuzzi, Basguino (bezgovino) stuzzi inu pellin use kupaj formi (izobiljku) pogaze gore postaul.

Sa kasil (kašelj)

R. tig Plauig Violiz Zuet slatko skorio 3 Loberia (lorberjeve liste) inu Zukar kandilna (kandis sladkor) inu pluznega selitza (pljučno zelišče) is Sranbergna (?) leto sneti ueno Rutto deni uen Lonz uel (ali) Piskar uli frisne uode gore pusti da se en pausto (?) poure pi tisto Suezer inu Siutro gorko ualet (je dobro).

Sa gliste uel pro uermibus (vermis, lat. glista).

Zuet od belle psenizne moke deni in aquam (voda) claram (čisto) et de illa aqua da paciente apprima ualet (in od te vode daj bolniku, je dobro).

Kader mersilza kosti lomi

Stouzi eno glauizo zesna inu dai pit in acetto (v jesihu).

Kadar uoda se sapre

Suoliam (z oljem) okoli dimli masi inu grei dobro.

Omenil sem, da je bil za številne bukve predloga Lipičev rokopis. Iz Primorske je kar 5 takih bukev. Ne bom vsakih posebej opisoval, ker so si zelo podobne, imajo pa vse isti naslov kot Lipičeva.

Pve take bukve omenja Vinko Möderndorfer v svoji knjigi »Ljudska medicina pri Slovencih«. Imele so naslov »Bukue sa use potrebe tega gmein Folka«. Rokopis naj bi bil iz začetka 19. stoletja. Nepopoln rokopis je hranił dekan Ivan Mozetič iz Raven nad Cerknim. Izviral je iz Novakov nad Cerknim. Kje je sedaj rokopis, ni znano. Iz Novakov so tudi druge bukve z istim naslovom in verjetno iz istega časa. Te hrani dr. Strausova, zdravnica v Celju, ki pa je bila rojena v Novakah.

V Tolminski muzejski zbirki Goriškega muzeja v Tolminu hrani Johanna Reitza (Rejca) »Bukue sa usse potreba tega gmein Folka«. Rokopis ima datum 7. II. 1837, obsega 130 strani, formata $29,5 \times 21$ cm. Napisan je v bohoričici. Reitz je bil doma s Slapa ob Idrijci. Bukve imajo, kot skoraj vse rokopisi, ki so imeli Lipičev rokopis za predlogo, pet poglavij (bukev, štekov).

I. »Shtek od Vode.« V tem poglavju opisuje, kako se po vodi (urinu) ugotavlja bolezen. Lipič našteva 38 načinov. Ta način diagnosticiranja bolezni uporablja še danes nekateri mazači.

II. »Druge Bukue. Kar Zhlouk nuza. Setkar Kensht Na shil posnat bolesen enga zhloveka po Dohtarsku al Padarsku.« To je bil drug način ugotavljanja bolezni — po žilnem utripu ali kot so pisali pulzu ali pulusu. Tudi ta način ugotavljanja bolezni je zelo star in ga je prav tako kot prejšnjega spet priporočila salenska zdravniška šola, ki je začela delovati v 9. stoletju v Italiji.

III. »Bukue od use sorte derves.« V tem poglavju opisuje drevesa oz. njih sadeže, jabolka, hruške, češnje, fige, slive, brinje, habat, hrast, kar so včasih uporabljali kot zdravila.

IV. »Bukue od use sorte rosh inu korenin is use sorte imen...«

Iz rokopisa sem si izpisal le tista zelišča, ki so jih uporabljali za zdravljenje živine in sicer: kompava (bodeča neža, Carnila acaulis). Če nočejo prashiči jesti, stolci te korenine in vmes borber (Laurus nobilis).

Verh (virh, Asarum europeum). Med šmarnam mašam nakopat teh korenin, jih posuš inu stouc, de bo štupa in te dej aucam (ovcam) inu tej bogej živin. Prezene kašel inu metile (metiljavost).

De žvina zmeraj zdrava ostane. Se ušafa (naredi) take gobe katere na starih lipah rastejo. Pusti jih v vodi ali pomijah en čas namakat inu pober jih ven in daj žvin piti tako bo zdrava ostala. Če pa je žvina bouna te gobe posuš in jih dobro stouči in jih daj v vodo in daj žvini piti. Tako boš žvini pomagal.

Metlika (Artemisis vulgaris, divji pelin) je dobro za krave, če se mleko neče storit ali da je malo masla. Dati se mora med sol ali med pomije.

Kadar pride krava ob mleko nanaglem, ali pa prou nič nima, posuš blato od enga črnega medveda merharja. Stouci in je vlij krav noter bo pomagalo.

V Otaležu h. št. 20, kjer žvi vdova po pokojnem Francu Kacinu, so rokopisne bukve. Kacin je bil doma iz Pluženj na Cerkljanskem in od tam jih je prinesel k hiši. Bukve so po velikosti in vsebini zelo podobne že omenjenim Reitzovim bukvam. Imajo lesene platnice, so velikosti 35 × 20 cm in obsegajo 204 strani. Manjka naslovna in nekaj začetnih strani. Pisane so z dokaj lepo pisavo; kazalo pa je napisala druga okorna roka. Rokopis je iz srede prejšnjega stoletja. Ima pet poglavij. Na koncu bukev je pripisan z drugo roko zagovor proti kačemu piku.

Ker sem si izpisal tudi iz teh bukev le navodila za zdravljenje živine, bom nekaj teh navedel:

Če živinče zbol, če se mu zapre, da je napet in da stoka ter da ne predveče (prežvekuje). Napravi tole zdravilo: dva glaža kamilc, tri glaže zribanega hrena, dva glaža lanenega semena, ajbeževe korenine, tri žlice soli, pa tisto dobro skuhaj, potem pa brinja, ter shladi in daj živinčetu notri. Skuhaj tri litre za enkrat.

Če neče krava plemena vzeti, ko jo pelješ h juncu.

Ko jo poravnas ji na hrbitu presekaj kožo pa bo postala breja.

Če ima živinče lišaj.

Ga namaži z gnilim jabolkom, dvakrat na dan, pa bo šel lišaj preč.

Učitelj, ki je služboval v neki vasi pod Poreznom na Italijanski strani blvše državne meje, je prinesel v Gorico od neznanega prepisovalca »Bukue sa usse potrebe tega gmein Folka.« Rokopis je tudi iz sredine prejšnjega stoletja, obsega 151 strani, formata 20 × 15, platnice so iz lepenke, lepa pisava, bohoričica. Knjiga ni popolna, ker manjka zadnjih nekaj listov. V bukvah je naštetih 39 zdravilnih zelišč za zdravljenje 162 bolezni. Razdeljene so na štiri poglavja, ker ni poglavja o ugotavljanju bolezni po žilnem utripu.

V Goriškem muzeju v Novi Gorici hranijo rokopis, ki so mu dali ime »Padarske bukve«. Rokopis je iz prve polovice 19. stoletja in obsega 152 strani, formata 27,5 × 18 cm. Napisan je v bohoričici. Po dialekту, ki sicer ni izrazit, se vendar presodi, da izvirajo bukve po vsej verjetnosti iz okolice Osoj ali Zaplane. Iz tega kraja izvirajo tudi ostale Coprarske bukve. Na koncu bukev piše z okorno pisavo žl. (ahtni). Karl Ulepizh. Verjetno je to Karel Ullepitsch, ki je bil 1848. leta okrajni glavar v Kamniku. Pisal je v »Illyrisches Blatt«. Kaj pomeni vpisano ime, ni razumljivo, mogoče je bil nekaj časa njihov lastnik in je poznejši lastnik to pripisal.

Manjkajo prve štiri strani, zato ni znan ne naslov ne pisec, niti letnica. Petindvajset strani je poškodovanih in so zato težko uporabne. Poleg bolezni ljudi in živine ter njih zdravljenju, je v tem rokopisu marsikaj prepisanega iz »Kolomonovega žegna« in »črnih bukev«. Naj omenim, da so rekli v okolici Tolmina vsakim rokopisnim bukvam ali tudi debelejši tiskani knjigi »Kolomon«, čeravno ni bil pravi »Kolomonov žegen«.

Od strani 125 do konca opisuje pisec razne vrste pdravil tako rastlinskega kot tudi kemičnega izvora. Kaj je imel pisec za predlogo razen »Kolomonovega žegna«, »Duhovne brambe« in »črnih bukev«, do sedaj še nisem mogel ugotoviti.

Navajam nekaj navodil za zdravljenje iz padarskih bukev:

pa potem optane sa smrei von.

Sa la merbla Abeslza

*Dov en srou jeize in ulij tolk eidezhigá
vina zhes de je jeize sahrib! Kadarjspel
mrasti sahne potem pij vin tu je uſelei
trikrat uſelei is frishnim jaiz ponoviam,,
nak glash se uſelei pokrije dokler se ne nuzar*

Ja Kilna mersliza. Herzenfieber!

*Sapusk te le bſeđe na en koſzhik zhiſlga
nehužniga popijai, a »Mersliza in ſtreu uto,,
pin jest u potoki boleznine in terpleine imo,,
jo jet von ne noter U imeni Božju ſyber,,
» u imeni Božja ſina, » u imeni Bogarvetga,*

Iz »Padarskih bukev«, ki jih hrani Goriški muzej

Zhe kdo szat ne more

Pusti si to seleno shabo na ledize pervesati je koj dobro.

Zhe kdo ne more vodo dershhat

Daj eni pershoni bres de se tu ve en mal pepela od ene shive seshane (sežgane) mish na vin pit od tiste ure je osdravlena.

Sa Vodenizo

Eni stari vodenizhni gospoj je nekdo svetovav se u en she zhlist možnat shakel saveti in noter ene dni ostati. Ktiru je mik in na sadne she vezh možhan

pot ven persheu v kratkim zait ko je blo tugmein sdravilo vezhrat ponovljenje ta dovg gvirana rezh sa smirai preshla.

Sa hudu uhu

Kaplej bouniku voda enga fantizha u ta hud uhu. Ali pa: Bounik naj se pusti vsak dan ushesa nadihnit in svzher shensk mlilk noter kapat.

Sdravila raka na materniz

Tu se osdravi zhe se kosi od she gorkiga ne kuhanega telezhiga in goveiga mesa od golobou al vrabzou na maternizhna usta pernese vsak dan ponovi.

Sa nesmerni odhod tega meszhenga per shenah in Dekletah

Pershone kterm se tu pergori snajo stem branit de ta sredni perst s shidano nitjo ovijejo shida pa more bit shkerlat farbe.

Sa stanize (stenice) pregnat

Sedem ali devet staniz se sapre u ena shkatla ktera se na tanko sapre se poloshi ne skrivnim h enmu merlizh u truga de s njim v grob pridejo in taku bojo te ostale vse pokonzhane hitro.

Sa usahneine udou per shivin

Skopli tri lapuhove korenine na en petik preden Sonze ven pride odreshi od vsake korenine 3 Shiberze (= vejice) prezh sashij jih u ena ruta in pervezh zhes ta sahnen gled pusti 2 do 3 dni gor zhe she ne popusti tok spet pervezh gori in tok naprej dokler ni pomagano. Korenine nei boja selene al suhe vselih velja de so le o pravim zhasi skopane.

Sa hiterza (driska) per shivin

Usam en pouhen lonz stanga mleka den ga topit in tu gostu dei shivin usam tud od shusterja en koszhik drete savesh shivin 3 krat okul repa toku de vosu snotrei stoi tok je shivin od tiste ure pomagano.

Sledijo razna navodila za zdravljenje živine in med njimi:

De voukovi ovaz ne usamejo

Usam jetra jesik in gertanz od vouka potem tud ena podganina kosha in Grindwurzel (Senecia vulgaris) Stouz skupel dej ovzam na velk petek poshert tok ne bo voux nobenih ovaz rastergu ko bli jo glih she useu tok bres shkode nasaj pride.

De u boji ranen ne bosh

Usam en kamen u usta kter se u jetrah enga kapuna she le kadar je 4 leta star vdobi in kader koker en bob velik skus vidljiv kot kristal tok bosh toje so brashnike premagu.

S Slapa ob Idriji je bil tudi Jože Vogrič. Le-ta je 1876. napisal knjižico, ki ima 66 strani, formata 15 × 10. Prepisoval je iz raznih virov, »Kolomonovega žegna«, »črnih bukev« in tudi iz Reitzevega rokopisa. Na prvih šestih straneh so napisani zagovori, nato pa zdravila za bolezni ljudi in živine. Kakor vse kaže, so mu bile zelo všeč razne vraže.

Zagovori iz Vogričevih bukev:

En pateriben mitelz sa Sterup sagavarit

Timoresh po jemenu jemenuat Shbina (= živino) al zhelobika kar je u kalanu (= vplčeno).

Pa kalekni dal na tale kalin jenu usam ena shnita kruha jenu rez o Sterup jest tebi Sapabim deti gresh na ta kruh in na karuh nasai u kazha u jemen Boga ozheta u jemen Boga Sina in u Jemen Boga Svetiga Duha u temu jemenu Sbete Troize dahni terikrat Saie Sapa u ta karuh (= kruh) in rez tam stoi ena Sbeta gora na ti stai en Svet Stau na tem Stolu Sedi Sveti Shempas maria Debiza rezi Svetimu Shempasu de pomaga al perti go na Shven al zhelobiku kar je u kalanu. Tist sagoborien Karuh se more dat shbin al zhelobeku kar je belu u kalanu de ga snji.

Ena Gabe (= govedo) abali

de nabish kai je fall tak usam en polzh biliga bina (= vina) en fraklz lane-niga Vaile (= olje) ena pau shlize papera (= popra) smishai use ukap tak uli noter.

Zhe je Mlika useta ali Asazuperana

usam 3 kamene is 3 pataku usak kamen deruge farbe den jih u agn (=ogenj) de se sibilie razgrejejo do belega nas jih u Pine (= pinja) uli gorkiga korapa (= kropa) gare zhe pa tu na nuza tok Moresh u to pine u sterlit.

Nadalje poglavje: Zhelobeshke Arzeneie je katerem si samore usak pomagat.

Sa Lushiae peregnat

usem kurie gauna (= kurjeke) jnu bershlen more bit ukop kuhana Stem semoresh masati kadar Sonze sam grie patem namash nikol vezh lashai (= lišaj) nataimu Shotu (= životu, telesu).

Zhete azhi (= oči) bale

usam ena Jeize Spezie jnu Belka ad Jeiza gar na azhi perbesh usak Bezher dokler nis Srau na azhih.

Sa Cashel peregnat

usam od asla (= osla) delake Staisten se pokad jen taisti tempashiradi (= dim požiraj) tak ti more pasat.

De ni Shbina uzhizheva (= volčič, vnetje imena)

Moresh na belika Nozh en koszh (= košček) Gabeiga (= govejega) mesa h Shegru nest tuista mesu dai ushezh (= včasih) en malo de Sni pa perid (= predno) kakor jih past shenesh taku taista Lita (= leto) nabo uzhizheva.

Goriški muzej v Novi Gorici hrani zagovorno knjižico, ki so jo preje imeli pri Medlči na Predmeji. Knjižica je verjetno iz konca prešnjega stoletja, obsega strani formata 14 × 10 cm. Izvira z Dolenjskega, sodeč po dialekту, zlasti po končnicah —šč, —igo in naprimer po besedi »jest«. Za dolenjski izvor govorl tudi zagovor, v katerem se pisec obrača na Kozmo in Damjana, ki so ju častili na Krki.

Knjižica začenja: »zapomagati nevarne bolezni, kadar boš za kakšno nevarno bolezen pomagal ali moliv moreš terdno vero jimet in use iz božjo voljo v imen jezusa oberniti in pomagati.«

1. zagovor: Mol Wero za Metlai.

2. Mol Wero za Bramorja (= škrofulozo, tuberkulozo bezgavk).

3. Mol Wero za Goučič (= vovčič-vnetje imena).

4. Mol Wero za Wred (= otroška bolezen v prsih).

5. Mol Wero za več sorte prisadov.

O ti strupeni prisad v zednih vrah ti moreš proč jitti v imenu svetega Kozma in Damijana pridite na pomoč jest zagovorim tebe prisad od vseh strupenih luftov. O ti hudi sončni ognjeni, vodenji zmerzli ledeni vetrovi luftni božjastni strupeni prisad Pojni von iz kože proč od tiga N: jest tebi zapovem skozi usa moč božja kamor nobena nobena kri ne najde ti hudi prisad ti moreš proč jitti v imenu Boga + očeta + inu sina + inu svetiga duha Amen. 1 očenaš, 1 češčena si Marija Svetemu Kozma in Damjanu.

6. Moli Wero za vse strepenine (= strupe). Te zagovarja »skuzi svetiga Šempasa in sveto mergeto« (Šempas—Sv. Bassus, zavetnik proti strupenim živalim, mergeta Marjeta).

7. Wera za ušen ali reže pila.

Ivan Nežič iz Bonina pri Kropu ima »Bukve za izgoverjanje svakterih bolezni«. Rokopis je iz začetka 20. stoletja, obsegajo 25 strani, formata 16,5 × 10 cm. Je brez ovitka in dobro čitljiv. Po pisavi sodeč sta pisala dva. Prvi je bil Johan Čeh iz Roča pri Buzetu, ohranjen pa je prepis, ki ga je napisal Ivan Čeh. Na prvi strani je žig »Johann Ceh, Rozz, Istrien«. Rokopis hranijo potomci Nežiča v Boninu.

Knjižnica začne: »Poduk ali podvučenje. Moj kristijan moli Boga za pomoč. Poklekni pred bridko martro (= razpelo) zaupaj u Boga za pomoč in moli ta molitev ta prvo je postavljena 4. Potem zagovori zamerkljivo v Božjem Strahu prisad narpred per svaki bolezni ta druga kar je zgovort po trikrat kader zgovoriš moli ti ali pa ta kateremu zagovaraš 3 ali 5 ali 7 Očenašev in zdrave Marija svakiga končaj. V imen Boga + očeta in + Sina in Svetiga + Duha. Amen.

Prva molitev je v resnici zarotitev proti hudi bolezni, nato sledi zarotitev: En grozen močan sveti žegen. V imenu Boga mir našiga Gospoda Jezusa Kristusa katerega stran in sulca prebodena obvaruj + skozi ta dan in noč obvaruj nas + skozi to truplo in kri našiga gospoda Jezusa Kristusa obvaruj nas v imenu +++ Amen.

Sledijo tile zagovori: proti prisadu; proti vročini in spečenini tu prosi za pomoč sv. Lovrenca, sv. Florijana in sv. Sites); šenu ali rešipilji, za kri ustaviti; proti glistam; proti Bodljaju ali Ponti (= trganju); bolezni oči. To zagovarja »skozi martro svete Lucije«, patronke za bolezni oči; za zobe, oz. proti zoboblu prosi sv. Polono, zavetnico za bolezni zob, ker so ji zobe iz ust zrovvali in skopali; zoper Merzelco ali Fibro; zoper božjast ali bolezen sv. Valentina; za metljaj prosi sv. Mihaela.

Zagovor za kri ustaviti

Oče je malnar sin je malnar od sinov sinovi so malnari na silni vodi so kamnje vstavili stat morejo. Jest tudi tebe kršanska kri, N: vstavim de stat moreš in toj kri temu N: V imenu +++ Amen.

Drug zagovor za kri ustaviti

Stoj stoj kri tega života N: kakor je stal Jordan ker je prišel sveti Janez Krstnik k njemu h Kristusu keteriga je kerstu Jezus glih tako moreš obstat kri tega života N: v imen teh 5 Kristusovih ran v imen te svete nedolžne kervi Jezusove in v imen vsega Kristusoviga terpljenja.

Božjast ali bolezen sv. Valentynam — ki ga meče

Jest vas prosim sv. Gašper, sv. Mihor, sv. Boltar in sv. Valentin in vas nebeška družina stopite pred tron Božji prosite boga de ukroti tu strašno božjast temu N:

Že omenjeni Kac in Pluženj na Cerkljanskem je konec 19. stoletja napisal na nenatiskanem listu knjižice za vpis davkov zagovor »Za strup izgovorit«. V nasprotju z drugimi je klical na pomoč sv. Jurija in sv. Marjetu ali kot piše Kac in sv. Mereto ali sv. Mrito.

Inštitut za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (SAZU) v Ljubljani hrani knjižico zagovorov Jožeta Breliha. Rokopis je s konca 19. stoletja in brez naslova. Vsebuje pet zagovorov izvora iz cerkljansko-črnovrškega okoliša.

Slovenski etnografski muzej v Ljubljani je imel zagovorno knjižico Jakoba Bevka, ki jo je nekdo odnesel in zato ne vedo, kje je. Jakob Bevk je bil doma iz Zakojece, stric pisatelja Franceta Bevka. Knjižica je s konca 19. stoletja, obsegajo 16 nepagiranih strani, formata 10,5 × 7,2 cm, pergamentni ovitek; preprosto sešita. Vsebuje pet zagovorov.

V Ravnah nad Cerknim je bil dekan Ivan Mozetič. Zbiral je zdravilna zelišča, preučeval njih učinkovitost, zapisoval si je mešanice rož in korenin, ki jih je uporabljal za zdravljenje posameznih bolezni. To je zbirka receptov, ki jih je sestavljal, verjetno je tudi kaj od drugod prepisal. Vse je imel shranjene v 284 pisemskih ovitkih, formata 21 × 12 cm. Uspeh zdravljenja po teh receptih pa je zapisoval v knjigi: »Zapiski iz zdravstvenega polja«. Tudi ti zapiski so iz tega stoletja, obsegajo 37 strani, formata 20 × 10 cm. Oba hrani župnijski urad v Cerknem. Mozetič pa so mikala tudi imena zdravilnih zelišč, tista, ki so jih uporabljali v okolici Cerknega pa tudi po drugih krajih Primorske. Napisal je botanični slovar slovensko-latinsko-nemški. To je pravzaprav sveženj nevezanih snopičev velikosti 17 × 10 cm, ki obsegajo 368 strani. Delo ni dokončano, posebno ne v latinskem in nemškem jeziku. Na posameznih lističih je pripisal recepte raznih avtorjev.

Mozetič je začel pisati tudi »Vocabolario botanico latino-sloveno«, v glavnem pa ga je nadaljeval in napisal kaplan Lojze Munih. Ni sicer napisano, moralo pa bi biti pripisano tudi »italiano«. To je zvezek, ki obsegajo 78 strani formata 20 × 17 cm.

Mozetič pa je napisal tudi »Slovar flore slovenskih dežel« v 5 jezikih. Rokopis je iz začetka tega stoletja, obsegajo 2 zvezka, formata 42 × 28. Prva knjiga obsegajo 200 strani. Po abecednem redu je zapisano do 310 strani. Najprej so slovenski izrazi, kraj naziva, latinski izraz, srbsko-hrvaški, nemški in italijanski. Prva knjiga začne z »Abarat« in konča z »Predenik«, druga pa začne s »Predivec« in konča na 306 strani z »Žveplenjača«. Rokopis hrani SAZU v Ljubljani.

Pri zbiranju slovenskih in drugih imen se je Mozetič opiral na dr. Henrika Tuma, prof. Glowackega idr.

Navedel bi še rokopis, ki strogo vzeto sicer ne spada med ljudsko medicino, je pa zanimiv. To so »Živinodravniške Bukve Konj govejt prešičau kos ovatz in psou.« Napisal jih je leta 1852 Franc Nagode. Bil je doma iz Planine pri Rakeku in je obiskoval živino-zdravniško podkovsko šolo v Ljubljani. Šola je začela s poukom 1850. leta in jo je vodil dr. Janez Bleiweis. Na šoli je predaval tudi dr. Simon Strupi. Po vsebini sodeč so to zapis iz predavanj Bleiweisa in Strupija. Rokopis obsegajo 108 strani, formata 22 × 17,5. Pisava je še precej lepa. Začenja z: Rodovi konj, sledi o osilih, mulah in mezgih, o pridu kravah, od prida volou; razmere žive teže. Od pitanj volou. Od reje konj. Proglihe konj in govejda. Od strežbe in nuca konj. Od nuca in prida konj. Od reje Prešičou. Od reje Put. Od reje golobov.

Slede Bukve porodoznanstva z vsebino: Mera noužnic, Dobe Mladga al Perjode. Kadar gre ena žival po plemenih. Kar čas vtiče Brejosti. Znamenja Brejosti. Znotranja znamenja brejosti. Kar otstaulenja vtiče. Nekatere napake in bo-

Iezni spolovil. Kar trak in štrike vtiče. Znamena če živine zverže. Uzrok zverženja. Unanji uzroki. Od pravilnosti popatkou. Od preslabih popatkou. Kako se spozna deje sat poginou v materi. Od Napenah glaunih leh (= leg). Spake v Materi. Mola (?) al Monkalb. Bolezni po porodih. Od aperacij. Prepat maternice (= Izpad). Če noženca ven pride. Bolezni po porodih. Bolezni vimena. Nektere bolezni mladga. Slabosti mladga. Bolejzni na popku. Druga bolezen kila na popkl. Driska mladga. Bolezen mladga to je hrom. Gobčne grinte. Aši mladga.

Sledi večje poglavje »Od sodniškega živinozdravstva« nato pa še »Ogleđovanje klaune živine in Mesa.«

Rokopis hrani Janez Šabec iz Rakitnika pri Postojni, prepis pa avtor tega članka.

LITERATURA:

- M. Dolenc, Ljudska medicinska knjige iz okolice Škofje Loke, Loški razgledi, 20/1973, str. 69–80.
- M. Dolenc, Rokopisne bukve naših ljudskih zdravnikov, Zdravstveni Vestnik, 43/1974, str. 561–4.
- M. Dolenc, Katere rokopisne ljudskomedicinske bukve na Slovenskem utegnjejo biti najstarejše, Zdravstveni Vestnik 44 / 1975, str. 251–4.
- M. Dolenc, Arneyske bukve, Farmacevtski vestnik, 24 / 1975, štev. 2.
- J. Krek, Črne bukve kmečkega stanu, Zbrani spisi, II, Ljubljana 1929, str. 258.
- F. W. Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt, Leibach 1834.
- P. Radics, Slovenski recepti, Ljubljanski zvon 1887, str. 704.

MANOSCRITTI DI MEDICINA POPOLARE DEL LITORALE SLOVENO (Riassunto)

Fino all'introduzione del sistema moderno dell'assistenza medica la popolazione rurale si aiutava in diversi modi. Oltre ai praticoni, poteva ricorrere ai vari prontuari manoscritti di medicina popolare, che trattavano le malattie dell'uomo e degli animali domestici. L'autore presenta il contenuto di alcuni di questi volumi (»bukve«) del Litorale Sloveno. Dimostra che il più antico scritto in lingua slovena risale alla fine del sec. XVII ovvero agli inizi del XVIII. Accenna, inoltre, a cinque libri della prima metà del sec. XIX ed ad alcuni libri di scongiuri contro le malattie.

HANDSCHRIFTLICHE VOLKSARZNEIBÜCHER AUS DEM SLOWENISCHEN KÜSTENLAND. (Zusammenfassung)

Bis zur Einführung des modernen Gesundheitswesendienstes hat sich das Volk am Lande auf verschiedene Weisen geholfen. Neben den Hausärzten gab es auch handschriftliche Haudbücher für die Heilung kranker Leuten und Tieren. Der Autor stellt den Inhalt einiger sogenannten Volksarzneibücher aus dem Gebiet des slowenischen Küstenlandes dar. Er hat das älteste in slowenischer Sprache geschriebene Buch aus dem Ende des XVII und Anfang des XVIII Jahrhundert entdeckt. Ferner zählt er 5 Bücher aus der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts und Bücher mit Zaubersprüche gegen Krankheiten auf.

Naško Križnar, kustos, Goriški muzej

STANOVANJSKA KULTURA NA GORI V LUČI SPREMINJANJA HIŠNIH OBLIK

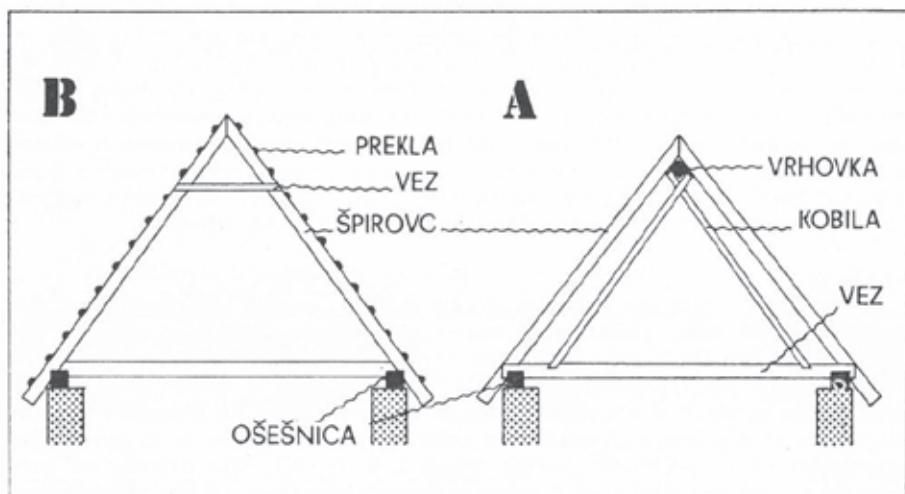
I
Strmi rob Vipavske doline od Čavna (1305 m) prek Sinjega vrha (1001 m) do Kovka (961 m) skriva očem dolinca gručasta naselja in zaselke Predmeje, Otlice, Kovka, Križne gore in Gozda, s skupnim imenom Gora.¹

Danes gorski domovi in njihova notranjost kažejo stopnjo ljudske kulture, ki bi jo lahko na kratko označili kot počasen, vendar vztrajen proces vraščanja prvin snovne kulture, ki so značilne tako za sosednje »urbanizirano« področje (Ajdovščina z okolico) kot za celotno Slovenijo. V ta proces, ki mu začetka ne moremo točno določiti, lahko pa ga dobro spremljamo od začetka stoletja dalje, moremo poleg sprememb v gospodarskih panogah (poljedelstvu, živiloreji, domači delavnosti), noši in prehrani, prištevati zlasti spremicanje hišnih oblik in z njimi v zvezi spremicanje notranje opreme ter nje uporabe. Te spremembe navadno označujemo kot posledico povečane želje po udobnejšem življenju ali na kratko z izrazom »višji standard«. Pričujoči spis nima namena podrobnejše raziskovati, po našem mnenju, zapletene problematike mehanizmov sprememb, ki jih ohlapno priplišemo višjemu standardu, ampak hoče na nekaterih primerih z Gore prikazati kako, do pred kratkim izolirano področje s samosvojo ljudsko kulturo, sprejema novosti v stanovanjski kulturi, jih preverja in si jih prilagaja.

II
Višinska razlika med Vipavsko dolino in Goro ustvarja s spremenjenimi klimatskimi pogoji² hišne oblike, ki že na prvi pogled kažejo odmik od vpliva sredozemskega kulturnega področja. Osnovno gradivo je kamen, dvokapna streha je strma, zunanjji komunikacijski prehodi (stopnice, balkoni), ki krasijo sredozemsko hišo, so se umaknili v notranjost. Pogosti severni vetrovi so ukazovali postavitev hiše v zavetje brega ali gozda, z vhodom in okni obrnjени proti soncu (glej orientacijo hiš na priloženih tlorisih, tabela I, II, III, IV). Hiša oziroma vsi prostori, ki so pod eno streho, se s skupnim izrazom imenujejo »shota«. Gorski dom je shota z bivalnimi in gospodarskimi prostori pod eno streho. Okenski in vratni okvirji (»rožanci«) so leseni ali kamnit. Zunanjo podobo domačije dopolnjujeta vodnjak (»štirna«) s »cingelco« (tabela VIII, 1, tabela X, 1, 2) in zelenjavni vrt. Po stopnji razčlenjenosti je na prvem mestu tricelična pritlična hiša. Osnovni prostori: »kuhna«, »izba« (»hiša«)³ in »kambra« niso razvrščeni po enotnem pravilu, tako da je »kuhna« lahko začetni (tabela I) ali srednji prostor (tabela III). Podobno predmejske hiše v letu 1884 opisuje v svoji Kroniki učitelj Edmund Čibej takole: »Hiše so bile vse enake, krite s slamo, razum dveh erarskih na Predmeji, in župnišča na Otlici, te zadnje so bile krite z opeko. Vse hiše so bile enako razdeljene in rekeli bi, skoraj slične. V hiši se je prišlo skozi glavna vrata v kuhinji. Tam je na tleh gorel ogenj, iz kuhinje se je prišlo levo ali desno v sobo — (hiša so ime-

novali ta prostor). — Tu je bila spalnica, jedilnica itd. z lepo javorjevo mizo, ki so jo obkroževali klopi, ker stolice so bile takrat redke. V tej sobi je bila navadno velika in visoka postelja in tam v kotu pa velika peč, ta je bila zavetišče starcev in otrok. S kuhinje — ognjišča na tleh je bruhal dim skozi glavna vežna vrata na prosto. Dimnika ni imela takrat še nobena hiša.⁴

Za večje domove je značilna pестra horizontalna in vertikalna členjenost (tabela IV), ki s številnimi različicami ustvarja vtis heterogene gradbene tradicije na Gori. Razvrstitev prostorov se je, odvisno od oblike zemljišča, razvijala v dve smeri. Manjši domovi imajo vrhhlevno zasnovo, nad »štalo« in »hramom« so bivalni prostori (tabela I). Taki so tudi nekateri večji domovi, če stojijo v bregu. Število vrhhlevnih domov se manjša v smeri od Predmeje proti Križni Gori. Druga značilna oblika doma na Gori je stegnjeni dom (tabela II, III), v katerem si pod eno streho sledijo bivalni prostori in štala. Hram je lahko tudi v tem primeru pod bivalnimi prostori (tabela IV). To je različica vrhkletnega doma. Prostor, ki daje enotno tlorisno podobo številnim gorskim domovom, je »klanica« (shramba za steljo in listje), značilen izolacijski prostor na osojni podolžni strani hiše (tabela IV). Pregrajena klanica da še dva prostora: drvarnico in »špajz«. Najbolj pogosta lesena strešna konstrukcija je tista »na kobilo« (A), ki sodi k slavnati strehi, uporablja pa se tudi pri adaptiranih strehah z novim tipom kritine (salonit, eternit). Kot netipična se pojavlja konstrukcija za slavnato streho, ki je preprostejša od prve, saj jo sestavljajo le špirovci s šibkimi vezmi pod slemenom (B).

III

Pregled bivalnih prostorov, njih opremljenosti in načina uporabe pričimo s »kuhno«, ki v največji meri kaže razvoj stanovanjske ravnini in miselnost, ki je ta razvoj narekovala. Črna kuhinja z ognjiščem pri tleh, brez kontroliranega odvoda dima ima svoj prvi izpričani mejnik leta 1884. Takrat je Čibej nastopil službo v novoustanovljeni šoli na Dolu.⁵ Še isto leto se je zavzel, da so po njegovih načrtih (!?) zgradili prvi dimnik (»kamin«) z napo nad ognjiščem, ki ga je ob tej priliki velel tudi dvigniti od tal. Po dveh ali treh letih so imele vse hiše na Dolu—Otlici dimnike. Šele za tako preurejena ognjišča je zavarovalnica (Banka

Slavija iz Ljubljane) jamčila povrnilti škodo ob morebitnem požaru.⁶ Danes sta na Gori (na Kovku) v uporabi še dve ognjišči iz obdobja pred uveljavitvijo dimnika in nape. Pri »Šergali«, Kovk 29 (tabela III, tabela VIII, 2) je ognjišče na tleh, ob steni je kletka za kokoši. Iz ognjiščnega prostora se kurita kušni peči v »hiši« in v »kambri«. Gospodinja kuha na ognjišču v »kufrinem« kotliču, ki visi na verigi (na »vengah«)⁷ ali pa pristavlja železne lonce k ognju na trinožne železne podstavke. Goreča drva prislanja na železni »zglavnik«, ogenj ravna s »klešami« in »žežljem«. Pepel spravlja v odprtino »pepeunik« pod pečnim kamnom. Za peko v peči uporablja leseno »gribelco« in leseno »lopars«. Dim se vije prosto pod streho, mimo »glistn«, na katerih se suši meso. Na Kovku 18 je ognjišče dvignjeno od tal, stoji v kotu črne kuhinje, dim se dviga skozi široko odprtino v stropu pod streho. V obeh črnih kuhinjah se uporablja podobna oprema, ki se od začetka stoletja sem ni mnogo spremajala in dopolnjevala. Poleg opisanih ognjiščnih pripomočkov so tu še: »sklednik«, »solnica«, »žličnik«, trinožni stolčki in klop za sedenje na ognjišču, vedra s kapnico in obešalo s pločevinastimi »šeфrcami« in lesenimi kuhalnicami.

Ob ognjiščih na Kovku se nista ohranila samo videz in oprema, temveč pretežno tudi način življenja ob ognjišču. Pri ravnjanju z ognjem je ohranjena spremnost kontrole ognjene moči, ki jo narekujejo kuhrske postopki na odprttem ognju. Stari ljudje, ki živijo z ognjiščem, razvijajo posebno ekonomiko gibov pri pripravi kuriva in ravnjanju z ognjiščnimi pripomočki. Preobrazba ognjišča v kuhinjo s štedilnikom je pahnila v pozabo spremnost ravnjanja z ognjem, omogočila pa je pripravo nekaterih novih jedi, ki jih na ognjišču ni mogoče pripravljati. Tipične jedi za pripravo na ognjišču so razne enolončnice (mineštre) in polenta. Sestavljene jedi, ki zahtevajo predpripravo, se pojavijo šele na štedilniku, kar pa je v tesni zvezi z gmotnim stanjem prebivalstva, saj so komplizirane jedi praviloma dražje. Danes so v hišah z ohranjenimi ognjišči odpadle nekatere funkcije ognjiščnega prostora. V hišah z živimi ognjišči žive stari ljudje (okoli 70 let starosti), ki se preživljajo z občinsko socialno podporo. Ne opravljajo nobene kmetijske dejavnosti, ki bi bila vezana na ognjišče, kot v preteklosti npr.: sirjenje na ognjišču, predelava mesnih izdelkov po zakolu ali kuhanje prašičje krme. Nepopolno podobno življenjskega načina v ognjiščni hiši dopolnjujejo drugi podatki. V hiši na Kovku 29 (tabela III, tabela VIII, 2) sta živeli med obama vojnama dve družini. Enajstčlanska družina v »hiši«, šestčlanska pa v »kambri«, »na fiti«. Ognjišče je bilo skupno. Tudi v hiši na Predmeji 13 je živel legendarni Laskar⁸ z osemčlansko družino. Ti podatki nam kažejo nekdanjo stanovanjsko kulturo na Gori v novi luči utesnjjenih stanovanjskih in življenjskih razmer. Morda je bilo drugače v hišah z večjim ognjiščnim prostorom. Tak primer je hiša Kovk 19 (tabela V), kjer do leta 1954, ko so podrli ognjišče in postavili štedilnik, niso imeli niti peči v »hiši«. Razvoj kuhinje v isti hiši nam je lahko hkrati vzorec zaporedja sprememb ognjiščnega prostora na celotnem področju Gore. Največ ognjišč so zrušili pred drugo svetovno vojno in po njej. Nadomeščali so jih z zidanimi štedilniki, ki so jim po nekod zgradili posebne dimovode pod zemljo do samostojno stojecega dimnika poleg hiše. Ta rešitev se ni obnesla, ker je voda vdrlala v dimovode in zalivala kurišča. Nekaj teh dimnikov še vedno stoji na Kovku in za Križno goro.

V kuhinji je dobila mesto jedilna miza, ki je prej stala v »hiši« (»izbi«). Nameščali so tudi črpalki za ročno črpanje kapnice v kuhinjo (tabela IX, 1). Kuhinja (tabela VIII, 4) postane priljubljen, predvsem pa čist, bivalni in delovni prostor in s tem vpliva na spremenjeno vlogo »hiše« oz. »izbe« (kot bomo videli kasneje pri orisu njenega razvoja). V kuhinji se prebivalci hiše zbirajo k jedi, otroci k učenju, žene h klekljanju in prej.

Po drugi svetovni vojni je značilno opremljanje kuhinje z gospodinjskimi napravami in stroji. Zapovrstjo prihajajo: plinski kuhalnik, pralni stroj in hladilnik. Kuhinja dobi črpalno napravo s hidroforom, ki skrbi za enakomeren vodni tlak. Na Gori je skoraj pri vsaki hiši radijski sprejemnik, mnogo je televizorjev. Obe komunikacijski napravi utrdita vlogo kuhinje kot osrednjega hišnega prostora (tabela VIII, 3). Se vedno pa se v kuhinji odpira v tleh odprtina za vhod v »hram« (tabela IX, 2). Iz marsikatere kuhinje se pride naravnost v »štalo«. Ti notranji prehodi so dediščina »aklimatizirane« arhitekture (pogosti snežni zameti zaprejo prebivalce za več dni v hišo) in razvite živinorejske misli (še pred leti so nekateri gospodarji zapirali zunanja vrata štale, če se je hiši približal tujec). Napredek kuhinjske opreme je omogočila elektrifikacija Predmeje, Otlice in Kovka leta 1951. Križna gora je bila elektrificirana šele leta 1975. Prej so za svetila služile petrolejke, številka 8 za hišo in številka 5 za štalo, svečo in ponekod (za Križno goro do elektrifikacije) plinska razsvetljava.

Za ilustracijo današnjega stanja si oglejmo spisek inventarja v treh različnih kuhinjah na Gori, kot je bil zabeležen leta 1974 (v oklepaju so letnice pridobitve):

- 1)
 — štedilnik Tobi na trdo gorivo (1958)
 — hladilnik Gorenje (1972)
 — »kredenca« in pomožna omarica (1957)
 — »stelaža« (1946)
 — umivalna mizica (1946)
 — dvojno pomivalno korito (1970) (vodo nosijo iz vodnjaka)
 — miza in širje stoli ter klop od krušne peči (?)
 — tehnicna (1972)
 — star zelen stol (?)
 — radio (1950)
 — kletka s papigo (1972)

- 2)
 — štedilnik
 — hladilnik
 — zaboj za prašičjo krmo
 — kredenca
 — obešalnik za obliko
 — miza z ultrapasom
 — mizica s televizorjem
 — divan
 — star stol
 — stenska polička za radio in gramofon

Lastniške razmere:

- 1) V hiši živijo: mož upokojenec (56), žena (52) in njena mati (73). Imajo 7—8 ha zemlje, 1 krava.

2) Upokojenec (71) z ženo (65), 0,5 ha zemlje, 2 prašiča.

3) Mož zaposlen (45), žena (40), teta (55), 4 otroci (4—15 let), 5 ha zemlje, 1 krava, 2 prašiča.

Na spisku ni nekaterih podrobnosti, od katerih velja na prvem mestu omeniti stanovanjski okras: ovire z družinskim fotografijami, koledarje, stenske prtice z ilustracijo in napisom, lovske trofeje, plastične rože in živali in nabožne podobice. V vsaki gorski hiši je fotografija angela varuha iz oltarja otlike cerkve. Nekatere kuhinje krasijo izdelki domačih rok: risbe, slike in rezljani okraski.

Učitelj Čibej v svoji Kroniki (glej citirani odstavek) omenja, da se je iz kuhinje prišlo levo ali desno v sobo, imenovano hiša. Dokler je bilo v kuhinji ognjišče, je služila »hiša« za spalnico in za glavni dnevni prostor. O tem se lahko prepričamo še danes v nekaterih gorskih domačijah, kjer kljub spremembam ni prišla do izraza vloga kuhinje kot osrednjega hišnega prostora, ampak se domači največ časa zadržujejo pri delu in jedi v »hiši« (»izbi«). Tako zlasti tam, kjer so razvite domače delavnosti, kot: tkanje, preja, rezljvanje žlic in izdelovanje lesenega orodja.¹⁰ Neredko stoji v »hiši« mizarska miza (»ponk«).

Tak način uporabe »hiše« odraža staro stanovanjsko miselnost iz časa pred začetkom stoletja, oziroma iz časa, ko je kuhinjo povsem zasedal ognjiščni prostor. V izbi so skupaj z ljudmi bivale tudi mlade svinje (nekaj tednov po rojstvu), kar izpričujejo ustne informacije za čas med obema vojnoma, za leto 1884 pa Čibej v svoji Kroniki.¹¹

Vloga »hiše« v stanovanjski kulturi je povsod tesno povezana s spremenjenimi kuhinje. Zato ob današnjih »modernih« bivalnih kuhinjah na Gori največkrat naletimo na »hišo«, ki služi zgolj za spalnico (tabela IX, 3) ali pa je spremenjena celo v nekakšen dnevni prostor po mestnem okusu, imenovan »sprejemna« (tabela X, 3). Tak način opremljenosti in uporabe »hiše« nam pove, da se na domačiji nihče ne ukvarja s starimi domačimi delavnostmi. Skozi vse spremembe opreme in uporabe od začetka stoletja do danes pa je »hiša« ohranila vlogo prostora, kjer »vahajo« mrljci, preden ga odnesajo na otiško pokopališče. Zaradi velikega števila družinskih članov so bile stare gorske domačije tesno nastanjene, priljubovalo je spalnega prostora in postelj, kot je to značilno tudi za druge (revne) slovenske pokrajine še v začetku stoletja in med obema vojnoma.¹² Omenili smo že konkretno primere tesnih stanovanjskih razmer na Kovku in Predmeji. Ljudje so prenočevali v posteljah, na klopeh v izbi, na peči, na tleh, pa tudi na skedenju v senu. Razmere so se izboljšale po drugi svetovni vojni, ko se je zmanjšalo poprečno število družinskih članov,¹³ povečalo pa število postelj. Do druge vojne je veljalo, da si mora nevesta za balo prislužiti posteljo, 20 rjuh in »kosm«.

Za spanje je služila in služi tudi »kambra« (tabela IX, 4), prostor, ki se na Gori pojavlja na različnih mestih v hišnem tlorisu. V kambro lahko pridemo iz kuhinje naračno skozi izbo (tabela I, tabela IV), iz kuhinje skozi vrata nasproti vrat v »hišo« (tabela III), ali pa po stopnicah (lestvah) iz kuhinje na »musouš« (prostor nad kuhinjo) in odtod v »kambro« (tabela II). Vse opisane inačice situacije »kambre« so iz hiš, za katere smo ugotovili, da se v tem stoletju niso spremnjale. »Kambra« je praviloma manjša od »izbe« (»hiše«), njena vloga se ni menjala kot vloga kuhinje ali »izbe«. Služila je za spalnico staršev, stricev in tet, gostov in za ločeno bivanje porodnic. Kot ilustracijo današnjega stanja si oglejmo inventar treh »izb« in treh »kambr«, ki so bile popisane leta 1974.

»Hiša« (»izba«)

- 1) — krušna peč s klopni
- zakonska postelja
- 2 nočni omarici
- 2 postelji
- kavč
- psiha
- »kosm« (omara za obleko in perilo)

- 2) — krušna peč s klopni
- »kosm«
- zakonska postelja
- 2 nočni omarici
- mizica s televizorjem
- mizica
- skrinja

- 3) — krušna peč s klopni
- zakonska postelja
- 2 nočni omarici
- »kosm«

Lastniške razmere obravnavanih hišnih enot:

»Hiša«

- 1) Isto kot kuhinja 3)
- 2) Mož zaposlen (32), žena (30), 3 otroci (3—8 let), 1 ha zemlje.
- 3) Kmet (37), žena (35), 3 otroci (3—9 let), 10 ha zemlje, 2 konja, 2 kravi, 3 prašiči.

»Kambra«

- 1) Isto kot kuhinja 3)
- 2) Isto kot »hiša« 2)
- 3) Isto kot »hiša« 3)

Na področju od Predmeje do Kovka ne moremo zaslediti nobene zakonitosti v postavitvi notranje opreme v »izbo« in »kambro«. Na Kovku in predvsem za Križno goro pa je »hiša« opremljena na isti način kot naša alpska »hiša«.¹ V kotu nasproti peči je miza s klopni, »kot« (tabela X, 4), v zidu nasproti vrat je zidna omarica, klopi so tudi ob stenah. V večjih hišah so postelje le v spodnji in zgornji »kambri«.

»Hiša« je tu še vedno pojem domačnosti, topline, ritma stenske ure, praznovanja družinskih in letnih praznikov.

IV

Spremembe stanovanjske kulture, ki smo jih dosedaj opisovali, niso zahtevali nobenih večjih gradbenih posegov. Izboljšavo bivalnih prostorov: »kuhne«, »hiše« (»izbe«) in »kambre« in sprememjanje njihove funkcije je pogojevalo vnašanje nove opreme in zametavanje stare, ter sočasno adaptiranje stanovanjskega okolja v skladu z na novo pridobljenimi idejami,² ki pa nikdar ni zunaj meja red-

»Kambra«

- 1) — zakonska postelja
- 2 nočni omarici
- 2 postelji
- »kosm«
- mizica
- omara za obleko
- šivalni stroj

2)

- dvojna postelja
- »kosm«
- nočna omarica
- psiha z ogledalom
- oljna peč

3)

- dvojna postelja
- nočna omarica
- otroška postelja
- psiha z ogledalom
- »kosm«

nega vzdrževanja prebivališča. Med take posege lahko prištevamo rušenje ognjišča in postavitev štedilnika, zidanje dimnika, polaganje talnih oblog (parketa, stragule), elektrifikacijo in vodno napeljavjo. Med večje gradbene posege, ki spremembo stanovanjske kulture kažejo tudi navzven, s sprememjanjem hišne oblike, pa prištevamo: novo strešno konstrukcijo ali spremembo kritine, rušenje in preoblikovanje tlorisne osnove, rast hiše v višino in prizidavanje novih objektov (garaze, stranišča, itd.). Ti gradbeni posegi odražajo novo stanovanjsko miselnost, ki je ni več mogoče realizirati v okviru stare stanovanjske lopine. Značilni so za obdobje po drugi svetovni vojni, zlasti zadnjih 20 let. Najbolj se je v tem obdobju spremenila Predmeja. Med narodnoosvobodilno borbo je zgorela več kot polovica vseh hiš. Na pogoriščih so nastajale nove hišne oblike, zato danes na Predmeji ne najdemo več naseljene take hiše kot je Laskarjeva (tabela I), ki je blizu Čibevim opisom stare predmejske hiše.

Sicer je na Gori prve spremembe deležna streha. Slammato kritino zamenjujejo z eternitom, salonitom in opeko. Nobena od novih kritin pa ne more nadomestiti slame v vetrovnih zimskih mesecih, ko se sneg vrtinči med strešniki v notranjost. Nekateri si pomagajo tako, da kar čez slamo položijo salonit ali pa pokrijejo s salonitom južno stran, kjer se zbira kapnica, severno pa pustijo slammato. Sprememba kritine nima veliko vpliva na stanovanjsko kulturo. Kvečemu se pri hiši zmanjša število mačk, ki so odganjale miši in polhe od slammate strehe. Kaže pa, kako upadanje kmetijske dejavnosti (prenehanje gojenja rži, ki se uporablja za strešno kritino) vpliva na zunanjо podobo hiše.

Preoblikovanje, ki je danes najbolj značilno za Goro, je preoblikovanje hišnega tlorisa s predeljevanjem in dozidavanjem prostorov. Rast hiš v širino in višino daje vtis, da Gorjani večino prihrankov vlagajo v ureditev stanovanja, vendar nikdar z novogradnjo, vedno le z adaptacijo.

Kot primer vitalnosti hišnega organizma si oglejmo razvoj nekega stegnjenega predmejskega doma (tabela VI). Prvi tloris kaže razvrstitev prostorov pred letom 1919. Pritlična hiša s strmo slammato streho je merila v dolžino 35 m. Leta 1919 je zgorela, novo so dvignili iz starih temeljev v centralnem delu s »klinico«, črtkani del je ostal nepozidan. Hišo so dvignili v nadstropje in tam pridobili spalne prostore, »kambre« (glej fotografijo na isti tabeli). V pritličju so bile »kuhna«, »štala« in »klanica«, ki so ji prizidali svinjak. Dokončno podobo dobila hiša leta 1972. Današnje stanje popolnoma zakriva prvotni hišni tloris. V pritličju se je znatno povečal bivalni del na račun »štale«. S stališča arhitekturne dediščine (tradicije) na Gori, je ta hiša spaček, tujek. Njeni lastniki pa so jo gotovo oblikovali tako, kot so mislili, da bo najbolje služila njim in njihovemu gospodarstvu. **Širjenje hiše je manifestacija novih delovnih in življenskih potreb.** Na fotografiji vidimo, da je stranišče zunaj poslopja, kar je za Goro kljub številnim prenovitvam še danes značilno. Tudi kopalnic ni veliko, ker manjka tekoče vode.

Nov primer gradbene adaptacije si lahko ogledamo na tabeli VII. Prva fotografija prikazuje dvojno pritlično predmejsko hišo leta 1974, druga pa isto hišo leta dne pozneje. Očiten je spet prelom s tradicijo, ki pa ima svoje začetke v preoblikovanju notranje opreme in ureditve. V starih prostorih ni mesta za vse gospodinjske pripomočke in za nove kose pohištva. **Širjenje in višanje hiše je manifestacija notranje zasičenosti s predmeti in opremo.** Gradbena tradicija je prodrla le v detalju: streha bo imela betonsko »perut« (betoniran strešni rob) ki jo imajo tudi druge hiše na Gori.

V

Razvoj hišnih tipov in stanovanjske tradicije na Gori je privedel danes do nepregledne vrste inačic, ki jim le s težavo poiščemo pravi izvor. To tem-

bolj zato, ker Gora tudi v začetku stoletja ni poznala enotnega hišnega tipa. Komaj bi to lahko trdili za začetek naseljevanja v 17. stoletju. Na heterogenost hišnih tipov je vplivala prehodnost gorskega področja iz sredozemskega v alpski svet,¹⁶ različen izvor prvotnih naseljencev,¹⁷ kasneje pa še socialna diferenciacija. Na Gori je nekaj starih hiš, ki s svojo »primitivnostjo« vzbujajo vtis izredne starosti. To je pojav, znani tudi drugod po Sloveniji,¹⁸ ko nizko premoženjsko stanje oživila prvinske hišne tlorise, ki so jih bogatejši že opustili.

Osnova vseh sprememb od začetka stoletja do danes je na Gori hiša s črno kuhinjo, le da je na Predmeji in Otlici to vrhlevni ali stegnjeni dom z »izbo« in »kambro« (tabela I, II), na Kovku in za Križno goro pa stegnjeni dom s »hišo« in »kambro« (tabela III). Obe hišni obliki spremila ustrezní način prebivanja. Težišče dnevnega bivanja je »hiša« (»izba«), ki služi tudi kot delovni in spalni prostor. Nadaljnji razvoj se prične z rušenjem ognjišča in uvedbo štedilniške hiše, ki ima za posledico bolj razbremenjeno uporabo prostorov.¹⁹ Težišče dnevnega bivanja se prenese iz »hiše« v kuhinjo. Po drugi svetovni vojni se prične masovna zamenjava strešne kritine (salonit namesto slame). Proses še ni končan. Prične se adaptiranje starih prostorov in vnašanje moderne stanovanjske opreme. Do te stopnje je bil razvoj enak za celo Goro. Nato pa v spremjanju hišnih oblik pove Predmeja z novimi hišami, ki so zrasle iz ruševin. To so poslopja, ki le redko odkrivajo staro tlorisno osnovo. Uvaja se »sprejemna« dnevna soba po mestnem okusu (tabela X, 3), ki v vsakdanjem življenju ne more nadomestiti nekdanje »izbe« in sedanje »kuhne«. Prav ob njej lahko ugotovimo, da se način življenja spreminja počasneje, kot to kažejo (formalne) spremembe hišnih oblik in notranje opreme. Značilno je, da imamo danes na Gori ohranjene vse stopnje razvojnega procesa, od hiše s črno kuhinjo do sodobno zasnovane stanovanjske hiše.

OPOMBE:

¹ Gradivo prispevka je bilo zbrano na etnološki raziskavi Goriškega muzeja v juliju in avgustu 1974 in delno predstavljeno na razstavi Gora v Ajdovščini (marec, april 1975) in na gradu Kromberk (aprili, maj 1975). Poročilo o razstavi glej v: Naško Križnar (1), str. 416—419, Anka Novak, Primorska etnološka podoba, Delo, 17. maja 1975, str. 24.

² Alojz Likar (1). V poglavju Klima (str. 17—25) prikazani podatki povedo, da je na Gori poprečno za 50 % več padavin kot v Ajdovščini, prvi sneg je konec oktobra, zadnji pa v maju. Na tem mestu se zahvaljujem prof. Likarju za dovoljenje uporabiti njegovo seminarsko in nagrajeni diplomska nalogo.

³ Opozarjam na nedostojno rabo »hiša« in »izba«. Oba izraza se na Gori enakovredno uporabljata, s tem, da je na Kovku in za Križno goro bolj v rabi »hiša«, na Predmeji in Otlici pa »izba«, ki se ji pridružuje tudi »soba« kot oznaka za isti prostor.

⁴ Edmund Čibej, str. 24.

⁵ Dol—Otlica je oznaka Predmeje in Otlice do druge svetovne vojne. Še danes se tako imenuje katastrska občina.

⁶ Edmund Čibej, str. 25.

⁷ Ognjiščne verige imajo na Gori ali okroglo ali podolgovato člene (»ringe«).

⁸ Podobne podatke o velikem številu stanovalcov v malih prostorih prinaša Fanči Šarf (1), na strani 207, hkrati z opozorilom na raziskovanje »razširjene« vloge notranje opreme v primeru tesne nastanitve.

⁹ Laskar (Franc Likar, rojen 9. 12. 1863, umrl okoli 1936) s Predmeje, divi lovec, ki živel v ljudskem izročilu na Gori, njegov legendarni doživljaj pa v igri Divi in nedeljski lovci Franceta Znidarsiča-Starovaškega. Igra je ponarodela, saj jo vsaka generacija Predmejanov in Otličanov uprizarja v času »šagre« na angelsko nedeljo. O zadnjih uprizoritvih glej: Naško Križnar, Ljudska igra na Predmeji, Primorske novice, št. 40, 27. 9. 1974, str. 4. O Laskarju glej: Danilo Zega, Laskarjev motiv v ljudskem pripovedništvu na Gori, Gorški letnik, 2 / 1975, str. 166—167.

¹⁰ O tkalski delavnici v kmečki hiši za Križno goro glej: Naško Križnar (2).

¹¹ Edmund Čibej, str. 24.

¹² Fanči Šarf (1), str. 204.

¹³ Alojz Likar (2), str. 18, Grafikon: Gospodinjstva po številu članov. Na Predmeji je večina (25 %) družin z dvema članoma, na Otlici je večina (20 %) s petimi člani.

¹⁴ Fanči Šarf (2), str. 19.

¹⁵ Gorjanji so se sezonsko zaposlovali v avstrijskih deželah kot gozdarji, zidarji, tesači že ob koncu 19. stoletja. Čibej v svoji Kroniki opisuje kako je sam novati delavce za delo na Tirolskem in Salzburškem za svoje prijatelje inženirje v razdobju od 1885 do 1900. Tudi ustna sporočila pričajo o močno razširjenem sezonskem zaposlovanju Gorjanov na razpadu monarhije. V času Italije so hodili ilegalno na delo v tujino. V obdobju po drugi svetovni vojni se zaposlovali v tujini zmanjša, povečajo pa se mesečno, tedensko in dnevne migracije v kraje zaposlitve (Alojz Likar, 2, Grafikon: migracij na str. 28). Bivanje na tujini je imelo za posledico marsikatero inovacijo v stanovanjski kulturi. Iz starejšega obdobja so ostale kot dokaz tujih vplivov mnoge načinove podobe in okraski, ki so jih delavci prinasali domov za spomin. Za novejše obdobje pa je značilno, da so se Gorjanji — delavci, migranti — v naših industrijskih krajih »učili« stanovati na nov način in uporabljati novo stanovanjsko opremo.

¹⁶ Hiša na Kovku s položno streho, krito s korci (tabela VIII, 1) je izjemen dokaz sredozemskega vpliva, enako lahko rečemo, da je »kot« v »hiši« (tabela X, 4) izjema prica alpske hišne kulture.

¹⁷ Po primitivih sodeč, so prihajali naseljenici na Goro iz različnih primorskih krajev: Žablje, Lokavec, Sempas, Kriz, Prem, Zalog, idrijsko (rovatsko) območje (Alojz Likar, 2, str. 6).

¹⁸ Sergij Vilfan, str. 592.

¹⁹ Sergij Vilfan, str. 563.

LITERATURA:

- Edmund Čibej, Kronika Dol—Otlica (tipkopis), 1953.
Naško Križnar (1), Gora (ethnološka razstava Goriškega muzeja), Planinski vestnik 7, 1975, 416—419.
Naško Križnar (2), Tkalska delavnica za Križno goro, Srečanja, 45/46, IX/1974, 28—29.
Alojz Likar (1), Prirodno geografski potencial predela od Predmeje do Sinjega vrha (seminarska naloga, tipkopis), Ljubljana 1973.
Alojz Likar (2), Regionalno geografski prikaz Predmeje in Otlice (diplomska naloga, tipkopis), Ljubljana 1974.
Fanči Šarf (1), O raziskovanju stanovanjske kulture, Traditiones 2, 1973, 203—209.
Fanči Šarf (2), Notranjost kmečke hiše. Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju, Katalog razstave SEM, Ljubljana 1970, 15—22.
Sergij Vilfan, Kmečka hiša. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1970, 559—593.

GORA: CULTURA DELLE ABITAZIONI ALLA LUCE DEL TRASFORMARSI DELLE CASE (Riassunto)

Chiamasi Gora il comprensorio dei villaggi montani Predmeja, Otlica, Kovk, Križna gora e Gozd, giacenti al limite settentrionale del comune di Ajdovščina.

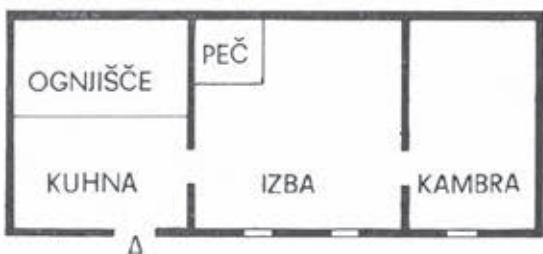
Oggi la casa di Gora ed il suo aspetto interno sono indici del grado di cultura delle rispettive popolazioni, grado che potremmo definire brevemente come un lento ma costante processo di assimilazione degli elementi della cultura materiale, caratteristica tanto della zona urbanizzata lìmitrofa come dell'intera Slovenia. A base di ogni trasformazione delle abitazioni sta l'evoluzione della casa partendo dalla cosiddetta »črna kuhinja« (=cucina nera) — cucina dove il fumo, salendo al soffitto, esce da un'apertura solitamente, ma non sempre, sopra la porta d'ingresso. E quindi nera per la fuliggine) alla cucina con fornello economico. Questo processo ha avuto principio agli inizi del secolo in corso e dura tuttora.

Dopo la seconda guerra mondiale assistiamo a due alquanto differenti specie di trasformazioni nella cultura delle abitazioni:

1. Andamento con utensili da cucina e mobilio moderni senza apportare modificazioni essenziali alla pianta della casa.
2. Modificazioni alla pianta della casa e del suo aspetto esteriore con interventi edili di maggior entità.

In ambo i casi le modificazioni nella cultura della casa sono la manifestazione di nuove esigenze derivanti dal nuovo ritmo del lavoro e della vita, ma nel secondo caso trattasi di mentalità nuova nel concepire la casa, mentalità che non può essere soddisfatta nell'ambito delle forme del passato: è quindi rottura con la tradizione.

T. I

TLORIS

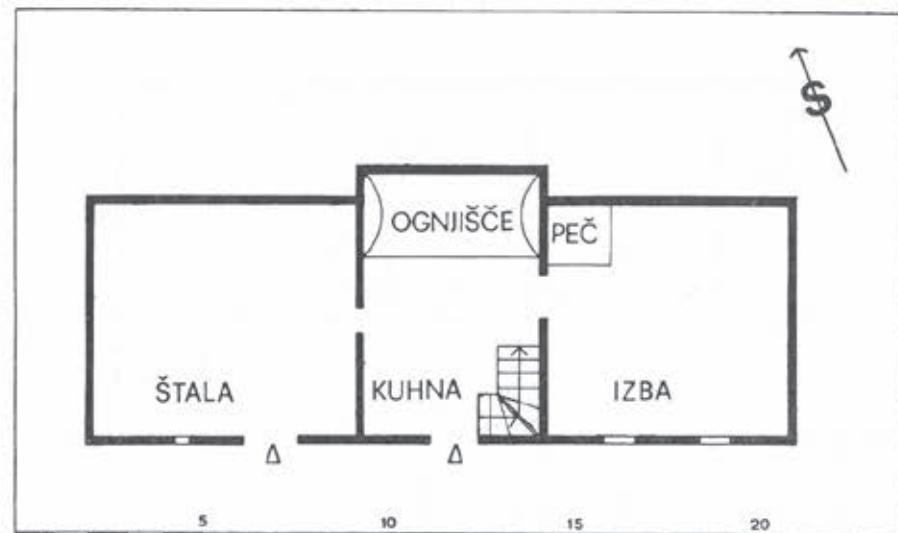
PREREZ

5 10 15 20

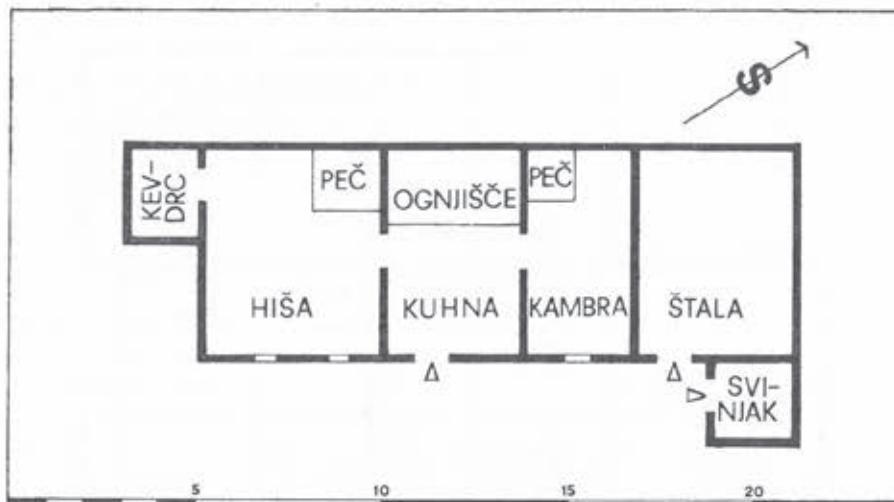
52

T. II

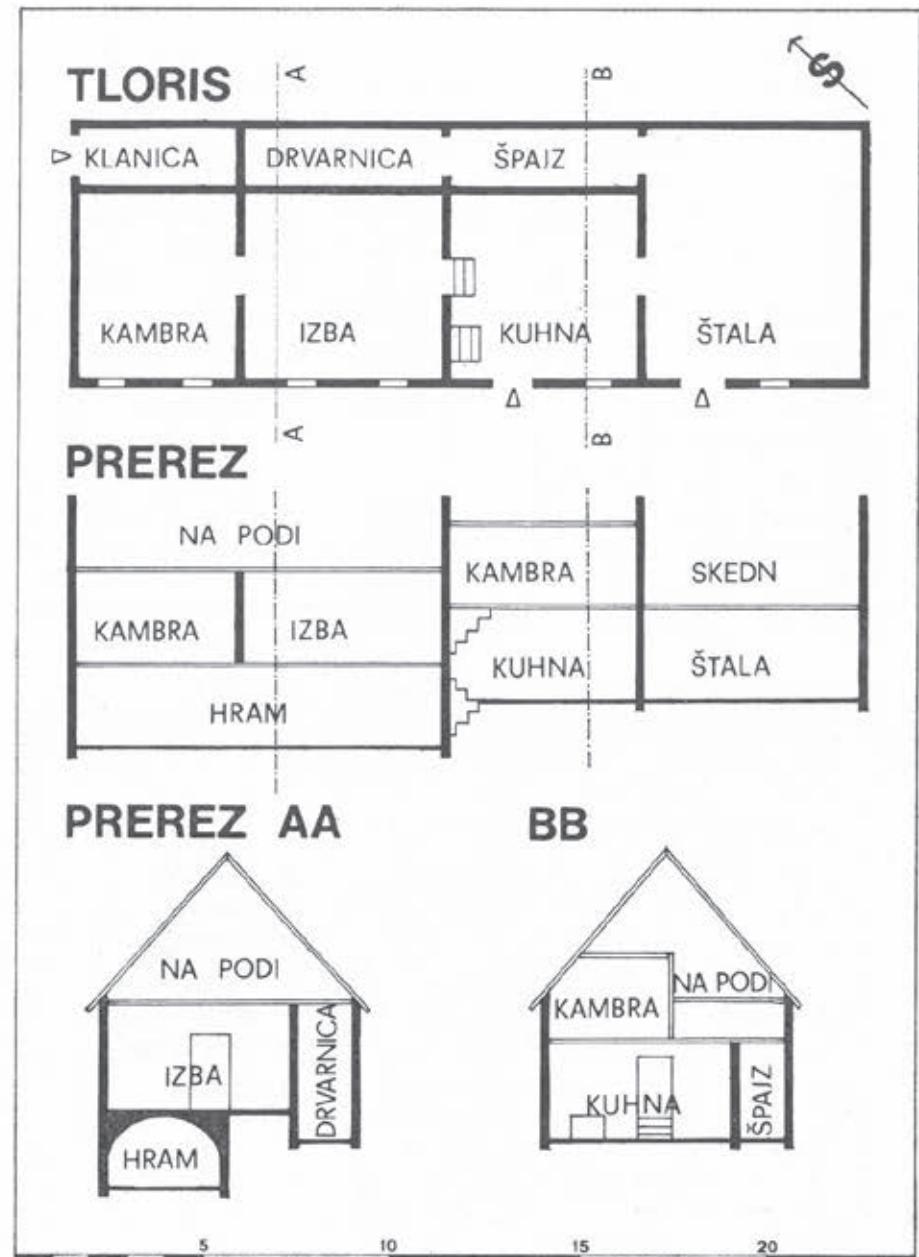

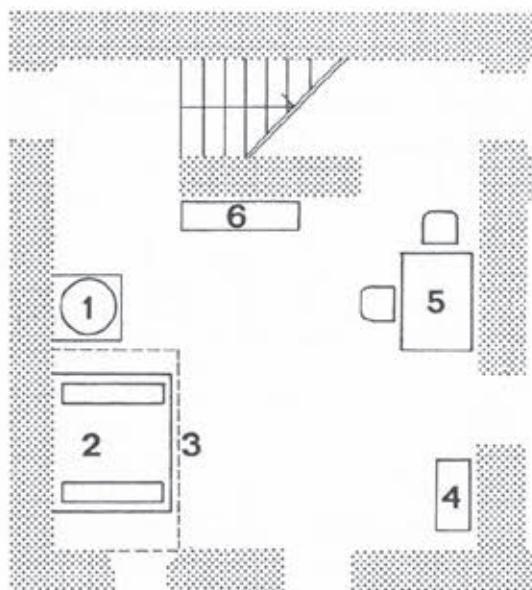
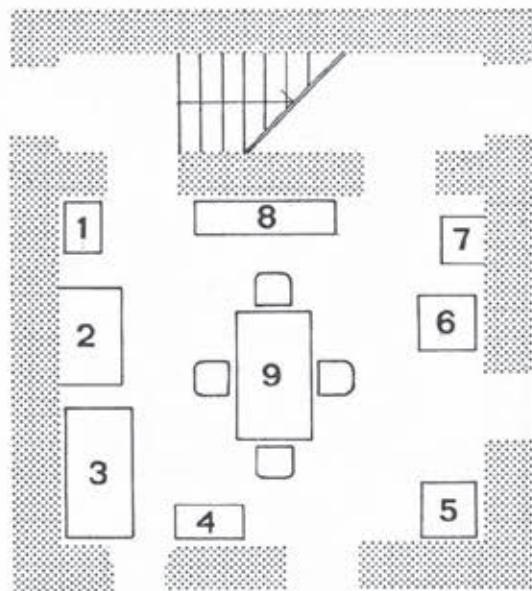
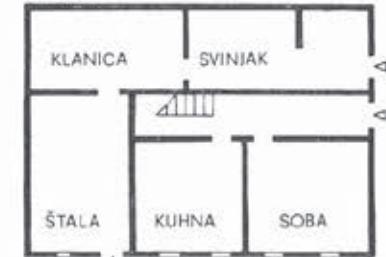
53

T. III

T. IV

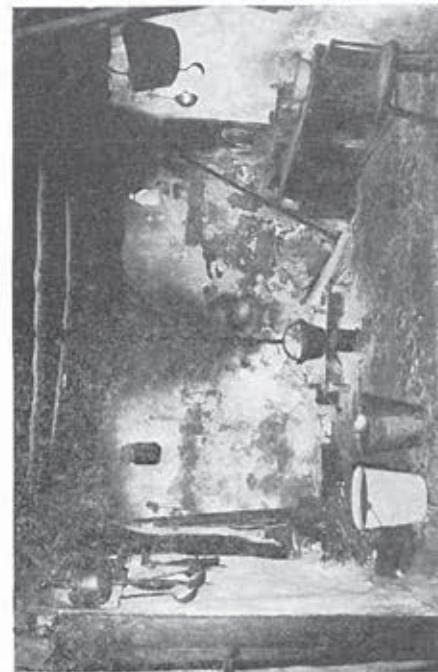

DO 1954**1954****1919****1972****1975**

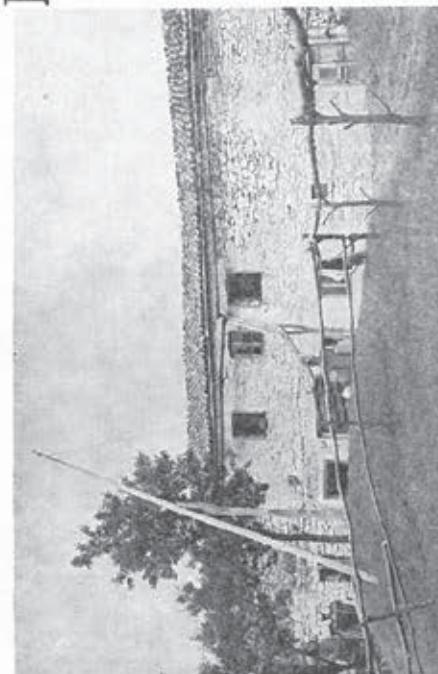
T. VII

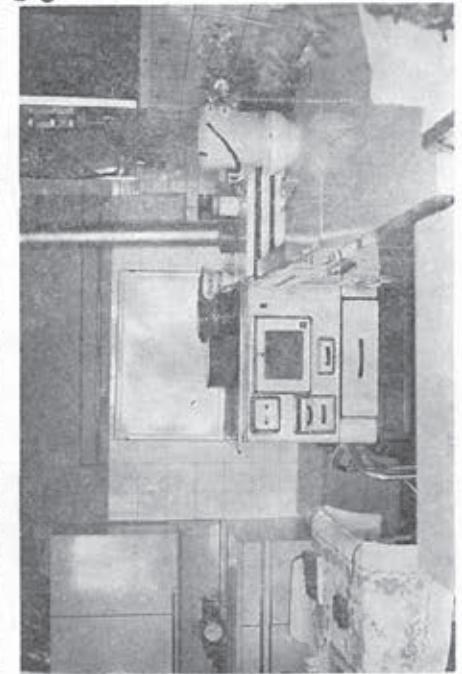
T. VIII

2
3

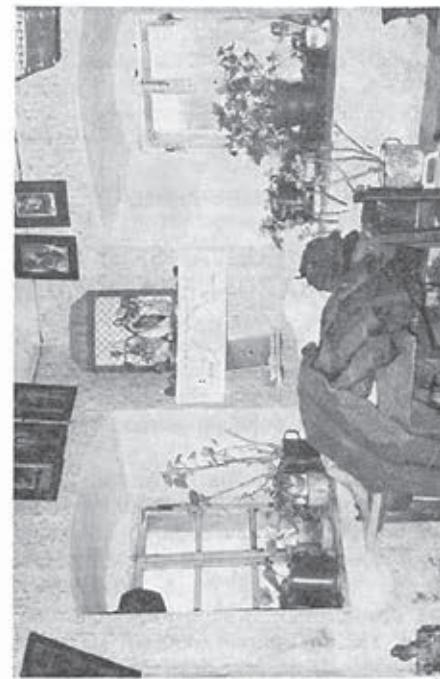
4

T. IX

T. X

Mario Brozzi, učitelj, Čedad (Cividale del Friuli)

O FURLANSKIH LANGOBARDIH PO PADCU LANGOBARDSKEGA KRALJESTVA (VIII.—XIII. STOLETJE)

S porazom furlanskega vovode Hrodgauda v bitki, ki se je leta 776 odvijala, kot se zdi, okoli Piave, je izginilo za furlanske Langobarde vsako upanje, da bi se Karlu Velikemu oddolžili za neuspeh in da bi znova oživeli kraljestvo, ki je nad dvesto let določalo gospodarsko in socialno življenje dobršnega dela italijanskega polotoka.

Kazenska akcija frankovskega kralja proti furlanskim **upornikom**, ki se niso hoteli odpovedati svoji svobodi, je bila kar se da težka, če sledimo tistemu skromnemu številu do danes ohranjenih dokumentov.

Nedvomno so bili tragični dnevi za preživelu furlansko **nobilitas** in zelo mnogo jih je bilo, ki so zbežali v francosko deželo in jim je nova oblast zaplenila vse premoženje. Družini Pavla Diakona je bilo odvzeto vse imetje: brat Arichis je bil 782 še ujetnik, medtem ko je bila njegova žena prisiljena zaradi revščine prosjačiti, da je tako lahko nahranila svoje štiri otroke. Diakonova sestra, ki je bila redovnica, je postala slepa zaradi joka.¹ Dalje vemo, da je Karel Veliki leta 776 posest langobarda Valdanda v Lavarianu, ki je bil sin Mima, podelil učitelju gramatike Pavlinu.² Posest bratov Hrodgauda in Feliksa, zunaj in znotraj obzidja Ogleja, je bila leta 776 zaplenjena in jo je frankovski kralj podelil oglejskemu patriarhu; brata sta padla v bitki pri Piavi. Njun brat Landolf, ki pri uporu ni sodeloval, je rešil svoje imetje.³ Februarja 799 smo priča vrnitvi zaplenjenega premoženja, ko je Karel oprostil Ajona, ki se je po porazu furlanskih langobardov zatekel k Avarom. Ajon je nato dobil v upravljanje neko grofijo. Leta 809 je sprejel cesarjevo dovoljenje, da more po testamentu med svoje sinove razdeliti posest, ki jo je imel v Furlaniji ter na področju Vicenze in Verone.⁴

Zaradi pomanjkanja dokumentov, bi lahko sodili, da so poslej Langobardi izginili iz Furlanije, šele v devetem in desetem stoletju jih najdemo zopet med furlanskim prebivalstvom. Leta 804 je tako Alkuin sporočal oglejskemu patriarhu Pavlinu, da mu je Langobarda Liutgarda poklonila dve zapestnici.⁵ Leta 807 je Langobard diakon Peter daroval samostanu Sv. Marije v Sesto al Reghena svoj dvor (curtis), hiše in vinograde, ki jih je imel v vaseh Leproso, Pertica (Čedad), Ribaria (Rualis pri Čedadu) in celico Sv. Martina v Zuccoli.⁶ Langobard je bil tudi neki Ardulf, ki se je upiral Ludviku Svetemu (814—840).⁷

Leta 904 je Rodelperga posedovala tri hiše v Čedadu.⁸ Isto leto je Berengar podelil patriarhu Frideriku hišo Langobarda Gunona, ki je ležala v bližini gostišča sv. Ivana.⁹ Leta 924 je Imeltrude, ki je izjavila, da je langobardskega prava, darovala samostanu v Sestu al Reghena vas Claut z vso posestjo.¹⁰ Leta 967 pa je cesar Oton I zaplenil premoženje langobarda Rondalda, ubijalca patriarha Leona, in ga podelil kot oškodnino oglejski cerkvi vključno z gradom Farra.¹¹

Da niso bili potomci Langobardov, ki so preživeli zadnje vojne dogodke kraljestva, neupoštevanja vredna skupnost, dokazujejo številni dokumenti, v katerih

se ti proglašajo, da so bodisi langobardske narodnosti (nazionalità), bodisi langobardskega prava. Leta 1091 je grof Rambaldo, langobardskega prava, potrdil nekatere dele svojega premoženja Matildi iz Pancarda.¹² Januarja 1094 sta Bero in Mizio, skupaj z Langobardi iz Osoppa, podarila vse svoje premoženje samostanu iz Sesta.¹³ Leta 1101 je neka Luiza, ki je Izjavilla, da je langobardskega prava, obljudila, da ne bo nadlegovala nekega Corrada pri njegovi posesti, ki jo ima v Flambru.¹⁴ Leta 1103 je Azzelino, sin Langobarda Walterja, podaril cerkvi v Sestu deset kmetij in dva mlina na rekah Meduna in Corva.¹⁵ Istega leta sta Langobardu Ubald iz Aissona in njegov brat Giovanni prodala Alpuinu iz Zoppole nekatere površine v Castionsu.¹⁶ Leta 1108 sta se Adalpert in Rudvert iz Premmariacca pojavila kot priči na neki darilni listini.¹⁷ Leta 1134 je Ubald iz Aissona prodal opatu iz Sesta svojo posest v Castionsu.¹⁸ V nekem notarskem aktu iz leta 1142 se je Diepert iz Čedada proglašil, da je langobardskega prava.¹⁹ Leta 1143 je Arnold, sin Dieperta, daroval Aldi iz Artuica svoje premoženje v Čedadu, Pasegi in San Vitu; pogodbo je sestavil Langobard Arpo.²⁰ V Nemah je 1170 živel neki Rodpert.²¹

V seznamu posestev samostana sv. Marije v Ogleju, ki je bil sestavljen med leti 1170 in 1190 pod vodstvom opatice Hermelinde, najdemo tipično langobardska imena kot Luprand, ki je bil dekan čedajskega kapitlja, in med samostanski podložniki nekega Albuina, nekega Rotperta, neko Pertha, Grimualdovo vdovo, nekega Arpa, nekega Lupranda in nekega kuhanja Adalperta.²² Leta 1184 je bival v Čedadu Langobard Valpert.²³ Leta 1193 je Kunigunda langobardskega prava v Concordiji, potrdila prodajo nekaterih posesti v Toljanu pri Čedadu, kar sta storila njen mož in sin Vodorlik.²⁴ V listini cesarja Friderika II. iz leta 1232 se omenjajo Langobardi Adelingi iz Humina, potomci starega čedajskega plemstva.²⁵

Na tem mestu je potrebno omeniti istodobno prežitje drugih narodnostnih skupin v Furlaniji, tako Alemanov, Bavarev in Frankov, ki v listinah izjavljajo svojo narodnost in lastno pravo. Leta 927 je Himeltrude, po izvoru Alemana, ki pa je živila zaradi svojega zakona po frankovskem pravu, zapustila nekatere dele svojega premoženja samostanu v Sestu. Kot priče v zadevi so se pojavili Alemana Aiting in Gausone ter Langobarda Petronij in Rotheaus.²⁶ Leta 1101 sta Bavarca Axela in njen sin Hugo skupaj z Luizo, ki je bila Langobardka, a je zaradi poroke postala Bavarka, obljudili, da ne bodo nadlegovali pri posesti nekega Corrada. Listino so kot priče podpisali Bavarci Rautolf, Friderik, Cocilin, Egil in Napon. Tudi notar Sigepold je bil Bavarec.²⁷

Iz že omenjenega seznama posesti samostana Sv. Marije v Ogleju razvimo, da se v nekaterih krajih ob latinskih in nemških imenih pojavljajo tudi imena slovanske etnične skupine. Nekateri izmed teh vasi nosijo slovenska imena kot na primer Pantianic, v katerem živijo in delajo slovenski pastirji in poljedelci kot Stanislau, Stegoj, Iwan, Zdeston, Stolan, Ivan, Zdebor...²⁸

Velike daritve, ki so jih bodisi Langobardi, bodisi druge germanske etnične skupine namenili opatiji v Sestu al Reghena, je lahko razumeti. Benediktinsko opatijo sv. Marije so ustanovili in jo obdarili trije plemeniti Langobardi Erf, Mark in Ant. Dali so ji široko zemljisko last (darilna pogodba 762),²⁹ bila je narodna (ljudska) cerkev furlanskih Langobardov.

Dokumenti, ki smo jih navajali — nekatere smo lahko tudi prezrli — nam kažejo grupiranja langobardskih naselitvenih jeder posebno okoli Osoppa in Humina, ki sta bila gradova z vojaško posadko, potem v Clantu, Čedadu, Castionsu, Ogleju, San Vitu ... Potrebno je še povedati, da so s povračilom premoženja, z dedovanjem ali pa s pridobitvijo potomci Langobardov furlanskega vojvodstva, liberi homines, ustvarili tudi pomebno skupnost, ki je bila tudi aktivna, pri čemer so ne-

kateri izmed langobardskih potomcev dosegli pomemben družbeni položaj, kot na primer grof Rambald in notarja Walte in Arp. Toda s časom so se povsem pri-družili avtohtonemu prebivalstvu in niso več izjavljali svoje narodnostne pripad-nosti. Njihova imena pa se še pojavljajo v listinah iz trinajstega in štirinajstega stoletja. Poznani so tako Hilmetruda, prošt Wigand, gastald Adalpert...

(Prevod: B. Marušič)

OPOMBE:

- ¹ P. Diakon, Carmen Pauli ad Karolum regem pro fratre captivo. *Monumenta Germaniae historica* (MG), Poetæ Lat. aevi Karoli, I, str. 47 ss.
- ² MG, *Diplomatica Karolinorum*, I, str. 158, štev. 112.
- ³ o. c., str. 285, štev. 214.
- ⁴ o. c., str. 251, štev. 187 in str. 280, štev. 209.
- ⁵ P. S. Leicht, *Reperti friulani. Pagine friulane*, 1905, str. 60.
- ⁶ Pergamene capitolari. Zv. I, štev. 19, v arhivu muzeja v Cedadu.
- ⁷ P. S. Leicht, Note friulane sull'età carolingia. *Memorie storiche Forgiuliesi*, 1952—3, str. 241.
- ⁸ L. Schiaparelli, I diplomi di Berengario. Roma 1903, str. 142—3.
- ⁹ Id.
- ¹⁰ B. M. de Rubeis, *Dissertationes variae eruditissimis. Venetiae* 1762, str. 22.
- ¹¹ Consulenti de iure. Reg. 366/2 v Archivio di Stato (Benedetko); objavljen v MG, Diplom. germ., I, str. 446, štev. 341.
- ¹² Listino v »Busta XXIII—Chronicon«, fasc. I, v arhivu muzeja v Cedadu.
- ¹³ F. Manzano, *Annali del Friuli*. Udine 1858, II, str. 71.
- ¹⁴ Pergamene capitolari. Zv. 2, dok. 2, v arhivu muzeja v Cedadu.
- ¹⁵ Ib. Zv. 1, str. 13.
- ¹⁶ Ib. Zv. 1, str. 17.
- ¹⁷ P. S. Leicht, Note friulane ... I. c.
- ¹⁸ Pergamene, 2, str. 275, XIV, rokopis štev. 102 v Biblioteca Marciana, (Pergamene Fontaniniane), Bnnetke.
- ¹⁹ P. S. Leicht, Note friulane ... I. c.
- ²⁰ Pergamene capitolari. Zv. 2, str. 40, v arhivu muzeja v Cedadu.
- ²¹ A. Di Prampero, *Saggio di un glossario geografico friulano*. Venezia 1782, str. 120.
- ²² Seznam je bil objavljen v P. S. Leicht, *Note sull'economia friulana del secolo XIII*. MSF, XXXIII/1937—8, str. 19 ss. [Op. prevajalc] Listina je prvič izšla 1890 v Vladičnu v posebni knjižici »Listina iz I. 1170—1190«, s katero sta Ivan Trinko in Jožef Jušić počastila duhovnika Jožeta Gočnjaka. V odlomkih je listino objavil F. Kos v četrtem zvezku »Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku«, štev. 650; Kos je določil nastanek dokumenta okoli 1181. O pojavi Slovencev v Furlaniji je pisal M. Kos v članku »K postanku slovenskih zapadnih mojstrov« v RDHV, V—VI/1930, str. 338—375.
- ²³ P. S. Leicht, Note friulane ... I. c.
- ²⁴ Pergamene capitolari. Zv. 2, str. 112, v arhivu muzeja v Cedadu.
- ²⁵ E. Winckelmann, *Acta Imperii inedita saeculi XIII—XIV*, I, str. 286, štev. 320. [op. prevajalc] F. Kos pri objavi registra te listine piše o »plemenitaših, ki se zovejo »edelingen«, o. c., V, štev. 557].
- ²⁶ P. S. Leicht, Diritto romano e diritto germanico. Atti Accademia di Udine, 1899—7, str. 215.
- ²⁷ Pergamene capitolari. Zv. 2, dok. štev. 2 v arhivu muzeja v Cedadu.
- ²⁸ P. S. Leicht, Note sull'economia ... I. c. str. 21—2.
- ²⁹ L. Schiaparelli, *Codice diplomatico longobardo*. Roma 1929, štev. 162.

I LONGOBARDI FRIULANI DOPO LA CADUTA DEL REGNO (VIII—XIII SEC.) (Riassunto)

Con l'anno 776, dopo la sconfitta del duca Rodgaudo ad opera di Carlo Magno, crolla, per i Longobardi friulani, ogni speranza di restaurazione. L'azione repressiva del re franco nei confronti dei »ribelli« fu, stando alle scarse notizie giunteci, assai dura e giorni tragici dovettero essere, quelli, per la superstite NOBILITAS forgiuliese, se numerosi furono coloro che, esiliati in terra di Francia, si videro confiscare ogni avere.

Questa fu la sorte toccata alla famiglia di Paolo Diacono, ai nobili Waldando di Lavarano, Rodgaudo e Felice di Aquileia, Alone che, poi, si vide restituire le proprietà confiscate (a. 799).

A questo punto le notizie — di certo per una lacuna di documenti — diventano sempre più rare. Si sa che una Liutgarda fa dono ad Alcuino di due armille nell'804; poi nell'807 c'è la nota CHARTA DONATIONIS che il diacono clivialese Pietro, longobardo, fa redigere in favore dell'abbazia di S. Maria di Sesto al Reghena; un certo Ardulfo si ribella a Lodovico il Pio (814—840).

Le notizie di persone che si dichiarano di nazionalità e di legge longobarda, si fanno più frequenti a partire dal X secolo e in molti documenti è spesso il nome stesso che denuncia l'appartenenza al gruppo etnico longobardo di chi fa redigere l'atto, di chi lo sottoscrive, del notaio stesso.

Nel 1232 — in ordine di tempo è questo l'ultimo documento sinora conosciuto a ricordare i longobardi — Federico II, in un diploma, chiama gli abitanti di Gemona ADELINGI, discendenti cioè dell'antica nobiltà ducale.

È interessante notare la contemporanea sopravvivenza di altri gruppi etnici, in Friuli, come Alamanni, Bavari e Franchi, che nei documenti dichiarano pur essi, esplicitamente, la propria nazionalità e legge.

Accanto ai nomi latini e germanici compaiono altresì nomi del gruppo etnico Slavo, come bene documenta l'INVENTARIO dei beni immobili posseduti dal Monastero di S. Maria di Aquileia (1170—1190).

A conclusione l'autore osserva che le donazioni maggiori, sia da parte dei Longobardi che degli altri gruppi germanici, vengono rivolte all'abbazia di Sesto, fondata e dotata da tre nobili longobardi (l'atto di dotazione è dell'anno 726).

Il perché è facilmente individuabile; l'abbazia di S. Maria in Sesto, posta sotto la regola di Benedetto, fu sempre considerata nel tempo, la chiesa nazionale dei Longobardi friulani.

I documenti che sono stati esaminati localizzano i longobardi particolarmente a Clividale, Gemona, Osoppo, Claut, Aquileia, Castions... Entità di certo non trascurabile che però, col tempo, si fuse completamente con la popolazione autoctona sì da non sentire più la necessità di dichiarare la propria nazionalità anche se, di sovente (e per tutto il XIV—XV secolo) i nomi di Ilmetrude, Wigando, Adalpert e di altri ancora compaiono nelle CHARTAE.

Arduino Cremonesi, didaktični ravnatelj v pokoju, Videm (Udine)

OPATIJA V ROŽACU

Med opatijami oglejskega patriarhata je bila najvažnejša in najslavnejša rožaška opatija. Imela je čudovito lego na griču, ki se zdi skupaj s sosednjimi predstraža Goriških Brd. Z vrha tega griča, ki se dviga sredi poti med Gorico in Vidmom, se odpira jasen in sugestiven pogled na rodovitno in obljudeno nižino, ki sega skoraj do njegovega vzenožja. Furlanski in goriški zgodovinarji, ki so živeli in pisali pred letom 1800 (Valvasone di Maniago, G. B. de Rubeis, Liruti, jezuit M. Bavčer, grof R. Coronini in drugi manj znani), navajajo številne podatke o nastanku in življenju slavne opatije. Ta tematika je zamikala tudi modernejše zgodovinarje, med katerimi moramo predvsem omeniti F. di Manzano, K. von Czoerniga, A. Jakscha in P. Paschinija.

V prvem zvezku svojih slavnih »Annali del Friuli« je di Manzano zbral podatke in ugotovilte iz del starejših zgodovinarjev. V njih najdemo, da »se je puščavnik Alemanno umaknil v gozdove (Rožaca) in tam zgradil oratorij in meniško celico...« Manzano je besedo »Alemanno« imel za lastno ime, v resnici pa to pomeni, da je bil legendarni puščavnik nemškega rodu. Verjetno se je zatekel na te gozdnate vzpetine za časa ogrskih vodorov. Vendar pa izročilo govori o pravem samostanu na tem mestu, kar naj bi pomenilo, da je tam živilo več puščavnikov, čeprav o tem bivališču ni ohranjenih nobenih ostankov. Kasneje — skoraj gotovo v prvih desetletjih 11. stoletja — so prišli sem menihi reda sv. Avguština in se nastanili v samostanu oziroma v njegovih okolicih. Navezali so stike s prebivalci tega področja, med katerimi je bilo mnogo Slovencev. To dokazuje med drugim ime kraja »Percoto«, onkraj reke Tera južno od Manzana, ime, ki ni več drugega kot popačenka slovenske besede »prehod«. Že tedaj je torej v teh krajih živilo v mirnem sožitju slovensko in furlansko ljudstvo. Ustanovitev opatije je povezana z izvorom rodbline goriških grofov. Ta trditev pa ni povsem zanesljiva. Po izročilu naj bi ustanovila rožaški samostan neka grofica Diemuda, ki je darovala 150 kmetij menihom iz reda sv. Avguština, da bi zgradili na tem mestu cerkev in samostan. Kdaj naj bi se to zgodilo? In kdo je bila grofica Diemuda? Zgodovinar Czoernig meni, da je bila do danes še neznana prva žena grofa Markwarda III. rodovine Eppensteinov, očeta Liutolda, Ulrika in Henrika, ki so bili takrat zelo vplivni. Grofica Diemuda, ki jo Czoernig imenuje Hadmoudis, je bila verjetno hči grofa Wericanda; tega imenujejo nekateri zgodovinarji Varient, drugi pa tudi Verihen. Grof Wericand (ali Verihen) je ob smrti zapustil svoja goriška posestva hčeri Hadmoudis, ki jo Simon Rutar imenuje Jadmuda. Rutar se strinja s Czoernigom, da se je grofica Jadmuda poročila z Markwardom III.

A. Jaksch navaja v svoji študiji o rožaški opatiji tudi kroniko iz leta 1070, iz katere je razvidno, da je bil prvi ustanovitelj rožaškega samostana patriarh Henrik (»primo fundavit monasterium Rosacense«), ki je podelil po goriškem grofu in advokatu istega kraja (»per manum Marquardi comitis Goricie advocati ipsius loci«) več posestev od Latinskega studenca pa do hribov Sv. Ivana in Korna, do

področja, kjer sta se širila goščava in gozd (»quod territorium erat nemus et silva«). Kot se večkrat dogaja s starimi dokumenti in kronikami, tudi ta ne navaja točne letnice. Leta 1070 ni bil patriarh Henrik, temveč Sigehard. Vsekakor je patriarh Henrik izročil rožaški samostan v upravo redovnikom v letih svojega patriarhata (1077—1084) in verjetno ne po letu 1083. Vse kaže, da so samostansko zgradbo in cerkev sv. Petra z velikimi mukami zgradili domačini tega področja, ker se ne zdi verjetno, da bi avguštinski menihi opravljali taka težaška dela. Samostan so kmalu obogatili darovi bratov Henrika in Ulrika, ki sta bila, kot že vemo, sinova grofa Markwarda. Leta 1073 je Markward III. postal koroški vojvoda, njegov mlajši sin Henrik pa goriški grof. Kasneje (verjetno okrog 1090) je bil tudi Henrik imenovan za koroškega vojvoda, zato je cesar podelil v začetku XII. stoletja goriško grofijo neki koroško tirolski plemiški družini.

Ulrik, drugi Markwardov sin in opat benediktinskega samostana v St. Gallenu, je bil leta 1086 izvoljen za oglejskega patriarha po umoru patriarha Friderika Svatobora, sina češkega vojvode Vratislava. Ulrik I. je bil ustoličen šele leta 1091, ne da bi se odpovedal dolžnosti st. gallenskega opata, ki jo je ohranil do smrti. Novi patriarh se je takoj zavzel za preustroj rožaške opatije. Kot opat St. Gallena je bil bolj naklonjen benediktincem predvsem zaradi njihove aktivnosti in prizadevnosti, manj pa avguštincem, ki so bili nagnjeni predvsem v filozofska premišljevanja in teološke razprave ter manj v praktično aktivnost. Zaradi tega je samostan odvzel avguštincem in ga izročil benediktincem, potem ko jih je poklical iz Millstattu na Koroško. Na listini iz leta 1091 namreč piše: »Item Ulricus patriarcha filius Marquardi comitis (Goricie) frater comitis Heinrici (Goricie) adlocati ecclesie Aquilejensis mutavit regulam Sancti Augustini in regulam sancti Benedicti (»nademestil pravila sv. Avguština s pravili sv. Benedikta«) et primos monachos duxerunt de Millstat in Rosacum.« Prvi benediktinski opat v Rožacu je bil Gerold iz Možaca, verjetno slovanskega rodu, kajti Slovenci so se zadržali dalj časa v tistem kraju. Zaradi netočnih in nepopolnih seznamov ni znano točno število rezidenčnih opatov v Rožacu. Gian Domenico Ciconi jih navaja 40, a kar 13 za obdobje 1130—1150. Toda če pomislimo, da so benediktinci upravljali Rožac 332 let, je Ciconijev podatek precej verjeten, zunaj vsakega dvoma pa je mednarodni značaj samostana; njegovi opati so bili vsaj v prvih dveh stoletjih Nemci, Slovani in Furlani. Opat Bertold je bil na primer iz Osoj, opat Bruno iz Št. Pavla v Labotski dolini in opat Kadloch, nedvomno slovanskega rodu, iz Podkloštra, kjer so takrat živili Slovenci. Opat Lenart je bil iz Trsta, kjer so v večini govorili furlansko narečje, opat Gofred pa je bil iz Admonta na Avstrijskem. Ne da bi navajali drugih imen, je dovolj razvidno, da je opatija v Rožacu imela pogoste in prijateljske stike s samostani v Možacu, v Admontu, v Št. Pavlu in še posebej z onim v Millstattu. Znano je na primer, da sta si leta 1285 opat Konrad iz Rožaca in opat Friderik iz Millstattu v imenu svojih samostanov izmenjala posestva na Koroškem in na Goriškem.

Benediktinci so se v prvih dveh stoletjih svojega življenja v samostanu izkazali kot izredno koristni in blagodejni. Priporočli so ondotnim revnim prebivalcem iztrebiti gozd in izboljšati zemljišča, tako da je življenje postalo lažje in da so se njihove navade civilizirale. V Rožacu in njegovi okolici so začeli saditi razne kulturne rastline, predvsem pa trto. Rožaško vino je od takrat za stoletja zalašalo patriarhovo mizo in še nazadnje mizo videmskega nadškofa. Preden sprogovorimo o posestvih rožaške opatije in njenih pomembnih dogodkih, naj omenimo, da je s Henrikovo smrtjo leta 1122 izginil zadnji potomec Eppensteinov. Koroško kneževino je prevzela rodbina Spanheimov zaradi zaslug, ki so jih pridobili

z ustanovitvijo samostanov na Koroškem (št. Pavel v Labotski dolini), na Kranjskem (Kostanjevica in Bistra) in na Spodnjem Štajerskem.

Spanheimi »so šteli Rožac za družinsko ustanovo, podobno oni v št. Pavlu, in mnogi izmed njih so tema cerkvama dajali darove ... V vrtu rožaškega samostana se namreč omenja spomenik vojvodom. Samostansko advokaturo pa so Eppensteinici predali goriškim grofom, ki so se zato v XIV. stoletju razglašali za edine prave ustanovitelje rožaškega samostana in so mu dajali tudi bogate darove« (Paschini). Čeprav so nenaklonjeni zgodovinarji prikazovali goriške grofe kot grobe, nevedne, oblastižljive in krvoločne, »so bili zelo naklonjeni duhovščini in v dokaz svoje religioznosti ustanavljali številne samostane in cerkve in podejlevali bogate darove verskim redovom« (Czoernig). Rožaška opatija je imela številna in obširna posestva. Poleg Eppensteincev in Spanheimov najdemo med darovalci še goriške grofe, njihove sorodnike Ortenburžane in še druge občasne darovalce. Potem ko je grofica Diemuda oziroma Jadmuda darovala 150 kmetij (1875 ha), je Ulrik I. daroval samostanu z vsemi dohodki cerkev sv. Andreja, ki je stala zunaj koprskega obzidja. Naklonjeni patriarh je daroval še Bračan z dohodki, cerkev sv. Jurija v Krminu, višje predele okoli Bračana in še 10 kmetij v vaseh Oleis in Poseliano (Pasian Schiavonesco pri Vidmu, imenovan tudi Baschiano).

Brat Henrik je že podelil samostanu Bovško s pripadajočimi vasmi do Trbiža, Koroške in Čedada. Naslednji goriški grofje in ostali darovalci, ki smo jih že omenili, pa so podelili opatiji kraje in cerkvene ugodnosti v Goriških Brdih, na Krasu in v furlanski nižini. Pod upravo rožaškega samostana je tako spadalo nič manj kot 80 vasi. V Goriških Brdih in bližnji furlanski nižini naj omenimo Šmartno, Krmin, Medano, S. Andrat ob Idriji, Rutarje, Jenkovo, Dobrovo, Mirnik in Ročinj. Med njegovo posestjo na Krasu so bili tudi kraji Sežana, Dutovlje, Šmarje, Križ, Dobravlje, Ravne in Selo pri Štjaku. Zadnje štiri je samostanu leta 1180 daroval koroški vojvoda Herman. V okolici Gorice so imeli rožaški menihi posestva v Solkanu, na Lijaku in v Črničah. V Furlaniji so posedovali 12 kmetij pri Belgradu, 7 v Latisani in eno v Ragogni pri San Daniele del Friuli. Verjetno je bila posest še večja, toda o tem nimamo ustrezne dokumentacije. Vsa ta naštevanja izvzenijo morda dolgočasno, vendar so nujna, saj je iz njih razvidno, da je rožaška opatija vodila cerkveno posvetno upravo tudi nad pretežno slovenskimi kraji in naselji. Ne smemo pozabiti tudi, da je rožaška opatija uživala velik ugled in imela velik vpliv v patriarhatu prav zaradi izredne gospodarske moči v prvih dveh stoletjih svojega obstaja (bila je takoreč finančni »trust« v tistih stoletjih, ko ni bilo ne bančnih ustanov ne zadrug), pa tudi zaradi zaslug na socialnem in kasneje, kulturnem področju. V dokaz je dovolj omeniti, da je bil rožaški opat v furlanskem parlamentu po ugledu in volilni pravici tretji, takoj za škofovom iz Concordije in oglejskim kapitljem.

Rožaški menihi pa niso vedno upoštevali pravil darovalnih listin in so včasih očitno kazali precejšnjo površnost in nenatančnost, kot se je zgodilo na primer koncem XIII. stoletja. Iz neke samostanske kronike, ki jo je sestavil menih Osalk, zvemo, da sta leta 1298 obiskala samostan goriški grof Albert II. in njegov nečak Majnhard Ortenburški ter vprašala opata in zbrane menihe, zakaj ne oskrbujejo več revežev in gobavcev v bolnišnici cerkev sv. Egidija pri Villi Vicentini, kot je bilo določeno v darilni listni. Cerkev in bolnišnico so namreč zgradili z darovi Ulrika Ortenburškega, oglejskega arhidiakona, ko je vstopil v rožaški samostan; patriarh Peregrin I. je le-te dodelil leta 1135 samostanu, da bi oskrbovali reveže in gobavce. Opat in menihi so se opravičili, rekoč: »Nekoč samostan ni dajal desetine rimski kuriji, danes pa jo daje.« Grofa sta odgovorila, da je ta izgovor neumesten

in da bosta zaradi kršitve pogodbe preklicala vse svoje obdaritve, kakor tudi obdaritve svojih prednikov; nato sta ogorčeno odšla. Opat se je potem posvetoval s škofovom v Concordiji, ki se z njim ni strinjal, kot se tudi niso strinjali starejši menihi. Menili so namreč, da je koristnejše vzdrževati reveže in gobavce kot pošljati desetino rimski kuriji; s tem se izognejo vsem morebitnim posegom goriških grofov, ki v takih primerih ne poznajo šale. Kronika ne pripoveduje, kako se je ta neprijetna zadeva končala.

Življenje rožaške opatije je bilo predvsem razgibano od XIV. stoletja dalje. Znano je vsekakor, da je bila večina goriških grofov do leta 1400 pokopana v njeni cerkveni kripti. Grobnič danes ni več, ker so jih prekrili z zemljo v začetku prejšnjega stoletja. Že okrog leta 1120 je opat Gavdencij pokopal v tej kripti dozdevno ustanoviteljico samostana grofico Diemudo oziroma Jadmudo, skupno z dvema plemkinjama, sorodnicama goriških grofov. Kot popravek trditev, ki jih navaja Jaksch, naj navedemo, da je leta 1323 opat Gebhard prepeljal iz Trevisa v Rožac posmrtnе ostanke grofa Henrika II. (najuglednejšega izmed goriških grofov) in priredil svečan pokop. Leta 1338 je umrl njegov sin Ivan Henrik, ki so ga pokopali poleg očeta v Rožazu.

Goriški grofje so kot ustanovitelji opatije izvajali pravico patronata nad to institucijo in so se zato udeleževali volitev novega ali pa so ga predstavili cerkvenim oblastem za potrditev. V XIII. stoletju je bila rožaška opatija na višku svoje slave. Takrat je imela status neodvisnosti in je z diplomom papeža Inocenca IV. z dne 11. avgusta 1245 prešla pod neposredno varstvo papeža. Verjetno so to neodvisnost precej drago plačali, saj je sv. Brigita Švedska rekla: »Curia romana non petit agnum sine lana.« Patriarh Nikolaj Luksemburški je naklonil opatu Rajmundu privilegij, da nosi škofovsko oblačila, škofovsko kapo in palico, da opravlja škofovsko mašo in da deli škofovski blagoslov. Tako je bil rožaški opat zaradi privilegijev in oblasti enak škofu. Kdorkoli je romal v opatijsko glavno cerkev, je bil deležen svetoletnih odpustkov. Drugi privilegij je bil slovesen blagoslov, ki ga je delil v papeževem imenu visoki cerkveni dostojanstenik z vrha grica Sv. Katerine. Če upoštevamo duh in verovanje tistih časov, so bili to izjemni privilegiji. Rožaški opat je v nekem smislu dosegel stopnjo in oblast vladarja, tako da je imel svojega posvetnega namestnika, ki je izvajal civilno in kazensko pravo — do določene stopnje prekrška — in določal denarne in zaporne kazni. Obtoženci so bili zaprti v stolpu nasproti cerkve, ki ga vidimo še danes. Med raznimi dolžnostmi je zgoraj omenjeni namestnik pobiral tudi davke in dajavate in upravljal v samostanu skladišča ter razpolagal z zalogami hrane, živeža in drugih živil. Zaradi tega je bil v Rožazu vedno velik dotok ljudi iz bližnje okolice. Tudi tisti časi so torej poznavali skladišča, podobna današnjim »marketom«, le s to razliko, da so bila last klera in ne privatna ali družbena last. Okoli leta 1300 so v Rožazu ustanovili višjo šolo kot semenišče za klerike vseh redov v patriarhatu. Ravnatelj je bil seveda samostanski opat, zaradi česar je bila njegova oblast tolikšna, da si je izredno povečal prestiž in čast, popolnoma v nasprotju z evangeljskim nasvetom o uboštvi in ponižnosti.

V XIV. stoletju pa se začenjajo za opatijo težki časi. Leta 1323 je močan požar uničil samostansko poslopje. Po nekem čudnem naključju se je to zgodilo v istem letu, ko so v cerkvi pokopali že omenjenega goriškega grofa Henrika II. Poslopje so sicer kmalu popravili, saj so imeli dovolj sredstev na razpolago. Minilo je komaj dobro stoletje po diplomi Inocenca IV., ko je leta 1364 opat Rajmund odstopil patriarhu Ludviku della Torre vsa posestva opatije (verjetno tista znotraj patriarhata) za 200 zlatih dukatov, ki jih je patriarch dal kot predujem za osvo-

boditev opatije Izpod oblasti Strassoldov. Znano nam je, da je opatija kasneje pridobila to posest, vendar ne vemo kdaj in kako.

Naposled pa se je v zadnjih desetletjih XIV. stoletja način življenja menjov in seveda opata tako moralno pokvaril, da je leta 1391 papež Bonifacij IX. opatu Jakopu Perosi odvzel opatsko oblast, ga odstavil ter izročil upravo opatije ravennskemu nadškofu, ki je bil kardinal Pileo di Prata, po rodu Furlan. Ukrep je bil sicer le začasen in rožaški samostan je malo kasneje zadobil prejšnji status, kljub ostremu nasprotovanju Čedada, ki je hotel imeti oblast nad temi kraji. Za opatijo so ponovno napočili slabici časi, ko so prebivalci Čedada zgradili okoli samostana zidove, stolpe, jarke in vzdižni most, da je dobil videz prave trdnjave, kar je v poznejših vojnih dogodkih do 1509 tudi postal. Zaradi tega so ga ogrske čete patriarha Ludvika Tecka napadle in leta 1422 zavzele. Na srečo so ga kmalu zapustile iz bojazni pred napadom številne beneške vojske (katere prisotnost so naznani njihovi izvidniki). Benediktinci so dokončno zapustili rožaško opatijo leta 1423 v strahu pred nadaljnimi napadi, pa tudi zaradi spremenjenih gospodarskih in političnih razmer, ki so povzročile propad starih cerkvenih institucij. Benediktinci so bili pri tem koraku zelo jasnovidni, saj so že 4. novembra 1431 Rožac in utrjeno opatijo ponovno napadli Ogri pod vodstvom trmastega patriarha Ludvika Tecka. Furlanskim braniteljem, ki se niso hoteli podati, so napadalci odrezali desno roko, opatijo pa oplenili in začiali in ji tako prizadejali neprecenljivo škodo. Nekaj dni nato je glavnino ogrske vojske napadla na odprttem pri Manzanu beneška vojska pod poveljstvom Taddea d'Este in jo popolnoma uničila. Ujetim vojakom so Benečani odrezali obe roki in iztaknili oči in jih tako v krutosti presegli. To sicer ni bil edini primer krutosti beneških vojakov, saj so se je večkrat poslužili. Francesco Palladio piše, da sta ukazala tako kruto povračilo namestnik Contarini in proveditor Loredano: »Te stopnje krutosti pa ni dovolil beneški senat... in jim prepovedal vsakršno oslepitev, pač pa je dovolil, da se maščujejo na enak način: z odsekanjem obeh rok.« Na vsak način je »usmiljeni« beneški senat povečal dozo maščevalnosti, njegov ukaz pa je dospel (če je dospel), ko je bilo že vse izvršeno.

Po škodi, ki so jo povzročile ogrske čete, je poslopje rožaške opatije začelo razpadati. Da bi to nesrečo preprečil, je papež Martin V. leta 1423 dal opatijo v upravo Antoniu Pancera, bivšemu ogleskemu patriarhu. Od tega leta je do leta 1766 rožaška opatija imela 23 opatov oskrbnikov, med katerimi je bil zadnji Angelo Maria Quirini. Za časa vlade Pancere so v opatiji benediktince nadomestili dominikanci in tako pripomogli, da je ustanova životarila.

Toda usoda se je še enkrat pojgrala z rožaško opatijo in tokrat najhuje. Bil je čas nesrečne vojne »kambreške zvezze«, ko so se v Furlaniji trdovratno borili Avstrijci z Benečani.

Tako je vojvoda Brunswiški s svojimi četami dne 25. julija 1509 zasedel opatijo. Ker se je beneška posadka brez upora vdala, so se cesarski napotili proti Vidmu. Medtem pa pošljejo Benečani iz Čedada v Rožac novo vojsko, zato se 30. julija Avstrijci vrnejo in Rožac, uničijo opatiskske obrambne zidove, pobijejo vse člane posadke in vse civilno prebivalstvo, ki je slučajno bilo znotraj opatisksih zidov. Podivjani vojaki so popolnoma porušili opatisksa poslopja in jih napisled začiali, da so dopolnili uničenje. Dolgo časa po tistem razdejanju so cerkev in samostan preraščale koprive in robidovje. Pesnik Francesco Berni v doživetem sonetu pravi o teh krajih, da je po sredi cerkve sv. Petra vodila pot, »po kateri so šli Ijudje in živali«, samostanske sobe pa so »klet / soba, sobana, kuhinja in bolnišnica: / predvsem pa naravni hlev«. Šele štiriindvajset let po teh dogodkih je skrbni in dobrotljivi opat oskrbnik Gian Matteo Gilberti, škof v Veroni, dal opati prejšnjo podobo. Obnovitvena dela so se končala leta 1533, o čemer nam

priča tudi plošča na desni ob vhodnem portalu cerkve sv. Petra. Na njej je zapisano (to je mogoče videti tudi danes), da so opatijo obnovili od temeljev (»a fundamentis constructa«) leta 1533, v desetem letu papeževanja papeža Klementa VII.

Po ukinitvi ogleskega patriarhata (6. julija 1751) sta dobila rožaško opatijo z vsem imetjem in večno upravo videmski in goriški nadškof. Goriški nadškof se je svojemu deležu odpovedal, tako je videmski nadškof postal edini opat-upravitelj. Takrat so dominikanci za vedno zapustili samostan, ki je postal poletna rezidenca videmskih nadškofov. Leta 1823 je nadškof Emanuel Lodi ukazal porušiti zahodni del in ohraniti le vzhodnega. Material so uporabili za podporne zidove novi cesti, ki je šla v Dolegnano. Gradbeno podjetje, ki je prevzelo rušenje in obnovo poslopja, na žalost ni upoštevalo estetskega in naravnega okolja. Od velikega sklopa stavb rožaške opatije je danes ostal le sugestivni in mogočni levi del, ki že od daleč nadkriljuje nižino vzhodno od Vidma.

Današnje obiskovalce privlačuje Rožac s svojim samostanom, z naravnim lepotom, zgodovinsko preteklostjo in umetnostno vrednostjo, predvsem s svojim odličnim vinom. Kdor pa se s srcem, razumom in fantazijo vživlja v zgodovino rožaške opatije, si lahko prikliče v spomin vso njeno preteklo lepoto in mogočnost. Veličina samostanskih zidov nas spominja, da ni bil samostan v srednjem veku le središče verskega življenja, temveč center vsestranskih podvigov ter svetne in posvetne kulture sploh. Tako je bila rožaška opatija eden izmed najvažnejših žarišč kulturnega in gospodarskega razvoja Furlanije za časa patriarhov. Poleg teh zaslug ne smemo prezreti njenega duhovnega in kulturnega vpliva na veliko število krajev, kjer so prebivali naši sosedje Slovenci že pred njeno ustanovitvijo. Tudi to je bila pomembna vez med njimi in Furlani.

(Prevod: M. Češčut)

LITERATURA (IZBOR):

- F. Palladio, Historie della Provincia del Friuli (Udine 1660)
- F. M. Bernardis De Rubeis, Monumenta Ecclesiae Aquileiensis (Argentinae, Venetiis 1740)
- R. Coronini, Tentamen genealogicum (Venezia 1759)
- G. G. Liruti, Notizie delle cose del Friuli (Udine 1776—7)
- G. De Rinaldis, Della Badia di San Pietro di Rosazzo (Udine 1790)
- J. Valvasone di Manlago, I successi della Patria del Friuli (sec. XVI; Udine 1833—1857)
- F. di Manzano, Annali del Friuli (Udine 1858—1878)
- G. Cappellotti, Chiese d'Italia (Venezia 1851)
- G. D. Ciconi, Udine e sua Provincia (Udine 1862)
- K. Czörnig, Das Land Görz und Gradisca (Wien 1873)
- S. Rutar, Zgodovina Tolminskega (Gorica 1882)
- A. Jaksch, Die Gründung des Benediktinerklosters Rosazzo in Friaul (Salzburg 1911)
- P. Paschini, Storia del Friuli (Udine 1953)
- A. Cremonesi, L'eredità europea del Patriarcato di Aquileia (Udine 1974)

SPLENDORI E SVENTURE DELL'ABBAZIA DI ROSAZZO. (Riassunto)

Il monastero di Rosazzo (Rosach) sorse intorno al 1075 come prepositura agostiniana; dal 1091 vi fu introdotta la regola di San Benedetto. Fu la prima e più importante fondazione religiosa dei conti di Gorizia. Il monastero sorgeva in quel tempo sul confine etnico fra Friulani e Sloveni e la maggioranza dei suoi beni si trovavano sul Collio Goriziano(Brda), sul Carso e nella valle dell'Isonzo. Fu un monastero che ebbe grandi meriti religiosi, sociali e culturali finché fu abitato dai monaci benedettini e fu senz'altro un monastero internazionale. Nello stato patriarcale friulano l'abate di Rosazzo era la terza dignità del Parlamento della Patria. La decadenza del monastero iniziò alla fine del XIV secolo. Nel 1422 e nel 1431 fu assalito e conquistato dalle truppe ungheresi del patriarca Lodovico di Teck, che l'ultima volta lo incendiaroni e danneggiarono seriamente. Nel 1423

I Benedettini abbandonarono il convento e furono sostituiti dai frati Domenicani. Nel 1509 le truppe del Duca di Brunswick assediarono e conquistarono l'Abbazia e subito dopo la distrussero alle fondamenta. Il monastero di Rosazzo e la sua chiesa vennero ricostruiti nel 1533 a spese del suo abate commendatario Gian Matteo Gilberti, ma già prima aveva perduto la sua importanza. Quando fu soppresso il Patriarcato di Aquileia (6 luglio 1751) i frati domenicani lo abbandonarono ed il monastero divenne la residenza estiva degli arcivescovi di Udine. Quel che rimane oggi del monastero di Rosazzo è un'attraente meta turistica soprattutto per il suggestivo panorama che si gode dal colie su cui sorge.

Branko Marušič, ravnatelj in višji kustos, Goriški muzej

IZ NEOBJAVLJENE OSTALINE SIMONA RUTARJA

(Dopisi uredniku »Ljubljanskega zvona« Franu Levcu)

V danes poznanem korespondenčnem gradivu zgodovinarja, starinoslovcu in zemljepisca Simona Rutarja (1851—1903) predstavljajo njegova pisma in pisana sporočila Franu Levcu (1846—1916), slovenskemu literarnemu kritiku, uredniku in šolniku, daleč najobsežnejšo in popolnejšo enoto. V opambah k objavi petih Levčevih dopisov Simonu Rutarju¹ iz časa 1880—7, je objavitev dr. Francè Bernik zapisal, da je Rutarjevih pisem Levcu 43 (iz časa 1873—1888); pri tem je dr. Bernik k pismom (33 enot) prištel 7 dopisnic, 2 vizitki in 1 telegram (Levcu ga je poslal ravnatelj splitske gimnazije Glavinić). To lepo število Rutarjevih dopisov hrani danes Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (poslej NUK), njihov lastnik pa je Slovanska knjižnica, prav tako v Ljubljani. Dopise je skupaj z bogato Levčevevo ostalino prejel leta 1927 v dar ljubljanski Mestni muzej, po drugi svestri vojni pa je ta bogata zbirka (nad 3200 pisemskih enot) dobila sedanjega lastnika. Dr. Bernik je ugotovil in objavil v treh zajetnih knjigah 822 Levčevih dopisov 76 naslovljencem, število nanj naslovljenih dopisov pa je skoraj 3400.²

Poleg dopisov, naslovljenih na Frana Levca, pa so nam danes poznani še sledeči:

— 12 pisemskih enot Ivanu Trinku iz obdobja 1885—1899; hranitelj pisem je Goriška knjižnica »Franceta Bevka«, Nova Gorica.³

— 1 pismo dr. Jakobu Sketu z dne 19. 12. 1881; hranitelj NUK (rkp oddelek, Ms 1049).

— 1 pismo materi Mariji, nedatirano, a zelo verjetno iz leta 1887; hranitelj družina Rutar, Krn štev. 17.

— 1 pismo bratu, najverjetneje Jožefu, z dne 16. 1. 1890; hranitelj kot zgoraj.⁴

— Fragment pisma, ohranjen v prepisu v rokopisni kroniki batujske fare; pismo je datirano 16. 6. 1898 in je naslovljeno na takratnega batujskega župnika Ignacija Lebana.⁵

Rutarjeva pisma, namenjena za objavo v dnevнем tisku (na primer pismo iz Kotora v »Soči«, štev. 12, 20. 3. 1880), se sem ne morejo uvrščati.

Še mnogo manj je ohranjenih dopisov Rutarju kot naslovljencu. Poleg petih že omenjenih (hranijo se v Prijateljevi zapuščini, NUK, rkp oddelek, MS 973/VIII B) so poznani sledeči dopisi:

— Pismo očeta Janeza z dne 19. 12. 1870 (hranitelj NUK, rkp oddelek, Ms 706).⁶

— Pismo Matije Majerja z dne 3. 1. 1883 (hranitelj NUK, rkp oddelek, Ms 395).

— Dva dopisa Vatroslava Holza (hranitelj NUK, rkp oddelek, Ms 630).

— Dva dopisa Simona Gregorčiča.⁷

— Dva dopisa Ivana Trinka (hranitelj NUK, rkp oddelek, MS 880).

Simon Rutar (1851—1903)

Fran Levec (1846—1916)

Ker ob pričujoči objavi ni istočasno potekalo raziskovanje, ki bi prineslo še katero neevidentirano enoto iz Rutarjeve korespondence (Rutar — pisec in Rutar — naslovjenec), zato oba navedena seznama ne moreta veljati za dokončna.

Čeravno je znanih 42 pisanih sporočil Simona Rutarja Franu Levcu iz razdobja 1873—1888, pa upošteva objava le 39 izmed teh. Po nastanku prvi pismi Levcu sta bili že objavljeni in nista na tem mestu ponatisnjeni.¹ Objavljeno je bilo tudi sicer daljše pismo z dne 21. 2. 1888, a ker se njegova vsebina tesno veže k drugim še neobjavljenim in ker ima prva objava tiskovne napake, ga ni kazalo opustiti.² Za pravi Rutarjev dopis tudi ne moremo imeti novoletnega voščila na dopisnici z natiskano voščilno formulo v nemškem jeziku (Rutar je izpolnil le datum in se podpisal). Objava Rutarjevih dopisov Levcu je opremljena s požrebniimi opombami, ki jih najdemo v oglatih oklepajih med tekstrom ter pod črto, ko gre za daljše pojasnilo. Dopisi so objavljeni neizpremenjeno, manjši popravki so bili storjeni le na tistih mestih, kjer je očitna pravopisna pomota.

¹ Pisma Franca Levca. Druga knjiga. Ljubljana 1971, str. 54—7, 215—221.

² N. d. Prva knjiga. Ljubljana 1967, str. 229—233 in n. d. Tretja knjiga. Ljubljana 1973, str. 195—6.

³ O teh Rutarjevih pisilih je pisal: R. Savnik, Stiki Simona Rutarja z Ivanom Trinkom. Bori, I/1956, str. 346—351.

⁴ Pismi materi in bratu sta objavljeni v: S. Rutar, Dnevnik (1869—1874). Trst—Nova Gorica 1972, str. 182—3.

⁵ Kroniko hrani Župnijski arhiv v Betnjah (xerox kopijo po Goriškemu muzeju, Nova Gorica).

⁶ Pismo je objavljeno v: S. Rutar, n. d., str. 55.

⁷ Dopisnica s 13. 10. 1889 je v privatni lasti, razglednica s 1. 1. 1901 je v NUK (rkp oddelek, Ms 630). Oboje objavljeno v: S. Gregorčič, Zbrano delo, IV, Ljubljana 1951, str. 101, 197.

⁸ S. Rutar, n. d., str. 178—182, 183—5. Prvo pismo datirano v Gradcu 21.1. 1873, drugo prav tako v Gradcu 8. 5. 1874.

⁹ B. Marušič, Prispevek k biografiji zgodovinarja Simona Rutarja. Srečanja, štev. 43—44, (1974), str. 24—6.

Čestiti gospod profesor!

Oprostite mi, da Vam nesem precej odgovoril na Vaš prepričajni list.

Iskal sem, česar želite, v obeh tukajšnjih knjižnicah. V Jovaničič¹ nemajo nobene Trubarjeve knjige, nego le nekaj Dalmatinovih. V univerzitetni biblioteki pa imajo od Trubarja samo naslednji dve deli: Novi Testament (sapopade shtiri Evangelije ino Djanje jogrovsko) skusi Primosa Truberia Crainza, Thüblingen 1556; in: Ta celi novi Testament nashiga Gospudi inu Isvelizharie Jesusa Cristusa skusi Primosa Truberia Crainza Rastzhheria, Thüblingen 1582, 2. Auflage mit hie und da ausgerissenem Blättern. Obe imata signaturo »Theol. I. 409« in zato menim, da sta oba le ena knjiga, ali vsaj v enem zvezku zvezani. Jaz sem zahteval knjigo pod omenjeno signaturo in dobil sem poslednjo: Ta celi novi Testament itd. Toliko Vam morem o tej zadevi poročati.²

Meni se ne godi letos ravno slabo. Ne živim sicer sijajno, toda vendar izhajam. Ta semester ne poslušam nič Kreka.³ Iz jeze, da naj bil še imenovan redni učitelj, kakor mu je Strehmayer⁴ bajé že lani obljudil, odpovedal je v začetku tega semestra dva kollegija. Sploh sem si ure sedaj kako omejil na najpotrebenejše reči. Kot seminarino nalogo izdelujem ta semester: Die Anfänge der Cillier Grafen,⁵ težavno, a hvaležno delo. Sicer je pa življenje v Gradcu preveč enolično, še zlasti odkar so nam društva razpustili in to po krivem in nepotrebнем. O Alfonzovih škandalih so prinesli zunanj časnikov dobiti 2/3 laži in nenesničnih surovosti, toda zadost o tem.⁶ Judendorfska nesreča je tu še vedno predmet govorice. Oni pop, ki je procesijo vodil se je moral skrít pred ljudsko jazo v samostan Rein.⁷

O Glowackem⁸ ne vem nič posebnega, že dolgo se nisem sešel z njim. Godi se mu beržkone prav dobro in slišal sem, da misli doktorat delati, pa o tem ga nisem nikoli prašal.

Ali ste brali mojo razpravo »Razmere med Slovenci in Langobardi« v Soči?⁹ Delo je preveč v hitrici narejeno, kakor sploh vse stvari, ki so za časnike namenjene. Slišal sem, da se je Terstenjak¹⁰ jako interesiral za to.

Pozdravlja Vas z odličnim spoštovanjem

Vaš

Rutar

st. [udent] phil. [ozofije]

Gradec 29. V. 75.

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni gospod / 3. France Levec / profesor na realki / v / Ljubljani / Lalbach / Hotel Europa.

Poštna žiga: Graz 29/5 3 N 75; Lalbach Stadt 30/5 ...

Velecenjeni gospod učitelj!

Pač dolgo časa je že minolo, odkar se Vam nesem nič oglasil. Ne pripisujte tega molka moji pozabljaljivosti ali moji ravnodušnosti, nego edino le moji nemarnosti in lenobi v pisjenji.

Sedaj pa, ko Vas nasledujem na goriški gimnaziji, primerno je vendar, da ta dolgorajni molk pretergam. Jaz nesem imel iz početka nikakega veselja v Gorici ostati, ker sem predomač in preveč znan. Toda ker nešem dobil o pravem času nobenega povabila mislil sem si, da je bolje, če si do časa kaj zagotovim in zato sem ustupil tukaj za suplenta slovenščine, iz katere pa niti izpita nemam.¹¹

Toda dolgo gotovo ne budem ostal tukaj, ker je mesto že razpisano, a jaz bi ga ne dobil, tudi ko bi izpit imel. Kaj bode potem, še ne vem.

Rekel sem že, zakaj mi Gorica nič kaj ne ugaja. Razen tega pa so učenci sedaj mnogo slabejši, kakor nekdaj in se nič kaj ne zanimajo za slovenščino, kakor menda sploh za noben predmet ne. Na drugi strani sem pa rad v domovini, ker se pečam z domačo zgodovino in ker imam tukaj največ pripomočkov za to. V Tolminu so mi odpreri arhiv nekdanjih tolminskih grofov, v katerem sem našel veliko zanimivih poročil ne le o tolminski, nego sploh o goriški zgodovini.¹²

Razen tega me sedaj tudi tako interessa slovensko narodno pesništvo. Za predavanje v VI. razredu spisujem obširnejo razpravo o tem predmetu. Zraven lastnih skušenj uporabljam vse dosedanje spise in opombe o sl. [ovenskem] narodnem pesništvu, katere mi je le mogoče dobiti.¹³

Kaj pa Vaša slovstvena zgodovina in berilo za VII — VIII razred, če smem prašati? Upam, da Vas britke skušnje še neso primorale pero popolnoma ostaviti.¹⁴ Oprostite to odkritoserčnost Vašemu nekdanjnemu učencu.¹⁵

Nadejaje se, da mi skoro doide prijazen list od Vas pozdravljam Vas priserčno in ostajam

Vaš

hvaležni
Rutar

Gorica, 25. X. 77

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni gospod / Gospod France Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani. Poštna žiga: Görz 25 ... 77; Lalbach 25/10 ... 77 Ljubljana.

Blagorodni gospod profesor!

Lepo se Vam zahvaljujem, da se me tako prijazno spominjate in Vam poročam, da sem silno nerad sprejel g. Stritarjev nalog glede Koseskega in Levstika. Gospod uredbnik mi je dvakrat pisal, naj ga rešim iz zadrege. Jaz sem mu poudarjal svojo nesposobnost, zlasti pa to, da se bolj le iz kulturnistoričnega, nego aisthetičnega stališča zanimam za slov. [ensko] lit. [erarno] zgodovino. A vse to ni nič pomagalo in Koseskega sem že pred mescem postal Stritarju. Levstika se pa še nesem lotil, ker se mi to silno velika naloga zdi. Sicer pa če ga budem moral opisati, opomnil budem silno malo o njegovem živjenju toliko več pa o njegovih delih in zaslugah za slov. [ensko] slovstvo.¹⁶

Z odličnim spoštovanjem

Vaš hvaležni učenec

S. Rutar

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni gospod / Gospod France Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani / Lalbach.

Poštna žiga: Marburg ... 9 79; Lalbach ... 9 ... 79 Ljubljana. Kuverta in pisemski papir imata vgraviran napis: Haus am Bacher. Pismo ni datirano, sodeč po poštnih žigih je iz septembra 1879.

Dragi gospod profesor!

Vaše pismo in dopisnico sem prejel v Gradec.¹⁷ Na stavljenja prašanja Vam odgovarjam sledete:

Weiss¹⁸ praša najrajše malenkosti, n.pr. na kaki bolezni je ta ali oni umerl, kako se je imenoval Caligulin konj, kaj pomeni Nero (močnega), katera kraljica se je imenovala zlatonoga¹⁹ i.t.d. Zlasti priljubljeni so mu napis, n.pr. Inschrift von Bisutum, von Pisa²⁰ i.t.d. Veča prašanja stavi redkejše, n.pr. o Mariju in Sulli, die Kaiser des ersten Jahrhundertes²¹ i.t.d. Kakor iz tega vidite je neobhodno potrebno, da berete Weissovo zgodovino in v njej zlasti pazite na take malenkostne posebnosti. Poleg teh posebnosti treba Vam je zgodovino jedva malo več znati, kakor je stoji v velikem Pützu ali Gindeliju.²² Neobhodno potrebno je, da dobro prečitate dva perva zvezka Weissa. Tu pa zadostuje tudi starejša izdava, le sineško zgodovino,²³ katero Weiss vedno praša, morate pregledati in starejšo preštudirati po novi Izdaji pervezka. Razen pervih dveh zvezkov treba Vam je še znati o španski zgodovini v srednjem veku (Entstehung der christlichen Staaten in Spanien)²⁴ in pa francosko revolucijo (to je Weissov »Steckenpferd«).²⁵

Krones²⁶ praša prav lepo in uljudno. Najbolj pazi na vire in historiografijo ter stavi najrajše prašanja o dvomljivih partijah (Streitfragen),²⁷ npr. o avstr. privilegijah.²⁸ Študirati morate Mayerjevo zgodovino,²⁹ tu pa tam tudi Kronesa samega, zlasti glede virov

(do l. 1526.). Prašanja stavi vedno iz vseh perijod, ozira se pa zraven vedno na kandidato domovino in narodnost.

Za geografijo je komisar prof. Thomascheck.²⁸ On praša najrajše staro geografijo v zvezi z novo in sicer ne le starogerško — latinska imena, nego tudi staroindijska [v Indiji]. Najbolj obdeluje Evropo, zraven pa tudi Azijo in Afriko. Ljube so mu številke. Za klavzuro je treba znati narisati evropske države in avstrijske provincije. Sicer pa praša rad Alpe in sploh Avstrijo. Najbolje se učite po Gutheju in Steinhauserju.²⁹

Svetoval bi Vam, gospod profesor, da pride enkrat v Gradec in da se gospodom predstavite ter osebno ž njimi govorite o skušnji. Tako boste najlaže spoznali njih mnenje.

Quo ad me,³⁰ jaz bivam sedaj v Gradcu, da opravim Izpit Iz serbohrovaškega jezika.³¹ Prosil sem za mesto v Kotru in g. nadzornik Solar³² mi dela mnogo upanja. Pri ministru je tudi že pot uglejena. Toda imenovanje se bode vleklo še gotovo celo mesec.³³

Ce vam še kaj ni jasno, ali če potrebujete katerega drugega sveta, prosim obrnite se zapet na me in z veseljem Vam budem ustregel po svoji moči.

Za zdaj pa Vas serčno pozdravlja

Vaš

učenec
Rutar

Gradec, 27. X. 79
Schönaugasse
Nº 7. II. St. [ock]³⁴

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni / Gospod France Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani / Poštna žiga: Graz 27/10 ... 79; Laibach 28/10 ... 79 Ljubljana.

5.

Dragi gospod profesor!

Na zadnja prašanja odgovarjam Vam sledeče:

Jaz mislim, da imate pred Weissom³⁵ preveč rešpekta. Pri domačih nalogah se Vam ga že celo ni treba batiti. Zadostiti je, da vestno vire preučite in prav veliko citujete, pa bode Weiss zadovoljen. Sicer pa ljudi tudi gladko obliko in gleda na obseg izdelka. Jaz mislim, da Weissa se Vam ni mogočeogniti, ker navadno dobivajo kandidati od njega po eno domačo in eno klavzurno nalogo. Krones³⁶ in Tomascheck³⁷ dajata vsak po eno. Poslednji lahko le v klavzuri od Vas zahteva, da mu to ali ono reko, ali pa meje te ali one dežele, mer Alp itd. poveršno narišete. Matematične geografije se Vam je treba učiti po Steinhauserju,³⁸ za Avstrijo je pa tudi on najboljši. Za staro geografijo ne vem primerne knjige.

Kar se drugih Vaših želj tiče našel sem historika, mojega znanca, ki ravno zdaj domače naloge dela, kateri Vam lahko v vsem na roke pojde. Imenuje se Johann Gollob (Nemec a ume tudi slovenski)! Mož je veden, zanesljiv, priden in tudi talentovan. On Vam bo lahko vse preskrbel in Vas vedno se svetom podpiral. Rekel mi je celo, da bi Vam sam lahko izdelal domače naloge, da Vam ostane več časa za ustveni izpit. Ovadbe se Vam ni treba nikake batiti. Naslov mu je: J. G. historik, Universitt [Universität] Graz.³⁹

Sicer pa jaz še ponavljam svoj nasvet, da bi se g. prof. osebno »skazali« graškim profesorjem.

Z največjo pripravnostijo, Vam še na dalje po svoji moči svetovati in pomagati, ostajam

Vam udani

Rutar

Gradec, 3. XI. 79

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni / Gospod France Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Graz 3/11 ... 79; Laibach 4/11 ... 79 Ljubljana.

78

6.

Dragi gospod profesor!

Prosim Vas, bodite tako dobri in izročite priložena spisa uredništvu Sl. [ovenskega] naroda, morda bosta dobra za podlistek. U jednem popisujem Kotor in s tem se mislimogniti vsem nadaljnimi popisovanjem, koje bi moral poslati različnim znancem.⁴⁰

Prosim Vas dalje, ako je mogoče, preskerbite mi list [Slovenskega] Naroda od 26. februarja t.i. Ker mislim nekoliko odgovoriti na Venčeve klepetanje in kletvanje: Jelisu kajkoviči Hrvati? Potrebno je vendar, da pojasnijo razmere, med Slovenci in Hrvati iz zgodovinskega stališča.⁴¹

Spisal sem tudi kratko goriško zgodovino in upam da pojde že u jednem mescu u natis.⁴² Ker se zdaj ravno s territorialnimi razmerami najbolje bavim, zato Vas prosim dalje, da bi mi naznali, ali imamo knjigo, u kateri se nahaja poveršje vsake posamezne katastralne občine na Kranjskem?⁴³ Taka knjiga bi mi dobro služila. Tudi bi jako želel, da bi mi nasvetovali kak pameten izraz za »Vaterlandskunde«, ker »domovinoslovje« je vendar preokorno. G. Levstik bode gotovo znali za kak bolji izraz.⁴⁴ Ali je že izšla slov. [enska] terminologija in sploh matične knjige?⁴⁵

Meni se u Kotoru še precej dobro godi. Na gimnaziji so razmere tako dobre, da ne morejo biti boljši. Direktor⁴⁶ je verlo dober, učitelji vsi prijazni in rezen dveh vsi mladi, komaj imenovani. Med seboj se vsi tikamo in z direktorjem igramo skoro vsaki dan. Jaz podučujem samo nemščino, od III. r. [azreda] naprej u vsakem po tri ure, in to mi ne zadaja nikakega truda. U Kotoru imamo vse praznike po dvakrat: katoliške in pravoslavne. U samem drugem semestru imamo 48 praznikov, a zato nam trajajo glavne počitnice samo poldruži mesec. Vseh učencev imamo kakih 120, a jaz imam opraviti se 70. Tako bi bilo vse izverstno, da ni Kotor tako silno daleč.

Kaj je novega u Ljubljani in sploh na Slovenskem? U Kotoru ne zvemo čisto nič. Listi nam dojdijo še le čez jeden teden, ko je že ves svet novice pozabil.

Serčno pozdravlja

Vaš
Rutar

Kotor 23. III. 80

Pozdravite mi tudi Kraglja!⁴⁷

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni / Gospodin France Levec / c. kr. profesor na vel. realki / u / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Cettaro ... 80; Laibach 28/3 4 N 80 Ljubljana.

7.

Dragi prijatelji!

Pred vsem preserčna hvala za Tvoje bratsko tikanje.⁴⁸ Tukaj u Dalmaciji smo navajeni tega in tikamo jeden druzega brez razločka in brez zamere. Kar se pa tičo mojih starih prašanj, na te sem že pozabil in od takrat druge reči delati začel. Kedaj kasneje bode mi pač treba tudi natančnejše kranjske statistike, a to zimo še ne. U slučaju, da je budem potreboval, oglasim se Ti gotovo.

Neizrečeno me veseli, da ste se vendar odločili u Ljubljani osnovati slovenski leposloveni list.⁴⁹ Saj je jedino Ljubljana pravo in natorno središče Slovencev.⁵⁰ U njej živi največ učenih in odličnih mož, u njej imate tudi precejšno biblioteko, ki je za znanstvena, podjetja najglavnnejši pogoj. Povabilo k sodelovanju pri »Kresu« sem res prijel, a ne od Terstenjaka,⁵¹ nego od Sketa⁵² samega. Z njim sem dobro znan še iz dijaških let u Gracu. Mož ima lepo porcijo tako zvanega »Grössenwahnsinna«⁵³ in misli, da je za vsako delo sposoben ter povsodi strokovnjak. Ali ako bi imel tudi vse druge dobre lastnosti, vendar za urednika leposlovnega lista nema zmožnosti. Jaz tudi mislim, da sedaj, ko ste u Ljubljani list osnovali, on odstopi od svoje namere, ali pa vsak izpremeni listov značaj tako, da boda Kres strogo znanstveni list.⁵⁴

Na moje slabe moči smete u Ljubljani gotovo računati. Kaj da budem pisal sicer še ne vem, ali nekaj bo že. Morda mi bode mogoče že za prvi list prirediti »Slovenske

79

pripovedi o jezerih?»⁵³ Sicer pa mi ne preostaja mnogo časa (19 ur imam na teden in verhu tega sem še razrednik), pa tudi polenoj sem se nekoliko in trebuh mi je začel rasti. Tudi sem se Tolmincem zavezal, da spisem njih špecialno, domačo zgodovino, katero hočejo sami zeložiti.⁵⁴

Tu u Kotoru je začelo deževati in s tem je nastopil najdolgočasniji zimski čas. Od »prostitutionstflotte« ne čujem nič. Dosedaj se še precej dobro počuti u našem varnem zalivu, a Turk se u pest smeje.⁵⁵

Pozdravi mi prav srčno Kraglja⁵⁶ i njegovo gospo ter vse ljubljanske znance
Tvoj stari

Simon

Kotor 21. X. 80

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gospodin Levec Franjo / c. kr. učitelj na realci / u Ljubljani / Laibach.
Poštni žig: Lettere di vapore; Gravosa 21/10 80; Laibach 24/10 4 N 80 Ljubljana.

8.

Dragi prijatelj!

Poprej Vam nesem mogel poslati, ker sem z delom preobložen in ker sem še le te dni sestavil spis o Isterski zgodovini, ki se bo menda prilegal za Vašo kramo.⁵⁷ (Sicer pa jaz vabila na L. Zvon nesem prijet.)⁵⁸

Za prihodnji list Vam pošljem začetek svoje zgodovinske razprave »Razmere med goriškimi in celjskimi grofi.«⁵⁹

Serčno Vas pozdravlja

Rutar

Kotor XXII./XII. 80

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni / Gosp. Franjo Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštni žig: Lettere di vapore; Gravosa ... 80; Laibach Stadt 26/12.

9.

Dragi prijatelj!

Za 2. številko Zvona Vam še ne morem poslati obečanega spisa o Goričanh in Celjanih, ker me sedaj očibole zaradi neugodnega vremena, ki traja že celo ta mesec. Sigurno pa dobite mojo razpravo dosti pri času za 3. broj.⁶⁰

Ona pripoved o nevljanskem jezeru mi ni čisto znana. Jaz sem sicer vse Novice pregledal, ali mogoče je, da mi je baš ta pripoved ušla. Zelo bi mi tore ustregel, ako bi dal Ti ono pripoved poiskati (npr. po Žvabu)⁶¹ in jo potem z nekoliko besedami omeniti kje na katerem pripravnem mestu u mojem spisu.⁶²

Tudi bi rad, da bi ti u moji kritiki o Franceschijevi knjigi, tam kjer govorim o novarem uzgledu Kandlerjevem pristavil opombo pod čerto:

»Po Kandlerjevem uzgledu opisal je Jakob Cavalli zgodovino Tersta za mladino (Terst 1877). U tej od teržaškega magistrata nagradeni knjigi se čita na str. 106, da one divlje čete, koje so u XV. in XVI. stoletju našo domovino in tudi bližnje laške zemlje napadale, neso bile sestavljeno od barbarskih Turkov, nego da so Bosnjaki in Hrvati sami hodili plenit u naše kraje in da so bili ti ravno tako divlji, kakor pravi Turk!«⁶³

Morda pisatelju životopisa Popovića ne bo znano, da je ta l. 1761 kot profesor »eloquentiae« na dunajskem vseučilištu doboval 700 fl. [orintov] letne plače, med tem ko so imeli drugi njegovi kolegi po 2000–3000 fl. [orintov]. Prijavi mu tore to notico.⁶⁴

Najboljši uspeh novemu podjetju želeč pozdravlja Vas serčno

udani
Rutar

Kotor 19. 1. 81.

Pripis: Te dni sem položil prošnjo za zgodovinsko-nemško mesto na spljetskem gimnaziju. Pravijo, da lahko imam mnogo upanja.⁶⁵ Vederemo!⁶⁶

Pismo. Naslov na ovoju: Blagorodni / Gosp. Franjo Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštni žig: Lettere di vapore; Gravosa ... 1 81; Laibach 25/1 4 N 81 Ljubljana.

10.

Predragi mi prijatelji!

Evo me, danes se Ti zopet oglašam z nakaterimi drobnostimi, ki Ti bodo morda dobro došle in Ti pomagale zamašiti kako praznoto Tvojega zelo težavnega, ali slavnega dela. Narodnih pesmi Ti nesem mogel poprej poslati, ker sem imel vse svoje stvari u Kotoru zabite, odkoder sem jih še le pred kratkim dobil. Upam, da Ti bodo dopadle in da najdejo prostorček u Zvonu, ker čeravno neso popolnoma nove, vendar so po obliki najdovršenejše in najpopolnejše od njih do sedaj natisnjениh vrstnic.

Za natisniti zadnjo (Kolednico) treba bode menda prositi dovoljenja g. učitelja L. Žvaba,⁶⁷ ker sem jo bil prepisal iz njegove zbirke. Ako bode potreba, znalo se bode še kaj tacega blaga poiskati med mojo šaro.⁶⁸

Jaz res ne vem, ali je Slovencem že znana prestava »Hčerinega sveta« na italijskem.⁶⁹ Ako še ni, oglasi to stvar, ako pa je že, sedaj baci vse u peč, saj pri vas je menda že miraz.

Tu u Spljetu se mi primereno dobro godi, le da imam precej opravka. Na gimnaziji podučujem prav za prav u treh jezikih, u hrvaščini, talijanščini in nemščini, ker naša gimnazija je sedaj še pol ptič, pol miš, ali drugo leto že zadobi popolnoma hrvaški značaj. Jaz se čudim, kako malo talijanskega življa se nahaja u Spljetu. Po mojem je to unicum na svetu, da so pravi čisti Hrvati, predmeščani spljetški, ki talijanski niti ne znajo, najhujši pristaši talijanskega demagoga Bajamontija in da so ravno ti predmeščanje dosedaj u občini gospodarili in zapovedovali nad pravimi meščani omikanci. Ali sedaj se bo ta stvar predugačila, ker po novi volitvi, ki se ima skoro veršiti, zmaga izvestno narodna stranka.⁷⁰

Sedaj sem se začel baviti se starinoslovjem,⁷¹ ker imam za to najlepšo priliko u Spljetu. U našem muzeju je bogata zbirka starin in učenjaških knjig. Bližnji Solin obiskujem pridno in kmalu začnemo tam nadaljevati izkapanje starin. To je zame jako interesantan posel.

Sicer pa je tu živenje zelo jednolično in neznosno za vsakega, ki išče zabav. Slovencev je precej u Spljetu in med temi celo štirje Tolminci (jeden je lejtenant Prvanje, ki je bil tudi tvoj učenec u Gorici).⁷² Mesto samo na sebi nema čisto nič lepega in zanimalo le po svojih starinah. Ali lega njegova je prekrasna in okolica zadosti lepa, tako da ima človek vsaj kam prošetati se.

Pozdravi mi prav lepo vse ljubljanske znance, zlasti Kraglja⁷³ z gospo in Žvaba.⁷⁴

Bog Ti daj obilo zdravlja in trdne volje, da premagaš vse zapreke, katere se Ti stavljajo pri vršenji Tvoje užvišene naloge. To Ti iskreno želi Tvoj odkritosrčni

S. Rutar

Sp. [lit] 7. XI. 81.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

11.

Dragi prijatelj!

Tvojo željo mi je mogoče le tedaj izpolniti, ako dobim u kratkem dotočno knjigo.⁷⁵ Ti ne poznaš knjižarskih razmer u Dalmaciji in tore ne bodeš tega razumel. Moj knjigarji me je sicer obljudil, da kmalu dobijo omenjeni zvezek, ali popolnoma se ne morem zanesti. Če boda knjiga 1. decembra u Spljetu (kar ti že naznam) tedaj Ti do 18. lahko pošljem

oceno in oznanilo dela, ker prave obširne kritike mi pač ne bode mogoče opisati. Serčno pozdravlja vse ljubljanske znance.

Tvoj Rr [Rutar]

Sp. [lit] 24. XI. 81.

Dopisnica. Naslov: Gosp. Levec Franjo / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Lettera per vapore; Laibach 27/11 4 IV 81 Ljubljana.

12.

Dragi prijatelj!

Eto Ti zahtevano oceno »Slovencev! Ne vem, kako Ti bode dopadala, ker sem moral preveč stvarj grajati. Ali če se Ti kaj preveč zdi, pa prečrtaj, saj imas rudečo olovko. Če sem pa kje premalo rekel, ali kaj izpustil, pristavi pa Ti to u obliki »urednike opazke.«⁷⁰

Prosim Te, povej Levstiku, da »Fra Alasio« ni bil iz Devina doma nego iz Somaripe (Somarive) na Friulskem, kakor sam oznanja. U Devinu je bil le servit u tamošnjem samostanu, ki pa sicer ni imel nobene važnosti in zato med svetom tudi ni znan. Svoj slovar je zato posvetil Thurnu, ker je bila Devinska grajsčina takrat lastnina Thurnov.«

Srčno pozdravlja Tebe in vse ljubljanske znance

Tvoj

udanī
Rutar

Sp. [lit] 8. XII. 81.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

13.

Šuklje⁷¹ želi s Teboj govoriti, ob jedni po poludne kosi na južnem kolodvoru.

Vizitka z napisom: Šimo Rutar / c. kr. profesor. S svinčnikom verjetno Levec napisal »Kdaj?«. Ovoj (?) ni ohranjen. Datum ni ugotovljen.

14.

Dragi prijatelj!

Tu Ti zopet pošiljam nekatere malenkosti in upam, da bodes zadovoljen z njimi. Kader bo doveršena razprava o »Jedinstvu slovenskih dežel«, pošiljem Ti sestavek »Slovenske naselbine na Frijulskem«.⁷²

Poslani denar sem prijel in izrekam svojo zahvalo zanj.

Te dni sem doveršil »Tolminsko zgodovino« in mislim, da pojde skoro u natis.⁷³ Srčni pozdrav Tebi in Kraglu.«

Tvoj

Rutar

Spljet 15. I. 82.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

15.

Predragi prijatelj!

Tvoje pismo in Tvoji dopisnici sem prijel.⁷⁴ Hrvatov se jaz nič ne bojim, ker sem pisal resnico. Jaz vem, da jsem resnica ni po godu, ali to ne mari. Sicer pa ono kar je nekdaj bilo, ne more več uplivati na sedanje političke razmere in posavski Slovenci ostanejo za vedno Hrvati.⁷⁵

Kar se kritike tiče o mojej terditvi glede germanizacije Slovencev, tudi to kritiko smeš brez skerbi natisniti, ker take stvari me nikoli ne žalijo. Saj ne delam monopolja iz znanosti, nego odkritoserčno povem svoje mnenje, naj ga drugi preteresejo in presodijo. Na ta način se mnenja razjasnijo in slednjč pride resnica na dan.⁷⁶

Veruj mi, da bi nič kaj rad ne pretresal Staretovih Hrvatov, ker je ta posel silno kočljiv in ker bi morda ne bil tudi zmogen za tako delo.⁷⁷ Jaz se bojim, da sem že še svojo oceno »Slovencev« preveč dregnil u nekatera gnezda.⁷⁸ Zelo bi me tore vesello, ako bi me Ti oprostil od omenjenega posla.

Tudi kar se tiče spisa o Slovencih za Čehe ne morem ponudbe sprejeti ker pervič res ne bi bil sposoben dostojno opisati napredek in napor Slovencev, drugič pa u resnic nemam časa za to.⁷⁹ Glej, poleg vseh svojih ur na gimnaziji in poleg brezstevilnih sednic (Šolar⁸⁰) sam se je izrazil, da se nikjer u Austriji ne sedi toliko, kakor u Spljetu, poleg vsega tega sem še bibliotekar in moram urejati precej veliko knjižnico.

Kar mi prostega časa ostaja, to porabljam zdaj za doveršenje »Tolminske zgodovine«, katero namerava založiti tolminski župan Devetak.⁸¹ Kakor hitro to doveršim lotim se končnega urejevanja »Domopisa pokn. grofije Goriške«, za kateri imam že vse gradivo nabranlo in nekaj stvari tudi na čisto prepisanih. Zdi se mi tim nujnejše, da ta domopis izide, ker do sedaj jednak pripravne, za učitelje neobhodno potrebne knjige še nemamo in ker ni upanja da bi vladala izdala moj (nekajkoli krajši) spis o tem predmetu katerega sem bil že o veliki noči l. 1878 dejelnemu nadzorniku g. vitezu Klodiču izročil.

Rad bi, da ta knjiga čim prije izide tudi zaradi nove štetve prebivalcev, da se najnovejši rezultati tim hitrejši razširijo. Samo ne vem, po katerem potu, knjigo na svetlo spraviti, ker za slovenske knjige se baje še ne nahajajo založniki. Toda to se bode videlo.⁸²

U Spljetu smo blizu ustašev. Naše mesto je odmerjeno za glavno bolnico in u ta namen so najeta razna poslopja, u prvi vrsti naš gimnazij takoj, da je prav verjetno, da pojdemo nekaj mesecov šetati, mesto u šolo podučeval.⁸³

Iz Gradca poznam nekega Johanna Golloba,⁸⁴ ki je malo gljuh, morda je ta prišel u Ljubljano. Pozdravi mi lepo vse znance.

Bog Te živil

Tvoj
Rutar

Sp. [lit] 2. II. 82.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Zara . . . Zadar: . . . 5/2 4 N 82 Ljubljana.

16.

Dragi prijatelj!

Eto me z odgovorom na Tvoje pismo od 30. V. 82. Za 7. list »Zvona« nesem še mogel pripraviti »Slovenskih naselbin po Furlanskem, ker sem imel premnogo drugih poslov. Izvestno pa Ti pošiljam ta spis v pravem času za 8. in naslednje številke.⁸⁵

Danes Ti pošiljam prvo polo »Tolminske zgodovine« na ogled, s prošnjo, da jo oznaš že u 7. listu »Zvona«, ker knjiga izide koncem tega meseca. Namen in važnost knjige razvidiš iz Uvoda; njen obseg in razdelitev pa je sleden:

I. Tolminsko pred začetkom patrijarške oblasti. A. Najstarejše zgodovinske vesti do prihoda Slovencev (na str. 5); B. Od prihoda Slovencev do začetka patrijarške oblasti (str. 15).

II. Tolminsko u srednjem veku. A. Tolminsko pod oglejskimi patrijarhi (str. 27); B. Tolminsko pod Čedadom in goriškimi grofi (str. 48); C. Kulturno življenje u srednjem veku (str. 63).

III. Tolminsko pod Austrijo do francoskih vojn, str. 83.

IV. Kulturne razmere na Tolminskem od XVI. do XVIII. stoletja, str. 131.

V. Od francoskih vojn do I. 1880, str. 185—215. Na str. 216—253 nahajamo »Dostavke in pojasnila«, t.j. izvirne listine in izpiske iz važnejših dokumentov, nahajajočih se u grofovskem arhivu u Tolminu, ter u kapitelskem arhivu v Čedadu. Na str. 254 sledi potem »Prirodoznanstveni opis Tolminskega«, razdeljen na A. Splošni pregled; B. Gore (str. 257); C. Doline (str. 281); in D. Vodovje (str. 283) in E. Geologija (str. 291). Knjigo svršuje kratki »Statistični del« (na str. 306). Pridjano je znanstveno »Kazalo osobnih in

krajnih imen», ter »Važnejše pomote«. Tako obsega vsa knjiga 320 strani ter se bode prodajala u Gorici in Tolminu po 1 goldinar vsak iztis.

Za uglas poslano prvo polo prosim Te ohraniti, da mi jo pozneje verneš, ker »Uredništvo Zvona« prime »pflichtexemplar« iz Gorice, kadar bode knjiga broširana.¹³

Ako se bodes kaj podrobnejše spuščal u kritikovanje Matičnih knjig, lahko omeniš, naj se pazi, da se bodo sprejemali u »Letopis« le doveršeni spisi. Tako se npr. iz spisa Sava na str. 193 vidi, da pisatelj čisto nič ni znan z njenim vrellščem. Mangartovo obgorje ne leži med 30–30 2/3 iztočne dolžine, nego med 31° 15 in 31° 28. Tudi je njegova srednja višina (1900–2000 m) mnogo viša, nego pisatelj misli. »Rasur« je pokvarjeno mesto Razor. Dalje govori pisatelj o »Korenškem sedlu«, mesto o rateškem, ki pa na svojem temenu ni 3372 (=1007 m) visoko nego le 850 m. Tudi zamenjuje »korenska močvirška jezera« z belopeškimi jezeri, drugače ne bi mogel te nesmisli napisati. Ne daleč od poslednjega jezera blizu Bele Peči doseže (Sava) Podkorenško vas– itd. Savica ne izvira na »Ogradniški planoti« 3200 visoko, nego izpod Pršivca 837 m visoko. Blizu njenega izvira se gotovo ne nahaja »goriško-benečanska meja«, nego le »kranjsko-goriška.¹⁴

Vse te pogreške se nahajajo kar na prvi strani omenjenega spisa. Pač žalostno, da še vedno tako malo poznamo svojo lastno domovino! Obetaje Ti še jedenkrat, da Ti omenjeno o pravem času pošljem, pozdravlja Te prisrčno

Tvoj

Simon

Spl. [it] 19. VI. 82.

NB. Sundečičeva, »Ljubav i cvieće«, izšlo je te dni u Dubrovniku!¹⁵

Pismo. Ovoj ni ohranjen.
Pisemski papir ima natiskan monogram SR.

17.

Predragi mi prijatelj!

Hvala Ti priserčna za Tvojo skrb glede mojega zdravlja. Da bi me Ti sedaj videl, kako dobro »izgledam«, gotovo bi me bil vesel. Ljudje celo terdijo, da sem boljega lica, nego pred boleznjico. Sedaj pa tudi hočem bolj pametno ravnati sè svojim zdravljem in se ne več u šoli napenjati, kakor sem se lani.¹⁶ »Facere officium suum qualiter, taliter; sed semper bene loqui de Reverendissimo Patre Guardiano (i. e. Directore).¹⁷

Omenjeni in obečani spis Ti že pošljem o pravem času, ali nikar ne misli, da bode prav obširen. Zato se še vse jedno lahko ozreš in priporočiš g. dokt.[orju] Kosu, da opiše še kaj o »Ma sveti veri?« — Če boš hotel, spišem Ti tudi jaz še kaj, morda npr. o Ogleju (popolarni zgodovinski obraz, ak so mi sestavljenje posreči.)

Tudi za Matico mislim u kratkem dogotoviti obečane sestavke, ako mi bode količ kaj mogoče, ker nemam veliko prostega časa.¹⁸ Pri nas je namreč dosti dela za šolo (jaz imam 19 ur, biblijoteko in geogr. [afski] kabinet). Tudi je pri nas podučevanje malo sitno, ker so naši učenci na pol divlji in ne prinašajo nikake domače odgoje u šolo. Učitelj mora tore še ono popravljati, kar so stariši zamudili. U tem obziru smo vši učitelji istega mnenja in tudi moji dalmatinski kolegi bi radi zapustili »Lamentacijo«, ko bi mogli. Moreš si tore misilit, koliko bolj si jaz želim proti severu pomakniti se. Zelo bi mi tore ustregel, ko bi mi Ti s priložnosti poročal, kje bi bilo kaj upanja za me. Se ve, da bi mi bila Ljubljana prav ljuba, naj si že bo na gimnaziji, ali na realki. Kadar bode kaj, že »uprežemo vole«, da bodo dobro vlekli.

Še nekaj! Jaz sem se tistega leta, ko sem bil u Gorici za suplenta, veliko pečal z narodnim slovstvom in sebral lepo gradivo o pravljicah, pripovedih, pregorih, uganjkah in tudi nekoliko o narodnem pesništvu. Potem pa sem bil mobiliziran in moje delo menda za zmerom pretergano. Vendar bi rad videl, da bi moj trud še komu koristil, ker po mojem mnenju je gradivo precejše vrednosti in razprava o tradicionalnem slovstvu slovenskem popolnoma znanstvena.¹⁹ Zato sem Te hotel prašati, ali bi mi Ti svetoval poslati nabранo gradivo prof. Hubadu, ki menda pripravlja za Matico obširno delo o našem tradicionalnem slovstvu.²⁰ Prosim Te, piši mi svoje mnenje o tem.

Od mojega, »drobiža« moraš Ti še imeti mal sestavek o bosansko-hercegovackih grobovih. Ta predmet uzbuja vedno več pozornosti in zato bi Ti pač lahko uverstil oni sestavček med Zvonove spise.²¹

S priserčnim pozdravom do Tebe in ostalih ljubljanskih znancev

Tvoj

Simon

Spl. [it] 27. X. 82.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Franjo Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spljet 27/10 82 Spalato; Laibach 30/10 7 F 82 Ljubljana.
Pisemski papir ima natiskan monogram SR.

18.

Predragi!

Evo Ti »furlanskih naselbin«.²² Konec (še kakih šest strani) Ti kmalu pošljem, sedaj ga še nesem mogel dovršiti, ker imam neko šolsko knjigo recensirati.

Kateri atlas se rabi u Kranjskih šolah? Ali bi ne bilo dobro posloveniti Kozenna. Hözel bi rad sprejel tako podjetje, saj je te dni izdal italijansk atlas za ljudske šole. Jaz mislim Kozenna tudi na hrovaško prevesti.²³

Srčno Te pozdravlja

Tvoj

Rutar

Pismo. Ovoj ni ohranjen. S svinčnikom dodan datum 1. 12. 1882.

19.

Dragi prijatelji!

Kar se tiče Tvoje domače naloge,²⁴ zlasti Istre, zapomni si, da se to ime navadno jemlje u širšem pomenu, ter da obsega tudi Kras, Goriško in deloma Friulsko; na drugi strani pa tudi hrvatsko primorje. O teh deželah nemamo sicer po izvirnikih sestavljenih poročil, vendar marsikaj najdeš u Franceschiju »L'Istria« pg. [=pagina] 263.²⁵ Nekoliko tudi u moji Tolminski zgodbolini,²⁶ potem v Vaničku, Spezialgesh. der Militärgrenze,²⁷ Hammer, Gesch. d. osman. Reiches II. pg. 321, III. pg. 72 etc.;²⁸ Gevay, Urkunden & Actenstücke zur Gesch. des Verhältnisses zw. Oester. Ungarn u der Türkei im XVI., XVII. Jahrhete III. pg. 40.²⁹ Ako še kaj zasledim, Ti že poročim.

Sicer pa sedaj spisujem za Matico: »Kako so Slovenci pomagali za Ferdinanda I. utemeljiti vojaško krajino?« — Ko ta spis koncem t.[ega] m.[eseca] Matici odpošljem, preberi njegov prvi del, morda najdeš kaj, da bode za Te.³⁰

Srčno Te pozdravlja

Tvoj

Simon

Sp. [lit] 10. III. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučenomu / Gosp. Frani Levu / c. kr. prof. na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Soljet ... Spalato; Laibach 13/3 ... 83 Ljubljana.
Pisemski papir ima natiskan monogram SR.

20.

Dragi prijatelji!

Evo Ti naročeni — kolikor toliko popolni — životopis Kocjančiča, ki bode menda ustrezal Zvonovim namenom.³¹

Ali je res, da misli prof. Heinrich³² Ljubljano zapustiti?
Kako se kaj Kraglju godi,³³ ali je že ozdravil?

Jaz imam premnoga dela in vedne sjednice, tako da mi ostaja prav malo časa za pisanje. Ravno zdaj me je prišel sluga klicat, naj grem suplirat, ker pri nas je vsaki dan najmanje jeden profesor bolan, učasi pa po dva trije in celo štirje!

Zbogom

Rutar

Sp.[lit] 21. IV. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spiljet 21/4 83 Spalato; Laibach 24/4 ... 83 Ljubljana.

21.

Amice!¹⁰¹

Moj spis se mi je proti moji volji zakasnil in tudi u torek, ko sem Tvojo dopisnico prijel, nesem Ti ga mogel še odposlati, ker do danes ni šla nobena pošta iz »Lamentacije«¹⁰² u Europo.

Danes pa eto Ti ga. Najzadnje polo pošljem Ti s pošto od ponedeljka zajedno z rokopisom kristjanstva,¹⁰³ ki bode menda dobro za Letopis.

Salve!¹⁰⁴

Rutar

11. V. 83.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.
Na pisemskem papirju je še s črnilom pripisano »Triest am März 1883.«

22.

Dragi prijatelj!

Naš novi deželní šolski nadzornik Glavinić mi je naročil, naj mu vsakako najdem jedno fotografijo pokojnega Solarja. Prosim Te tore, poizvedi in piši mi, kje in kako bi se mogla ta dobiti. Ako ni drugače mogoče, dobri kje jedno na posodo in mi jo damo potem na svoje stroške razmnožiti.¹⁰⁵

Objednem pa povej gospodom od Narodnega doma,¹⁰⁶ da so bili silno neprevidni, ker so poslali brez potrebe nekaj akcij tega društva inšpektorju Glaviniću. Od njega izvestno ne bodo videli ni božjaka, ker Dalmatinec nikoli ne povračuje dolgov. To je potreba te ljudi poznati, kako malomarni in brezobzirni so.

Kako gre kaj Kragliji?¹⁰⁷ Ali je ozdravil in ali bode kmalu imenovan? Pozdravi mi gal.

Kadar mi bodeš kaj pisal, prosim Te, ne pozabi mi priložiti lani poslano prvo polo Tolminske zgodovine, ker jedini eksemplar, katerega imam, nepopolen je brez nje.¹⁰⁸

Srčno Te pozdravlja

Tvoj

S. Rutar

Sp.[lit] 14. VI. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gospodinu Fr. Levemu / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spiljet 15/6 83 Spalato; Laibach 18/6 ... 83 Ljubljana.

23.

Dragi prijatelj!

Kakor veš, razpisano je mesto za zgodovino in zemljopis na ženskem učiteljišču u Gorici.¹⁰⁹ Iz privatnih poročil vem, da je nadzornik Klodič¹¹⁰ meni namenil to mesto. Ali jaz se ga nič kaj ne veselim, prvič ker je na ženskem učiteljišču in jaz za gospice nemam dovoljne potrežljivosti; drugič ker je u Gorici in preblizu mojih domačih; tretjič ker nič

kaj ne morem trpeti nekaterih učiteljev na tem zavodu, zlasti pa ne kateheta in sedanjega namestnega ravnatelja¹¹¹ in četrtič ter posebno zato ne, ker bi bil na tem zavodu z delom preobložen (podučevati bi moral tudi pedagogiko) in bi mi tore ne ostajalo dosti časa za moje študije, od katerih bi se nikakor ne mogel ločiti.

To stoji proti, a za govorji vroča želja prav hitro rešiti se Dalmacije in priti zopet u Evropo. Tako stojim med dvema stoloma in ne vem, na katerega bi se usedel. Ko bi vedel, da bode u Ljubljani kaj, potem bi za Gorico še ne kompetiral ne. Ali zdi se mi, da tam ne bode praznega mesta.

Prosim Te tore, piši mi, ako veš kaj gotovega, ali pa svetuj mi vsaj, kaj naj storim.
Tvojega odgovora pričakujem u kratkem.
Se srčnimi pozdravi

Tvoj
S. Rutar

Sp.[lit] 22. VI. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučenom / Gosp. Franu Levemu / c. k. profesoru na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Žara 23/6 ... Zadar; Laibach 25/6 ... Ljubljana.

24.

Dragi prijatelj!

Tvoje pismo u Tolmin sem bil prijel, ali nesem Ti imel kaj poslati, ker sem bil na počitnicah in torej počival. Tudi zadnje Tvoje pismo od 17. X. sem prijel in tako upam, da si tudi Ti moje drobtine, poslane 15. X. srečno dobili. Za XII. posljem Ti še kaj malega,¹¹² za drugo leto pa veči spis o starci Akvileji, katerega imam ravno zdaj pod roko.¹¹³

Prosim Te, pomagaj mojemu spomini in piši mi čim prije, ali je prestavil naš Koseski tudi Manzonijev »Il cinque Maggio?« Ali je morda kater drug slovensk pisatelj to storil? Nek italijanski spoštovalec Manzonijev želi to izvedet in bi rad tudi slovensk prevod imel, da ga da natisnit sè životopisom prelagateljevem. Ako ga ima Koseski, prosim Te, pošli mi ob jednem na mojo stroško njegovo »Razne dela«, katerih jaz tukaj nemam, ali pa sicer prepis dotičnega prevoda, ako je sploh vreden, da se obelodani. Prosim Te, stori to u kratkem, zavoljo širenja naše narodne literature.¹¹⁴

Ker nesem z g. prof. Wiesthalerjem znan, prosim Te, izroči mu priložene dodatke k njegovemu spisu u Zvonu.¹¹⁵

S prisrčnimi pozdravi Tebi in ljubljanskim prijateljem

Tvoj
Rutar

Sp.[lit] 25. X. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spiljet ... Spalato; Laibach 28/10 ... 83 Ljubljana.

25.

Dragi prijatelj!

Že lani, malo prej nego sem odšel na počitnice, poslal mi je bil gosp. dor. [doktor] J. Vošnjak¹¹⁶ zvezek opazek glede Cirilovega in Metodovega delovanja na Moravskem, Češkem, Poljskem itd., katere je napisal nek P. Wurm se željo, naj bi služile slovenskemu zgodovinarju, ki bi hotel spisati knjigo o ss. Cirilu in Metodu za bližnjo tisočletnico Metodove smrti. Lani nesem imel časa pregledati jih, ali letos sem to storil in pisal g. Vošnjaku svoje mnenje o njih. Odgovoril mi je, naj se obrnem do katerega Matičnega odbornika, ali bi ne hotel ta naš zavod izdati male knjige o ss. Cirilu in Metodu.¹¹⁷

Ker se mi zdi, da se tudi g. prof. [profesor] Marn¹¹⁸ zanima za tako delo, prosim Te, poprašaj ga, ali misli on kaj napisati, in poizvedi tudi, ali bi hotela Matica kaj tacega preuzeti. Ko bi jaz o tem predmetu pisal, razdelil bi ga takole: I. Velika Moravska, njene

meje, zgodovina in važnost za slovanski razvitek. II. Delovanje in osoda Ss. Cirila in Metoda. III. Delovanje njihovih učencev in razširjenje slovanske liturgije po sosednjih zemljah. Pri dojdučem Matičnem zboru bodeš imel priliko kaj poizvedeti in potem prosim, piši mi kakor hitro mogoče.¹¹⁷

Srčno Te pozdravlja

Tvoj
Simon

Sp.[lit]] 30. XI. 83.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučani / Gosp. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / v / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Split... 12 Spalato; Laibach 3/12... 83 Ljubljana.

26.

Vse ostalo Ti pošljem gotovo do konca tega meseca¹¹⁸

Tvoj

Vizitka z napisom: Simon Rutar.

Naslov na ovoju: Veleučenom / Gosp. Fran Levu / c. kr. profesorju na realki / v / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Split 13/3 84 Spalato; Laibach 15/3... 84 Ljubljana.

27.

Dragi sokole!

Ne morem Ti povsem ustreči, ker ne vem, kje se nahaja natisnjena pravljica podbna »Mlin. Janezu«, kako so teharski fantje zasačili celjskega grofa zasačili pri »lepi Lizinki« in zahtevali od njega, da povzdigne njih selo v plemeniti stan, kar se je tudi zgodilo. Drugače se prি�poveda, da so bili Teharčani uplemenjeni zavoljo svojih zaslug proti Turkom (Steir. Volks sagen, Floss XII, 8—10). Tudi Vraz ima pesem »Postanek Teharja«.¹¹⁹ — Da so bili Teharčani zares plemiči (kakor tudi nekatera sela na Hrvat.[skem]) prি�čajo: Muchar, St. Gesch. VIII. 420, 426; Miththeilgen f. st. Gesch. X 281.¹²⁰ — Grozovitosti celjskih grofov prি�poveda »Očetova kletev« v Novicah 1857, l. 43, 44¹²¹ — Oprosti, da nesem poprej odgovoril zaradi naših poštarskih razmer — Prosit 85.¹²²

Dopisnica. Naslov: Veleučani g. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Spalato 25/12 84; Laibach 28/12... 84 Ljubljana.

28.

Dragi prijatelji!

Nagrado za [18] 84 in Tvoj »monitorium«¹²³ prijet. Ali ljubi moj, Tebi je lahko priganjeti me k pisjanju, težko pa je meni to izpeljati. Moj direktor¹²⁴ me zna tako dobro upredil, da meni čisto nič prostega časa ne ostaje. Pomisli, vsaki dan mu pomagam u starinskem muzeju od 6 1/2 — 9 zvečer, ob sredah in sobotah pa še zraven tega od 2 — 5 po-poldne. Za vse to pa ne dobivam ni novčica odškodnine, razen da me učasi na kosilo povabi, ali pa da se ž njim zastonj vozim, kadar greva kam na znanstvene ekskurzije. In da bi moje delo u muzeju vsaj le podučljivo bilo, molčal bi, ali to je zgolj le materjalno, dlinarsko. Potreba je nameč vse stvari (in teh ni malo, samo nadpisov preko 900) uredit, katalogizirati in inventar napraviti, kajti do sedaj kaj takega še ni bilo. Opomeniti je treba, da je naš direktor precej nepraktičen, da hoče na vrat, na nos vse dovršiti, ali pri tem se zgreši in treba je jedno ter isto stvar po tri in štirikrat prepisovati. Predložil me je ministerstvu za plačanega azistenta, ali država nema denarja in jaz se lahko obrišem.¹²⁵ Naložil mi je tudi, da spisem dalmatinško domoznanstvo za srednje šole.¹²⁶ To odvraca vso mojo pozornost od slovenske zgodovine na drugo polje.

88

Zato je naravno, da si želim iz Dalmacije. Prosim Te, piši mi natanjko, kako stojijo stvari glede mesta na Ijublji[anski] gimnaziji (jaz tu ničesar ne izvem) in komu bi bilo dobro priporočiti se za omenjeno mesto. Morda bode vendar kaj pomagalo. Prosim Te, storil mi to Ijubav!

Poleg ocene, »štajerske zgodovine« pošiljam Ti nekaj »drobiža«.¹²⁷ Prosim natisni u 3. št. poročilo o Schuchardtovi knjigi, ker sem mu to obljubil.¹²⁸ Prosil me je, naj bi mu uredništvo poslalo dotednico številko »Zvona«, ker da drugače nema prilike čitati ga. Stori mu to, ako moreš!

Ponavlja svojo prošnjo, priporočam se Ti najbolje in pozdravljam prisrčno po stari navadi.

Tvoj

Simon

Sp.[lit] 14. II. 85.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučenom / Gosp. Franu Levu / c. kr. profesoru na veliki realki / u / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Split... 14 Spalato; Laibach 17/... Ljubljana.

29.

Dragi prijatelji!

Mislim, da še nesi dal natisniti mojih opazek o Krausu in zato Te prosim pridodaj ali uvrsti še to, kar Ti na priloženem listu glede iste knjige pošiljam in sicer na mestu, ki se bode Tebi najprimernejše zdelo.¹²⁹

Glede moje stvari pisal sem g. baronu Winklerju,¹³⁰ kakor si mi svetoval. Pa tudi dr. Tonkliju¹³¹ bil sem že poprej pisal, takrat ko Tebi in dobil sem tudi od njega povoljen odgovor.

Samo mislim, da bi bilo potrebno oglasiti se tudi pri g. nadzorniku Smoletu¹³² in pri ravnatelju Šumanu¹³³ ter še pri katerem udu deželnega šolskega sveta. Kaj misliš Ti k temu, in kako bi se jim prišlo najlože do »živega«?

Pričakovaje od Tebe prijaznega odgovora, pozdravljam Te najprisrčnejše in ostajem

Tvoj

udani
Simon

Sp.[lit] 27. II. 85.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučenemu / Gosp. Franu Levu / c. kr. prof. na realki / u / Ljubljani / Laibach.

Poštna žiga: Spalato 27/2 85; Laibach ... /3... 85 Ljubljana.

30.

Dragi prijatelji!

Hvala za Tvoja poročila, storil bom vse. — Za spis o Metliku potrebujem, kaj govori Dimitz¹³⁴ o lastnikih metliške grajščine od l. 1712—1722. Ker nemam Dimitzove zgodovine, prosim Te lepo, poprosi koga u Ljubljani, naj pogleda u to knjigo in mi prepiše, kako je zagrebški kapitol l. 1712 prodal Metliko, kako jo je potem sekvestriral in nazaj dobil, ako ima sploh Dimitz kaj o tem. Ako bi pa bilo kaj obširnejšega o tem dogodku, potem bi Te prosil, da bi mi skušal poslati Dimitza dotični del, se ve da, na moje stroške.

Zahvaljevaje se Ti vnaprej za Tvojo dobroto pozdravlja Te prisrčno

Tvoj

Simon

Dopisnica. Naslov: Veleučenemu / gosp. Fr. Levu, c. kr. profes. na realki / u / Ljubljani / Leibach.

Poštna žiga: Spalato ...; Laibach 22/3 II E 85 Ljubljana.

89

Dragi prijatelji!

Tu Ti pošiljam malo razpravo o Metliki, pisano u nemškem jeziku, ker je bila s posetka namenjena za Šumeljev Archiv.¹³⁵ Ako pa misliš, da bi bilo že njo bolj ustrezeno g. baronu W.[inklerju],¹³⁶ tedaj izroči jo slobodno g. sekretarju Schwarzu, naj jo da natisniti u Laibacherici.¹³⁷ Ako jo pa hočejo imeti u Lj. listu,¹³⁸ naj si jo prevedejo.

Pisal sem vsem gg. članom deželnega šolskega sveta, razen referentu Hočevarju.¹³⁹ Prosim Te, govoriti tudi Ti pri priložnosti s katerim od onih, koje bolje poznaš (npr. z šolskim svetovalcem Mrhalom),¹⁴⁰ vsaj da Izveš malo njih mnenje in da mi o tem kaj poročiš. Piši mi tudi, ali se še kateri kompetent od zunaj oglaša in kaj se sploh čuje.

Srčno Te pozdravlja

Tvoj

Simon

Sp.[lit] 24. IV. 85.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

Amice!¹⁴¹

Do označenega roka mogu Ti poslati malo razpravo o »važnosti Paula Diakona za slovensko zgodovinopisje«, ako Ti bode ugejala.¹⁴² — Da si mi zdrav!

Tvoj

Simon

Dopisnica. Naslov: Blagorod. / gosp. Franc Levec / c. kr. profesor na realki / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spalato col vapore; Laibach 9/7 . . . 85 Ljubljana.

Dragi prijatelji!

Še le u Spljet prišedši spomnil sem se, da imam še Tvojo (resp. realkino) »Karto-Bischoflack und Oberdria«.¹⁴³ Oprosti torej, da Ti jo še le danes nazaj pošiljam.

»Važnost Pavel-Dijakona za slov. zgodovinopisje« nesem mogel med počitnicami dovršiti, ker nesem imel vseh svojih virov in zapiskov seboj. Moral sem torej počakati, da se u Spljet vrнем. Ako je še čas za letošnji letopis, piši mi, da Ti razpravo koj pošljem (pod roko nastrala je bolj, nego sem s početka mislil). Ako ne, naj pa ostano za drugo leto.¹⁴⁴

Kaj novega u Ljubljani? Ali je dr. Požar še u Ljubljani in ali si Ti kaj natančneje znan z njim? On ima moj rokopis »slov.[enske] literarne zgodovine« in še jeden drugi spis o Velikej Moravski.¹⁴⁵ Oboje bi rad nazaj imel, a nevem, kako dobiti. Svetuj mi torej

Piši, ako ima kaj novega u Ljubljani!

Srčno Te pozdravlja

Tvoj

Simon

Sp.[lit] 12. X. 85.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

Dragi prijatelji!

Sele danes Ti morem poslati že tolifikrat obečani rokopis. Zadnji del potreba je bilo nekoliko popraviti, ker sem se mimogrede še nečesar domislil. Hotel som to te dni storiti, ali nesem nikakor mogel, tako da Ti budem konec spisa (15 stranij) še le danes teden poslat. Prvi dve tretjini pa Ti pošiljam koj, da se tisk še bolj ne zavleče, nego se je že 1. dan novembra imel bodeš **gotovo** vse ostalo u roki.¹⁴⁶

Iz tega otezanja lahko sprevidiš in razumeš, da jaz tukaj u Spljetu nemam **čisto nič prostega časa**, nego da vse moje moči ravnatelj Bulič¹⁴⁷ absorvira. Zdaj je že začel kar naloge dajati, naj pišem o tem ali onem predmetu spljetske ali dalmatinske zgodovine, naj mu sestavim »Führer« za Spljet in njegove starine i.t.d.¹⁴⁸ Če pojde tako naprej in če me usmiljena roka kmalu ne potegne iz Dalmacije, potem le adjio **slovenska zgodovina!**¹⁴⁹ Pisarji in sitnosti pa imam tudi na gimnaziji zadosti, ker letos podučujem zgodovino u vseh treh višjih razredih in ker so me postavili še za »glavarja« VIII. reda, kjer je največ opraviti.

Bilo bi dobro, da bi se u **Glavarjevem životopisu** popravilo, da on ni bil Testaferratin Hausmeister, nego domači učitelj, ker »maestro di casa« znači le »Hauslehrer«.¹⁵⁰

Tvoj

Simon

Sp. [lit] 22. X. 85.

Pismo. Ovoj ni ohranjen.

Dragi prijatelji!

Lepo hvala za poslano nagrado!

Menda mi ne bodeš zameril, da sem u sicer kratko oceno Kosove knjige upletel tudi ne preobširno razpravo o Vel. Moravski, ker je važnost te države zlasti za nas Slovence prevelika in ker mislim, da s tem Kosovo delo le popolnim. Tudi se bode do zadnje pičice dokazalo, da jezik sv. Cirila in Metoda mogel je le pannonsko-slovenski, torej najbližji sosed našej slovenščini, biti. Ne boj se, ne budem Ti po nepotrebni prostora u Zvonu zasedel.¹⁵¹

Za drugi list dobriš tudi malo »zagato« o **vurmljanskem** nadpisu in o »etrusčanskih spomenikih po Slovenskem«.¹⁵²

Tvoj

Simon

Pismo. Ovoj ni ohranjen. Ker pisemski list ni datiran, lahko približno določimo dатecijo po vsebini — prva polovica leta 1885.

!!

V nedeljo 18. t. m. [aprila 1886] ob 10^h 48^m pripeljem se v Ljubljano. Ako mogoče, pridi na kolodvor, ako ne poiščem Te u stanovanju. Ob 3^h 7^m po poludne, odpeljem se naprej, Direction¹⁵³ Dunaj!

Tvoj S. Rutar

Dopisnica. Naslov: Bl. gosp. Fr. Levec / c. kr. prof. na realci / v / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Spljet . . . Spalato; Laibach 17/4 I E 86 Ljubljana.

Dragi prijatelji.

Pri ministru ne morem opraviti pred torkom, ker čez praznike¹⁵⁴ ne sprejema. Zato se vrnem še le u sredo zjutraj u Ljubljano.

Tvoj Simon

Dopisnica. Naslov: Veleučeni g. prof. Levec Franjo / c. kr. okr. šolski nadzornik / u / Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Wien 24/4 . . . 86; Laibach 25/4 III E 86 Ljubljana.

Dragi prijatelji!

Vem, da se jeziš na me, ali bolj kakor jaz sam na se gotovo ne. Že pred pol letom, ko sem bil u Gorico na počitnice prišel in Podrekovo »Slavio Italiano« pročital, skleml sem bil o tej knjigi napisati dostojno oceno in zaslужeno pohvalo (Il del Slavija italiane je zares izvrstna, znanstvena knjiga, zraven pa polna trpke kritike o sedanji sodniji upravi u blaženi deželi »onkrat lokve«); ali bojim se, da preide še pol leta in ocena

bode še vedno le u mojej glavi.¹⁵⁰ Že pred dvema letoma napisal sem bil o dalmatinskim spiljam in o reki Cetini za strokovnjaške zemljopisne liste, a spisa ležita še danes nepopravljena in nepregledana u mojej škrabici.¹⁵¹

Ves moj prosti čas, kar ga imam izven škole, absorbira namreč g. Ravnatelj Bulić¹⁵² in njegov arkeološki muzej. Kot asistent¹⁵³ tega muzeja (ali bolje: Ravnatelja Bulića) prebjem tak dan po 5–6 ur u tem muzeju ali njegovim pisarni. Treba je stvari urejati, pisati inventare in kataloge (ker poprej ni bilo nič temu podobnega), dopisovati z vsemi onimi društvami, ki so u književni zvezzi z nami ter z vsemi knjižarji, ki prodajajo knjige ali časopise muzeju. Ali mnogo več trud mi zadaje prevajanje meterdolgovih raportov in izveštajev ravnateljevih, ki se prepira z vsemi mogočimi oblastnijami (mož ne more mirovati, ako ne piše brez prestanka!) in še le prepisovanje na čisto! Kadar je Ravnatelj u Beču ali Zadru, tedaj mi sicer ni treba prestavljati in prepisovati toliko, ali mesto tega moram pa muzealni »Bullettino«¹⁵⁴ uredovati (za užgled pošiljam Ti I. broj t. I.) in popravljati po trikrat tiskarske pogreške. Povrh tega mi je naložil spisati obširni znanstveni »Voditelj kroz Spljet, njegove starine in njegov okoliš« (Položaj, okolica, prirodne znamenitosti, povest Solina, povest Spljetja, rimske starine, muzej in predmeti u njemu, študijo o Dioklecijanu itd. itd.) Dogovorjeno je bilo, da on jaz in še nek drugi profesor vsak svoj predmet opisemo, a na zadnje ostalo je vse le meni in vse to bom moral u treh jezikih sestaviti.¹⁵⁵ Nadalja mi je naložil deželní šolski svet u Zadru, da napišem hrvatsko »domoznanstvo« za najvišji razred srednjih šol in upam, da u teku tega šolskega leta to tudi dovršim.¹⁵⁶ Veruj mi, da jaz poprečno vsaki dan najmanje 4 foljostrani napišem (altroche »štinta posušila«!),¹⁵⁷ a da nobena teh ni na korist slovenskemu narodu, te-mu nesem jaz kriv! — Ne pride ptujec u Spljet (in teh je mnogo!), da bi se pri meni ne zglašil in poprosil, da mu razkažem starine, ali da ga vodim u uro oddaljeni Solin. Mnogi so uradniki, visoki oficiri, mnogi inostranci pridejo s priporočilnimi listi in prošnje jim ne morem nikoli odbiti — Ali ne samo to: ako kateri Splječanin ali kdo drugi u bližnji okolici potrebuje nemško pismo, nemško prošnjo na ministerstvo ali na cesarja, tedaj najde gotovo Rutarja. Na tukajšnji realci je nek prirodoslovec, ki redno koresponduje z Bečom in celo spise u nemškem jeziku izdaje, vse po Rutarjevem prevedou: da še celo govorii, ki se čujejo u državnej zbornici na Dunaju, bili so prestavljeni od Rutarja u Spljetu, kakor da bi bil on za vsako potrebo in za vsak slučaj ustvarjen!¹⁵⁸

Iz tega pač lahko vsakdo razvidi, da nemam čisto nič časa niti najmanje stvarčice napisati. Ali da bi tudi imel materialnog vremena, nemam nikake volje in spodbude k temu. Pretekli počitnice pogorela je moja rojstna hiša ravno tisto noč, ko sem imel jaz drugi dan domov priti (zakaj ne malko poprej ali pozneje?)¹⁵⁹ — Dva meseca za tim umre mi mati u strahovitih bolečinah (želodčni rak).¹⁶⁰ Pred nekoliko časom so mi pisali, da ima tudi moj mlajši brat neozdravljivo bolezen u grlu in da jo ne bode dolgo vlekeli.¹⁶¹ Zdaj ne manjka drugo, nego da pokličejo še srednjega brata, ki je na domu oženjen, tje kam na gališko mejo (on je pri konjištvu) in ako on tam pade,¹⁶² potem lahko pride Bismarck¹⁶³ prezent naše premoženje!

Jaz sem zdaj že polnih osem let u Dalmaciji.¹⁶⁴ Ne iščem tu zabave in naslade, ali najpotrebnejšega: dobro stanovanje in zdravo hrano, tega vendar tu ne morem imeti tudi za drag denar ne. Jelo mi ne ugaja, slabega olja in nezdrave tušče ne morem prenatisi in tako se je zgodilo, da sem si u tem času svoj želodec popolnoma pokvaril, tako da učasih velike bolečine občutim. Ali najbolj melači misel, da spoznam svoje nevoljno stanje, da sem živ, a da si čisto, čisto nič pomagati ne morem.

Toda ad rem:¹⁶⁵ Glede Weilenove izjave nisem Ti mislil že iz početka nič odgovoriti, ker prvo je gotovo, da ako bode kedo pisal o starinam dalmatinskim, pisal bo to moj ravnatelj, ki je za to daleko najposobnejši, in jaz potem članek prestavim na nemški (ali se verjetnejšje je, naročil mi bo, da ga jaz sestavim, potem ga on pregleda in tako poroma pod njegovim imenom med svet.)¹⁶⁶ Drugo je gotovo, da povestnični del Dalmacije napiše profesor Erber¹⁶⁷ u Zadru 1) ker je on Nemec in 2) ker je mnogo bliži vladni, nego jaz. Tretje je verjetno, da tudi za geografski del, ki bi mi bil še najljubši (in vem da nobeden Dalmatinec ne pozna svoje zemlje tako temeljito, kakor jaz), najdejo kakega Nemca, ki je le mimogrede na kakovem Loydovem parobrodu¹⁶⁸ Dalmacijo videl, da jim opiše »Land und Leute«,¹⁶⁹ saj je zemljopis specifično njemačka znanost (in kak Swida vendar ne sme ostati pod polovnjakom pokrita luč).¹⁷⁰

O Vrhovčevim knjigam ne morem izraziti nikake sodbe, ker nesem imel časa prečitati jih.¹⁷¹

Za pisateljsko društvo poslal sem bil tudi I. 1887 3 gold, po Dr Požaru,¹⁷² aki jih ni prijelo, nai jih reklamira! (Po ravno tem gospodu poslal sem tudi Sl.[ovenski] matici letnino za 1887 recepis še hranim).

Toliko u veliki naglici, ker mudi se mi u šolo, pa »brez zamerel!«

Tvoj S. Ru[tar]

Sp. [lit] 21. II. 88.

Priporočeno pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Fran Levec / c. kr. profesor na realki / v Ljubljani / Leibach.
Poštna žiga: Spalato 21/2 Racommardirt; Laibach 24/2 . . . 88 Ljubljana.

39.

Dragi prijatelji!

Prosim Te prav uljudno, blagovoli mi sporočiti, ali je kaj upanja in po kateri poti bi mogel jaz mesto pokojnega Raiča dobiti.¹⁷³ Moje razmere in mojo željo, oddaljeno Dalmacijo zapustiti, ti zadostni dobro poznaš. U Ljubljani bi jaz slučajno tudi Schumi-ja¹⁷⁴ in Dežmana¹⁷⁵ nadomestoval, torej mislim, da se Kranjska dežela ne bo imela pritoževati se že me. Prosim Te torej prav lepo, (ker vem, da vse razmere dobro poznaš), svetuj mi, kako naj postopam in do koga naj se oberem za to mesto. Saj razpisano gotovo ne bo.

Srčno Te pozdravlja ostajem Tvoj
S. Rutar

Gorica (p.[oste] rest.[ante]) 18. IX. 88.

Pismo. Naslov na ovoju: Veleučeni / Gosp. Fran Levec / c. kr. okrajni nadzornik / profesor na realki / v Ljubljani / Laibach.
Poštna žiga: Görz 18/9 . . . Laibach . . .

OPOMBE:

¹ Joanneum — štajerski deželní muzej s knjižnico v Gradcu. Ime nosi po avstrijskem nadvojvodovi Janezu (Johannu; 1782–1859), ki ga je leta 1811 ustanovil z volumn svoje bogate zbirke.

² Očitno gre pri Trubarjevi knjigi, ki naj bi izšla I. 1556 v Tübingenu, za pomote. Trubar je naslednje leto v istem kraju izdal »Ta pervi deli tiga Noviga Testamenta, vtim so vsi stihri Evangelisti ino to diane tih logrou, sdaj peruzih v Slovenski lesik, Skusi Primosha Truberja svetstu preobernem.« Da se knjiga Iz 1582 hrani v graški univerzitetni knjižnici, potrjuje F. Šimonič (Slovenska bibliografija, I, Ljubljana 1903–5, str. 525).

³ Gregor Krek (1840–1905) je bil profesor za slovenske jezike in slovstvo na graški univerziti med leti 1867–1902. Rutar je tedaj obiskoval 4. semester graške filozofske fakultete; besede »meni se letos ne godi letos ravno slabo« poudarjajo njegov težak materialni položaj v šol. letu 1873/4 (S. Rutar, n.d., str. 158–167).

⁴ K. Stremayr (1823–1904) je bil minister za »uk in bogočastje« v nemškoliberalni vladi kneza Auersperga med leti 1871–9; 1879 je bil nekaj mesecev predsednik vlade.

Slovenski biografski leksikon (SBL; zv. 4, str. 557) navaja, da je Krek postal že 1874 redni profesor.

⁵ (Nem.) = »Začetki celjskih grofov.« O zgodovini celjskih grofov je kasneje pripravil Rutar razpravo za »Ljubljanski zvon« (LZ), o čemer je Levec poročal dne 22. 12. 1880 (dopis 8, iz 1881, str. 64) in 19. 1. 1881 (dopis 9).

⁶ Od jeseni leta 1873, potem ko je odslužil enoletni prostovoljni vojaški rok v Trstu, je Rutar poslušal na graški univerzi predavanja iz zgodovine, zemljepisa, pomoznih zgodovinskih ved, klasične, nemške in slovenske filologije ter iz filozofije. Studij je absolvoval leta 1877 in je 3. julija istega opravil profesorski izpit iz zemljepisa kot glavnih ter iz nemščine kot stranskega jezika za šole s slovenskim in nemškim učnim jezikom (SBL, zv. 9, str. 175).

⁷ V Gradcu se je od druge polovice aprila 1875 nastanil eden vodilnih španskih karlistov Alfons XII. (V tem času je v Španiji po republikanskem obdobju znova prisko do kraljevine in sicer Bourbon-Alfonz prav tako XII. In desničarskih pretendentov za španski prestol.) Z čeno sta se vsake dopoldne peljala k maši in 27. aprila ju je skupina italijskih in srbskih študentov pozdravila z živiljanjem. Alfons XII. jim je povročilj odvral, to je povzročilo naslednjega dne spoščno študentsko demonstracijo. Ko so se 29. aprila sestali na univerzi predstavniki študentov in se izrekli proti demonstracijam in izbrali poseben odbor, ki naj presesti ravnanje študentov, ter odsodil Alfonsa, je graška oblast 3. maja razpustila 17 dajaških društev, kar so prekoračila delokrog svojega dela (J. Glonar, Iz Poznikovega graškega kroga. Veda, I/1911, str. 349).

⁸ Gre za nesrečo s plava, ki je prek Mure peljal skupino preko sto romarjev, vodila sta jih dva duhovnika. Veliko romarjev je utopilo in »Slovenski narod« (21. 5. 1875, Štev. 113) je komentiral: »Ko bi bili ti ljudje doma molili in ne ob delovnikih, »romat« hodili, koliko familij bi ne bilo nesrečnih! Pri tej prilikli bodi še vprašano: ali bi ne bili naš »Danicar« tu kakre, »bože kazni!« vidi, ko bi bili ti romarji kaki liberalci?«

⁹ Julij GLOWECKI (1846–1915), botanik; v šol. let 1870/1 je bil suplent na goriški realki, med 1873–5 pa suplent na prvi gimnaziji v Gradcu. Tu je leta 1875 opravil strokovne izpite iz prirodoslovia kot glavnega predmeta.

¹⁰ Članek je izšel v goriškem tedeniku »Soča« v 10 nadaljevanjih (1875, štev. 7–16), pred tem je v istem članiku v treh nadaljevanjih (1874, štev. 36–8 in dodatek štev. 45) po istim pseudonimom objavil članek »Topografska goriška dežela za časa Rimjanov.« Ob članku iz leta 1875 je uredništvo goriškega tedenika zapisalo: »Prečrčna hvala za Izvrstan listek, kateri našo čitalcu posebno zanimal in Vam zagotavlja zaužanje našega naroda, da mu kot še prav mlad moč postanete važna zaslomba na polji učnosti. — Z voščilom, da bi Vaše pero se dostikrat posvetilo domaci zgodovini, Vas prisrčno pozdravljam!«

- ¹¹ Davorin Trstenjak (1817–1890), zgodovinar, publicist in urednik.
- ¹² Fran Levec je bil dve leti suplent na goriški gimnaziji, od jeseni 1871 do jeseni 1873; učil je slovenščino, zemljepis in zgodovino. Rutar je bil tu suplent v šoli leta 1877–8. Dostavnico je bil Rutar v Gorici nezadovoljen, pa je veselje nad njegovim prihodom izpovedal dijak Karel Strekelj (1859–1912), kasnejši objavitev ljudskih pesmi (op. 93), v pismu Levcu z dne 16. 1. 1878: »Vendar upam, da se boste sedaj to stanje na boljšo obrnilo, ker dobili smo g. Rutarja, ki zna veliko bolj vremati srca dečkov in mladičev za narodno stvar, nego g. Vodusek ali pa Häfner [?].« (Levecova korespondenca, NUK, rkp oddelek).
- ¹³ Rutar je raziskoval po gradivu arhiva tolminškega glavarstva, to gradivo mu je služilo pri pisanju »Zgodovine Tolminskega«. Arhiv tolminškega glavarstva je verjetno danes izgubljen, zato je vrednost nekaterih delov omenjenih knjige izločila večja (B. Mariušič, Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«, V. S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Nova Gorica 1972, str. XIII).
- ¹⁴ Sodeč po bibliografiji (D. Lončar, Profesor Simon Rutar, V Izvestja c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o Šolskem letu 1902/1903, Ljubljana 1903, str. 5–12) Rutar razprave ni objavil, ni znano če je ohranjen rokopis. Kasnejše objave prizajo o Rutarjevem zanimovanju za ljudsko ustvarjanje.
- ¹⁵ Slovvene zgodovine in beril Levec ni izdal. Pač pa je v Rutarjevi zapuščini (NUK) ohranjen obsežen zvezek »Slovensko štovstvo po predavanjih prof. Fr. Levec spisal S. Rutar« (Gorica in Gradec 1872–1875); 450 strani obsegajoči zvezek ni vse popisan in doberen del teksta predstavlja nekak leksikon slovenskih književnikov. Kot šolski učbenik je Levec mnogo kasneje (1899) izdal »Slovenski pravopis«.
- ¹⁶ Levec je Rutarja učil v 8. razredu goriške gimnazije (šol. leta 1871/2).
- ¹⁷ Josip Stritar (1836–1923) je urejal v letih 1870 in 1876–1880 na Dunaju literarno revijo »Zvon«. Med sodelavce revije se je uvrstil tudi Rutar. Razprava o Kosasemu, ki jo omenja v pismu, je izšla leta 1879 (str. 274–7, 290–2), razprava o Levstiku ni izšla ter je v rokopisu ohranjena v Stritarjevi zapuščini (NUK, rkp oddelek, Ms 1046 E). V »Zvonu« je Rutar objavil 1879. (str. 138–9, 148–151, 184–7, 200–4, 214–9) zapis o kralju Matjažu v slovenskih ljudskih pesmih in pripovedih, naslednje leta pregledal slovenske pripovedi o morju (str. 294–8, 310–3). V pismu omenjona Stritarjeva dopisa nista ohranjena. Rutar je pisal iz Maribora, v tistem času so je po odpustu iz vojaščine pripravljali na profesorski izpit v Gradcu (dopis 4 in 5. Aisthethičen = estetiki).
- ¹⁸ Levčeve pismo in dopisnica nista ohranjeni. Levec se je tedaj pripravljal, da opravi profesorski izpit še iz zgodovine in zemljepisa (1876 je opravil izpit za slovenščino in nemščino), vendar je izpit opravil šele 1885 (SBL, zv. str. 640).
- ¹⁹ Johann B. Weiss (1820–1899) profesor graške univerze med leti 1853–1891. Napisal je svetovno zgodovino v 10 zvezkih (1859–1893).
- ²⁰ Gaius Caesar Caligula (glej op. 22) razbrzdani rimskega cesarja imel konja Incitatus, ki ga je nameraval imenovati za konzula.
- ²¹ Napis iz Bisutuma tudi behistanski napis perzijskega kralja Darija (522–480 pr. n. št.) je vklesan v skelo (100 km od Hamdane v zapadni Perziji), je izhodišče za branje klinopisja.
- ²² G. Marius (ok. 157–86 pr. n. št.) je bil rimski državnik, 107 je postal konzul, boril se je z Juguro, Cimbi in Tevtoni. Lucius Cornelius Sulla (138–78 pr. n. št.), rimski državnik, nasprotnik G. Martusa. (Nom.) – Cesarski prvega stoletja. Bill so August (27 pr. n. št. – 14 n. št.), Tiberij (14–37), Kalligula (37–41), Klaudij (41–54), Neron (54–68), Galba (68–96), Oton (69), Vitelij (69), Vespačijan (69–79), Tit (79–81), Domijan (81–96), Nerva (96–98), Trajan (98–117).
- ²³ Wilhelm Pütz je bil avtor številnih šolskih učbenikov s področja zgodovine in zemljepisa.
- ²⁴ O Kitajski zgodovini piše Weiss v poglavju »Die Sinesen«.
- ²⁵ (Nem.) = Nastajanje španskih krščanskih držav.
- ²⁶ (Nem.) = bojni konj (v prenesenem pomenu besede).
- ²⁷ Fr. Krones (1835–1902), avstrijski zgodovinar; učil na graški univerzi od leta 1865.
- ²⁸ (Nem.) = sporna vprašanja.
- ²⁹ Avstrijski privilegiji sta listini z dne 17. septembra 1156 (privilegium minus in privilegium maius), s katerimi je cesar Friderik povzgndil avstrijsko mojno grofijo v vojvodino in dal vojvodom vrsto predpravic. »Privilegium minus« je nepriština listina.
- ³⁰ Avstrijski zgodovinar Fr. Martin Mayer.
- ³¹ Wilhelm Tomascheck (1841–1901), zemljepisec in narodopisec; od 1877 profesor na graški univerzi, od 1886 na dunajski.
- ³² Hermann Guthe (1825–1874), zemljepisec; od 1873 profesor na politehniki v Münchnu; verjetno misli Rutar na njegov učbenik iz geografije (1869).
- ³³ A. Steinhauser (1802–?) je napisal več del s področja geografije. Verjetno predлага Rutar knjigo »Geographie von Oesterreich-Ungarn« (Praga 1872).
- ³⁴ Ker je Rutar najverjetneje predvideval, da bo svojo prvo stalno zaposlitve nastopil v Dalmaciji, se je konec leta 1879 odločil, da opravi izpit šola za pouk na šolah s srbohrvaškim jezikom (glej op. 6). Ni namreč podatkov, kdaj je bil Rutar demobiliziran (op. 12), tudi nimamo direktnih podatkov, da je sodeloval kot avstrijski vojak pri okupaciji Bosne in Hercegovine (S. Rutar, Dnevnik, str. 150–160). Izpit je opravil 16. decembra 1879 (SBL, zv. 9, str. 175).
- ³⁵ Ivan Solar (1827–1883) je bil po letu 1879 dolžni nadzornik srednjih šol v Dalmaciji s sedežem v Zadru.
- ³⁶ Za profesorja gimnazije v Kotoru je bil imenovan 29. januarja 1880. Rutar je v Kotor odpotoval sredi februarja 1880 (Soča, štev. 9, 27. 2. 1880).
- ³⁷ Schönbauhaus je ulica v Šestem graškem mestnem okraju (Jakovin).
- ³⁸ Golob je enkrat pojavil v dopisovanju med Rutarjem in Levcem. 21. 1. 1882 je Levec v pismu spraševal Rutarja, če je njegov začetek neki suplent Golob, ki je prišel iz Gradca v Ljubljano na Sukljetovo mesto. (Bernik F., Pisma Frana Levcu. Druga knjiga, Ljubljana 1971, str. 57, 220–1). Rutar mu je odgovarjal 2. februarja 1882 (glej dopis štev. 15).
- ³⁹ Konc leta 1879 je Rutar voščil Levcu novo leto 1880 na posebni dopisnici z natiskano voščilino formulou. Rutar je na dopisnici izpisal naslov: (An) Herr Professor / Levec Franz / in / Oberrealschule / Laibach, datum: Marburg (den) 31. Dezembr (18) 79 ter se podpisala: Ihr / Rutar. Zavoljo tega (glej uvod) dopisa ne moremo imeti za povsem Rutarjevega. Zaradi Rutarjeve narodne zavednosti se lahko vprašujemo po vzrokih, da je sicer nemško dopisnico, prav tako tudi v nemščini izpolnil.
- ⁴⁰ Zelo verjetno je prvi članek »Nedelja v Kotoru« (SN, 87 i 88, štev. 17. In 18. 4. 1880), podpisan z iniciaklo B. Drugi članek pa je Rutar popisal in nosil naslov »Najnovejše o starih prebivalcih vzhodnih Alp« (SN, štev. 119–121, 27., 29. in 30. 5. 1880). Opis Kotoru končuje pisec s pregorom: »Kotor videti, to je vrla zanimivo, ali v njem prebivali, tega ne.«
- ⁴¹ SN je objavil članek »Besedice o sekti starčevljanskem« (štev. 40, 26. 2. 1880), podpisan — v.
- ⁴² Rutar je že ob veliki moći leta 1878 izročil rokopis učbenika o domoznanstvu goriške dežele, dejelnu predmetu (glej pismo štev. 15). Iz pisma 23. 3. 1880 je razvidno, da je imel delo že končano. Tudi to delo ni tedaj izšlo pa pa je Rutar sporočal Levcu na začetku leta 1882 (glej pismo štev. 15), da opravlja končno redakcijo »Domopisa« goriške grofije. Delo je izšlo v drugi polovici leta 1882 pod naslovom »Domoznanstvo pokrajev grofije Goriške in Gradiščanske za meščanske sole in učiteljišča«. S tem v zvezi navajamo vse, ki jo je v pismu 17. decembra 1881 sporočal Edvardu J. Jelinku (1855–1897), češkemu pisatelju, Fran Levec. Med slovenskimi knjižnimi noviteti za leto 1882 navaja Rutarjevo knjigo »Primorje«, zgodovinsko-geografski pregled Goriške, Istre in Trsta (F. Bernik, n. d.). Druga knjiga, str. 120). Verjetno je dobil Levec podatek iz Rutarjevega pisma, ki pa ni ohranjen. Knjige »Primorje« pa Rutar ni izdal, pač pa je o Goriško-Gradiščanski, Trstu in Istri izdal kasnejša samostojna dela (1892–7).
- ⁴³ Na Rutarjevo pismo je Levec odgovoril še 14. oktobra 1880 (n. o. m.): »Tako n. pr. Levstik ne ve boljšega izraza za Vaterlandskunde nego nauk o domovini.«
- ⁴⁴ Tudi na to vprašanje mu je Levec odgovoril v pismu 14. oktobra 1880 (n. o. m.): »Tako n. pr. Levstik ne ve boljšega izraza za Vaterlandskunde nego nauk o domovini.«
- ⁴⁵ Rutar misli na knjige Slovenske matice za leto 1889, izrecno misli na M. Cigaleta knjigo »Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča«, knjiga je izšla v drugi polovici februarja 1890 (J. Munda. Bibliografija Slovenske matice, 1884–1964, Ljubljana 1954, str. 23). Istočasno je izšel še letapis za leto 1878 ter dve manjši deli: Vrhovčeno o vplivu germanstva na slovanstvo v srednjem veku ter datak v pesniškim in dramskim delom Koseskega. Fran Levec je bil tudi pomemben delavec pri Slovenski matici, od sreda 1882 je bil njen odbornik, med leti 1885–1892 njen podpredsednik, nato pa predsednik vse do leta 1907. Prav zato je Rutar kontaktiral z Levcom tako zaradi gradiva, ki ga je pošiljal »Ljubljanskemu zvonu« (odslej LZ), kot v začetku razprav, ki mu jih je tiskala Matica v letopisih.
- ⁴⁶ Augustin Dobrilovič, bil je ravnatelj gimnazije med leti 1877–1907.
- ⁴⁷ Andrej Kragelj (1853–1901), Rutarjev sorodnik (rojen v Modrejach pri Domžah pri današnjem Mostu na Soči) ter znaneč iz dajških let v Gorici. Končal je klasično filologijo na Dunaju ter med leti 1879–1883 služboval v Ljubljani. od 1883 je bil v Gorici in je objavil priredebi za mladino občeh Homerjevih epov. Kragelj je tudi napisal poročilo o »Zgodovini Tolminskega« v LZ (1882, str. 442–3).
- ⁴⁸ Levec je Rutarja v zaključnih besedah pisma z dne 14. oktobra 1880 tiskal, verjetno ga je spodbudilo Rutarjevo pisanje (glej pismo štev. 6). Toda kasnejše je Rutar Levec vikal še dvakrat (dopisa štev. 8 in 9).
- ⁴⁹ V pismu 14. oktobra 1880 je Levec poročal Rutarju o izbijenem izidu nove slovenske revije LZ, prosil ga je za sodelovanje. Ne da bi počakal Rutarjevega odgovora, ki je prišel v Ljubljano 24. oktobra, je Levec v svojem pismu dan preje sporočil Josipu Staremu v Zagreb, da je med drugimi obljubil svoje sodelovanje v LZ tudi »Rutar v Kotoru« (F. Bernik, n. d.). Druga knjiga, str. 58). S tem začenja plodno Rutarjevo sodelovanje pri LZ, ki ga Levec urejeval in vodil deset let.
- ⁵⁰ Verjetno misli pisec pisma na tendence, da bi vlogu slovenskega literarnega središča s svojo revijo prevzel Maribor in Celovec s svojim »Kresom«, kot nadaljevanje dela, ki ga je pričel Anton Janežič s svojim »Glasnikom«.
- ⁵¹ Jakob Sket (1852–1912), pripovednik, učenec in žolinik, ki revijo »Kres« urejeval in vodil med leti 1881–8. Bil je profesor celovške gimnazije. Rutar je pri »Kresu« sodeloval in v pismu z dne 19. decembra 1881, s katerim mu je za »Kres« poslal članek o Nemškem Rutu, je Sketu zelo verjetno kot odgovor na njegovo pismeno povabilo odgovoril, da je močno zaseden z delom na gimnaziji ter da piše »Zgodovino Tolminskega« (NUK, rkp oddelek, Ms 1049).
- ⁵² (Nem.) = samovolje.
- ⁵³ »Kres« je dejansko konec leta 1885 opustil svoj slovstveni del in hotel postati znanstvena revija, a je zaradi premajhnega števila naročnikov konec leta 1886 prenehal.
- ⁵⁴ Prejeli tega Rutarjevega članka je Levec potrdil v pismu z dne 27. decembra 1880 (F. Bernik, n. d.). Druga knjiga, str. 55–6, 217–8). Sporočil mu je, da je pozabil omeniti neveljsko jezero pri Kamniku in lepo pripovedoval o njem, ki je Trdina objavil v »Novicah« (glej pismo štev. 9); članek je izšel še v 11. številki prvega letnika.
- ⁵⁵ Rutar je že v gimnazijah letih zbiral gradivo o svoji rodni deželi, septembra meseca 1870 je v svojem dnevniku (n. d., str. 49) omenil, da pripravlja popis tolminskega glavarstva. S tem v zvezi je zbiral gradivo v tolminškem arhivu glavarstva (op. 13). Zelo verjetno mu je delo dozorelo v času, ko je prišel v Dalmacijo, založnika pa si je poiskal v tolminškem veliku županu in deželnemu poslancu Josipu Devetaku. Pisanje »Zgodovine Tolminskega« še omenja kasnejše (dopisa štev. 14 in 15), omenja ga tudi v pismu J. Sketu (op. 50).
- ⁵⁶ V pozemnem letalu 1880 so prišle pred obalo Črne gore vojne ladje na katerih evropskih držav, da bi tako z grožnjo prisilile Turčijo, da odstopi dogovorenja ozemlja (Ulcinj) Črni gori. Turčija je dogovor nato izvršila.
- ⁵⁷ To Rutarjevo pismo je v Ljubljano prispelo 26. decembra 1880. Že naslednji dan je Levec odgovoril (Bernik, n. d., Druga knjiga, str. 55–6, 217–8). Rutar je v svojem pismu poslal zelo verjetno poleg članka o jazzerih v slovenskih ljudskih pripovedkah (pismo štev. 7) še oceno C. de Franceschija knjige »L' Istria, note storiche«, ki je izšla v tretički Številki (LZ, 1881, str. 160–4) ne v drugi, kot je pisal Levec, ki je menil v pismu, da je »izvrstna in času jako primoerina pisana«. Obljubo, da izida ocena v štev. 2 je Levec zapisal tudi v uredniških »Istnickih« (LZ, 1881, str. 64).
- ⁵⁸ »Da nisi, Vebila« dobil, krit. svr. jaz., je odgovoril Levec (n. o. m.).
- ⁵⁹ Lovro Žab (1852–1888), bila sta v prvi gimnaziji z Rutarjem sošolica (S. Rutar, n. d., str. 114), je bil marljiv sodelavec LZ.
- ⁶⁰ Rutar odgovarja na Levecovo pripombo glede neveljskega jezera (op. 53) in ca prosi za dopolnilje. Levec mu je odgovoril v »uredniških Istnickih«, da se njegove »Pripovedi o slov. jazzerih« objavijo »kadar najdem določeni citat o neveljskem jezoru. Pošilj še nekajno narodnih pesnij, ker se mi ne zdri primerno z jedno samo začenjati. Več pismeno, kadar dojdete po počitnicu.« (LZ, 1885, str. 515). Pripovedi so pod naslovom »Slovenske pripovedi o jazzerih« izšle v 11. Številki (LZ, 1881, str. 681–7).
- ⁶¹ Levec je Rutarjev dodatek vnesel v članek.
- ⁶² Življenejšope Janeza Sigismunda Valentina Popoviča (1705–1747), prirodošlovca in filologa je objavil v LZ v 9. nedeljevanilih leta 1881 Lovro Žab. V času nastenke pisma je bilo Rutarju znano, da bo članek o Popoviču izhajal (LZ, 1881, str. 64), prvo nadaljevanje je izšlo v februarški Številki, ki jo datirana 1. februarja 1881, torej deset dni po Rutarjevem pismu. Eloquentia (lat.) = govorilštvo. Podetkov Žab vel po upoštevanju.
- ⁶³ Rutar je bil 12. julija 1881 prestavljen na splitsko gimnazijo.
- ⁶⁴ (It.) = videli bomo.
- ⁶⁵ Ni ugotovljeno katero gradivo je Rutar poslal v tem pismu Levcu. Narodne pesmi, o katerih piše, pa Levec ni objavil v tretički Številki LZ kot sporoča v pismu (F. Bernik, n. d., Druga knjiga, str. 56, str. 218–220). Glede narodnih pesmi je Rutar izpolnil Levecovo prošnjo (glej op. 59). Levec je pesmi objavil še leta 1883 (LZ, str. 529–531, 593–594) pod naslovom »Narodne pesmi. Nabral S. Rutar«. Objavljenih je devet pesmi, ki pa jih ni zbral le Rutar, objavljena je tudi »Kolednica o početku sv. Vlasi« (iz Dutovelj na Krasu), kar pomeni, da je Žab dovolj objavil.
- ⁶⁶ O Chiudinovem prevodu Prešernove pesmi »Hčere svet«, je Rutar poročal v informaciji (LZ, 1881, str. 739–740), kjer je ponatisil tudi prevod Jenkove »Naprek«, pravljene v italijsčino. G. Chiudina je bil tedaj notar v Splitu ter je izdal svoje prevode slovenskih pesmi 1878. v Firencah.

⁴⁶ Ante Bajamonti (1822–1891), po poklicu zdravnik, je bil od leta 1860 splitski župan. Deloval je proti hrvatski narodni politiki v Dalmaciji in ko je bil leta 1867 izvoljen v dunajski parlament, je prešel povsem na pozicije Italijanov. Leta 1882 (Rutar je predvileval) je Bajamonti prepadel na volitvah in splitsko občino so prevzeli narodnjaki. Poslej je Bajamonti deloval le še kot vodja »avtonomistov« v dalmatinskom saboru.

⁴⁷ Podatek predstavlja pomemben mejnik v Rutarjevem življenju, poslej je namreč tudi arheologija enako vredno ob zgodovini Izpolnjevala njegovo živiljenjsko delovanje. Koliko ga je pri zanimanju za arheologijo spodbudil njegov gimnazijski ravnatelj Mihovil Glavinič (1833–1895), znan tudi kot arheolog ter med leti 1873–1883 ravnatelj splitskega arheološkega muzeja, ni ugotovljeno. Splitski arheološki muzej je bil ustanovljen leta 1821. In so njegova poglavljata gradivo predstavljale ostaline iz antičnega Solina, kjer so se začela prav v temem času prva izkopavanja (K. Lanž, prvi ravnatelj muzeja).

⁴⁸ V izvestjih goriške gimnazije se za čas, ko je Levec služboval v Gorici omenja kot edini s tem prilimkom Franc Prvanje iz Prapotnega brda, obiskoval je tretji oz. četrти razred. Kot kaže, je zapustil gimnazijo (kasneje se ne omenja več) in postal vojak, v času ko Rutar poroča, je bil že poročnik (Leutnant).

⁴⁹ Zelo verjetno gre za knjigo Josipa Sumana (1836–1908) »Die Slovener« (Dunaj 1881) (glej pismo štev. 12).

⁵⁰ V pismu z dne 18. januarja 1882 je Levec in ocenič zapisal: »Kritika o Sumanovi knjigi je tako izvrstna da si boljše ne morem želite. Kdor jo je bral, vsak jo hvale.« (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 56–218–220). Ocenja je izšla v prvi in drugi številki LZ 1882 (str. 57–7, 113–9), v času Levcovega odgovora je izšel prvi del.

O knjigi oz. Rutarjevi oceni je Levec pisal v pismu savciatorju knjige F. Simoniču 30. 1. 1882, pozivajoč ga, naj skriva v LZ pojasniti pomjanljivosti, ki jih navaja Ruter oz. Levec v citiranem pismu. Niti Suman nič nista podala pojasnila oz. odgovora. Simonič je Levcu 19. 2. 1882 zapisal: »Opazka Rutarjevega pa me zaslužio odgovora ... ker so večinoma še le hypoteze« (F. Bernik, n. d. Tretja knjiga, str. 12–3, 204–5).

⁵¹ Fran Levstik je v prvem letniku LZ v sedmih nadaljevanjih ocenjeval zgodovino slovenskega slovstva J. Kleinmayrja (Celovec 1881). Pri tem je zapisal (LZ, 1881, str. 772), nasprotujec Kleinmayrju, da je bil pisec prve slovenske neoprostenske knjige (1607) Alasia da Sommaripa doma iz Devina. Namesto popravka je LZ (1883, str. 61–3, 142, 208) objavil Zvabov članek o A. da Sommaripi s popravki oz. dodatki.

⁵² Fran Skulj (1849–1935), politik in zgodovinar, bil je v gimnaziji Levcu soščec. V šol. letu 1872/3 je bil suplent na realki v Gorici. Kasneje se je uveljavil v slovenskem političnem življenju (»elastiki«).

⁵³ Katero so bile »nekaterne malenkosti«, ni znano, zelo verjetno se je prav zarjo zahvalili Lovon na dopisnicu, ki nosi postriž 21. januarja 1882 (F. Bernik, n. d., str. 56–7, 220–1), saj je Rutarjevo pismo prejel okoli 20. januarja. Razpravo »Jedinstvo slovenskih dežel« od VIII. do XIII. stoletja« (LZ, 1882, str. 28–33, 94–9, 157–161, 218–226, 284–290, 350–4) je Rutar posjal za objavo že poleti 1881 o časmer priča podatek »urednikov listnic« (LZ, 1891, str. 515). »Srčna hvala za poslano preiznimljivo razpravo »Celokupnost slovenskih dežel« od VII. do XIII. stoletja«. Na vrsto pride, kadar nem polejde Jesenkovij Zemeljski potrebi». Jesenkovij članek je nehal v septembriški številki leta 1882, a dojava Rutarjevega je kontakala že v junijski listegi leta. Verjetno je prav ta Rutarjev pri daljši prispevki za LZ spodbudil besede, ki jih je Levec zapisal v pismu Josipu Staremu v pismu dne 15. julija 1881 (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 64–5): »Slohi se mi tako množito rokopisi, da ne ven kam ž nijam. Samo to je vrag, da ne zna nihče pisati na kratko. Ruter, Kos, Jesenko, so mi spot posiali počasi pol obsežne razprave! Kam jih hočem dejati? in vendar bi vse to ljudi rad hraniči pri listu.« V že navezenem pismu z dne 18. januarja 1882 je F. Levec pojasnil, da je besedilo »celokupnost« v naslovu članka zamenjal z »jedinstvo« in menil, da bodo Hrvati neugodovali nad vsebinsko tistežo nadaljevanja razprave, ki izide v februarški številki LZ. Polemična mesta Rutarjeve razprave je v komentarju k objavi Levcovega pisma pojasnjeval F. Bernik (n. d. Druga knjiga, str. 218–220). Razprava o slovenskih naselbinah v Furlaniji je Rutar posjal urodniku LZ šele decembra 1882, leta (glej pismo štev. 15 in 18), razprava je nato izšla pod naslovom »Slovenske naselbine po Furlanskem« (LZ, 1883, str. 53–60, 122–8, 188–193). To razpravo je prevedel in italijskoščino Ivan Trinko in jo izdal leta 1887 pod naslovom »Delle colonie slovene nel Friuli« (LZ, 1887, str. 637–8).

⁵⁴ Takrat pa »zgodovina Tolminskoga« še ni povsem dovršil, saj še v naslednjem pismu (štev. 15) sporoča, da še dela na knjigi. Knjiga je izšla končno junija 1882 (glej pismo štev. 16 in zadnji dan tega meseca je tudi goriški tehnik »Soča« sporočal, da je knjiga pravkar izšla (B. Marušič, n. d., str. XI)). Izid »Zgodovine Tolminskoge« in rokopis »Domopisca«, je navil LZ (1882, str. 123).

⁵⁵ Ruter misli na Levcovo pismo z dne 18. januarja 1882 ter na dopisnike, od katerih je ohranjena le ena s poštnim žigom 21. januarja 1882 (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 56–7).

⁵⁶ Na dopisnike z 21. januarja 1882 je Levec omenil, da mu je dr. Franc Kos posjal iz Gorice popravek k Rutarjevi razpravi »Jedinstvo ...« (glej op. 75) v zvezi z germanizacijo slovenskih dežel. Popravek ni izšel pač pa je LZ isto leto objavil dajejo Kosovo razpravo »Slovenci za Karola Velikega« (str. 295–402, 460–4, 528–534, 598–602, 654–7). Levec je dr. Kosu zagotovil sicer, da bo njegova razprava pričela izhajati, ko bo prenehal Rutarjeva (F. Bernik, n. d. Tretja knjiga, str. 5, 197), kar se je tudi uresničilo.

⁵⁷ Josip Stare (1842–1907), je od 1870 do 1904 učil na raznih hrvatskih srednjih šolah (op. 48 in 73), bil že vez med slovenskim in hrvaškim kulturnim svetom. Leta 1882 je napisal knjigo »Die Kroaten im Königreich Kroatien und Slavonien«. Levec je 25. januarja 1882 odgovoril, da bi sam napisal najboljšo oceno svoje knjige, ker pozna njenе napake (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 228). Tudi Rutarjev odgovor je bil negativen, a vendar je Levec nastanito leta dni zatem (2. II. 1883) sproščal Staremu, kot opravčilo za svoj enoletni moik, da je imel slabost, ker ni poročal knjigi. Tako dobesedno piše: »Ko je bila izšla Vaša knjiga o Hrvatih, sem se obrnil do prof. Rutarja, načoj jo na recenzira. Odgovora nisem takoj dobil ter šele po okoliških zvezdel, da je Ruter nevarno zbolel za legarjem. Jaz sem si pa tudi tisti čas nekaj počabil nogu, da sem ležal ves mesec. Tako so protekli 3–4 mesec. Zdelo se mi je že prepozno, omenjati knjigo samo na kratko v »Slovenskem glasniku«, večjega poročila pa nisem imel. Zatvrej sem sklenil poročati o Vaših »Hrvatih« skupno, kadar izida še Vilovščaka Stefanoviča delo o Srbih. Ako Ruter ne bo utegnil, spisem referat sam...« (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 67). Stare je 11. februarja 1883 odgovoril, da mu je bilo ustrezeno, ker LZ ni o knjigi poročal: »Če ste mi res prijatelj, nikar ne omenjamte moje knjige... Jaz nimam rad, če se o meni preveč govoril« (F. Bernik, n. d. Druga knjiga, str. 228).

⁵⁸ Glej op. 58 in 70.

⁵⁹ Verjetno je prošnja za razpravo v dopisnici, ki ni ohranjena (glej op. 75).

⁶⁰ Glej op. 42. K navedbi na tistem mestu še dodamo, da je gorišča »Soča« konec januarja 1880 (št. 5, 30. januarja 1880) poročala, da je končan rokopis »domovinoščeva goriške dežele«, »ki ob kratkem ali pa temeljnji razpravlja vse ono, kar bi moral vsak deželan vedeti o domedi zgodovini«. Kot povedano je »Domovinoščina« izšla v drugi polovici leta 1882, še pred izidom je Levec posjal dr. Kosu v Gorico, da bi o knjigi napisal »kratek referat«. Izgleda, da Kos ocene ni napisal, saj je LZ (1882, str. 538) informiral le o izidu (F. Bernik, n. d. Tretja knjiga, str. 7, 199–200).

⁶¹ Na ozemljih, ki jih je Avstro-ogrška okupirala leta 1878, zlasti pa v Hercegovini in jugovzhodni Bosni je 1882 izbruhnil upor proti uvedbi zakona o vojaški obveznosti. Okupacijska oblast je organizirala štiri divizije, ki so upor zadužile. Kot posledice upora je sledila policijska oblast v zasedenih ozemljih.

⁶² Levcovo pismo ni chrajeno; je ob objubljeni članek glej op. 73.

⁶³ Glej op. 54 in 74, LZ (1882, str. 442–3) je v sedmi številki prinesel Kragujevo poročilo o knjigi (glej op. 45). Tiskovno polo, ki je je Ruter posjal pa Levec še naslednje leto ni vrnli, sicer ne bi Ruter prosil, da mu je vrne (glej pismo štev. 22).

⁶⁴ Pflichtexemplar (nem.) = dolžnostni izvod.

⁶⁵ Kritično pripombe so namenjene članku Davorina Valenčeka, ki je pod naslovom »Sava. Zemljepisec obrazec« izdel v »Letopisu Matice Slovenske« za leto 1881 (str. 193–9). Letopis je bila redna vsakotoda izdaja Matice ter je izhajala od 1866 do leta 1912 (s prekinjivo 1908–9, 1910). Omenjena je že bila Levcova vloga pri Slovenski matici (op. 45).

⁶⁶ Jovan Sundetič (1825–1900), dalmatinski pesnik, urednik, profesor bogoslovja in tajnik črnogorskega kneza Nikole. Njegovo pesniško zbirko je LZ najavil že 1881 (str. 644), najavil jo je tudi Ruter v vesti, ki jo je prinesel LZ v zadnji številki istega leta (str. 788). Ruter je bil zelo verjetno pesnikov osebni znanec še iz časa, ko je bil v Kotoru.

⁶⁷ Ruter je poleti v Solitu obolesel za čreveninsko katarjem (gastroitism), tri tedne se je zdravil v bolnici (Soča, štev. 33, 18. 8. 1882). Nato je prišel domov na bolezenski dopust, njegov prihod je napisal telegram ravnatelja gimnazije Glaviniča (glej op. 67) naslovil Levcu: »Ruter ozdravio. Sutra polazi kuči«, oddan 14. avgusta 1882 v Splitu. Telegram je ponatisnil tudi »Slovenski narod« (št. 185, 14. 8. 1882); original se nahaja med ostalimi pismi in dopisi Rutarja Levcu, a ker ni bil Rutarjev, ga tako, kot veččisto dopisnico (glej op. 39) nismo uvrstili med Rutarjeve dopise Levcu (glej uvod). Levec mu je 9. avgusta 1882 pisal vest, ki je prilaža v Ljubljano, da je Ruter smrtno nevarno obolen in ga prosi za pojasnila; sledil je Glaviničev telegram (F. Bernik, n. d. Tretja knjiga, str. 15, 206).

⁶⁸ (Lat.) = Opravljati svojo dolžnost kolikor kolikolič: toda vedno dobro govoriti o prečasitem očetu gvardijanu (t. j. ravnatelju). Ravnatelj splitskega muzeja in gimnazije je tedaj bil še vedno Glavinič.

⁶⁹ Ruter misli na članek dr. Franca Kosa (1853–1924), takratnega suplenta goriške gimnazije, ki ga omenjamo v opombi 75. V Cetrem nadaljevanju (na strani 599) omenja slovenskega korščkega vojvoda Inga in slovenski napis »ma sveti veri« na vojvodskem stolu. Ta napis je U. Jarnik imel za slovenskega, kar pa so sodobna kritika vložila v zavrača (B. Grafev, Ustoličevanje korščkih vojvod v država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 147).

⁷⁰ Članek o Ogleju (glej pismo štev. 24) je objavil leta 1884 pod naslovom »Akvileja« (LZ, 281–6, 338–343, 412–6, 474–9, 535–541, 604–9, 669–783, 732–7). Članek podaja celotno zgodovino Ogleja, od rimskeih časov do razpada države ogleskih patriarhov. O problematiki je Ruter pisal že v Izvestjih goriške gimnazije za šol. leto 1877/8 pod naslovom »Začetek svetovne oblasti akvilejskih patriarhov in pokneženje goriških grofov« (str. 19–39).

⁷¹ Na znano katere prispevke je Ruter pripravljal za objavo zelo verjetno v Matičnem letopisu, morda pa se je že takrat pripravljal, da napiše razpravo za zbornik ob šeststoletnici pričetka vladanja Habsburžanov na Slovenskem (glej pismo štev. 19).

⁷² Zasmehljivo ima za »Dalmacijo«, od latinske besede »lamentatio« = jadikovanje, tamjanje (ital. obliká lamentazione).

⁷³ Glej pismo številka 2 (tudi op. 12 in 14).

⁷⁴ Franc Hubod (1849–1915), narodopisni pisatelj in šolnik, si je v letih 1881/2 prizadeval, da bi uredil zbirko narodopisne blage, ki ga je zbral Stanko Vraz in ki ga je od Matice ilirske pridobil Slovenska matica. Hubod se je javil Matici, da gradivo pregleda in pripravi za tisk, a tega ni storil, ker gradivo ni bilo zanj zanimivo. Matično gradivo je končno pričel objavljati dr. Karel Strekelj; objava je bila dokončana enajst let po njegovem smrti, leta 1923 (B. Merhar, Folklora in narodopisje. V Slovenska Matice 1864–1964, Ljubljana 1964, str. 116–140). Strekelj je s svojim delom začel tedaj, ko je bil predsednik Matice postal Fran Levec (1893).

⁷⁵ Ni znano, če je bila »intervencija« potrebna. Članek »Bosenski grobovi« je izšel v decembrski številki (LZ, 1882, str. 725–6).

⁷⁶ Blaž Kocen (Kozzen; 1821–1871), geograf in kartograf; bil je najprej kaplan v raznih krajeh na Stojskem (rojen je v Hotunji pri Ponikvi), nato gimnazijski učitelj, od 1855–6 je učil na goriščki gimnaziji. Pozneje se je uveljavil kot pisec zemljepisnih učbenikov v povezavi z lastnikom prvega avstrijskega kartografskega podjetja E. Höslom (z. 1885) je pričel pripravljati razne šolske atlante. Slovensko izdaje njegov atlanti niso doživel, pač pa hrvaški, pri kateri pa Ruter ni sodeloval. Ruter je pripravil mnogo kasnejše atlante (1896) za založnico Höslza.

⁷⁷ Verjetno gre za nalogo v zvezi z profesorskim izpitom (glej pismo štev. 4 in op. 18). Sodeč po literaturi, ki jo Ruter navaja, je Levcova načrta obravnavala vojno krajino oz. problematiko turških upadov ali vojn. Levec je leta 1891 v Izvestjih ljubljanske visje realke objavil v nemščini razpravo »Die Einfälle der Turken in Kroatien und Istrien«, ki je izšla tudi separatno. Levec ni sicer pojasnil, vendar je bila razprava prvi del njegove večje načrte, ker je v podnaslovu pojasnil, da gre za popis turških vpadov do smrti Friderika III (nadaljevanje ni izšlo); razprava bl. utegnila biti »domača naloga«, o kateri je pisal Ruter. Na tem mestu lahko še dodamo, da je Levcova razprava ocenil prav Ruter (LZ, 1891, 499–501).

⁷⁸ Fr. Vaníšek, Specialgeschichte der Militärgrenze, I–IV, Wien 1875.

⁷⁹ J. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, I–X, Pest 1827–1835; druga izdaja Pest 1834–6.

⁸⁰ A. Gewyi, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte (3 zvezki).

⁸¹ Razpravo omenjamo v op. 60. Izšla je v zborniku »Spomenik o šeststoletni začetku habuvške vlade na Slovenskem«, okoli 1. decembra 1883 pod spremenjenim naslovom »Slovenske dežele in ustanovitev Vojaške Kraljine« za Ferdinandu I. (str. 197–240).

⁸² Jozefoslovci v zgodovinskih vippavskih rojak Štefan Kocjančič (roj. 1818) je umrl v Gorici 9. aprila 1883. Rutarjev nekrolog je izvršil pod naslovom »Štefan Kocjančič« (LZ, 1883, str. 331–5); k nekrologu je napisal nadaljevanje Franc Podgorški (str. 358–401).

⁸³ Anton Heinrich (1830–1888) je od 1865 do svoje smrti poučeval v Ljubljani zgodovino, zemljepis, nemščino in stenografijo. Bil je nemški šolnik, znan je njegova kralička, da je Kranjska »ein Schweineland« (svinjska dežela). Njegova Izselitev iz Ljubljane bi ponudila Rutarju možnost, da se preseli do Splita.

⁸⁴ Ni ugotovljeno, kateri spis je Ruter pošiljal; tudi na kateri članek se skriva za besedami »rokopisom kraljstva«. Tudi v letopisu Matice ni nikdar Izšel Rutarjev prispevki s tako vsebino.

⁸⁵ (Lat.) = zdravstvu, pozdravljen!

⁸⁶ Rutarjev gimnazijski ravnatelj Glavinič (glej op. 67) je 1883 postal šolski nadzornik v Dalmaciji verjetno namesto Ivana Solarja (glej op. 35), ki je umrl 22. februarja 1882. Solarj je med leti 1857 in 1867 učil na goriščki gimnaziji in bil že tudi Rutarjev učitelj, saj je pričel gimnazijo obiskovati v šol. letu 1884/5.

⁸⁷ Požidava »Narodnega doma« v Ljubljani je bilo široko zasnovana akcija.

⁸⁸ Dotedanje močko učiteljstvo v Gorici je bilo 10. 7. 1875 ukinjeno in preneseno nato v Kopar. Istočasno je

- bilo v Gorici ustanovljeno žensko učiteljišče s slovenskim in italijanskim oddelkom.
- ¹⁰⁹ Anton Klobič (1836–1914), bil je od 1873 deželni šolski nadzornik na Primorskem s sedežem v Trstu. Klobič je bil Rutarjev profesor v goriški gimnaziji (glej tudi op. 42 oziroma pismo štev. 15). Rojen je bil v Kicidu v Beneški Sloveniji ter je postal svak kobilarskega rojaka v pesniki Josipa Krišana-Pagliaruzzija. Ukvajjal se je tudi s pisateljevjem, a vendar je pomembnejši zlasti kot organizator šolstva na Primorskem.
- ¹¹⁰ Ni znano, katerih učiteljev na goriškem učiteljišču Rutar ni mogel »petri». Katehet in námešnik ravnetelja Petra Rajakovića (deloval je med letu 1867–1883) pa je bil Jožef Marušič (1823–1891). Neusporenemu med Rutarjem in Marušičem so iz časov, ko je Rutar kot dijak goriške gimnazije živel v malem semenišču, katerega ravnetelja je slednji bil. Prav dramatično pridrjevanje je o tem ohranil Rutar v svojem »Dnevniku«. O goriškem učiteljišču poroča F. Hafner v »Geeschicht des Lehrer-Bildungswesens in Görz« (Görz 1900).
- ¹¹¹ Levčeve pismo ni ohranjeno in ni znano, katere »drobtine« je Rutar posjal. V 12. številki LZ leta 1883 je z inicijalkami (S. R.) podpisal kratek prispevek o mejah in določevanju meje na Boškem (o tem je pisal že v »Zgodovini Tolminskega«, str. 138–9, 233–4).
- ¹¹² Koseški je Manzonijev pesem objavil, Izšla je pod naslovom »Maja peti dan« v pesnikovem zbranem delu »Razne dela pesniške in igrokske« (Ljubljana 1870).
- ¹¹³ Fran Wiesthaller (1849–1927), sedeževal LZ, je bil ravnatelj II. državne gimnazije v Ljubljani, na kateri je od 4. julija 1890 učil Rutar vse do svoje smrti 3. maja 1903. Rutar je posjal pripombe pri tem Wiesthallerjev članek »Volvodlak in vampir s posebnim ozirom na slovansko bajeslovo« (LZ, 1883, 422–7, 497–505, 561–9, 633–541, 697–706, 761–771), verjetno so tiste, ki jih je Levec objavil na ovitku 9. številke LZ 1883.
- ¹¹⁴ Josip Vošnjak (1834–1911), štajerski politični delavec in pisatelj.
- ¹¹⁵ Take »male knjige«. Matica ni izdala.
- ¹¹⁶ Josip Marm (1832–1893), slovenstven zgodovinar, je 1863. ob 1000-letnici prihoda Cirila in Metoda na Moravske uredil knjigo »Zlati veki in zanjo prispeval del gradiva, problematike kasnejne ni več obravnaval. Njegovo Življenjsko delo je 30 letnikov »Jezličnika«, spodatka jezikoslovno, nato pa literarnozgodovinsko delo. Prav zanimivo je, da sta delo o bratih Cirilu in Metodu načrtovala skoraj istočasno dva tedaj najljudnejša slovenska zgodovinarja: Rutar, tolminski rojok, ki je živel v Splitu, in dr. Kos, Gorenjec, ki je poučeval v Gorici. O načrtu sta skoraj istočasno obvestili Levec, ki je v odgovoru dr. Kosu 3. 12. 1883 predlagal, da bi knjigo skupaj napisala. Podobnosti o tem niso zaenkrat znane. Namesto je uresničil dr. Kos, čigar »Spomenica tisočletnice Metodove smrti« je izšla pri Matici (op. 147). Nekaj podrobnosti prinaša F. Bernik, n. d. Tretja knjiga, str. 8–9, 200–2.
- ¹¹⁷ Ni ugotovljeno, kaj je vsebovala pošiljka, ki jo je spremljala le vizitka.
- ¹¹⁸ Stanko Vraz je napisal v hrvaščini satirično pesem »Postanak Tihaja« (»Pjesnička djela«, II, 1954, str. 300–3). Isti motiv ima F. Hočevarja-Zavčanina povest »Milnorjev Janez«, pa tudi Aškerca (»Celijska romanca in Po slednji Celjan«). O poplemenitenu Teharčanom je objavljena Črtica v »Gradovi in graščine v narodnem izročilu, I. Gradovi in graščine ob Savinji, Solti in Savi« (Celje 1936, priedel J. Orožen). Ni ugotovljeno, na katero pravljico Rutar misli v prvem stavku pisma. Delo, ki ga citira, je »Steiermärker Volkssgesang« (f. – 12. Fleiss-Haft, Graz 1837–1841; izdal R. G. Puff).
- ¹¹⁹ A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, I.–IX., 1844–1874. Pri drugi citirani publikaciji gre za pomoto saj tedaj na Stajerskem ni izhajala revija s takim naslovom, pač pa »Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark« (1850–1903). Na mestu, ki ga Rutar citira, ni podatkov o Teharčanih.
- ¹²⁰ Jožef Šubic (1802–1861) je v »Novicah« objavil članek »Celjski pokrajeni grofje« (1857, str. 34, 38–9). K temu članku je napisal Anton Kos-Cestnikov (1837–1900) dodatek »Četova kletev« (N, 1857, str. 171–2, 175), katerega Rutar v pismu omenja.
- ¹²¹ (Lat.) = na zdravju 1885! Dogovrsica nima podpisa, svitčnikom je napisano; Rutar decembra 84.
- ¹²² (Lat.J) = opomin (od monitor, monitor, monitus).
- ¹²³ Glavnič (glej, op. 67 in 103) je 1883. zapustil gimnazijo in tudi splitski arheološki muzej. Nasledil ga je (v gimnaziji in tudi v arheološkem muzeju) prav tako arheolog Fran Bošić (1846–1934), ki se v pismu omenja, eden najpomembnejših jugoslovenskih arheologov. Gimnazijo je vodil do 1895, ko je bil zaradi političnih razmer upokojen, blj. je ravnatelj splitskega muzeja ter konservator (od 1883 za splitsko okrožje, od 1912, pa za vso Dalmacijo), kar je ostal do časa po koncu prve svetovne vojne.
- ¹²⁴ Leta 1884 je bil Rutar imenovan za dopisnega člena dunajske osrednje komisije za spomeniško varstvo (LZ, 1885, str. 318). Svoje delo v splitskem muzeju in z njim povezane težave je tudi kasneje pojasnil Levec (glej pismo štev. 34 in 38).
- ¹²⁵ Tako delo v tisku ni izšlo.
- ¹²⁶ Rutar je posjal oceno knjige I. Lapajne »Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencov« (Ljubljana 1884), ki je izšla v LZ (1885, str. 434–44); kaže se pod besedo »drobit« skriva, ni znano.
- ¹²⁷ Rutar je napisal oceno knjige H. Schuchardta (1842–1927), profesora grške univerze, »Slavo-Deutsches und Slavo-Italienisches« (izšla 1884); ocena je bila objavljena v tretji številki (LZ, 1885, str. 190–1).
- ¹²⁸ Ni ugotovljeno, o kateri Krausovi knjigi je Rutar napisal opomin, v LZ niso bile objavljene. LZ je Krausovi knjigah poročal (1883, str. 736; 1884, str. 384, 632–3).
- ¹²⁹ Andrej Winkler (1825–1916), rojen pri Nemčih v Trnovskem gozdu, je postal 31. marca 1880 kranjski deželni predsednik. Rutar se je obrnil ranj, da bi mu pomagal pri premestitvi iz Splita v Ljubljano.
- ¹³⁰ Breginjski rojok dr. Josip Tonkli (1834–1907) je po imenovanju Winklerja (glej op. 130) na mesto kranjskega deželnega predsednika postal državni poslanec, v desetletju 1880–1890 je vodil slovenško gorilsko politiko. Tudi pismo Tonkliju je naizvenrejne merilo za premestitvijo iz Splita v Ljubljano.
- ¹³¹ Jakob Smolej (1825–?) je gimnazijalski ravnatelj in deželni šolski nadzornik.
- ¹³² Josip Suman (glej op. 69), javni delavec in jezikoslovec, je postal decembra 1884 ravnatelj gimnazije v Ljubljani, 1890 pa deželni šolski nadzornik.
- ¹³³ A. Dilitz, Geschichte Kranjs von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. I.–IV., Laibach 1874–6.
- ¹³⁴ F. Schumi (Sumi: 1848–1916), po poklicu slastičar, je bil amaterski zgodovinar, izdal v dveh delih diplomarjat Kranjsko ter periodično »Archiv für Heimatkunde«, ki je izšel v dveh zvezkih. V prvem (1882/3) je Rutar objavil članek »Alte Grenze zwischen Kranj und der Hauptmannschaft Tolmin« (str. 104–6). Potem v publikaciji ni več objavil. Za to publikacijo je Rutar pripravil članek o Metliki (glej tudi pismo štev. 30), ki je izšel nato v »Laibacher Zeitung« (štev. 104, 106–9, ffl. 8, 11., 12., 13., 15. in 18. 5. 1885) pod naslovom »Die Herrschaft Möttling im Besitz des J. P. de Marchi 1712 bis 1718«. Ko je izšel prvi letnik Schmidjevega Archiva, je Rutar polemiziral v zvezki z izvorom imena Kranjsko (LZ, 1884, str. 46–7) v Luschinovom članku te publikacije. Schumi je nato odgovarjal (LZ, 1884, str. 121).
- ¹³⁵ »Laibacher Zeitung« (1784–1918), deželni vladni list, ki je izhajal v Ljubljani.
- ¹³⁶ »Ljubljanski list« (1884–5) je izhajal kot večernja priloga deželnemu uradnemu časniku. Odgovorni urednik je bil »elastik« Fran Šuklik (op. 72).
- ¹³⁷ Član deželnega šolskega sveta so bili: dr. J. Vošnjak (op. 114), I. Murnik, L. Klofutar, T. Zupan, J. Mrhal, A. Praprotnik in M. Pieteršnik. Janez Hočevar (1829–1889) je bil od 1889 referent za upravnogospodarske zadeve v Ljubljani. Imela velike zasluge za razvoj prevzem osnovnega šolstva na Kranjskem.
- ¹³⁸ Johann Mrhal (1823–?) je bil ravnatelj višje realke v Ljubljani.
- ¹³⁹ Razprava je pod naslovom »Kakano važnost imajo Pavla Dijakona knjige „De gestis Langobardorum“ za starejšo zgodovino Slovencev?« v Letopisu Matice Slovenske za 1885 (str. 288–331); knjiga je izšla januarja 1886 (J. Munda, n. d., str. 26). S to problematiko se je Rutar boril že na začetku svoje raziskovalne poti (glej pismo štev. 1 in op. 10). Tudi te razprave ni napisal do roka (glej pismo štev. 33 in 34).
- ¹⁴⁰ Najverjetnejne gre za vojaško topografsko kartu (1 : 75.000). Respektive (lat.) = oziroma.
- ¹⁴¹ Lovre Požar (1855–1946), solnik, tedaj je bil v Ljubljani kot suplent, od 1891 do 1907 je učil na II. državni gimnaziji; prav tam je bil tedaj Rutarjev delovni tovarš.
- ¹⁴² Kaj misli pod rokopisom »slov. literarne zgodovine« ni znano. Lahko je to knjiga Levčevih gimnazijskih predavanj (glej op. 15), lahko pa razprava o ljudski književnosti (glej op. 14 in 84). O Veliki Moravski je Rutar objavil članek v Ilustriranem narodnem kokederju za 1899 pod naslovom »Velika Moravsa in staroslovenski jazik« (str. 125–142); če gre pri tem za isti tekst, ni ugotovljeno.
- ¹⁴³ Zejo verjetno gre za članek, ki ga najavljata predhodni pismi (glej dopisa štev. 32 in 33 ter op. 140).
- ¹⁴⁴ V času svojega bivanja v Dalmaciji Rutar ni sodeloval le v slovenskem znanstvenem tisku in drugih publicacijah. »Starine Kokotorske« je objavil v Izvjetih kotorske gimnazije (šol. leto 1879/1880, str. 3–27 in 1880/81, str. 3–30), nato je sodeloval pri glasili splitskega arheološkega muzeja »Bullettino di archeologia e storia dalmata« ter pri osrednjih dunajskih kot »Zeitschrift für Schul-Geographie«, »Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Histor. Denkmäler«. Podrobno poznavanje tedanjega Rutarjevega dela bi nam dalo lahko le natančnejša bibliografija, Lončarjeva (n. d., str. 5–12) je pomanjkljiva. Vodič po Splitu, ali kakor ga v pismu imenuje, »Führer«, je napisal kot soavtor skupaj z Buličem (glej op. 124) in arheologom Lukom Jelicem (1863–1922), izsel pa je šele 1894 v Zagru pod naslovom »Voda po Splitu i Solinu«.
- ¹⁴⁵ Vsebino tega stavka prav za prav pismo v celoti lahko primerjam s tistim obsojanjem, ki ga je zapisal v pismu z dne 14. februarja 1885 (štev. 28) in ki ga je kasneje še ponovil (glej pismo štev. 38).
- ¹⁴⁶ V LZ (1885) je zgodovinar Ivan Vrhovec (1853–1902) objavil v petih nadaljevanjih biografijo Petra Pavla Glavarja. Rutarjev pripombe veljajo Vrhovevemu pisanku v četrtem nadaljevanju (str. 544), Levec jih je upošteval in napačno trditve popravil (LZ, 1885, str. 703).
- ¹⁴⁷ Glej op. 117. Franc Kosova »Spomenica tisočletnice Metodove smrti« je izšla januarja 1886 (J. Munda, n. d., str. 27) in je besedil njegovega sina prof. Milka Kos-a »Njegovo prvo večje sintetično delo, napisano na podlagi virov in tedanjega stanja znanosti, po vsebinu pravzaprav zgodovina Slovencev in njihove zemlje v 9. stoletju« (Slošna zgodovina, V Slovenska matice 1864–1964, Ljubljana 1964, str. 171). Rutarjeva ocena je izšla 1886 v dveh nadaljevanjih (str. 182–5, 239–246).
- ¹⁴⁸ Članek je izšel pod naslovom »Etruščanski pavirci« (LZ 1886, str. 306–8).
- ¹⁴⁹ (Nem.) = ravnateljstvo: sicer Rutar se je verjetno opravljal na Dunaju, da bi pri ministru za »uk in bogostje« dosegel prenestevitvijo iz Dalmacije (glej dopis štev. 37). Rutar je izkoristil velikonočne počitnice za potovanje na Dunaj. Tisto leto je bila velika noč 25. aprila.
- ¹⁵⁰ Iz leta 1887 ni ohranjeno niti eno Rutarjevo pismo, Rutar tudi ni tisto leto podpisal niti enega prispevka v LZ.
- ¹⁵¹ Leta 1884 je čedelski odvetnik Carlo Podrecca izdal knjigo »Slavia Italiana«, ki jo je v LZ se isto letu ocenil Rutar (str. 761–7). Podrecca je nato zaradi odmeva, ki ga je doživel njegovo delo (kritikom je odgovoril v posebnem brošuri »Slavia Italiana, Polemica«, ki je izšlo v Cedadu 1885), pripravil drugo izdajo. Izšla je leta 1887 pod istim naslovom in s podnaslovom »Le vicinie«; Rutar jo je prebral kmalu po izidu, ko je bil v Gorici na polnistrih podčinacih. Oceno je zelo dolgo pripravil, saj je izšla šele v junijski številki LZ 1889 (str. 360–8). Razliko med obema izdanjema je Rutar pokazal že v pismu Levcu. Ce ni iz leta 1887 ohranjena niti enega Rutarjevega pisma Franu Levcu, pa je leta pisal pismo dne 27. decembra 1887, v katerem ga je prosil, da bi izpolnil več nalog (F. Bernik, n. d., Druga knjiga, str. 57, 221). Na pismo je nato Rutar odgovoril s skoraj dvomesečno zamudo, zato je Levec na zadnjem mestu omenil: »Tudi bi mi [ako ustregel, ko bi hotel kaj poročiti o Podrekovem knjigi, ki jo je letos 1887 (spomladi) znova izdal o laških Slovencih].« S tem v zvezki lahko na tem mestu navedemo tudi podatek iz Rutarjevega pisma Ivanu Trinku (R. Savnik, n. d., str. 347) dne 26. januarja 1885, ko med drugimi tudi zapisa: »Da Podreccova knjiga ni izpolnila svoje namoči, to je popolnoma resnično«. To takrat se je Rutar pripravil, da napisi delo o Beneški Sloveniji. Iz dopisovanja s Trinkom pa se Podrecca omeni že v pismu z dne 12. septembra 1885: »Kaj pa edovket Podreku počenja? Ali res pripravlja nova izdajanje?« Jaz bi red čital njegov rokopis, predno pojde v tiskarnico« (str. 348). Leta 1889 je Trinku sporočal: »Ocene Podreccine knjige prineše Prihodnji Zvon« (str. 349). Lahko se omenimo, da je Levec k oceni prve izdaje Podreccove knjige nagovarjal I. Trinko (pismo z 11. 11. 1884; Levcova korespondenca, NUK, rpk oddelek). O Podreccovih stikih z Levcem piše B. Marušič v »Contributo ai contatti culturali fra i Friulani e gli Sloveni nel passato« (Studi Goriziani, XLI/1975, str. 101–6).
- ¹⁵² To Rutarjevo pismo je bilo že objavljeno (glej uvod). Lončarjeva bibliografija (n. o. m.) ne navaja, da bi bila omenjena članka izšla v tisku.
- ¹⁵³ Leta 1886 je bil Rutar imenovan za assistenta splitskega muzeja in konservator III. sekცije (SBL, zv. 9, str. 175), glej tudi pismo štev. 28 in op. 125.
- ¹⁵⁴ »Bollettino di archeologia e storia dalmata« (glej op. 144) je bil glasilo splitskega arheološkega muzeja in je izhajal od 1878 dalje. Ustanovila sta ga Glavinč (op. 67) in zgodovinar Miroslav Alajčević (1843–1927). Do leta 1918 je izhajal pod Italijanskim naslovom, potem pa kot »Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinšku«.
- ¹⁵⁵ Zadevo vodilca je Rutar že pred tem omenil (glej pismo štev. 34 in op. 144), natiskal se je šele leta 1894: Rutar je bil soavtor.
- ¹⁵⁶ Tudi o »domoznanstvu« je Rutar že pisal Levcu (glej pismo štev. 28 in op. 126).
- ¹⁵⁷ Rutar pri tem misli na besede Levcovega pisma (»Slopi te lepo prosim, gan si vendar spet in poročaj mi časih kaj. Jako težko pogrešam vojnega peresa v „Zvoni“«). Altroche (ital.) = kajpak, kaj že le.
- ¹⁵⁸ Rutar misli verjetno pri tem na politično delovanje ravnatelja Bulića, ki je bil v tistem času (1887–9) državni poslanec (izvoljen tudi 1907). Folio (ital.) = samo enkrat preganjena pola.
- ¹⁵⁹ O rojstni hiši S. Rutaria obstoje dve verziji. Rutar sam v tem pismu poroča, da je leta 1887 pogorela njegova rojstna hiša. Potomci njegove brate Matije (1856–1916), ki je na domu gospodaril, so izjavili (24. 2. 1972), da so se Rutarjevi poselili na novo domovanje že tedaj, ko je bil Simon star dve leti. Ta dom, na katerem je bila leta 1961 vzdolna spominska plošča, je bil leta 1907 prenovljen, porušen v prvi svetovni vojni in nato znova obnovljen. Na Rutarjevi domačiji v Knu biva danes Simonova pranček in pranečkinja, otroka Matije. Rojstna hiša Simona je bila pozidana v hribu, nedaleč od sedanja Mohove domačije (Km štev. 17, prej 2).
- ¹⁶⁰ Rutarjeva mati Marija (rojena 14. 8. 1827), Ivči Gašperja Pušnarja iz Zadiaz–Čadrga, je umrla 31. oktobra 1887. Sin Simon je bil smrtno poslat pretresljivo pismo (ni datirano; glej uvod).
- ¹⁶¹ Tedaj živelci mlajši Simonovi bratje so bili Janez ali Ivan (1853–1915), zemljemjeni Matija in Jožef (1861–

1936). Izmed teh ni nikče teda umrlo. Kot otroci so umrli sledenči Simonovi bratje oz. sestre Marija (1856–1864), Mihael (1863–1870), Anton (1866–1870), Marija (1868–1870) in Katarina (1872–1876).

¹⁶¹ Na domu je bil otrok brat Matija (op. 158).

¹⁶² Otto Bismarck (1815–1898), nemški kancler in utemeljitelj nemškega »reicha«.

¹⁶³ V Dalmaciji je Rutar bival od konca februarja ali začetka marca 1880 (glej op. 36) torej je v času nastanka pisma milnevalo prav osem let.

¹⁶⁴ (Lat.) = k stvari.

¹⁶⁵ Rutar odgovarja na predlog Levčevega pisma (glej op. 150) v zvezi s pripravami na osrednjo avstrijsko državno izdajo »Die österreichisch ungarische Monarchie in Wort und Bild« (1880–1902). Levec je tako pisal: »Ko je bil dvorni svetovalc vitez Wellen, glavni urednik cesarjevičevi knjig! »Die ö. u. Monarchie in W. u. B.« zednjic v Ljubljani, vprašal sem ga, zakaj te niso pozvali, da bi sodeloval pri oddelku za Primorsko in za Kranjsko. Rekel mi je, da zato ne, ker te mislijo naprositi na sodelovanje, kadar pride na vrsto Dalmacija. Naredil mi je tudi, naj te vprašam, katera naloga bi ti bila ljubša, ali ta, da opisesh Dalmacijo v arheološkem oziru od ljudskega preselevanja do najnovejših. Rimski doba spada še v arheološki del. Prosim te, sporoči mi, katera naloga te je volja preveriti, da budem vedel pisati Wellenu.« Edicijo o avstro-ogrski monarhiji v besedi, ki naj bi jo zasnoval avstrijski prestolonaslednik Rudolf, je urojeval Josef von Weil(en) (1828–1889) od 1884 daje; Wellen je bil profesor zgodovine in zomljeplisa na reznih vojaških šolah. Z namenom, da pripravi edicijo o slovenskih deželah, je prišel 22. novembra 1887 v Ljubljano; o obisku je poročal tudi LZ (1887, str. 764–5). Levec se je sestanka udeležil, in nasledek je bilo tudi pismo Rutarju, mesec dni zatem. Rutar je v ediciji sodeloval s prispevkom »Die Zeit der Völkerwanderung. In sicer v knjigi o Dalmaciji (1892, str. 71–82).

¹⁶⁶ T. Erber (1854–1909) je bil dolga leta profesor gimnazije v Zadru, bavil se je s starejšo zgodovino Dalmacije. Za knjigo o Dalmaciji Wellenove izdaje je napisal k poglavju »Zur Geschichte« novejšo zgodovino Dalmacije (Die Neuzeit, str. 98–118), dokim je Rutar k istemu poglavju prispeval donesek k starejši dalmatinški zgodovini »Die Zeit der Völkerwanderung« (str. 71–82).

¹⁶⁷ Lloydov parniki tržaške pomorske družbe.

¹⁶⁸ (Nem.) = dežela in ljudje.

¹⁶⁹ F. Swida (1852–) je učil na višji realki v Trstu, pozneje je postal ravnatelj gimnazije v Pulju. Objavil je več zgodovinskih prispevkov.

¹⁷⁰ Levec je Rutarja tudi prisril za oceno knjig I. Vrhovca (glej op. 146) »Ljubljanski meščan« in »Die Landeshauptstadt Laibach«; Vrhovnik je namreč Levca opominjal, zakaj LZ »moči o obeh knjigah« (Levec Rutarju v pismu 27. 12. 1887; op. 150).

¹⁷¹ Anton Raič (1845), slovenstven zgodovinar, nečak znanega štajerskega buditelja Božidarja Raiča, je umrl na strokovnem potovanju v Pragi 16. septembra 1888. Učil je na višji realki v Ljubljani (tam kjer Levec) in Rutar je menil, da bo mesto profesora za zgodovino in zomljeplis v Ljubljani prostlo. Prav zato je pisal Levcu že 18. septembra, dva dni po smrti Raičevi. Rutar ju uspel, da jo dobil njegovo mesto. Podeljeno mu je bilo 10. decembra 1888, v Ljubljano je nato prišel sredi meseca februarja 1889 (D. Lončar, n.d., str. 3); Rutar je potem takem služboval v Dalmaciji skoraj natanko devet let, vsaj šest let pa si je prizadeval, da bi ga iz Dalmacije premestili v rodne kraje.

¹⁷² Karl Dežman (1821–1889) je deloval kot znanstvenik (vodja kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani) in kot politik (iz zavednega Slovencev je postal odpadnik-nemčur). Rutar ima vsekakor v mislih Dežmanovo muzejsko delovanje.

DAI MANOSCRITTI INEDITI DI SIMON RUTAR (Riassunto)

Lo storico Simon Rutar (1851–1903), pure uno dei cardini dell'archeologia slovena, era un attivo collaboratore della rivista slovena »Ljubljanski zvon«. Frutto di questa collaborazione sono i 42 pezzi di corrispondenza di vario contenuto, indirizzati dal Rutar al direttore della rivista Fran Levec. Nel saggio si pubblicano 39 unità del Rutar, risalenti al periodo 1875–1888. Gli originali si conservano nella Biblioteca Nazionale Universitaria di Ljubljana. Il contenuto di questi ci dà un quadro abbastanza interessante della vita culturale e scientifica slovena nella seconda metà del secolo scorso. Le lettere vengono pubblicate ora nella forma originaria, le note aggiunte sono inserite tra parentesi quadre e a piè di pagina.

AUS DEM UNVERÖFFENTLICHEN NACHLASS VON SIMON RUTAR (Zusammenfassung)

Der Historiker und Begründer der slowenischen Archeologie Simon Rutar (1851–1903) war ein fleißiger Mitarbeiter der Zeitschrift »Ljubljanski zvon«. Im Zusammenhang mit seiner Mitarbeit sind vor allem 42 dem Redakteur Fran Levec adressierte Zuschriften erhalten. Im Artikel sind 39 von diesen Zuschriften aus der Zeit 1875–1888 veröffentlicht; die Originaldokumente sind in der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana aufbewahrt.

Der Inhalt dieser Zuschriften stellt ein interessantes Bild der slowenischen kulturellen und wissenschaftlichen Verhältnissen in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts dar. Die Zuschriften sind unverändert veröffentlicht, es sind auch Anmerkungen in Eckklammern und unter dem Strich zugegeben.

Dr. Ivo Juvančič, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v pokolu, Ljubljana

FAŠISTIČNA OFENZIVA PROTI DR. A. FOGARJU, ŠKOFU V TRSTU

Že odstop goriškega nadškofa dr. F. B. Sedeja in imenovanje apostolskega administratorja fašista Sirotija sta nakazala, da gre za »sporazum« med fašizmom in Vatikanom, ki ne more biti omejen samo na Sedejev primer, samo na goriško nadškofijo, ampak da gre, rekli bi lahko, samo za začetek pri »glavi«, in da se bo po tem sporazumu nadaljevalo povsod, kjer so narodnostne »manjšine« (beseda je v narekovaju, ker so slovensko in hrvaško govoreči bili marsikje kar »večina«).

Lahko je bilo predvidevati, da bo šlo po stopnjah, da je za Sedejem na vrsti tržaško-koprski škop dr. Alojz Fogar. Studija se bo omejila samo na tržaško škofijo, kjer je Fogar imel nad seboj civilnega oblastnika tržaškega prefekta, politično pa fašističnega federalnega tajnika v Trstu. Kot koprski škop je imel v Kopru svojega generalnega vikarja s škofijsko pisarno, civilno politično pa je bil Koper podrejen prefektu in federalu v Pulju. Naj vnaprej povem, da je istrsko italijanstvo bilo pobudnik in »zastavonoša«, da rabim star izraz za staro obdobje, za začetke italijanskega šovinizma, iridentizma, gonje proti »Slavom« (Hrvatom in Slovencem) ne samo Istre, pač pa vse Primorske, saj je imelo globoke korenine v Beneški republiki, gospodarici zahodnih istrskih mest in mestec vse do Napoleona, ki jo je ukinil. Iridentizem je oživel s »Porta Orientale« (1857–1859). Bilo je prvo glasilo Italijanstva, ki je začrtalo svojo najvažnejšo nalogu — asimilacijo »Slavov«, Slovanov.

V Kopru je imel škop Fogar od vsega začetka težek položaj (nastopil 1924); slovenska in hrvaška duhovščina sta v njem videla svojega prijatelja in branilca, toda italijanski element je bil prav zato še bolj oster proti njemu. Da tudi med italijansko duhovščino ni manjkalo takih, ki ga niso radi videli, je zadosten dokaz »primer« Sirotti (Sirottich), ki je pred prihodom v Gorico bil ravnatelj malega semeniča (gimnazije) v Kopru; to je služilo tudi puljski škofiji.

Da se bo fašizem po Sedejevem »odstopu« zaletel predvsem v Fogarja, tržaškega škofa, je bilo jasno vsem. Fogar je bil Goričan, rojen v Pevni pri Gorici, ki je bila slovenska vas. Vdan je bil nadškof Sedeju, saj je bil podpisnik njegovih »Norm« iz leta 1931, ki so branile slovenščino in hrvaščino, materinščino v cerkvi. Bil je edini škop, ki se je udeležil leta 1931 Sedejevega petindvajsetletnega jubileja (25. marca); ljubljanskemu Jegliču so fašisti v Podbrdu preprečili prehod meje.

Tako kot Sedeju so vsaj v času najhujše polemike tudi Fogarju očitali »avstrijakantstvo. Imeli so še obzir, lahko bi zapisali, da je mladi Fogar študiral nemško gimnazijo v južnotirolskem Brixnu, bogoslovno fakulteto v tirolskem Innsbrucku. Prav stik s slovenskim svetom je Fogarja napravil, da ni bil mož klečeplazne narave pred dunajskim apostolskim veličanstvom.

Fogarjev oče, ki je bil gostilničar in mesar in še prekupčevalc z živino, je imel stike z Ljubljano. Dve hčeri je poročili z ljubljanskimi Slovenci. Eden je bil sin Karla Pollaka, ljubljanskega industrialca (usnjarska stroka), ki je bil tesno povezan z Janezom Ev. Krekom; z njim je bil ustanovitelj Krščansko socialne delavske zveze (1897), iz katere je izšla poznejša Prosvetna zveza. Med prvo svetovno vojno, po vstopu Italije v vojno, je 1915. »begunec« Fogar našel zatočišče pri sestri in svaku v Ljubljani. Prepustil drugim zgodovinarjem, da globlje utemelje Fogarjeve stike z J. E. Krekom. Gotovo pa je, da je Fogar v njem našel moža, ki mu je pomagal pri delu za »furlanske« begunce. Iz onih dni je vest, da bi kar precej furlanskih občin Kreka proglašilo za častnega občana v priznanje za njegov trud za furlanske-italijanske ljudi. O Krekovem gledanju na staro monarhijo je v zadnjih letih pisal J. Pleterski.³ Dodam naj iz svojih spominov: dr. A. Fogar je gledal na monarhijo z istimi očmi, samo manj kritično in manj prizadeto. In še to, navezan je bil zlasti na sestro, poročeno z mladim Pollakom. Eden njegovih nečakov je postal duhovnik in mlad umrl; zlasti ti stiki so Fogarju omogočili, da je slovenščino obvladal kar celo v knjižni izgovorjavi z vso lahkoto in ni mu zmanjkalo izrazov. Po šoli in izobrazbi je pa res bil bolj pod nemškim kot pod italijanskim vplivom. To nas nič ne čudi, saj je bil italijanski katolicizem zaradi »rimskega vprašanja« in bojkota združene Italije kulturno zaostal, pa tudi papeški Rim in njegove univerze oziroma teološke fakultete. V nemškem kritičnem svetu je veljal izrek: »doctor romanus asinus germanus« (rimski doktor, nemški osel), čeprav moram dodati, da je v besedah precej nemške nadutosti.

Fogar je bil mož širših obzorij. V politiko se ni vtikal niti pod staro monarhijo, je pa simpatiziral s Faiduttijem in njegovo ljudsko stranko. »Osvoboditev« Julijanske Benečije ali aneksijo je sprejel kot zgodovinsko dejstvo; vedel je, da bo Italijanska uprava slabša od bivše avstrijske, da se bodo v ospredje prernili iridentisti, kot »italianissimi«, kar ne bo prav, saj je kot tipičen Goričan (Goriziano) menil, da imajo slovenski ljudje ob Italijanh iste pravice. Do nove Italije je bil kot Sedej »lojalen« v klasičnem pomenu besede. Spoštoval je zakone nove oblasti in države. V njem je bilo celo manj navdušenja za italjanstvo kot pri mnogih Slovencih za slovenstvo. Razumel pa je in čutil je: »ognroženi ste, upravičeno reagirate«. Tak je bil dr. Fogar po svojem gledanju in izobrazbi, po svojih načelih.

In še poteze njegove osebnosti. Jasen, odkrit, preprost. Jasen, prav brez vsake mračnosti in naštudirane resnosti. Znal je vsako besedo spremljati s smehom, znal se je tudi kot škof iz srca smejati. Ni bil zastonj priljubljen med mladino, delal je zlasti v krožkih fantov, se nato kof škof rad imenoval »il vescovo della muleria« (škof dečadi). Naj povem, da je on kot duhovni vodja goriškega bogoslovja največkrat prihajal med bogoslovce, čeravno je duhovni vodja sicer običajno čepel v svoji sobi in čakal. V letu 1921–22 je kot duhovni vodja namesto uradne latinsčine, uporabljal pri predavanjih v šoli nemščino (predaval je cerkveno zgodovino), ker nekateri slovenski bogoslovci niso zadostni obvladali italijanščine. Hotel je rabiti živ jezik, nemščino so pa razumeli skoraj vsi. Da je bilo proti predpisom semeniča, ki je od Jožefa II. dalje še obstajalo kot centralno bogoslovje za vse škofije bivše Primorske, ga ni motilo. Njegova odkritost in preprostost sta bili njegova »nesreča«, ko je postal škof pod fašizmom in ko se je ta pobotal z Vatikanom na liniji neke zamotane politike, ki je zahtevala makiavelistično-bizantinsko diplomatsko zvitost. In prav Vatikan mu je očital, da je preveč odkrito nastopal in govoril. V svoji dobroti je preveč zaupal, verjel v dobroto ljudi, ko pa je prav italijanski svet bil vedno znan, da zna igrati, se pretvarjati. Trst, ki je že po svojih »triestinskih« znan, da so ljudje, ki nosijo v sebi križanost asimilacij vseh narodov bivše monarhije, in ki je po 1918. dobil dotok iz vseh pokrajin Italije in to ne naj-

boljših, je bil res mesto babilonske zmede. Potrebni sta bili previdnost in preudarnost. Ne bomo razpravljali, če je Fogar sam pogrešil, priblijem le dejstvo, da je najbrže bila njegova pot edina pravilna, šel je po njej, kot jo je spoznal, da mora služiti odkrito: resnici, z vso predanostjo svojega duha v dobro vseh, zlasti obeh narodov.

Naj navedem konkreten primer, ki zadeva odnos do problema, ki ga je pokopal (Roma—Slav), ki ga je pokopal kot tržaškega škofa. V Nemčiji se je že v dobi, ko je Fogar še študiral, začelo mladinsko gibanje (Jugendbewegung), ki je zajelo vse politične stranke od desne do leve. Katoliška smer je po svojih idejah bila predhodnik idej, ki sta jih začela uveljavljati Janez XXIII. in Vatikan II. Tako so se na primer mladinci raznih političnih smeri med seboj srečevali in imeli svoje »dialoge«. Prav v letih, ko je večina nemških škofov vsaj tiho stala na strani nekaterih ultrakonservativcev, ki so se zagnali proti pisatelju Josephu Wittigu (bil je med pobudniki gibanja, njegova dela so mladi kar požirali; končal je na indeksu), je škof Fogar mirno sprejel enega teh mladincev kot gosta v svoji palači v Trstu. Del razgovora z njim je mladi priobčil in izšel je, pretiskan in ponatisnjen in še preveden (tudi v slovenščini) v »Socialni misli«. Vem, da ga je Vatikan že takrat opomnil, škofov odgovor je bil kratek: sprejemati potnike je telesno delo usmiljenja, kot jih zahteva evangelij, nujn razgovor pa duhovno delo usmiljenja.

Omenili smo že, da sta »odstop« in smrt F. B. Sedeja pomenila uveljavitev sporazuma med fašizmom in Vatikanom. Bilo je 1931. Sredi tega leta je namreč zaradi Katoliške akcije prišlo do viharnih nastopov z obeh strani, sledila sta kompromis in sporazum.

Leto 1932 teče brez posebnih dogajanj, ne smemo pa prezreti, da je za obletnico Lateranskih sporazumov (11. 2. 1932) prišlo do obiska Mussolinija v Vatikanu. Oba akterja sta se dolgo razgovarjala in vse časopisje je pisalo, da so rešena vsa vprašanja, dosežen popoln sporazum. Znani zgodovinar Salvemini je nato v dalnjem Buenos-Airesu (v listu antifašistov »L'Italia del Popolo«) menil, da se je razpravljalo tudi o odnosih do narodnostnih manjšin. V arhivih goriške fašistične stranke je na raztresenih listih najti pripombo, ki naj bi jo izrekel Pij XI. ob tem obisku dučeju na račun »Slavov« in duhovščine, nezadovoljne s politiko svetega sedeža: »Če jim ni prav, naj pa gredo...«⁴

Za vse to imamo v letu 1933 kar zadostne potrditve. S papeško bulo (»Quo Christi fideles facilius...«) da bi Kristusovi verniki lažje... se je sredi leta izvršila nova razmejitov škofij Julijanske krajine, prav po sklepih konkordata, da je treba škofije po možnosti uskladiti z mejami provinc. Goriška je zgubila dekanat Trbiž (Kanalska dolina), ki je do 1918. bil pod celovško škofijo; sedaj so ga pridružili videmski. Dekanata Idrija in Vipava sta končno pripadla Goriški; dekanat Postojna Trstu, medtem ko je dekanat Trnovo-Ilirska Bistrica prišel pod Reko. Idrija, Vipava, Postojna, Trnovo, preje pod Ljubljano, so šli narazen, na tri strani. Bilo je v skladu z načelom fašizma, ko je urejal svoje province, da je treba slovensko in hrvaško manjšino čim bolj razbiti. Vatikan je to sprejel, medtem ko v vsej Italiji ni bila takrat znana niti ena preureditev škofij, da bi njih moje sovpadele s provincami. Še danes (1975) je v Italiji kar stotine škofij, na drugi strani nekaj desetin pokrajin.

Značilen je tudi akt Vatikana iz leta 1933, ko je novembra škofijo Krk, ki je spadala pod goriško nadškofijo, uradno proglašil za neodvisno in direktno podredil sebi. Decembra 1933 je goriško nadškofijo s tržaško-koprsko in poreško-puljsko škofijo podredil beneškemu patriarhatu v nekaterih vprašanjih. Pri vsem tem je čisto jasno igralo svojo vlogo politično vprašanje: Benetke naj v cerkvenem oziru postanejo neka glava vseh Benečij, tudi Julijanske Benečije. Kdor pozna zgo-

dovino ireditizma, ki se je stalno skliceval na Beneško republiko »gospodarico Jadrana«, bo razumel, komu je Vatikan hotel ustreži. Med te zunanje diplomatske poteze Vatikana pa pada dogodek iz avgusta 1933, ki je dosti bolj resen, saj je posegel globoko v cerkveno življenjsko prakso in v samo notranje versko življenje. Gre za prepoved slovenščine v cerkvah Beneške Slovenije.

V zvezi s tem vprašanjem je prišlo do prvih napadov na škofa Fogarja, zato je prav, da dogodek prikažemo, kakor so potekali in kakor so nam po dostopnih virih znani.

Ukrepi fašistične oblasti proti slovenski narodnosti skupnosti so bili načrtno pretehtani. Prvi udarec so namerili na Beneško Slovenijo, ki je bila že od 1866. pod Italijo. Beneški Slovenci so bili narodnostno brezpravni, materin jezik ni bil priznan; cerkev se je držala stoletnih tradicij in beneški ljudje so imeli pridigo in cerkveno petje v svojem domačem jeziku, še katekizem jim je videmska nadškofija poskrbela. Nekaj pred prvo svetovno vojno in po njej, ko so »Benečani« postali neposredni sosedje »Goričanov« in so stiki duhovnov z obeh strani postali tesnejši, so se novi ponatisi katekizma skoraj povsem približali knjižni slovenščini. Pobudo za vse je dajal Ivan Trinko, ki je pri Goriški Mohorjevi I. 1929 izdal knjižico »Naši paglavci«, slike iz otroškega življenja. Položaj beneških slovenskih ljudi je bil silno težak. V tem času še zlasti zato, ker jih ni prizadela le svetovna gospodarska kriza, pač pa tudi omejitev sezonskega izseljevanja, od katerega so ti naši gorjani živelji. Kulturni položaj pa je bil tak, da beneški človek ni znal razen domačega narečja prav nobenega jezika; Italijanska šola je bila tako bedna, da jih ni naučila niti italijanščine. Mogoče se bo zdelo neverjetno, če zapišemo, da se je človek od Nadiže še najbolje zmenil v furlanščini, ki jo je uporabljal v Špetru, Čedadu in še v Vidmu, kamor je zahajal. Beneški fantje so služili vojsko v alpinskih enotah, »njih« je bil prav bataljon »Cividale«. Tako je povsem razumljivo, da se Benečan tudi v vojski ni priučil popolnoma italijanščine.

Tu sem je fašizem nameril svoj udarec, računal je, da ne bo našel odpora; udaril je po Beneških Slovencih tudi zato, ker je le spoznal, da se pod vplivom sosedov Goričanov pri njih nekaj giba. Benečani so prihajali k sosedom, zlasti na prosvetne prireditve, dokler so živele, dobivali pa so tudi kar številne obiske posebno duhovnov, dijakov in študentov brez ozira na politično smer.

Bilo je avgusta 1933, ko je prišla prepoved videmskega prefekta o rabi slovenskega jezika. Nadškof Nogara se je izgovoril, da ne more nič napraviti, mudilo se mu je na romanje v Svetu deželo, kjer je ostal do konca septembra. Tudi vatkanski odgovor se je podobno izmikal. Kongregacija za izredne zadeve je na pritožbo vernikov 31. oktobra 1933 odgovorila, da sveti sedež ne more ničesar napraviti, in navedla še fašistične argumente: »prebivalci so že pol stoletja pod Italijo, so Italijanski državljanji, morajo že znati italijansko.« Ko se je Nogara vrnil, je duhovnikom, »Čedermacem« (kot smo jih imenovali po Bevkovem Kaplanu Čedermaku) očital celo, da niso prav ravnali, ker so se obrnili na Vatikan. Vsekakor je zanimivo, da je ta pooblastil škofa Pizzarda, ki je delal kot tajnik v kongregaciji za izredne zadeve, ta pa je vzdrževala stike z državami (vprašanje konkordatov, nunciji itd.), kar pomeni da je bila neke vrste »zunanje ministrstvo Vatikana«. Vatikan je torej s tega vidika smatral zadevo poduka v materinščini kot »politično« vprašanje. Ali ni za te visoke eminence zelo zanimivo, da niso poznali Kristusovega vodila: »Učite vse narode...«

Ob tem vprašanju prepovedi slovenščine v Beneški Sloveniji se je vnela ostra polemika med ljubljanskim tednikom »Ponedeljski Slovenec« in »Il Piccolo« v Trstu, ki se je že v prvem članku obregnal ob tržaškega škofa Fogarja, ne da

bi ga imenoval. Arhivi goriške kvesture in fašistične stranke nam nudijo nekaj podatkov, da bomo laže razumeli položaj.

Najprej pa nekaj pojasnil glede ljubljanskega tednika. Izjaviti je začel 24. decembra 1928. Ni bil odvisen od »Slovenca«, glavnega organa, dnevnika Slovenske ljudske stranke, ki je doživel ob monarho-vojaški diktaturi tudi razpust, kot vse stranke; »Slovenec« je izhajal dalje. »Ponedeljski Slovenec« je bil bolj novičar, ni imel dosti naročnikov, toda od vsega začetka je zamejstvu posvečal svojo pozornost in priznati je treba, da je od prve številke dalje pisal kar dobro, kratko in jasno kroniko Slovencev pod Italijo. V prvi številki leta 1932, ko je fašistična ofenziva proti naši narodni skupnosti bila v največjem zagolu, je zapisal, da si je »zadal nalogu zbirati vesti o trpljenju naših bratov v tujini ... da bi vsaj glavne izmed tolikih krivic ne ostale prikrite.« Zavedati se moramo, da je beografska diktatura zelo pazila, da ne bi izzivala Italije; sodim, da pa je cenzura takrat bolj pažila na ljubljanske dnevnike »Slovenec«, »Jutro« in »Slovenski narod« (zadnja dva sta bila glasili meščanskih, narodnih, »liberalcev«), manj pa na tednik »Ponedeljski Slovenec«, v katerem so se oglašali bolj progresivni katoličani (npr. Terseglav).

Tržaški »Il Piccolo« je bil stari list izza časov monarhije, neodvisen, ali vedno zagrizeno šovinističen do Slovencev, ki so mu bili vedno »slavni« in »Slavi«. Nekaj podatkov o njegovem zadržanju pod fašizmom sem zbral že v svoji študiji, ki jo je priobčila »Kronika«.³ V tem času, po konkordatu in po »Bazovici« je zelo zaostril svoj odnos, čeprav »neodvisen list« (last senatorja Maierja), je bil celo bolj napaden od uradnega glasila fašistične stranke »Il Popolo di Trieste«.

Ob polemiki, o kateri bo tu govor, moram dodati še eno važno pripombo. Uredniki »Il Piccola«, ki polemizirajo s »Ponedeljskim Slovencem« iz Ljubljane, kot sodim, niso prebrali niti enega članka v originalu; niti celotnih člankov niso imeli v prevodu. Posluževali so se najbrže »recenzij jugoslovenskih listov«, ki jih je izdajalo poveljstvo črnih srajc 62. legije Isonzo v Gorici (Ufficio U.P.I.). Žal so nam ohranjeni le maloštevilni primerki teh »recenzij«, ki niso vse enake. Včasih imamo kar dobršne dobesedne prevode, včasih samo izvlečke, najvažnejše odstavke. Zaporedne številke so zelo visoke, prevajali so tudi novice tujih listov npr. čeških, ki so ji ponatisnili jugoslovanski časopisi. Zelo dobro je zastopana zlasti »Istra«, glasilo slovenskih in hrvaških emigrantov. Tako najdem iz časa, ki nas zanima, z datumom 22. 9. 1933 (U.P.I., No. 1278) iz »Istre« (15. 9. 1933) članek C. Sforza »Italija in Jugoslavija«, v katerem emigrant-antifašist, bivši zunanji minister, ki je podpisal rapalsko pogodbo, brani svoje delo kot prijateljsko zblizjanje dveh držav.

Septembra (18. 9. 1933, št. 38), tri dni po Sforzi, se je oglasil »Ponedeljski Slovenec« v obrambo pravic Beneških Slovencev (tega pa v U.P.I. nimamo ohrajanega). Lahko si predstavljamo, da je to fašiste razkažilo. Pod zelo posrečeno glavno mislio: »Da se zatre naš lepi jezik in slovenski narod je objavil »novico«, da je goriški administrator ob navzočnosti nadškofa Nogare sklical slovenske duhovne in zahteval, da mu dajo besedo, da ne bodo več uporabljali slovenščine. »Novica« je bila res »novica«. »Ponedeljski« je nasedel. Vsaj za goriško škofijo še ni veljala prepoved; tudi Sirotti jevega sklica ni bilo, še manj navzočnosti Nogare. Da je Sirotti bil vesel, da se v beneških cerkvah uveljavlji italijanščina, da bi rad videl isto tudi drugod, to pa je bilo splošno mnenje naših ljudi.

»Il Piccolo« je spodrlsaj »Ponedeljskega Slovenca« prišel kot nalašč in 3. 10. 1933 je priobčil kolono dolg članek pod naslovom »Manovre« (Manevri) s podpisom »Un cattolico-Italiano«: »Niti ena črka ni resnična, ni bilo sklicev, opominov, groženj, priseg, ni bilo navzočnosti Nogare...« Nato pa napade še spomenico na pa-

peža, ki jo je mimogrede »Ponedeljski Slovenec« omenil, s prošnjo, da naj on »napravi red... radi raznarodovalnega nasilja lokalne cerkvene avtoritete«. — Vse to, da so le »zlobne insinuacije, obrekovalne obtožbe« itd. Pokorni italijanski kataličan ne mara dajati naukov Vatikanu, vendar upa v »srečno, pravično in sveto rešitev«. Gre za obrambo cerkvene avtoritete italijanskega klera, avtoritete države itd. Niti besedice pa ni o prepovedi slovenščine, ki je zadeba Beneško Slovenijo, kar ni bila nikaka izmišljotina. Najlepše pa zvemo iz pripisa uredništva. Tu je res po latinskem pregorovu »in cauda venenum« (strup je v repu) dodal: »Strinjam se, da msgr. Sirotti uživa zaupanje vseh goriških katoličanov... Časti Boga, cerkev in domovino. Tega pa ni moči reči o tistih prelatih, katerih listi onstran meje ne napadajo nikdar in jih včasih izzivalno hvalijo. Papež pa gotovo ne bo šel v Ljubljano iskat razsvetljenj...« Res jih ni iskal, saj smo videli, kaj je v njegovem imenu odgovoril msgr. Pizzardo. Bolj važno je zares nesramno namigovanje na škofa Fogarja, ne da bi ga imenovali. Uredništvo rabi celo množino, ko piše o »tistih prelatih...«, ki jih v Ljubljani hvalijo.

»Ponedeljski Slovenec« se je le Fogarja spomnil že 11. aprila 1932. Omenil je, da se je vanj obregnil tržaški fašistični vodilni list »Il Popolo di Trieste« in to 5. aprila 1932. Novico je prinesel pod naslovom: »Na vrsti je tržaški škof«. Mesec nato je povedal svoje mnenje (17. 5. 1932), da ne verjame, da bi Sirotti postal gorški nadškof, ker bo v škodo cerkvi. Ko je 4. julija 1932 ponatisnil iz »Il Popolo di Trieste« novico, da se načrtuje razkosanje goriške nadškofije, se je pa 1. avgusta 1932 spomnil Fogarja ob praznovanju 25-letnice mašništva in v isti številki sporočal, da so v Cerknem odkrili Goršetov kip nadškofa F. B. Sedeja. Očitno je, da je »Il Piccolo« mislil na tega »prelata«, ki so ga »onstran hvalili«.

Polemika s tem ni končana. Vsaj najvažnejše moramo le omeniti, čeprav se nikdar ne omenja ime škofa Fogarja, vsaj v »Il Piccolo« ne, niti ne ime tržaške škofije, pač pa »položaj na Krasu«.

»Ponedeljski Slovenec« je 6. novembra 1933 pod naslovom »Pojašnilo« pravil svojo »novico« z dne 18. septembra, češ, da je bil »pod vtimom težkih novic iz prejšnjih dni«, to se pravi prepovedi slovenščine v Beneški Sloveniji. »Il Piccolo« je to 26. novembra 1933 ponatisnil dobesedno pod debelo tiskanim naslovom: »Slovenski klerikalci proti rimske cerkvi in režimu« in dodal še podnaslov »Resnični položaj katoliške duhovštine v škofijah Julijške Benečije«. Članek zajema več kot eno stran (osem stolpcev in pol). Začne s prvim podnaslovom: »Laži in ponavljaja«, ki naj bi jih sedaj prinesel tudi list »Slovenec« (15. oktobra 1933), ki je očital Italijanom, da imajo »Strah pred resnico« (naslov članka) in citira takoj za tem še »Ponedeljski Slovenec« (16. oktobra 1933), oziroma članek z naslovom »Ne bomo prenehali«.

Res je sicer, da »Il Piccolo« pri navajanju »Slovenčevega« članka »Strah pred resnico« pove, da piše o preganjanju slovenskega jezika »v cerkvah Julijške Benečije in zlasti Beneške Slovenije«, vendar pa nato ves članek to prezre in v prvem delu splošno pove, da je »nesramna laž, da bi kdo prepovedal pridigati v slovenskem narečju (»vernacolo slavo«) v Posočju, na Krasu itd. Dalje, da gre pri slovenskih listih »za jezno, namišljeno cmerjenje«, nato pa kar skozi dva stolpca navaja, da so tu Italijani zapostavljeni, brez pridig in nauka. Slovenska duhovština izganja iz cerkve celo latinščino itd. Toži, da je italijanska duhovština v manjšini, naraščaj, Italijanski bogoslovci in semeniščniki ne dosegajo slovenskih ne v Gorici, ne v Kopru itd. Sledi pod dvema podnaslovoma napad na slovenske duhovne, prvi: »Slovenski duhovni v šoli in politiki« in drugi »Publikacije in društva«. V obeh navaja vse možno, kar so imeli in delali, tiskali in priobčevali, nikjer pa ne pove, da je

vse to režim že zatrl: društva in tisk. Kjer le more, pa poudarja, da so »preti slavi« predvsem »politicanit«, nasproti italijanščini itd.

Odgovor »Il Piccola« (26. 11. 1932) je zajel vse kroge Trsta in Goriške. Le starejši, ki so poznali »Il Piccolo« še iz avstrijskih časov, so vedeli, kako ga je treba razumeti. Mlajše generacije, predvsem pa italijanske, zlasti tiste, ki so sporazum Mussolini-Pij XI. sprejеле, posebno še tisti Italijani, ki so se po 1918. doselili v Julijško Benečijo, tudi takl, ki so obiskovali cerkev, so začeli slovensko duhovščino gledati z nekam začudenimi očmi. Naj tu takoj povemo, da je večina slovenskih duhovnikov za priseljene Italijane le poskrbela. Za italijanske otroke, kjer so bili, so duhovni vpeljali poduk v italijanščini, v večjih krajih, kjer je bilo zadostno število italijanskih vernikov, je bila italijanska pridiga. Omenim naj primer Jožeta Abrama z Mosta (Sv. Lucija): za vsako italijansko družino, bile so večinoma družine železničarjev, je naročil italijanski verski list in jim ga je sam dostavljal, se pri njih pomudil, otroke pa je posebej učil; ni pa vpeljal italijanske pridige, saj jih ni bilo dosti.

Da je »Il Piccolo« razburil duhove, imamo dokaz v omenjenem italijanskem arhivu goriške kvesture. V 29. fasciklu je zbrano nekaj dokumentov, ki tvorijo neko celoto. Tu je podatek, da je ljubljanski »Ponedeljski Slovenec« »Il Piccolo« še odgovarjal s petimi članki (27. 11., 11. 12., 18. 12., 27. 12. 1933 in nato še 1. 1. 1934). »Ponedeljski Slovenec« brani »Ijudstvo«, »Il Piccolo« pa »državo«.

Prav tam je pa ohranjena neke vrste »študija« z naslovom »La tattica dei preti balcanizzanti« (Taktika zbalkaniziranih farjev, »prete« ima vsaj v čisti italijanščini pejorativen prizvok), ki obsega kar 34 tipkanih strani. Po vsebini sodeč jo je napisal duhovnik, ki po italijanski navadi operira tudi z »znanstvenimi pojmi«; razpisuje se v svoji »gostobesednosti« in od vsega začetka postavi trditev, da slovenski jezik v Italiji uživa posebne privilegije; kratko zavrne »Slovenčeve« trditve in dokumentacije, da sploh ni spodbil »Il Piccolo«. (Sodim, da je bil napisan zato 1934.) Julijška Benečija, da je zemljepisno in zgodovinsko bila vedno latinska dežela. Proti Slovencem pa prinese »dokaz«, da je verouk bil pod monarhijo v gimnazijah vedno nemški, torej mora nujno biti sedaj italijanski. Zamolči pa namerno osnovne šole. Naravno pravo se mora umakniti zgodovinskemu itd. In še doda, da je treba upoštevati konkordat, ki pozna le italijanske državljanje, črka in duh torej ne priznavata slovenščine. Za trditvijo stoji pač podmena, da mora Italijanski državljan nujno sprejeti za svoj tudi italijanski jezik. In v potrdilo tega ob koncu daje tudi svojo statistiko: v Julijški Benečiji je 600000 Italijanov, 350000 dvojezičnih in še 50000 »vernacoli«, takih, ki govore narečje.

S tega vidika je nujna trditev, da so »Italijani zapostavljeni« zlasti v cerkvi. proti 200 kandidatom za duhovniški poklic med Italijani je prav toliko »Slavov«; primanjkuje italijanskih duhovnov. Slovenski so pa vsi »italofobi«, ki gredo tako daleč, da Italijanskim duhovnikom očitajo, da ne znajo slovenski.

Se en zanimiv podatek naj navedem iz istega 29. fascikla. Poveljstvo goriške 62. legije je razburila novica iz Istre (8. 9. 1933), ki je prinesla pismo nekega podestata duhovnemu, v katerem je ta zahteval, da preneha z »gergo slavo« in začne italijanski. Poveljnik legije je vsem podestatom poslal 3. novembra 1933 okrožnico z zahtevo, da odgovore, kdo je bil in če je to sploh res. — Goriška legija se je obrnila pač na podestate Goriške, ni pa računala na Istro; nimamo podatkov, kakšni so bili odgovori.

Citiranje bistvenih točk »Il Piccolove« polemike in z njo enakovredne »študije« arhiva goriške kvesture nam daje možnost, da si ob analizi napravimo neko sintezo, ki nam pokaže, kako so si zamišljali fašisti ob »Il Piccolo« rešitev slovenskega in narodnostnega vprašanja sploh.

Prvič. Iz vsega nam jasno izstopa fašistična statolatrija, do neke mere slo- neča na Heglovi filozofiji v Gentilejevi neohegelianistični predlavi: država je vse. Mussolinijeva definicija (pravijo, da je prav za prav Gentilejeva) je odločilna: »Tutto nello stato, niente fuori, niente sopra« (vse v državi, nič zunaj nje, nič nad njo), je temelj. Ta država je inkarnacija italijanskega naroda, tako da nastane pravzaprav identifikacija: država je narod. Iz tega sledi — samo en jezik velja, Italijanski. Ob enem jeziku obstoje nujno »narečja« in tako imamo v fašistični študiji tudi priznano neko »narečje« (»vernacolo slavo«) ob tolikih prebivalcih, ki so pa dvojezični. Še tržaški zgodovinar Schirrfer je kot Italijanski izvedenec za narodnostna vprašanja leta 1946 porabil ta trik in trdil v nekaterih brošurah, da so »Slavi« Julijske krajine več ali manj dvojezični. In bil je učenec progresivnega antifašista Salvemilija.

Drugič. Tu gre za Interpretacijo Italijanskega konkordata. Drugod sem že pisal, da je Vatikan v Italijanskem konkordatu narodnosti ne samo zatajil (niso omenjene, ob Slovencih in Hrvatih Istre je bilo še četr milijona Nemcev iz Južne Tirolske), pač pa naravnost izdal. Člen konkordata, ki zahteva, da morajo biti škofje in župniki »italijanski državljanji«, sledi suženjsko zgornji interpretaciji, ko doda, da ti lahko dobe pomočnike, če ne znajo drugega jezika vernikov; tu gre za »vernacolo« (narečje). Videli smo zgoraj, da je škof Pizzardo v svojem odgovoru beneškoslovenski duhovščini odgovoril čisto v liniji fašistične ideologije: znati morate že Italijanski, saj ste že toliko let pod Italijo. Samo en jezik velja.

Tretjič. Vendar pa moram zapisati, da iz »Il Piccolove« polemike le sledi, da ima »vernacolo« (narečje) še neke živiljenjske pravice. V letih po nastopu prave fašistične diktature med 1925 in 1927 je bil »Il Piccolo« kot neodvisen list proti fašističnemu »Il Popolo di Trieste«, celo proti prisilni asimilaciji Slovencev s skupinami avtohtonih Tržačanov; osnovne šole naj bi jim le dovolili. Sedaj pa? Napravil je korak bližje fašizmu, ki je zaprl vse šole, ali v njegovi polemiki je le še neka tipično »Il Piccolova« blagohotnost do »narečja« (vernacolo): to pa naj živi, ali samo v družinskom krogu. Pred leti sem že pisal, da nam je to »milost« naklonil tudi resni furlanski zgodovinar Leicht, ki je menil, da bodo lahko Slovenci peli in govorili ob ognjiščih kot Furlani; gojili svoje šege in običaje itd. Naj omenim, da so ob furlanskih folklornih prireditvah, ki jih je fašizem deloma še dovoljeval, nastopali Rezijani s svojimi plesi in pesmimi. To milost naj bi imeli tudi Goričani in Tržačani, v resnici pa so vsi ti odklanjali take prireditve in take milosti, ker so se zavedali, da so se prebudili kot narod skupno s Kranjci, Štajerci, Korošci, da jim je zgodovinski razvoj dal že en sam jezik, slovenski. Tega se tudi avtohtonji Italijani, šoviristično nastrojeni, niso nikdar zavedali, ali pa niso hoteli priznati, čeprav so to vedeli.

Cetrtič. Iz obeh premis o »državi« in razlagi konkordata sledi vse ostalo, zlasti trditev, da so v cerkvah Italijani zapostavljeni itd., da imajo »Slavi« celo privilegije, da je njihovo narečje v razmahu. Naj tu opozorim ponovno na zgoraj omenjeno pismo fašističnega federala, ki mu ni bilo prav, da je neki fašistični tajnik zahteval, naj župnik preneha z »gergo slavo« v cerkvi. Ne, tu je fašizem le vedel, da je Vatikan proti temu, da bi v vsej Julijski krajini dovolil ukinjenje Slovenskih pridig in nauka. Vendar pa nam primer Santina, tedaj škofa na Reki, pove, da je »sveti oče« Pij XI. bil žalosten, ko je seveda od njega zvedel, da slovenski duhovni nočejo v italijanske šole počučevat v italijanščini. Šola je v »enem« jeziku, kot je država le »enega« jezika, Italijanskega. To fašistično načelo sta torej sprejela tudi Pij XI. in vatikanska politika? Vsakdo bo z menoj vred to pritrdiri čeprav imamo kljub II. Vatikanu v Trstu in v Gorici med Italijanskimi in slovenskimi katoličani še vedno ljudi, ki so o tem pisali, nimajo pa poguma na-

praviti tega zaključka. Menijo, da morajo »sveti sedež«, vatikansko politiko braniti kot neko nujnost manjšega zla v dobro Vatikana samega in italijanskih katoličanov, ki naj bi jo plačali slovenski in hrvaški katoličani. Gre za politična načela, ne pa za načela krščanstva.

Omenim pa naj tu zlasti Guida Botterija, njegovo publikacijo dokumentov o škofu Fogarju.⁵ Ne bi citiral drugih. Botteri nam z italijanskimi dokumenti (iz arhivov kvesture ali prefektute Trsta) jasno dokaže, da je bil glavni akter proti škofu Fogarju goriški apostolski administrator Giovanni Sirotti, ki je šel tako da leč, da je Fogarja imenoval »quel signore di Via Cavana« (tisti gospod iz Ulice Cavana; tam je bila namreč škofijska palača) in sporočal, komu naj se pošiljajo članki iz »Il Piccolo« in fašističnega »Il Popolo di Trieste« proti Fogarju. Pošiljali so jih ne samo prefektu, pač pa tudi Italijanskemu nunciju pri Italijanski vladni, kardinalu Pacelliju, državnemu tajniku Vatikana, in še raznim kongregacijam. Tam najdemo tudi omenjeno Fogarjevo obrambno pismo iz leta 1932 pravosodnemu ministru, ki je pa bilo poslano v vednost tržaškemu prefektu, vendar brez odgovora Fogarju.

Ali gremo predaleč, če postavimo trditev, da je omenjena študija v arhivu goriške kvesture delo duhovna, ki je bil bližu Sirottiju? Ne bi odgovarjal, toda dejstvo je, da je škof Fogar dobil nato odločilni udarec prav v Gorici, kjer je za vsem stal sam administrator Sirotti. Gre za dogodek, ki so se odigrali spomladi 1934 in so znani kot udarec po vodstvu in profesorjih bogoslovja Centralnega semenišča. Fogar je že 1932 v pritožbi ministru jasno, odločno zapisal, kot citira omenjeni Botteri: »bila je med menoj in Sirottijem odkrita različnost po-gledov glede zadržanja do Slavov«. Morala je izbruhniti in izbruhnila je v Gorici, kjer je rezidiral po milosti Vatikana in fašizma Sirotti. — Ne bi se spuščali v podrobnosti, pisalo se je že o tem, ne bi citiral, poudarim naj le bistveno.

Bilo je leto 1934, ko je fašizem menil, da lahko preide v ofenzivo proti škofu Fogarju in izsili njegovo odstranitev. Ne delajmo si iluzij glede fašizma in Mussolinija; dasi nimamo izrečnih dokumentov, ki bi to jasno, odkrito povedali, sem mnenja, da vse okoliščine govore, da je prav Rim vodil vso akcijo in znal izrabiti položaj v Italiji, v Avstriji, Jugoslaviji in v svetu. Udaril je, ko je bil zanj ugoden čas. Poglejmo nekaj teh dejstev.

Videli smo že, da je Vatikan leta 1933 izvedel reorganizacijo pri cerkveni ureditvi Julijske krajine. Da v Jugoslaviji niso bili zadovoljni, piše »Il Popolo di Trieste« (9. 1. 1924), vendar to velja za Hrvaško, za Zagreb, medtem ko o Ljubljani ni podatkov. Fašizem je bil še vedno v ofenzivi proti Jugoslaviji, to spričuje popularni list za mladino »Libro e moschettos« (16. 12. 1933, št. 7), ki si bojevito lasti »la Dalmazia Italiana«. Da je fašizem bil v dobrih odnosih z Vatikanom, imamo kar dve izjavi iz prvih dni februarja ministra Guida Buffarinija in samega Mussolinija. Prvi pravi, da je med vlado in Cerkvio popolno soglasje. Več pove sam duče v intervjuju v »Echo de Paris«, kjer pravi, da je večina škofov in klera v taboru fašizma (O tem glej Istra št. 5, 2. 2. 1933 in št. 6, 9. 2. 1933.). Vse to spada še v leto 1933. Bilo pa je v začetku leta 1934, ko je (5. 1. 1934.) škof Fogar z govorom, namenjenim svojim, to se pravi samo tržaškim bogoslovjem v Centralnem bogoslovju v Gorici, dal povod za odkrito ofenzivo fašizma proti njegovi osebi. Svetovni položaj se je premaknil.

Leta 1934 se začenja prelom v fašistični Italiji in Evropi. Bil je Dino Grandi, vendar šele po drugi svetovni vojni, ki je postavil trditev — zgodovinarji pa so cezuro že tudi opazili, da se je tedaj začel Mussolinijev osebni cesarizem. Stranka PNF je morala stopiti v stran, prvo mesto je po vzgledu nemškega firerja dobil »duce Mussolini«; v tem letu zaživi (zakon z dne 5. 2. 1934) na mestu parlamen-

tarne države nova korporativna država fašistične Italije. Bili so dogodki zunaj same Italije, ki so to izvali. Predvsem nastop Hitlerja, ki 1933. postane kancler Nemčije, nato avgusta 1934 celo v isti osebi tudi predsednik Nemčije (po smrti Hindenburga).

Hitler je že jeseni 1933. izstopil iz Društva narodov, šlo je zaradi razorožitve, in začel osebno, na nikogar vezano politiko. Že 26. januarja 1934 presenetil evropski svet s svojim sporazumom s Poljsko, »nenapadalni pakt«, »sporazumno reševanje vseh vprašanj« itd. Tedaj evropska diplomacija izve, da bo Hitler silil prvenstveno na vzhod, kjer je že v svoji knjigi napovedal nemški »življenski prostor« (Lebensraum), ne pa na zahodu, in v srednjo Evropo, tja mu je roke vezala štiristranska pogodba iz leta 1933.

Avstrija je bila cilj njegove politike, tam so se množili nacisti kot gobe po dežju. Avstrijski kancler Dollfuss je zaradi notranjih avstrijskih napetosti že od marca 1933 vladal brez parlamenta. Postal je že kar osebni prijatelj Mussolinija. Ta je vedno bolj prevzemal skrb za neodvisno republiko Avstrijo, ki sedaj ni hotela več »Anschlussa« (priključitve) k Nemčiji. Dollfuss je bil katoliško usmerjen, po vzgledu Italije je že začel graditi svojo »korporativno državo«, ki pa je slonela na papeški encikliki »Quadragesimo anno«. Toda glavna njegova opora so bili desni oboroženi »Heimwehri«; s temi se ni popolnoma razumel, ne z njih vodjem R. Stahrembergom, ki je bil tudi »prijatelj« dučeja; od njega je prejel denar ... Z obema, bolje z Dollfussem, je imel opravka podsekretar zunanjih zadev fašističnega Rima Fulvio Suvich, pristen Tržačan, a ireditist in prostovoljec v Italiji, v vojni po 1915; memoari poročajo, da avstrijski kancler tega »dezenterja« ni rad videl, sam je bil namreč monarhist. Suvich pa je bil antinacist, za ohranitev republike Avstrije, tako kot se je v letih 1915—18 boril za razbitje »monarhije«. Za našo študijo o Fogarju ima Suvich svoj pomen. Drugod sem pisal,³ da je fašistična stranka v Trstu bila razdvojena med »avtohtone« fašiste-domačine in med »prišleke«. Prvi so tja do 1930. bili do Slovencev bolj strpni in so se ozirali tudi na škofa Fogarja. Suvich je bil tedaj eden vodilnih, sedaj pa vodi vso zunanjou politiko fašistične Italije, vsaj »uradno« in rešuje »ostanek monarhije«, republiko pred nazizmom. Znano je, da sta bila Pij XI. in vatikanska politika močno zainteresirana za obstoj avstrijske republike, za Dollfussem; dokumenti so sicer o tem še bolj skopi. Danes, ko gledamo v zgodovinski perspektivi, se vsi strinjajo, da se je avstrijska republika sama razkrojila. Začelo se je 12. februarja 1934, ko je Dollfuss s »Heimwehri« udaril po socialni demokraciji, po avstrijskem delavstvu ob posegu vojske in z njim krvavo obračunal. Šlo je za edino politično stranko, ki je bila enotno antinacistična. Marsikateri avstrijski socialni demokrat je takrat prebežal v kraljevino Jugoslavijo, kjer so ga sprejeli.

Dober mesec nato (17. 3. 1934) je Mussolini presenetil evropske diplome (najbolj je to zadelo Hitlerja), podpisani so bili rimske protokoli, ki so povezali Avstrijsko in Madžarsko s fašistično Italijo v obrambi njihove neodvisnosti; šlo je predvsem za Avstrijo. Pogodba je imela tudi gospodarsko-finančno ozadje, saj je »svetovna kriza« prizadela hudo zlasti malo avstrijsko republiko. S tem se začne doba, ki doseže svoj višek v »vrčem poletju« 1934, kot pravi študija J. Petersena,⁴ ki sloni na najnovejših znanih diplomatskih dokumentih.

Vmes imamo sicer (14.—16. 6. 1934) prvo uradno srečanje firjerja Hitlerja z dučjem Mussolinijem; Hitler je le povedal, da šteje Avstrijo za »nemško deželo« in če ta kot nemška gre z nacisti za obnovo nemštva, ji nihče ne sme in ne more zameriti. Za Mussolinija je bila ta nacistična teza razumljiva, sorodna s fašistično, vemo pa, da ga je bolj kot Južna Tirolska, ki se ji je Hitler odpovedal skrbel Trst. V danes znanih zgodovinskih delih⁵ najdemo omenjeno, da sta

duče in Suvich vedela, kaj sta pred 1914. pomenila Trst in z njim nemški »most do Adrije«, vedela sta, da je od avstrijske meje (Trbiž) do Trsta le 100 zračnih kilometrov ...

Sodim, da je novica o krvavi noči (30. 6. 1934), ko je Hitler res krvavo, brez sodišča, obračunal s svojo desno in levo frakcijo (uporabil je čete SS proti voditeljem SA itd.), kar pomirljivo vplivala v zvezi z »neodvisno« avstrijsko republiko, saj je ves svet onemel, toda fašizem je molčal ... Pokol je obsodil le vatikanski poluradni »Osservatore Romano« in še katoliški bolonjski »L'Avenir d'Italia«.

Ni pretekel mesec dni, ko je 25. julija 1934 fašistični puč na Dunaju sicer propadel, vendar pa je Dollfuss le postal njegova žrtev. Manjši puči so bili izvedeni le na Koroškem in Štajerskem, a brez uspeha. Vojska je skupaj s heimwehrovci obvladala položaj. In zopet sledi beg v kraljevino Jugoslavijo, tokrat so to nacisti, ki prestopijo mejo in jih Jugoslavija sprejema. — Če smo že napravili manjši ekskurz v italijansko zunanjou politiko in se dotknili Avstrije, je treba omeniti še njuno sosedo.

Jugoslavija. O tej moram zopet citirati svojo študijo.⁶ Od 1927. je bila pod fašističnim pritiskom, ki jo je hotel politično izolirati in obkoliti; Italija je hotela zatreti slovensko in hrvaško narodno skupnost v Italiji (višek fašističnega pritiska je leta 1930 ob streljanju na Bazovici). Jugoslovanska uradna politika je gledala z nezaupanjem na rimske protokole. Pa tudi vsa slovenska javnost, najsi je bila na narodni ali pa na liniji proletariata s komunistično partijo. Omenimo tu važno dejstvo, igralo je svojo vlogo še v dobi NOB: izjavo treh partij o samoodločbi in pravici do odcepitve slovenskega naroda, ki so jo podpisale tri partije, KPJ, KPI in KPA. Bila je do neke mere tudi sad politike Italijanske antifašistične emigracije, ki je po francoskem desničarskem puču v Franciji (6. 2. 1934) zopet združila v skupnem akcijskem programu italijanske komuniste in socialiste. Tako imamo tu prvi pojav ljudske fronte in kar je važno, rodi se od spodaj. Tudi desničarska emigracija »Giustizia e libertà« se je zganila, izdala brošuro »Il martirio delle minoranze«, ki je v živo zadela fašiste, kar nam pove arhiv goriške kvesture.

V Jugoslaviji so za »rimskimi protokoli« videli poskus, da bi fašizem poskušal avstrijsko politiko (po starih italijanskih vzgledih iz prejšnjega stoletja, ko je bil kar uradno znan »konformizem«) na vsej črti vzporediti s fašistično (nemški izraz je za to »Gleichschaltung«). Najnovejša študija Petersena⁷ nam pove, da so se Jugoslovani in Romuni bali v Avstriji tudi prihoda na oblast Habsburžanov. Dollfuss sam je bil in z njim mnogi, katoliški monarhisti. Bolje anšlus kot takò, so takrat z nekoliko naivnih vidikov sodili uradni krogi Beograda.

Petersen nam tudi pove, da je Hitler na tajnem sestanku vodilnih nacistov (10. 4. 1934) menil, da »rimski protokoli« ne bodo rešili ne Trsta, ne Reke, se pravi gospodarske krize, v kateri sta bili obe pristanišči. In še zvemo, da je začel zelo prijazno gledati na kraljevino Jugoslavijo in že 9. marca 1934 sprejel jugoslovanskega poslanika v Berlinu.

Zblížanje Italije in Avstrije je prineslo še večjo napetost med Italijo in Jugoslavijo. Italijanski zgodovinarji, na primer Salvatorelli,⁸ omenjajo sestanek slovenske in hrvaške emigracije v Mariboru (septembra 1934, o katerem imamo poročilo v »Istri«), ki je proglašila klasični ireditizem kot dolžnost vsakega primorskega in istrskega emigranta: rešitev je v priključitvi h kraljevini Jugoslaviji.

Ali je treba še omeniti atentat,⁹ ko padeta kralj Aleksander in francoski ministrski predsednik Barthou (9. 10. 1934)? Pavelićevi ustaši so uživali gostoljubnost in podporo fašistične Italije in njene zaveznice Madžarske.

Bolj važno se mi zdi (kar italijanski zgodovinarji zamolče, sicer ne namerno), da je leta 1934 Mussolini ustanovil posebne vojaške obmejne enote »Guardia alla frontiera« in isto leto začel utrjevati vso mejo proti Jugoslaviji od Peči do Reke.

Zaključimo ta ekskurz v zunanj politiko, ko pišemo o Fogarju. Zgoraj smo citirali Mussolinija, ko se je hvalil, da ima za seboj večino škofov. Goriški Sedej je šel, apostolski administrator Sirotti v Gorici, še ga bomo omenili, je bil več kot predan fašizmu. Na Reko je prišel Istran Antonio Santin, bivši avstrijski podanik; med prvo vojno je študiral kot begunc-bogoslovec v Stični, vendar je bil »italianissimo«. Na Reko je še kot »novo pečeni« škof že marca 1933 povabil patra frančiškana (bivšega zdravnika), tedaj rektorja katoliške univerze prof. Gemelli v Milanu, da potolaži »uboge Rečane«, ki so bili »mejaši z nečlviliziranim, balkanskim svetom« (tako v cerkvenem govoru...). Kmalu nato ga je Sirotti povabil tudi v goriško stolnico.

Dr. Alojz Fogar ni bil te vrste mož. Zrastel je pod staro monarhijo, znal slovenski ter bil do Slovencev in Hrvatov pravičen. Človek bi mislil, da bo zbljanje fašistične Italije z Avstrijo postavilo Fogarja še v ospredje. Fašistična Italija pa se je bala, da bi v njeni Julijski Benečiji zopet zaživelu misel na staro Avstrijo.

8. 5. 1934 je »Il Piccolo« prinesel članek »La fine di un equivoco« (Konec dvoumnosti). »Ponižno« je priznal, da je spregledal pred dvema letoma, da pa so se mu sedaj odprle oči glede škofa Fogarja, ki mu je mitro dal na glavo avstrijakant Sedej. Fogar, ki je »izgubil kontrolo svojih dejanj, misli...«, je razkrival načela, ki bi izvedena, pripeljala do tega, da bi Julijkska Benečija postala avtonomna republika tostran Soče, kot si jo je začrtal stari Faidutti. Edino oprijemljivo dejstvo vsega članka pa je bil namig na Fogarjev govor, ki ga je škof imel samo svojim tržaškim bogoslovjem v Centralnem semenišču 3. januarja 1934. Osrednja misel, ki je bila za fašiste zločin proti državi, domovini in naciji, je bila: biti rojen Italijan ni nikakršen privilegij; škof je pozival svoje bogoslovce, da najdejo bratski odnos do slovenskih tovarišev.

Z datumom 9. maja 1934 je bilo odposlano v Rim pismo kardinalu Eugeniju Pacelliju, državnemu tajniku, podpisal ga je ravnatelj Centralnega semenišča prelat Jakob Brumat. Brumat je hitro reagiral in sporočil, da priloženo pošilja »popravek naših bogoslovcev«, poslan »Il Piccolo« zaradi članka, ki je »tutto calunnia e denigratio contro S. E. Mons. L. Fogar«, in še kopijo pisma istih bogoslovcev svojemu škofu, v katerem mu izražajo svoje spoštovanje in zaupanje.

V Brumatovem pismu je važen odstavek, ki se glasi v prevodu: »V vesti sem dolžan in si dovolim pripomniti, to sledi iz izvršene preiskave, da se za nečastno gonjo obrekovanj skriva nič manj nič več kot sam apostolski administrator v Gorici, msgr. Giovanni Sirotti, prekanjeni organizator intrig, glavni in edini podpihovalec naših bogoslovcev, kakor sem bolj natančno danes sporočil sveti kogregaciji za semenišča.«

Konča s pogumnim pozivom, da je treba odstraniti tega, ki je povzročil to abnormalno za čast sv. sedeža, v dobro Cerkve in pomiritev duhov in ljudstva.

Občutek imam, da je pismo ravnatelja Brumata kardinalu Pacelliju z dodano izjavo bogoslovcev glede članka v »Il Piccolo« imelo skrit, neizrečen namen, da bi popravek priobčil poluradni vatikanski dnevnik »Osservatore Romano«. To se ni zgodilo. Ne vemo, ali so prišli s strani Vatikana sploh kakšni odgovori. Čisto jasno pa mi je, da nastop škofa Fogarja Vatikanu ni bil ljub. Čeprav še v tridesetem letu in nekaj čez, sem bil s škofom Fogarjem dobro znan. Med 1927 in 1936 sem bil, skoraj bi reknel, stalen gost pri njem, ko je prišel v Gorico. Maševal je skoraj vedno v samostanu Notre Dame, kjer je obiskoval kot deček osnovno

šolo in bil nato katehet. — Dobro se spominjam, kako je v tem času občutil osamelost v Trstu, kjer je preje užival splošno priljubljenost, sedaj, po napadu časnikov »Il Piccolo« in »Il Popolo di Trieste« so izostali vsi iz boljše družbe in zlasti, kar je razumljivo, konzula Avstrije in Jugoslavije. To je bilo splošno znano.

Manj znano je, da je komaj dobil dostop do Pija XI. Živo mi je pred očmi, ko je pripovedoval, kako je bil uradno sprejet. Na njegove besede, da je vsa gonja proti njemu samo zaradi tega, ker brani pravice zatiranih Slovanov, je posegel vmes Pij XI. (Achille Ratti) s pripombo: »Ekscelanca, pozabljate, da velike ribe žro male, zgodovina je pač tako«, nakar je Fogar dal svojo pripombo: »Svetost, to se pa ne vrši po krščanskih načelih, ki zahtevajo, da moramo biti s preganjanimi...« (že konkordat ni bil na tej liniji).

Udar fašistične policije na goriško bogoslovje je bila moralna zmaga Fogarja in tistih, ki so bili z njim: Sirotti se je razgalil in tri meseca nato je Vatikan, zdi se, da je kar nekam hitel, imenoval novega nadškofa Carla Margottija, svojega diplomatskega zastopnika v Carigradu.

Prepis Brumatovega pisma, ki je bilo do danes neznano, sem našel v arhivu goriške kvesture (4) in sicer v mapi prof. Carla Musizza s pripombo v spodnjem levem kotu »kopija zaplenjenega originala 28. 5. 1934« in podpisom G. Trentadue, vicekomisarja javne varnosti in dr. C. Musizza. 28. maja je bil profesor Musizza s podravnateljem Antonom Rutarjem aretiran, dva dni nato sta bila obsojena na konfinacijo, medtem ko je stari ravnatelj Brumat s slovenskimi profesorji Pavlico, Tulom in nekaj kasneje še Torošem, dobil le policijski opomin oziroma nezupnico od pristojne komisije.

Odprto je vprašanje, kje in kako je preiskovalec vicekomisar Trentadue prišel do pisma z dne 9. maja 1934. Dejstvo je, da se je držal predpisa 39. člena konkordata, ki je tudi semenišča proglašil za imuna, izvzeta pred posegi civilnih oblasti. Sodim, da ga je imel v svoji osebni aktovki prof. Musizza, ker hišne preiskave v njegovem stanovanju ni bilo, kot ne pri Rutarju. Da sta aretirana, so jima sporočili še na kvesturi. Že dva dni nato, 30. maja 1934, se je sestala komisija za konfinacijo.

Kot se mnogokrat dogaja, tako tudi v vojni, kjer padajo kot žrtve, ne poveljniki, pač pa preprosti vojaki, kvečjemu še častniki, je fašistična oblast nastopila proti vodstvu Centralnega semenišča, ko ni mogla zadeti samega škofa Fogarja. V isti mapi prof. Musizze najdemo tudi obtožbe proti vodstvu semenišča, da je preganjalo in zatiralo italijanske bogoslovce, ki so bili manjšina ob slovanski večini; spomnimo se tu zopet že citirane »študije« iz arhiva goriške kvesture. Dodati pa moramo, da so Rutarja in prof. Pavlico obtoževali še zaradi njunega »političnega delovanja«, antitalijanstva ipd. Mapa prof. Musizze ima tudi pritožbo (brez prve strani) proti konfinaciji podravnatelja in prof. A. Rutarja, v kateri pobija točko za točko kratko in jasno vse obtožbe češ, da kot podravnatelj po semeniških predpisih ni imel drugih pravic, kot izvajati, kar mu je naložil ravnatelj. Tudi pri preiskavah ni sodeloval, vodil jo je ravnatelj ob zapisnikarju Musizzu na ukaz škofa Fogarja, ki je imel pravico to zahtevati glede svojih bogoslovcev.

Že samo to dejstvo govori, da je bila na delu diplomacija. Nastop Margottija v Gorici je zgodovina zase. Kratko naj tu omenim, da se Fogar z njim ni strinjal, omenim le primer Centralnega semenišča, kjer je Margotti začel, gotovo po direktivah Vatikana, s svojo reformo in se tu postavil na stališče, da je Centralno semenišče (imelo je svoj statut od Jožefa II. dalje, cesar Margotti in najbrž tudi Vatikan ni vedel, ali ni hotel vedeti) treba postaviti v isto vrsto kot italijanska regionalna semenišča, kjer je imel edino besedo rezidenčni nadškof, zato je Mar-

gotti šel mimo tržaško-koprskega in poreško-puljskega škofa, ki sta imela ob gorškem nadškofu pravico sodočevati.

Zdi se, da je že ob imenovanju Margottija moralno priti do nekega tihega sporazuma med Pijem XI. in Mussolinijem glede tržaškega Fogarja. Sodim, da je ljubljanski »Ponedeljski Slovenec« (4. 6. 1934, štev. 23), prevod je napravila goriška legija črnih srajc, kar dobro zadel, ko je zapisal: »Premirje v Trstu«, omenil pa, da je ljudstvo za binkoštni praznik škofa Fogarja navdušeno pozdravilo ob prihodu v stolnico sv. Justa.

Premirje je bilo tudi glede obsojenih v gorškem Centralnem semenišču. V arhivu goriške kvesture je ohranjen odgovor gorškega prefekta (18. januarja 1935, št. 002) nadškofu Margottiju, v njem pravi, da Rutarja in Musizze (»kreature škofa Fogarja«, zlasti še Musizze, ki tudi iz konfinacije pošilja peticije na kardinala Pacellija), ne more oprostiti in ponavlja še stare obtožbe proti njima. Vrnila sta se še le potem, ko je prišla neka splošna fašistična amnestija ob »zmagi« v Abesiniji.

Vendar pa je tudi »premirje« glede Fogarja obstajalo le v tem, da ni bilo več javnih napadov v časopisu. Policijska kontrola je, po ostankih arhiva goriške kvesture, postala celo bolj delavna. Sam Rim (notranje ministrstvo — javna varnost) je obveščal tako Trst kot Gorico, kar je po svoji liniji zvedel. Tako je 7. junija 1934 (št. 442/14560) notranje ministrstvo sporočilo, da »ljudstvo pretresa primer Fogar«, da Katoliška akcija (mladina, vodil jo je študent, po drugi svetovni vojni znani župan Trsta Giovanni Bartoli) pripravlja demonstracije. Opozarja zlasti, da bo Fogar 17. in 20. junija 1934 šel v Koper. A nič posebnega se ni zgodilo, demonstracij ni bilo, pač pa je Fogar pred cerkvijo bil povsod vedno navdušeno pozdravljen.

Iz naslednjega leta 1935 imamo v arhivu goriške kvesture v fasciklu 29 ohranjen dolg seznam vseh slovenskih duhovnikov, ki so bili pod tržaško prefekturo. Dodam naj, da so nekateri spadali pod gorško nadškofijo, meje teh dveh škofij in pokrajine se še danes ne krijejo. In drugič, moramo vedeti, da so si kvesture izmenjevale svoje dokumente. Zanimivo dejstvo je, da je ta seznam pod »Note informative« bil sestavljen v Sežani 18. maja 1935, kjer je tedaj fašistični tajnik še bil Emilio Grazioli, poznejši visoki komisar ljubljanske pokrajine (1941—1943). Gre za 39 imen, trije so Italijani, 36 je Slovencev, od teh so dobili le trije milost v očeh sestavljalca, namreč oznako, da se udeležujejo državnih javnih prireditev, drugače so pa vsi »di sentimenti slavi«, več, »di irriducibili sentimenti« itd.

Prvi je V. Šček, o katerem pove, da je »intelligenten«, »nemiren«, »ambiciozen«, da je že dobil »politični opomin«, da pa nekaj let zaradi teže bolezni ne vznemirja več. Drugi je Albin Kjuder iz Tomaja, »di accessi sentimenti slavi«, sledi vse, kar je delal in dela. Tretji po vrstnem redu je Ivan Vilhar iz Senožeč, ki ima kar svojo šolo; tu se piše po diktatu, popravlja naloge, izdaja spričevala, seveda vse v slovenščini. Med naukom se je ponorčeval z onimi, ki imajo potalijančen priimek. In tako gre dalje za vseh 36 imen. Največji zločin je, da uče po slovensko, da v cerkvi pojde še po slovensko tu in tam, da ovirajo organizacijo fašistične mladine itd.

Totalitarni režimi so zelo komplikirani, omenili smo že, da Rim, notranje ministrstvo poroča v Trst, kar je izvedelo, kakor da bi ne bilo vse že javna tajnost; slovenska duhovščina v cerkvi in pri krščanskem podku ni klonila, zato gre človeku na smeh, ko še dobi iz Rima sporočilo (14. maja 1934, štev. 442/11424), da je treba paziti na propagando slovenskega clera, da poje po slovensko v cerkvi.

Fogar je Trst zapustil oktobra 1936. V poslovilnem pismu je izrekel: »Bočnost je nejasna ... tudi med vami bodo vstali ljudje in učili krivo«.

Kdo so ti ljudje, ki »bodo učili krivo«? Italijanska katoliška stran je po vojni odgovarjala in misila ter kazala »na komuniste«. Sem mnenja, da je zadela v živo, čeprav ni bila bolj jasna. Med vojno, oktobra-novembra 1942 sem bil v Rimu in takrat je Fogar sam ponovno povedal, da je res misil na proletariat in komuniste. Njegova misel pa je bila zakrita. Če je pokazal na bodočnost — učinke, ki bodo prišli, je še bolj hotel udariti po vzroku, ki je te priklical, po fašistih. Nujno pa, da kot škof ni mogel imenovati komuniste, kot »krive«. Prav s temi je imel malo opravka, bil je iz meščanske rodbine, strogo katoliško vzgojen, in če je hotel kaj zapisati, kot svoje zadnje besede, namenjene za javnost, je moral rabiti izraz »krivi preroki«, saj se moramo zavedati, da gre za citat, ki je skoraj dobesedno iz evangeliјev (Matej 24, 24).

V istem času, spominjam se zelo dobro, bilo je dan ali dva, preden je Italija zvedela za predor pri El Alameinu, sem na obisku pri njem kar začudeno poslušal, s kakšnim navdušenjem je govoril o Stalingradu, o rdeči armadi in jasno povedal: »Glavna odločitev, glavni udarec bo tam, ne v Afriki, saj so se Hitlerjeve sile razlike po vsej ruski fronti, po Evropi.«

V letih 1941—1945 se na Fogarjevo ime sklicujejo mnogi, tudi taki, ki so bili v nasprotnem taboru narodnoosvobodilne vojne. Ponovno moram reči in zapisati: škof Fogar ni bil politik, sprejemal je vse in vsakogar — »bele« in »modre«, nekaj pa jih je bilo, ki smo stali z »rdečimi«. Isto velja za Italijansko stran, tudi marsikateri fašist se je zatekel k njemu, zlasti še po 1942. Vrata je imel odprtta vsem. Politika mu je bila tuja, dasi jo je vrednotil s svojega vidika, vidika stroga krščanske etike ali tudi z vidika svoje kulturne razgledanosti. In ta zadnji vidik je morda bolj važen od političnega, ki je je prevečkrat vidik »dnevne politike«. Zato pa je bil oster nasprotnik fašizma, ki ga je doživil, in ne komunizma, ki ga v dobi, o kateri je tu govor, še ni poznal; sam še ni trčil nanj s svojim življenjem... .

Zaključek. Razprava ne obdeluje vsega delovanja škofa Fogarja, pač pa samo zadnji napad fašizma nanj in spremenjeno zadržanje tržaških avtohtonih fašistov. Mogoče je prav, če se v zvezi s tem zadnjim napadom na Fogarja spomnimo, da je Fogar posredoval tudi za na smrt obsojene v prvem tržaškem procesu, za Bazovičane in tovarise; naj zapišem še, da je bil brat ustreljenega Bidovca tedaj bogoslovec njegove škofije.

Prikrit boj proti Fogarju se začne, ko je fašizem ob tihem pristanku Vatikana ukinil slovenščino v Beneški Sloveniji. Fogarjevo ime se ne imenuje, bil pa je med branilci in na strani Čedermacev. Gre za polemiko, ki izbruhne jeseni 1933 med »Il Piccolo« in ljubljanskim novičarjem »Ponedeljski Slovenec«, ki napada administratorja goriške škofije Sirottija, ki je v Fogarju videl svojega konkurenta za goriškega nadškofa.

Glavni napad pride v »Il Piccolo« 8. maja 1934. Sodim, da je za razumevanje nujno potreben diskurs, ki ga študija daje o položaju leta 1934. Gre za obstojo Avstrije, ki jo začne fašizem braniti ... Gre za Trst, Reko, za most k Adriji, ki ga gradi nacizem. Mimogrede naj omenim dve dejstvi, tu sta le važni. Zunanjo politiko fašizma vodi Tržačan Suvich, ki je tja do 1930. bil med vodilnimi fašisti — pristnimi Tržačani, ki so bili škofu Fogarju naklonjeni (»Il Piccolo« to prizna 8. maja 1934). V Berlinu je glavna vez (po liniji fašizem-nacizem) zopet Tržačan Giuseppe Renzetti. V tej situaciji pa je uradna Jugoslavija neprijazna Italiji.

Po Bazovici pa se tržaški fašisti strnejo. Če branijo Avstrijo, so v Julijski Benečiji zaradi ogroženosti, vsi proti vsemu, kar diši po avstrijakantstvu in po filo-slavizmu. Tu postane nevaren škof dr. A. Fogar.

Po tem glavnem napadu maja 1934 na Fogarja ne zavlada zopet mir, pač pa le premirje, saj so bile tu žrtve: konfirmanți, difidirani profesorji bogoslovja v

Gorici, izvrševalci »njegovih antiitalijanskih ukazov«. Fašizem pa vsako gibanje Fogarja in njegovih pristašev budno kontrolira (o tem govoril arhiv goriške kvesture, ki je tu prvič priobčen; v IZDG v Ljubljani).

Šele oktobra 1936 odide Fogar v pokoj v Rim. Istočasno na pritisk Vatikana zapusti Trst tudi fašist Tiengo, prefekt tržaški, preje goriški, ki je pospravil z obema škofoma: Sedejem in Fogarjem. Novi administrator Trsta (do prenestitve A. Santina z Reke) postane goriški nadškof, ki že izvaja politiko sporazuma Pij XI. — Mussolini na račun Slovencev.

OPOMBE:

1. Juvančič, Dr. Frančišek B. Sedej in fašizem. Gorški letnik, 1974, str. 98-112.
2. I. Juvančič, Pojav italijanskega irredentizma in vprašanje asimilacije. Razprave in gradivo. Inštitut za narodnozgodovinsko vprašanja v Ljubljani, 1960, štev. 1, str. 135-149.
3. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana 1971.
4. Arhiv IZDG v Ljubljani; neurejeni arhiv goriške kvesture, zlasti fascikel 29 (začasna oznaka).
5. Prvotno ozadje 1. tržaškega procesa. Kronika, 1973, štev. 3, str. 180-4.
6. Documenti su Mons. Fogar. Trieste, XII/1971, štev. 03-4.
7. Hitler—Mussolini. Tübingen 1973, str. 559.
8. L. Salvatorelli, Un cinquantenario di rivolgimenti mondiali. Firenze 1972, str. 1223.
9. J. Petersen, n. o. m.
10. Salvatorelli, n. d., str. 643.
11. Salvatorelli, n. d., str. 644.

OFFENSIVA FASCISTA CONTRO LUIGI FOGAR VESCOVO DI TRIESTE (Riassunto)

Luigi Fogar fu un tipico figlio di Gorizia: italiano convinto che conosceva la lingua slovena (due sorelle maritate a Lubiana, di cui una nella famiglia Pollak che diede a J. E. Krek il primo collaboratore; Krek e Fogar si conobbero dopo il 1915). La sua istruzione ed il suo orientamento culturale, a livello mitteleuropeo, furono più vicini al cattolicesimo tedesco che non a quello italiano pur avendo egli conservato tutta la serenità della nativa solatia regione.

Con la caduta dell'arcivescovo Sedej (Fogar gli era devoto come ad arcivescovo e poi come all'amico) s'inizia una vasta campagna contro le comunità slovene di Gorizia, Trieste, dell'Istria e dell'Udinese. Nell'estate del '33 il primo colpo diretto, questa volta, ai più deboli: agli sloveni della cosiddetta Slavia Veneta. Fin dall'autunno dello stesso anno Il Piccolo di Trieste, polemizzando con il settimanale lubianese Ponedeljski Slovenec, attacca, quasi incidentalmente, Fogar che «gode stima in quella città mentre l'arcivescovo di Udine, Nogara, e l'amministratore di Gorizia, Sirotti, vi vengono attaccati». Una campagna aperta, ripugnante, viene aperta nel '34, anno che segna il preludio alla seconda guerra mondiale.

Il saggio tocca tutti gli avvenimenti di maggior rilievo di quel periodo: il sorgere del fronte popolare in Francia, la triplice dichiarazione dei partiti comunisti: l'Italiano, l'austriaco e quello jugoslavo, Mussolini — coi triestini e istriani (Suvich, Salata ecc.) alla direzione della politica estera fa costruire fortificazioni lungo il confine jugoslavo, difende dai nazisti Dollfuss e la sua repubblica, che deve poi versare sangue socialista. Allora, nella politica interna, arriva il colpo a Gorizia: d'accordo con l'amministratore Sirotti, provvedimenti della polizia fascista nei confronti della direzione e di quasi tutti i professori sloveni del Seminario centrale. Retroscena: il coraggioso discorso di Fogar ai seminaristi triestini invitati ad essere tolleranti verso i colleghi sloveni, poiché «l'essere di stirpe italiana non costituisce alcun privilegio...». Il vescovo fa un altro passo ancora: esclude i colpevoli che si sono fatti mediatori del discorso a Sirotti.

Il fascismo non poteva colpire Fogar, colpì invece la direzione del Seminario ed il saggio ne riporta i documenti ufficiali. Il Vaticano tacque, ma prese a male il discorso di Fogar che, dopo due anni, dovette andarsene. Il fascismo invece trasferì l'attore principale, il prefetto Tiengo.

Verena Koršič, diplomirani umetnostni zgodovinar, Gorica (Gorizia)

PRISPEVEK K OBRAVNAVI PROČELJA STOLNICE V GRADIŠČU OB SOČI

V 18. stoletju je Gradišče ob Soči spremenilo svoj izrazito obrambni značaj. O tem nam zgovorno pričajo kulturni spomeniki, ki s svojo kvaliteto dopolnjujejo umetnostno bogastvo Posočja. Eden izmed teh je pročelje nekdanje stolnice, posvečene najprej sv. Salvatorju, nato pa sv. Petru in Pavlu. Cerkev sama je starejšega izvora. Doživelja je več prezidav in dozidav; zadnja je bila dograditev baročne fasade.

Pisec kronike gradiške župne cerkve je zabeležil, da se je gradnja tega pročelja pričela 16. maja l. 1752.¹ To ni bila le navadna preobleka že obstoječe fasade, pač pa nova gradnja od temeljev dalje.

Glavni, do sedaj neznani arhitekt tega pročelja je Paolo Zuliani. V skromni raziskavi mi je uspelo zaslediti njegovo ime le v nekaterih publikacijah in sicer v zvezi s portalom nekdanje tkalnice v Fari² in izdelavo menze za Marijin oltar v isti cerkvi.³ Rodil se je v Gradišču 9. decembra 1689 kot sin Leonarda in Ane Zuliani.⁴ Nadaljnje raziskave bodo mogoče pokazale kraj njegovega izobraževanja in oblikovanja njegove umetniške osebnosti. Verjetno je deloval večinoma v svojem ožjem domačem krogu. Umrl je namreč v Gradišču 20. oktobra 1769, star 80 let.⁵ V knjigi umrlih je Zuliani posvečen precejšen odstavek, kjer ga pisec označuje kot »summus sculptor et architector«.⁶ To dokazuje, da so ga že sodobnični cenili kot umetnika.

Če se povrnemo k pročelju stolnice, lahko takoj opazimo monumentalnost zasnove, ki kaže z arhitektonске strani na spremnost arhitekta, z dekorativne pa na fantazijo kiparja. Zuliani se je moral podrediti že danim pogojem, triladijski bazilikalno zasnovani cerkvi; zato se mu je zdelo najbolj primerno, da fasado razdeli na tri dele, od katerih sta dva stranska enakovredna, srednji pa izstopa z mogočnimi tričetrtnimi stebri. Medtem ko je na tem delu opazen predvsem poudarek na plastični igri, sta stranska dela bolj ploskovito obravnavana z večjim poudarkom na dekorativnosti. Srednja partija je sestavljena iz elementov, ki jasno govorijo o tistih, ki so jih s pridom uporabljali beneški mojstri že v 1. polovici 17. stoletja. Bilo bi predzno, če bi rekli, da so tričetrtni stebri s svojo močno plastično izraznostjo spomin na daljni Rim z Borrominijem, vendar vemo, da so beneški mojstri večkrat kradoma pogledali na rimske novosti, čeprav jih niso nikoli odkrito in dosledno uporabljali. Benetke so namreč hotele vedno ostati zveste svoji tradiciji in ohraniti samosvoj značaj. Visoki podstavki tričetrtnih stebrov nadaljujejo tradicijo, ki jo je v Benetkah zapustil Baldassare Longhena. Fasado zaključuje močan lomljeni, navzven potisnjeni zatrep z ovalno odprtino na sredini. Motiv balkona z bogato balustrado nad glavnimi vrti nam prikliče v spomin piano nobile profanih stavb; Benetke so si v veliki meri osvojile ta element,

ki ga je narekoval poleg estetskega tudi značaj podnebja. V interkolumnijih skoraj neopazno visita dve kiti zelenja in sadja. Arhitekt se je tu še enkrat, a tokrat bolj boječe, ozrl na Benetke, in sicer na Sardijevu cerkev San Salvador. Pročelje te stavbe je bogato okrašeno s takimi girlandami — motiv rimskega baroka — sicer pogostimi tudi pri Longheni.⁷ Na fasadi gradiške stolnice so ti venci zelo majhni; z njimi arhitekt ni hotel motiti monumentalnosti plastičnih elementov, a se vendar ni hotel popolnoma odreči motivu rahle razigranosti. Resnost centralnega dela je hotel poživiti še z rokokosko elegantnim zatrepom nad glavnimi vrati in skoraj risarskim okrasjem portala. Stranska dela fasade nista povsem

Paolo Zuliani: Pročelje stolnice v Gradišču ob Soči, 1752

posrečena in stilno ne odgovarjata centralnemu delu, čeprav sta dokaj prijetno povezana z njim. Zopet se srečamo z elementi kot so girlande, volute in plastike, ki večkrat karakterizirajo arhitekturo Benetk in beneškega zaledja.

Zuliani je znal kljub eklekticizmu strniti različne elemente v precej homogeno celoto. Mogoče bodo vztrajne raziskave pokazale Zulanijevo očetovstvo tudi pri drugih kvalitetnih delih v naši deželi, katerih avtorji so nam sedaj še neznani.

Pročelje gradiške stolnice pa nam še enkrat potrjuje, da je kulturni tok izoblikovan v Benetkah, obvarval spomenike vse Furlanije, posebno pa večjih srednjih Gorice in Gradišča, kot dokaz svoje vitalnosti.

OPOMBE:

¹ Cronaca Ecc. S. ti Salvatoris, 3. knj., str. 240.

² R. M. Cossar, Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia, Pordenone 1948, str. 248:

«N. o 80 Gradisca addì 31 Xbre 1725 — attestò lo sotto scritto d'haver ricevuto dall'Illi.mo Sig: r Carlo Lothieri Pegatori di S: M: sopra il Portone del Filatoglio sino a questo giorno Lire tre cento ottanta quattro dico L. 384; in fede Paolo Giulianini.»

E. Pascoli, La contea di Gorizia e Gradisca nel Settecento, Udine 1907, str. 168.

³ G. Stacul, Frammenti storici tratti dalle Cronache di San Salvatore, Gorizia 1927, str. 45.

⁴ Liber Baptizatorum SS. Salvatoris Gradiscae 1682 — 1711, Stev. II, str. 49.

⁵ Liber Defunct, s.ti Salvatoris Gradiscae ab anno 1723 usque ad annum 1773, Stev. III, str. 282.

⁶ ib.: «... Vir omni commendationi dignus, decus et ornamentum patriae nam cum esset summus sculptor,

et architecto, cui nullus visus et similis...»

⁷ E. Bassi, Architettura del Sei e Settecento a Venezia, Napoli 1962, str. 187.

IL CONTRIBUTO PER LO STUDIO DELLA FAZZIATA DEL DUOMO DI GRADISCA (Riassunto)

La facciata del Duomo di Gradisca rappresenta un'opera che con la propria qualità arricchisce il patrimonio artistico dell'Isonzino. Risente dell'influsso veneziano, specialmente del Longhena e in alcuni particolari del Sardi. È stata eretta nel 1752 da Paolo Zuliani, architetto e scultore finora quasi ignoto, nato a Gradisca il 9 dicembre 1689 ed ivi morto il 20 ottobre 1769. Le opere finora note sono anche il portale dell'ex filatoio di Ferra e la mensa dell'altare della Beata Vergine Maria nel Duomo di Gradisca.

Dr. Ksenija Rozman, znanstveni sodelavec, Narodna galerija, Ljubljana

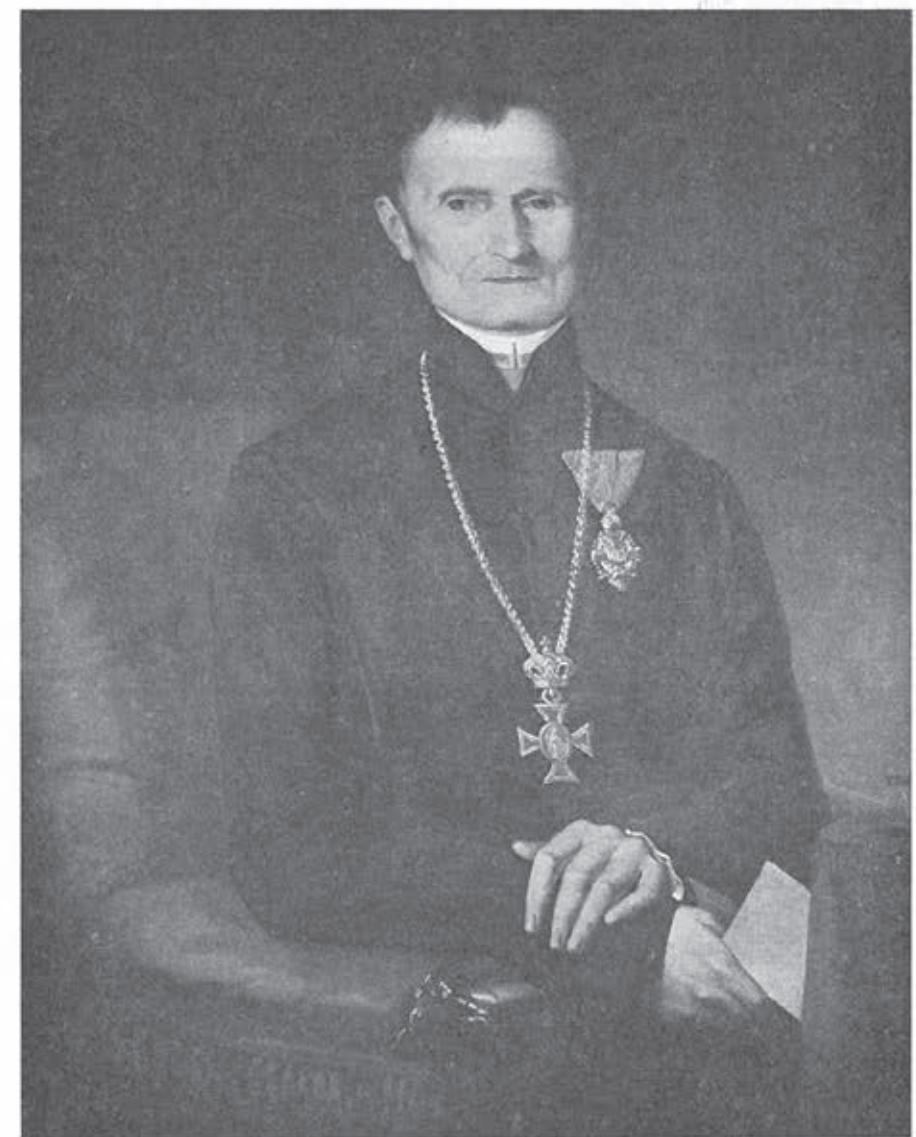
STROJEV PORTRET JURIJA GRABRIJANA

Na Vipavskem je danes znanih osem Strojevih slik: šest jih je na Slapu pri Vipavi,¹ ena je v Vrhopolu pri Vipavi² in ena v Logu pri Vipavi.³ Viktor Steská je Stroju nekoč pripisal tudi sliko v Harijah pri Ilirske Bistrici.⁴ Omenil je tudi Strojev portret dekana Grabrijana, ki naj bi bil v zasebni lasti v Vipavi.⁵ To delo nas je posebej mikalo, saj ni bilo nikjer drugje omenjeno ali objavljeno. Obljubljalo je umetniški portret, ki bi dopolnil drugi dve znani slikarski upodobitvi Jurija Grabrijana: Wolfov oz. Ogrinov portret vippavskega dekana na severni prezbiterijski steni župnijske cerkve v Vipavi iz let 1876/77⁶ in portret, delo Simona Ogrina iz leta 1878, ki ga hrani Narodna galerija v Ljubljani.⁷ — Rajni Janko Žagar je po Strojevi retrospektivni razstavi sporočil, da hrani Malo semenišče v Vipavi Strojev portret Jurija Grabrijana (sl. 1).⁸ Slika je last dekanijškega urada v Vipavi in ni znano, da bi bila kdaj v kakšni drugi lasti. Težko bi si pa mislili, da bi bil v Vipavi še kakšen drug Strojev portret Grabrijana kot pričujoči, ki ga objavljam.

Oljna slika v sočasnem pozlačenem okviru meri 95 × 74 cm. Na hrbtni strani platna je signirana in datirana z belo kredo: *Stroy pinx /1860/ in Laibach* (sl. 2). Portretiranec sedi v rdečem fotelu, ki je tričetrtnsko zasukan v prostor. Na levi strani je zelen zastor, na desni rjavkasto ozadje in pred njim del mize z zelenim prtom in knjigo. Portretiranec je tričetrtnsko obrnjen v prostor in zre v gledalca. Roki ima prekržani, v desni drži knjigo. Talar je črn, okoli vratu ima bel kolar in kanoniški škapulir. Prsi mu na desni krasí vitezki križ Franca Jožefa, na težki zlati verižici okoli vrata pa visi kanoniški križ ljubljanskega stolnega kapitla. Osebo karakterizira vitko telo, poudarjene gube in lichih, tanke, energično stisnjene ustnice in že redki, na čelo počesani lasje. Slikar je upošteval Grabrianove portretne črte, ki jih je na soroden način kot Ogrin zajel tudi samouški slikar Henrik Dejak. Po drži je portretiranca naslikal na stereotipen način, ki ga poznamo tudi na drugih slikarjevih delih, npr. na portretu Mihaela Ambroža, dr. Jožefa Madra itn. Intenzivno zelen zastor in namizni prt ter živo rdeč fotelj sta prav tako Stroju zelo priljubljena motiva. Značilni za Stroja so tudi svetlo rumeno osvetljeni deli zlate verižice in križa, odblesk svetlobe na naslonjalu in s sivozeleno senco zaznamovane gube na obrazu. — Signatura z belo kredo na hrbtni strani platna je nenavadna, saj je sicer Stroj podpisoval svoja dela z oljnato barvo. Če pa primerjamo posamečne črke tega napisa in obliko pisave s Strojevim besedilom in podpisom na hrbtni strani slike sv. Antona v Ljubnem na Gorenjskem (sl. 3) ali s podpisom iz leta 1860 na sliki Jožefe Košir, nas primerjavi utrdita v misli, da je tudi napis in podpis na vippavskem portretu originalen.

Dekan Grabrian⁹ se je rodil 22. marca 1800 v Adleščih v Beli krajini. Na liceju v Ljubljani je bil sošolec Franceta Prešerna. Bil je vnet za slovensko besedo. Sodeloval je pri prireditvah vippavске čitalnice, ki jo je ustanovil; skrbel je za šolstvo in zavzemal se je za slovenski pouk v osnovnih šolah ter za dvolj kme-

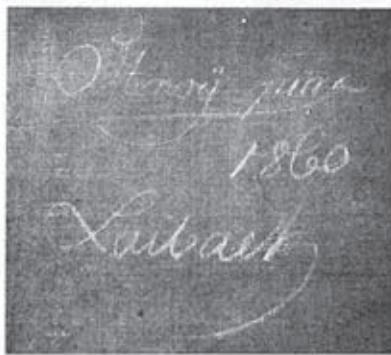
tijstva in gospodarstva. Na Vipavskem je služboval od leta 1838 naprej. Umrl je v Vipavi 1882. Med slikarji je imel stike z Matevžem Langusom, zaposloval je Janeza Wolfa (1825—1884), Franca Kurza pl. Goldensteina (1807—1870) in Mihaela Stroja (1803—1871). Kot kažejo napis na slikah na Slapu, v Logu in na vippavskem Grabrianovem portretu, so Strojeva dela nastala v Ljubljani. Grabrian je

Slika 1
Mihail Stroj: Dekan Jurij Grabrian, 1860

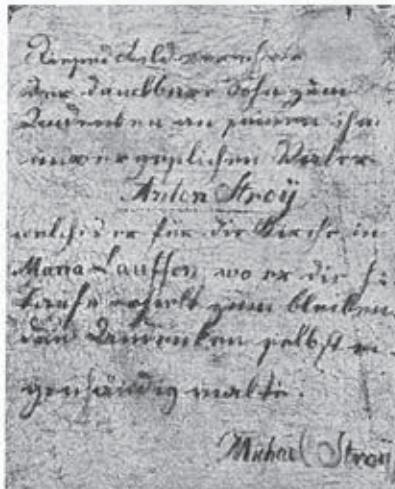
moral poznati tudi goriškega slikarja Jožefa Tominca, saj je v pismu kamniškemu dekanu 20. avg. 1847 omenjal, da je Goldensteinove freske v Logu ocenil Tominc.¹¹

Objavljena slika ima vsaj dvojno vrednost: iz pozabe je dvignila podobo osebnosti, ki je bila povezana s kulturnopolitičnim in javnim življenjem pri-morskih Slovencev in pomnožila je vrsto Strojevih del. Uvrščena je v zadnjo stopnjo slikarjevega ustvarjanja. To karakterizirajo intenzivne barve, ostro in risarsko poddarjene gube na obrazu in omejitev na najnujnejše predmete, ki obdajajo portretiranca: fotelj, zastor, knjiga na mizi in v dekanovih rokah. Če bo kdaj osebnost Jurija Grabrijana nadrobneje raziskana, bo lahko Stroev portret, ki je veljal za izgubljenega, dobro ilustriral to interesantno osebnost naše preteklosti.

Slika 2

Podpis slikarja Mihaela Stroja na sliki dekana J. Grabrijana, 1860

Slika 3

Napis in podpis slikarja Mihaela Stroja na sliki Sv. Antonia v Ljubnem na Gorenjskem, 1863

OPOMBE:

¹ V velikem oltarju je slika Sv. Matija, o. pl., 145×93,5 cm, sign.: ni, v atiki istega oltarja je Sv. Jakob, o. pl., 78,5×48 cm, sign. I. sp.: Stroy pinx / Ljubljach; v levem stranskem oltarju je Sv. Jurij, o. pl., 119×79 cm, sign. I. sp.: Stroy pinx / Ljubljach; v atiki levega stranskega oltarja je slika Sv. Ana uči Marijo brati, o. pl., 62,5×52 cm, v desnem stranskem oltarju je v glavnem niši Sv. Florijan, o. pl., 61×52 cm, sign.: ni in v atiki Marijino oznanjenje, o. pl., 61×52 cm, sign.: ni. — Sliki Sv. Jurij in Sv. Florijan sta bili leta 1971 na Strojevi razstavi v Narodni galeriji v Ljubljani. Takrat sem, zanosajoč se na sporocilo J. Zagarija, pismo Št. 43/70 dne 30. 12. 1970, sliko postavila v leto 1855, kar naj bi bilo dokumentirano po župnijski kroniki in drugem arhivskem gradivu. Prim. razstavni katalog Mihael Stroj 1803—1871, Ljubljana 1971, str. 29, 61. — Viktor Steska je med Strojevimi slikami na Slapu sliko sv. Ane izpostil. Primerjaj: V. Steska, Slovenska umetnost. Slikarstvo I. Prevalje 1927, str. 245. Ef(mil) S(mole), Slap pri Vipavi, VS XV/1972, str. 203. — Zakaj je Janko Zagar postavjal slike sv. Florijana, Marijino oznanjenje in sv. Jurija v leto 1855, ni jasno. Od vseh slik na Slapu je s popolno potvrditvijo datirana z letom 1861 le slika sv. Jakoba v atiki velikega oltarja. V knjigi Zurnal (privatni) cerkveni 1857—1901, str. 1, ki ga hrani župnijski arhiv na Slapu, pa beremo, da je bilo leta 1861 (ne 1857!) plačano 100 florintov za oltarni sliki sv. Matije in Jakoba, na str. 2 pa piše, da je bilo 6. aprila 1861 plačanih 39 florintov in 50 krajcarjev za okvire novih oltarnih slik.

² Rožnovenska Marija, o. pl., 143×85 cm, sign.: ni.

³ Marija Pomočnika, o. pl., 200×102 cm, sign. I. sp.: Stroy pinx / Ljubljach 1861. — V. Steska, n. d., str. 244, citira letnico 1853.

⁴ V. Steska, n. d., str. 245. — Slika je res sorodna Strojevim in bi jo bila tudi sama skoraj uvrstila med slikarjev umetnine, če ne bi ob restavriranju leta 1971 restavrat Stefan Hauko odkril signaturo Matevža Langusa. — Gre za sliko Marija z Ježusom, v levem oltarju, o. pl., 157×108 cm, sign. d. sp.: M. Langus.

⁵ V. Steska, n. d., str. 247.

⁶ Prezbiterijske stene je poslikal Janez Wolf s pomočnikom: prav prizori sv. Štefana na severni steni so Ogrinovo delo. — Primerjaj: V. Steska, Slikar Janez Wolf, Ljubljana 1910, str. 32—33, sl. na str. (53); isti, Slovenska umetnost. Slikarstvo I. Prevalje 1927, str. 309; isti, SBL, geslo Ogrin Simon, zv. 6, str. 220.

⁷ Dekan Jurij Grabrijan, o. pl., 47,8×37 cm, sign. d. sp.: S. Ogrin 1878.

⁸ Pismo Št. 26/71, dne 2. 7. 1971.

⁹ I. Lavrancič, Jurij Grabrijan, DS, 1893, str. 433. Reprodukcija po sliki Henrika Dejaka.

¹⁰ Podatki citirani po / Franc / Kd / Kidrič /, SBL, geslo Grabrijan Jurij, zv. 2, str. 239—240.

¹¹ F. Stelb, K. v. Goldenstein in M. Langus, ZUZ, II / 1922, str. 22—23.

JURIJ GRABRIJAN, RITRATTO DA M. STROJ (Riassunto)

L'autrice del saggio presenta il ritratto di Jurij Grabrijan (1800—1882), decano di Vipava, eseguito da Mihael Stroj (1803—1871) a Ljubljana nel 1860. L'opera si trova nel seminario minore a Vipava. Sul retro della tela oltre alla data di esecuzione troviamo anche la firma autografa dell'autore.

STROJS PORTRÄT VON JURIJ GRABRIJAN (Zusammenfassung)

Der Artikel befasst sich mit dem Porträt des Dekans Jurij Grabrijan (1800—1882) von Vipava, den der Maler Stroj (1803—1871) im Jahre 1860 gemalt hat.

Das Porträt befindet sich im kleinen Seminar in Vipava. Auf der Rückseite des Gemäldes ist neben dem Entstehungsjahr auch die Unterschrift des Malers angeführt.

Marko Vuk, kustos, Goriški muzej

KIP JANEZA NEPOMUKA V GORIŠKEM MUZEJU

V goriški reviji »Studi Goriziani«¹ je Maria Walcher objavila članek o delovanju kiparja G. B. Mazzolenija v Gorici, v katerem povzema in dopolnjuje nekaterе ugotovitve diplomskega dela D. Priama »Lo scultore Giovanni Battista Mazzoleni«, branjenega na tržaški univerzi v akademskem letu 1973/74. Omenjenega diplomskega dela nisem imel v rokah, zato se pričujoče pisanje naslanja le na članek v »Studi Goriziani«.

V prispevku Marie Walcher je med drugim govor o štirih kipih sv. Janeza Nepomuka iz 18. stoletja v Gorici. Pripisani so kiparju G. B. Mazzoleniju, stali pa so na pevmskem mostu čez Sočo, na mostu čez Koren blizu istoimenskega trga (1734), na mostu čez isti potok, ki je peljal proti Grčni (1738) in na mostu čez Koren v bližini Placute (1744). Plastike je Mazzoleniju pripisal že Cossar, to atricijo je nato prevzel tudi Priamo.² Od omenjenih štirih kipov je našel le dva, tistega s pevmskega mostu in kip Janeza Nepomuka, ki stoji v bližini Placute.³ Maria Walcher omenja, da se je od kipa, ki je stal na mostu proti Grčni, ohranila samo glava, ki je sedaj vzdiana na dvoriščni strani južnega trakta palače Attems — Petzenstein (Pokrajinski muzej) v Gorici, ostali del pa naj bi bil izgubljen.⁴

V resnici se je izkazalo, da ostanek tega kipa še obstaja in je bil prenesen v Goriški muzej, kjer je postal del umetnostnega inventarja te ustanove.⁵ Kip je še po zadnji vojni stal na nekdanjem mostu čez Koren v bližini sedanjega kluba upokojencev v Novi Gorici, ob širjenju Erjavčevega drevoreda pa je bil od tam odstranjen in je nekaj časa ležal zapuščen v njegovl bližini. Ostanki mosta danes niso več vidni, ker je bilo tamkajšnje okolje z zasutjem struge Korna precej spremenjeno.⁶ Cossar je objavil besedilo napisa, ki je bil na mostu. Napis je sporočal, da je bil postavljen leta 1734, torej štiri leta pred samim nastankom kipa.⁷ Cossar na drugem mestu navaja tudi leto nastanka kipa (1738),⁸ ki se sklada z letnico, izklesano na njegovem podstavku, kar je še en dokaz več, da gre pri plastiki Janeza Nepomuka v Goriškem muzeju prav za to delo.

Kip Janeza Nepomuka na gradu Kromberk⁹ je izklesan iz sivega marmorja, postavljen pa je na preprost, skromno okrašen kamnit podstavek. Svetnik je upodobljen v kanoniškem oblačilu, je brez glave, desno roko ima deloma odbito, prav tako večji kos od desnega kolena navzdol. Oblečen je v talar, nad talarjem ima do kolen segajoč koretelj, okrašen na spodnjem robu z natančno izdelanim čipkastim vzorcem, zgornji del telesa ima ogrnjen s pelegrino, ki je spredaj speta s pentljjo. Obut je v značilne baročne čevije s sponko in z visoko peto. Janez Nepomuk je izklesan v razgibanem kontrapostu: desno nogo je pri kolenu izbočil navzven, tako da izpod draperije lepo vidimo njene obrise, z zgornjim delom trupa se je rahlo zasukal v prostor, levico pa je uprl v levi bok tako, da z njo pridržuje koretelj in hkrati drži v njej palmo mučeništva. Čeprav je od desne roke ostal le majhen del, lahko domnevamo, da je v njej nekoč držal križ. Razgibana drža svetnikovega telesa je razgibala tudi oblačilo, ki izza leve in desne roke težko pada navzdol kot

G. B. Mazzoleni ali delavnica: Janez Nepomuk, 1744 (Gorica, Placuta)

v nekakšnem slalu. V spodnjem delu so gube globlje in izpeljane v mehkih linijah, v zgornjem delu so podobne, vendar plitvejše, tenko nabbrane in izklesane tako, da pod oblačilom jasno razločimo obliko človeškega telesa. Na čelnih strani podstavka je v plitvo izklesanem okrasnem okviru postavljena letnica 1738.

Zaradi popolnejše slike te plastike je treba opisati še glavo, ki jo hrani, kot omenjeno, v Pokrajinskem muzeju v Gorici. Izklesana je iz sivega marmorja, prikazuje pa nam bradatega moža z dolgimi lasmi in velikimi brki, ki je pokrit z biretom. Njegov pogled je zelo izrazit, k čemur še pripomorejo globoke oči in močne obrvi. Glava Janeza Nepomuka je na nekaterih mestih (brada, nos) deloma odbita.

Če kip Janeza Nepomuka v Goriškem muzeju primerjamo z obema znanimi kipoma istega svetnika v Gorici, vidimo, da gre v vseh treh primerih za običajno, ikonografsko skoraj isto upodobitev: prikazan je svetnik v kanoniškem oblačilu (talar, koretelj, pelegrina in na glavi biret) in s križem (pri kipu na gradu Kromberk križ samo domnevamo), v dveh primerih (blizu Placute in na gradu Kromberk) drži v eni roki tudi palmo mučeništva. Pri vseh je opazen značilen kontrapost z rahlo izbočenim kolenom, ki je pri obeh plastikah v Gorici le nakazan, na gradu Kromberk pa najbolj dosledno izpeljan. Kipi so si sorodni tudi v oblikovanju glave z izrazitimi očmi, močno poraščeno brado in dolgimi kodrastimi lasmi. V podnožju vseh treh kipov najdemo nadalje nizko kamnito ploščo, ki sestavlja s samim kipom isti kamnit blok. Šele ta plošča s kipom vred je nato postavljena na večji kamnit podstavek. Na Placuti in na gradu Kromberk sta si podstavka podobna ne samo v osnovni obliki, marveč tudi v profilaciji zgornje in spodnje ploskve. Podobnosti najdemo tudi v nekaterih detajlih, npr. pri čipkastem vzorcu na spodnjem robu koretinja, pri oblikovanju pelegrine z značilno pentljjo in v težkih gubah, ki ob straneh padajo navzdol.

Glede na kliparsko obravnavo sta si plastiki v Gorici med seboj bližji, medtem ko je kip Janeza Nepomuka v Goriškem muzeju v primerjavi z njima bolj sproščen in na splošno manj ujet v spone kamnitega bloka. Naravnješa je že njegova staja, oblačilo je razvihrano in poživljeno z gubami, ki ločno potekajo v nasprotujočih si smereh. Pri obeh kipihih v Gorici so gube koretija trde in cevaste ter potečajo vzporedno v ravni smeri, mehkeje izoblikovane so le od kolena navzdol.

Omenjene značilnosti približujejo kip Janeza Nepomuka na gradu Kromberk v stilnem pogledu še nekaterim drugim plastikam, ki so delo Mazzolenija ali so pripisane njemu oziroma njegovi delavnici. Tako je motiv kontraposta soroden istemu motivu pri figuri Afrike na vodnjaku Starih rek v Trstu, ki ga je izdelal Mazzoleni med leti 1751—55,¹² podoben je tudi pri alegorični figuri in figuri Apolona na balustradi nad fasado palače Attems — Petzenstein v Gorici; oba kipa sta skupaj z ostalimi petimi na strehi te palače Mazzoleniju oziroma njegovi delavnici pripisana.¹³ Od podobnosti v detajlih bi opozoril na značilno postavitev roke, ki v boku pridržuje oblačilo (figura Afrike, Apolon) in na masivne gube oblačila ob straneh (alegorična figura, Apolon).

Kip Janeza Nepomuka v Goriškem muzeju, čeprav le fragmentarno ohranjen, je nedvomno zanimiv in upoštevanja vreden člen v splošni podobi baročnega ki-

G. B. Mazzoleni (?): Janez Nepomuk, 1738 (Goriški muzej)

parstva v Gorici v 18. stoletju, saj razodeva že na prvi pogled, pa tudi podrobnejša analiza je pokazala, da gre za kvalitetno stvaritev, zlasti še v primerjavi z obema kipoma istega svetnika na drugi strani meje, ki sta v svojem oblikovanju trša in okorneša. To nas navaja k domnevi, da je kip izklesala druga, spretnejša roka, morda sam Mazzoleni, za katerega je Cossar dokazal z dokumenti, da je med leti 1736—1745 živel v Gorici (1736 je npr. v cerkvi na Kostanjevici izdelal »tlak pred

oltarjem Blažene Device«),¹⁴ medtem ko bi ostala dva kipa v tej povezavi lahko bila delo njegove delavnice. Janez Nepomuk ob pevmskem mostu ni datiran, tisti v bližini Placute je nastal leta 1744, torej šest let po nastanku plastike v Goriškem muzeju, najstarejši iz te skupine, ki je stal blizu Korna (Piazza Corno), pa je bil izklesan leta 1734. Cossar, kot znano, ga še omenja, Priamo pa ga ni več našel, zato bi njegovo odkritje verjetno bolje osvetlilo vprašanja, ki se postavljam v zvezi z nastankom in avtorstvom teh kipov.

G. B. Mazzoleni (?): glava Janeza Nepomuka (Pokrajinski muzej, Gorica)

OPOMBE:

- ¹ Maria Walcher, L'attività goriziana dello scultore G. B. Mazzoleni, *Studi Goriziani*, XLI/1975, str. 157—167.
- ² Ranieri Mario Cossar, *Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia*, Pordenone 1948, str. 109; Maria Walcher, n. d., str. 153, 155—156.
- ³ Maria Walcher, n. d., str. 153, 155. — Prvi od obeh kipov stoji sedaj na zidu ob mostu na desnem bregu Soče, drugi pa na nekdajnem, danes zasutem mostu čez Koren, točneje na vogalu ulice Italico Brass in trga Nicolo Tommaseo.
- ⁴ Prav tam, str. 155, glej tudi opombo št. 7.
- ⁵ Hranjen je pod signaturo GMK G 156.
- ⁶ Z omenjenimi dejstvi me je seznanil nekdanji direktor Komunale Zarko Bole iz Novo Gorice, Cankarjeva 4, ki je pred leti tudi poskrbel, da so kip prenesli v Goriški muzej.
- ⁷ Ranieri Mario Cossar, n. d., str. 109.
- ⁸ Ranieri Mario Cossar, Costumante o superstitizioni goriziane per san Giovanni, Ce fastu, VII/1931, št. 8—10, str. 131; Cossar istem članku omenja še kip Janeza Nepomuka na Kornu (Riva Corno), vendar brez navedbe letnice nastanka, in plastiko istega svetnika na Plecuti (Riva Piazzutta) z navedbo napisa, ki nam pove tudi leta nastanka.
- ⁹ Opis kipa podajam s pomočjo fotografije iz časa, ko je kip še stal v parku pred gradom Kromberk, torej preden je bil nesrečno razbit na dva dela. Kip je danes prelonjen v spodnjem delu, kar otežoča opis in rekonstrukcijo.
- ¹⁰ Maria Walcher, n. d., str. 162, fotografija št. 7. Podatke o vodnjaku prim. str. 153—154, 156, 151—162.
- ¹¹ Prav tam, str. 162—163, fotografija št. 6, 8. O nastanku sedmih kipov na palači Attems — Petzenstein prim. str. 153—164.
- ¹² Ranieri Mario Cossar, *Storia...*, str. 108—109; Maria Walcher, n. d., str. 155.

LA STATUA DI S. GIOVANNI NEPOMUCENO NEL GORIŠKI MUZEJ (Riassunto)

Lo spunto a questo studio è dato dall'articolo di M. Walcher »L'attività goriziana dello scultore G. B. Mazzoleni« (*Studi Goriziani*, XLI/1975, pagg. 157—167), in cui si parla pure di quattro statue, presenti a Gorizia, raffiguranti S. Giovanni Nepomuceno. R. M.

Cossar dà per certa, documentandola, la presenza a Gorizia di Mazzoleni tra gli anni 1736—1745, attribuendogli tutte quattro le statue, poste sui tre ponti, che attraversano il torrente Corno, nelle adiacenze della piazza Corno, della Piazzetta e della località Grčna, nonchè sul ponte dell'Isonzo presso Piuma. Il D. Priamo fa propria questa attribuzione nella sua tesi di laurea sulla vita e sull'opera dello scultore Mazzoleni, tuttavia delle quattro statue è riuscito a trovare solamente due, e precisamente quelle dei ponti di Piuma e della Piazzetta. M. Walcher osserva che della statua del ponte verso Grčna, è rimasta solamente la testa, che si conserva attualmente nel Museo Provinciale di Gorizia. In realtà il resto della statua esiste ed è conservato nel Goriški muzej. Nonostante la statua risulti assai danneggiata, tuttavia è ben visibile sul piedestallo la data 1738. Uno studio comparativo di questo reperto e delle due statue, che si trovano a Gorizia, sembra indicare, in quello, la presenza di una mano più esperta, forse dello stesso Mazzoleni, mentre queste potrebbero piuttosto essere opera della sua bottega.

Dr. Ksenija Rozman, znanstveni sodelavec, Narodna galerija, Ljubljana

GORIŠKI SLIKAR KAREL KEBAR

Na goriškega slikarja Karla Kebara nas opomne Ivan Kukuljević Sakcinski v svojem Zapisniku, kjer pravi: »Tominz Josip radio se u Gorici god. 1790 učio prve početke od Karola Kebara.«¹ Ranieri Mario Cossar piše, da se v Gorici omenja med leti 1788 do 1803 Karel Kebar, vendar ne citira vira.² Isti avtor je tudi zapisal, da je Kebar naslikal $73 \times 93,5$ cm veliko podobo naročnika Francesca della Torre, darujočega srce božjemu očesu. Pod trikotnikom z božjim očesom je bil naslikan donatorjev grb, napis pa se je glasil: »Nell'Anno / MDCCXCIII« in »Carlo Kebär/dipinse«. Cossar je mislil, da je bila slika del opreme skrivnega bratovščine prostozidarjev. V citiranem delu omenja Cossar Kebara še dvakrat, vendar le med naštevanjem umetnikov, ki so ob koncu 18. stoletja delovali v Gorici³.

Ime slikarja Kebara je spet prišlo na dan ob Tominčevi razstavi leta 1966, ko je Guglielmo Coronini zapisal nekatere podatke o Tolmincu, znane bodisi po Kukuljeviču ali Cossarju: »Sembra che apprendesse i primi rudimenti dell'arte del pittore goriziano Carlo Kebar, di cui esistono notizie del 1788 al 1803; ed è probabile che sia stato lo stesso Kebar a presentare il promettente giovane al Conte Francesco della Torre-Valsassina da lui ritratto nel 1793 in un quadro devazionale.«⁴ Coroninijev besedilo je bilo prevedeno tudi v slovenskem katalogu ob Tominčevi razstavi leta 1967 v Ljubljani.⁵

O slikarju Kebru lahko rečemo, da vemo danes o njem skoraj manj, kot sta vedela Kukuljevič ali Cossar. Za Kukuljeviča pa moramo znova ugotoviti, da so njegovi podatki vendarle verjetni, čeprav niso do zadnje nadrobnosti natančni. Kukuljevičeve trditve, da se je mladi Tominc učil pri slikarju Kebru, ne moremo z ničemer podpreti, medtem ko so razni drugi Kukuljevičevi podatki o slikarju Tolmincu danes že podprtji z arhivskimi dokumenti in slikarskimi deli.⁶ Čakamo le še, da nam bodo nadaljnja spoznanja o življenju in delu Jožefa Tominca⁷ navrgla vendarle tudi kakšno dopolnitve o Tominčevem domnevнем učitelju Karlu Kebru. Poiskati bo treba dokumente, ki jih brez razloga gotovo ni zapisal R. M. Cossar. Prav tako tudi ne vemo, kje je in če je sploh še ohranjena Kebrova signirana slika s podobo grofa Torre Valsassina.

Iz rojstnih knjig goriške stolnice sv. Hilarija in Tacijana izvemo, da je bil dne 4. novembra 1764 rójén Carolus Maria Josephus, sin Janeza Krstnika, sinu Andreja Kebra iz Spodnjega Cerovega, in Lucije, hčerke Georgija Orzan, Goričana. Otrok je bil krščen 6. novembra, botra pa sta bila Karel grof Strassoldo in vdova Jožefa grofica Attems.⁸ Karel Kebar je v starosti 47 let umrl v Gorici dne 10. junija 1810.⁹ Ne vem, kakšni dvomi bi nas mogli spremljati, da bi se ob teh podatkih branili misliti, da gre za rojstvo in smrt goriškega slikarja Karla Kebra.

OPOMBE:

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Zapisnik IV*, str. 69, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Arhiv, Zagreb, XV. 23. Na Kukuljevičev Zapisnik, ki je ohranjen v rokopisu v Zagrebu, in kjer jo omenjan slikar Kebar, je pred leti opomnil Boris Vižintin: *Prilog biografijama slovenskih slikarjev Josipa Tominca, Matije*

Tomca, Gaspara Götzia I Josefa Strus, Peristil, Zagreb 1957, str. 205.

² R. M. Cossar, Storia dell'arte e dell'artigianato in Gorizia, Pordenone 1948, str. 212.

³ N. d., str. 203 in 223.

⁴ G. Coronini, Note biografiche. Mostra di Giuseppe Tominc, Gorizia 1900, str. 33.

⁵ Jožef Tominc, Ljubljana 1957, str. 29.

⁶ Kukuljević v svojem Zapisniku IV, str. 69–76 in Slovniku umjetnikov jugoslavenskih, III. zv., Zagreb 1859, str. 215 trdi:

1) Tominc naj bi se ukvarjal z bakreorem — v Status animarum je imenovan kot »incisore«. Stato delle anime, S. Andrea delle Fratte 1810–1811, Via de due Macelli Nr. 70, resp. 71. Archivio del Vicariato, Rim;

2) prvi slikarski pouk naj bi bil dobil pri slikarju Kebru. — Vprašanje tu znova načenjam;

3) leta 1803 naj bi ga poslala nadvojvodinja Marianna Avstrijska, sestra cesarja Franca I., študirat v Rim. Tominc je res šel na pot ieta 1803, v Rim pa je prišel leta 1809. Primerjaj: Posizione Matrimoniale del Notaio Gaudenzio Francesco dell'anno 1816. S. M. in Via, Archivio del Vicariato, Rim. V Rim ga je res poslala nadvojvodinja Marianna Avstrijska. Primerjaj: plomo Tomincovega očeta cesarju Francu I. St. K. Rom. 10 a Vario 1814, 1915, str. 254, 255, 261. Haag, Hof-u. Staatsarchiv, Dunaj;

4) za Mariannijo Avstrijsko naj bi bil napravil miniaturu s podobo papeže — družinska tradicija Tomincovih potomcev ve nekaj o tej podobi, bržkone prav za danes izgubljeno miniaturu. Primerjaj: G. Coronini, n. d. str. 34;

5) v Rimu naj bi se učil v Accademijsi di San Luca pri »abbate conte Dazzani« — šolanje je dokazano in prejel je nagrado. Primerjaj: K. Rozman, Mladostno delo in življenje slikarja Jožefa Tominca, Štečanja 19/1969, str. 36–39. Učitelj se je imenoval abbate Domenico Conti Bazzani. Ali je Bazzani učil na Accademiji di San Luca, ne vemo. Bil pa je slikar in Tominc je pri njem stanoval;

6) Tominc naj bi v času ljubljanskega konгрresa leta 1821 (prav 1821) prišel za osem dni slikat v Ljubljano. Zaradi Tominca, ki je delal v Ljubljani, se je moral Matevž Langus spet lotiti soboslikarstva. Tomincovo bivanje v Ljubljani je v letu konгрesa in pozneje v dokumenti in slikami dokazano. Primerjaj: Ksenija Rozman, Ali je slikar Jožef Tominc v Ljubljani? ZUZ, n. v., VIII/1970, str. 223–242.

7) M. Breclj, Nov dokument o Tomincovem delu. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1975, Gorica 1975, str. 185–191.

⁸ Die 6. 9 bris 1764.

Carolus Maria Josephus filius legitimus sp. Ioa: Bapta' filly olim Andrea Kebar ex Inferiori Cerova p. á. Mossa'et ejus conjugis Lucia'Georgy Orzan Goritiensis, natus 4 hujus hora media 4 matutina hodie vero baptizatus est a me Antonio Anderlig loci Coop. patrinis levantibus ilmo Dno' Carolo S. R. I. Comite de Strassoldo, et Excoxa Dna Josepha Comitissa Vidua ab Attens. Liber Baptizatorum Spectans ad Perochiam S. Hilarii Goritiæ, a die 21ma Martii 1754 usque ad diem 31um Decembri 1770, str. Zupnijski arhiv stolne cerkve sv. Hilarija in Tacijana, Gorica.

⁹ 1810 17ma ejusd (Junii) 324 Kebar Carolus (Anni) 47 Morb (?) gangrena. Liber III. mortuorum 1745–1781 17. Jun. 1810. Zupnijski arhiv stolne cerkve sv. Hilarija in Tacijana, Gorica.

KAREL KEBAR, PITTORE GORIZIANO (Riassunto)

Il saggio tratta del pittore Karel Kebar che, secondo Ivan Kukuljević Saksinski, doveva essere il primo maestro di Josip Tominc, mentre Ranieri Mario Cossar registra la presenza del Kebar a Gorizia negli anni 1788–1803. Dagli atti dell'archivio parrocchiale della chiesa dei SS. Ilario e Taziano, consultati dall'autrice del saggio, risulta che il 4 novembre 1764 nacque Carolus Maria Josephus da Giovanni Battista, Karel Kebar morì a Gorizia il 10 giugno 1810 all'età di 47 anni. L'autrice sostiene che i dati dell'archivio parrocchiale potrebbero riferirsi alle date di nascita e di morte del pittore goriziano Karel Kebar.

DER GÖRZER MALER KAREL KEBAR (Zusammenfassung)

Der Artikel befasst sich mit dem görzer Maler Karel Kebar, der nach Ivan Kukuljević Saksinski der erste Lehrer des Malers Josip Tominc gewesen sein sollte. R. M. Cossar zitierte, dass er schon in den Jahren 1788 bis 1803 in Görz erwähnt wurde.

Die Verfasserin hat im Archiv der Domkirche von Görz Angaben gefunden, nach denen Carolus Maria Josephus Kebar am 4. 11. 1764 geboren wurde. Karel Kebar ist im Alter von 47 Jahren am 10. 6. 1810 in Görz gestorben. Sie vermutet, dass sich diese Daten auf die Geburt und den Tod des görzer Malers Kebar beziehen müssen.

Fulvio Monai, profesor, kritik in slikar, Gorica (Gorizia)

UMETNOST V GORICI V DVAJSETIH LETIH NAŠEGA STOLETJA Kratko obdobje razcveta

Gorica ni bila nikoli umetniško središče, ki bi bilo sposobno oblikovati samostojne kulturne tokove; tudi ni imela šol in umetnikov, ki bi z nepretrganim delovanjem zapustili vidnejša pričevanja. Mesto nima izrednih umetnin in spomenikov, ima pa poseben značaj; ta se je izoblikoval ob spajjanju raznih stilnih tokov, ko so se takoj zaradi posebnega geografskega in političnega položaja srečevala ljudstva iz Podonavja in beneške nižine.

Ta značilnost, prisotna že v XVIII. stoletju, ki doživi organski razvoj kulture s pravim razcvetom na vseh poljih od obrtniškega do literarnega in umetniškega, je očitna tudi v samih delih Jožefa Tominca, čigar trezna in izrazita govorica je polna tople kromatične atmosfere, pri kateri pa je tudi nekoliko opazen avstrijski okus. Ta svojskost je opazna tudi v slikah Italica Brassa, ki je študiral v Münchenu pri krajinarju Karlu Rauppu, se izpopolnjeval v Parizu pri Bruguerau in Lorensu, preden je — sledič impresionizmu — našel svoj izraz, poln drhtečih barv.

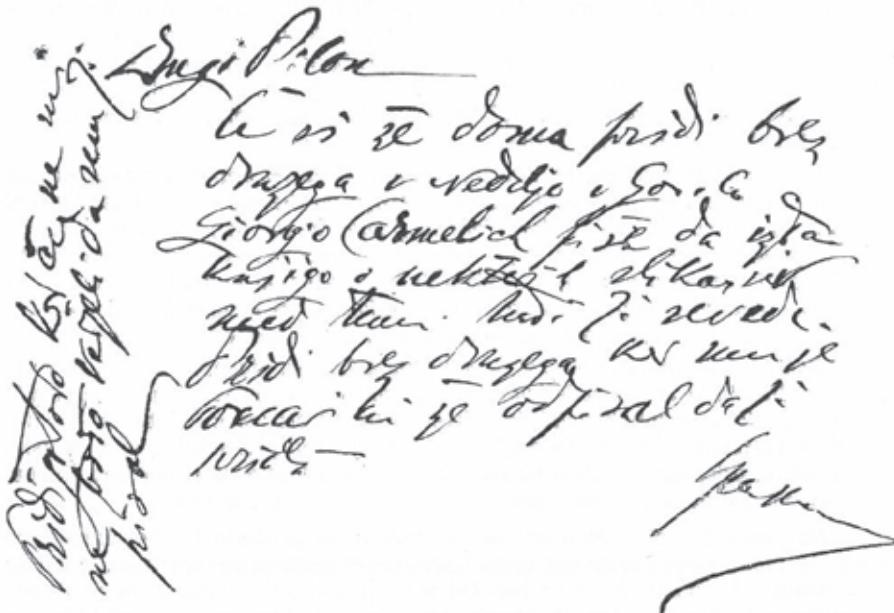
Živahno kulturno snavanje v skladu s pobudami in gibanji, ki so se širila iz večjih središč in ki so s poudarkom na socialni in človeški resničnosti pomenila prelom s tradicionalnimi oblikami, je zaživello v Gorici predvsem v letih pred izbruhom prve svetovne vojne. Ni še napisana zgodovina teh goriških let, toda na podlagi kronik in prilčevanj si lahko obnovimo okolje, predvsem pa razumemo silnice, ki so pogojevale delovanje nekaterih najvidnejših goriških umetnikov.

Na predvečer prve svetovne vojne, potem ko je Carlo Michelstaedter že sklenil svojo kratko pot in bil tudi v slikarstvu predhodnik ekspresionizma, je dobilo svoje osnove delovanje, ki je po končani vojni privedlo do ustanovitve goriškega umetniškega krožka — »Circolo artistico goriziano«, v katerem so se zbirali novi ljudje, željni sprejeti vrenja, ki so se vse povsod širila, ter o njih razpravljati z največjo zavzetostjo in si izmenjavati mnenja. Poznamo jih po imenu: Antonio Morassi, leta 1920 nadzornik pri uradu za spomeniško varstvo v Trstu, glasbenik Kogoj, učenec Schönberga, slikarji Veno Pilon, Luigi (Lojze) Spazzapan, Rodolfo Battig Melius, Boaffio in De Finetti, arhitekta Cuzzi in Gyra, pesnik Sofronio Pocarini in številni drugi (Brunner, Cunte, Brajdotti itd.) nosilci novih idej in pobud.

Prihod fašizma je na žalost zatrli vsako možnost odprtega pogovora in plodnih stikov z najnaprednejšo evropsko kulturo, ki jo je režim vedno bolj odklanjal in tako povzročil zastoj v duhovnem ustvarjanju do take stopnje, da so umetnost in kulturo nasprotno spremenili v slavilna hvalisanja, polna nabuhle retorike. Od takrat je bila Italija izključena iz kulturnega razvoja v Evropi in šele antifašistične pobude mladih umetnikov na čelu skupine »Corrente« iz leta 1939 so raztrgale stanje zaskrbljujočega provincializma.

Iste težave je doživljala Gorica, vendar so se, dokler svoboda misli ni bila zatrta, umetniki in literati na sedežu »Circolo goriziano« na Travniku in v kavar-

nah v središču mesta zbirali k razgibanim diskusijam brez miselnih rezerv in kakršnihkoli predsodkov. Prav v tem času je nastalo obnovitveno gibanje »Movimento futurista giuliano«, ki sta ga ustanovila Pacarini in Vucetich, svoje korenine pa je imelo v krogu revije »Venticinque«, ki sta jo izdajala v Trstu sam Pacarini in Carmelich. Še leta 1923 je Pacarini ustanovil in vodil »Teatro semifuturista«, ki ga je zastavil Marinetti v gledališču Verdi, leta 1924 pa je bila odprta prva goriška umetnostna razstava, ki so se je udeležili vsi umetniki Julisce krajine. Tam so bili postavljeni temelji nove govorice — predvsem v slikarstvu — in ta vnema bi bila obrodila sadove, pomembne tudi v evropskem okviru, če ne bi uredna umetnost z zapovedanim povratkom h klasičnim mitom preteklosti dala umetnikom širokij razumeti nujnost, da se umaknejo vse preveč enostavni domači kontroli.

Spazzapanova dopisnica Venu Pilonu (datum poštnega žiga 11. 9. 1925)

Spazzapan, v tej skupini najbolj odprt in nepredvidljiv, ki se je uveljavil na mednarodni razstavi dekorativnih umetnosti v Parizu leta 1925 z abstraktimi deli in bil s tem predhodnik del na primer Soldatija, je prvi razumel, da se je končalo obdobje antikonformističnih odnosov, sarkastičnih izbrufov in uporov v domačem okolju. Bil je sicer razširjen občutek, da je v provinci — ki ni bila kakor danes odprta naprednim idejam in pobudam — lahko vladalo le popolno mrtvilo, zaukazano v že tako utesnjem političnem stanju. Tako razumemo, zakaj je sam Spazzapan leta 1928 sprejel brez obotavljanja povabilo arhitekta Cuzzija, naj pride v Turin, medtem ko se je Venu Pilon ustalil v Parizu, Brass je že bil v Benetkah, Bolaffio v Trstu, Melius pa se je v svojem nemirnem iskanju selil iz Firence v München, nato v Pariz, se od časa do časa znašel v Gorici in naposled umrl v Rimu. Tudi Gino De Finetti je dolgo deloval in živel v tujini v Parizu, v Münchenu in Berlinu, ker ga niso trli ekonomski problemi.

Predaleč bi nas zavedel opis življenjske poti nekaterih pravkar omenjenih umetnikov. Zanimivo pa bi bilo ugotoviti, do kakšne mere je slikarski izraz Spazzapan, Pilon, pa tudi Bolaffia, De Finettija in Mellusa vkoreninjen v rojstnem okolju, v kulturnem ozračju te naše zemlje, kjer so se križali vplivi različnih civilizacij.

Po prihodu v Turin se je Spazzapan seznanil s slikarji skupine »Gruppo dei sei«, čeprav je v bistvu ostal osamljen in — kot je pravilno poudaril Edoardo Persico — bi lahko v okviru tedanjega Italijanskega slikarstva dobil evropsko razsežnost. Čeprav je bil skupini blizu, se vanjo nikoli ni vključil, temveč je celo kazal določeno nasprotnje do programa drugega vala furistov, ki se je s precejšnjo napadljivostjo pojavil v Turinu. Kot je omenil Luigi Carluccio, je Spazzapan v resnici »črpal iz globokih korenin svoje prve vzgoje, ki jo je dobil ob meji z Avstrijo«, v okviru bolj dognane in izrazitejše kulture od tiste, ki je bila značilna za novi kraj bivanja. Umetnik je namreč na »njeni« meji vsrkal značilnosti različnih svetov, v srednjeevropskem smislu, ki ga niso pokvarili zastareli vzori. Ozirati se moramo na njegova posebna izhodišča, da lahko razumemo včasih nasprotuječi si nihanja med razumskim pristopom in eksplozivnostjo, njegovo notranjo potrebo po iskanju samega sebe in izjasnitvi in po bolj dinamičnem delovanju zunaj ustaljenosti in konvencionalnosti. V njem zasledimo nekoliko vzhodnega okusa in, predvsem v »santoni«, odčaran odsev bizantinskih ikon; obenem najdemo v njem sorodnost z umetniškim svetom Kokoschke, Rouulta, fauvistov in ekspresionistov. Če drži, da je Spazzapan dobil spodbude pri mnogih, je neizpodobljeno, da je znal pretopiti vse motive sodobne umetnosti s svojim pečatom domisljije, ki je vzklikla ob križanju različnih narodnih in kulturnih prvin, ki morejo le tu uspeti.

Sicer je pri vseh umetnikih iz goriškega in sosednih območij opazno mesejanje raznovrstnih značilnosti in prisotnost kulturnim dogajanjem, ki so ob sožitju različnih narodov ustvarila svojski izraz.

Veno Pilon, ki se je po 40-letnem bivanju v Parizu vrnil v Ajdovščino v zatišje, kjer je leta 1970 umrl, je o Mušiču napisal, da »objemajoč Jadran poje o zemlji in skalah njegovih dveh obal«. V tej trditvi je prisotna avtobiografska težnja, saj Pilon ni nikdar pozabil na svoje poreklo. Prodornega in ostrega duha je z ironijo prekrival svoje pesniško bistvo in neizprosno branil svoj položaj predmetnega slikarja, ki se je izoblikoval ob ekspresionizmu, vendar je bil sprejemljiv za vse novo in različno, pa naj je prihajalo od koderkoli. Pilon je deloval v Ajdovščini, potem ko ga je urad za spomeniško varstvo iz Trsta poslal v Ljubljano, Prago, Firence in na Dunaj. Bil je prijatelj z Morassijem, Spazzapanom in drugimi, ki so se zbirali v »Circolo artistico« v Gorici. Prepričan, da je Klimtova doba končana, se je usmeril v ekspresionizem in v Parizu, kjer se je za stalno nastanil leta 1930, prevzel trpkosladiki priokus, ki se je pridružil furlanskim in slovenskim prvinam, na katerih je že prej temeljil njegov umetniški nazor.

Pri De Finettiju je prav, da se spomnimo tega, kar je sam napisal o svojem delu ob osebnih razstavah v Trstu leta 1946. V samopredstaviti v reviji »Vernice« takole piše: »Če pobrskam nazaj v svoje življenje, vidim v sebi usedline, ki jih je zapustilo otroštvo, preživeto v različnih deželah: beneške nižine na eni strani, na drugi na severu gore; mladenička leta v Italiji, Nemčiji in Franciji, bogata z različnimi vtisi, večkrat nasprotojočimi si zaradi narave ljudi in stvari, vendar pa zelo globokimi. Nujnost po uveljavitvi v vedno novih ambientih je izostriла čut opazovanja. Bolj kot smo izpostavljeni presenetljivim vplivom tujega okolja, tem bolj jasno in živo se obujajo v nas slike iz otroštva in v žilih čutimo sokove, ki smo jih vsrkali iz domače zemlje.« To je pričevanje, ki potrjuje povezanost umetnikov naše zemlje s svetom, bogatim s čustvi in izkustvi — vse kaj drugega kot enostranskih — ki se je izoblikoval na goriških tleh. De Finetti, ki se je pri De

gasu in Toulouse-Lautrecu v Parizu naučil gledati konja v naravi, sproščenega, izven akademskih shem, v Münchnu pa je bil učenec Zugela, je znal vnesti v svoja dela romansko lahketnost in domiselnost, ne brez potrebe po sintezi in konstrukciji, ki ju je pridobil v izkušnjah, dozorelih v nemškem svetu.

Različen pa je bil značaj Rodolfa Battiga Meliusa, skoraj svevovske figure, ki se je v svojem hrepenjenju po popolnosti selil iz Firenc v München in Pariz, potem ko je vojno preživel v Rusiji. Poleg nepotešene težnje po kultivirani risbi je izrazil svojo slo po svobodi v sproščeni interpretaciji figur, pri katerih je opazen vpliv — čeprav obroben — nemškega ekspresionizma. Zaprt v svoj notranji svet, je našel svoj pravi izraz šele v stvaritvah, ki so nastajale ob njegovih običasnih obiskih doma, ko je odkrival otroški svet. S tem, da je pozabil na risbo in poklicne spretnosti, je dosegal pesniške vizije z njenostavnejšimi sredstvi in prepričal se je tudi o svojih kolorističnih sposobnostih še pred smrтjo leta 1937 v Rimu.

Edinstvena je bila tudi umetniška pot Vittoria Bolaffia. Potem, ko so po smrti pokazali njegova dela na beneškem bienalu leta 1948, ni dobil prave osvetlitve do nedavne retrospektivne razstave, ki sta jo pripravila tržaški muzej in muzej v Gorici. Evropski vplivi, prisotni v začetnem divizionističnem prepričanju, so pri njem vidni, priznati pa moramo njegovo željo, da se brez predvodov izogne vsaki shemi, kot je opazil že Morassi v nasprotju z ocenami ostalih kritikov Julijanske krajine.

Bežen zgodovinski pregled umetnikov, ki so se zbirali v »Circolo artistico goriziano« in s svojo pripravljenostjo na dialog bili v obrobju dogajanju predhodniki nemira, ki je šele kasneje zajel večja italijanska središča, nam ne more dati dokončnih doganj. Lahko pa ponovno potrdimo verodostojnost teze, ki je bila delno dokazana v delih nekaterih likovnih, bolj temeljito pa ob stvaritvah besednih umetnikov Julijanske krajine: pri večjih in manjših umetnikih je prisotno skupno prizadevanje, ne glede na osebno in različno govorico, živeti, misliti in čutiti v svetu, ki povezuje državljane različnega jezika in izvora, obenem pa jih razlikuje od onih, ki niso zrasli na tej obmejni zemlji.

(Prevod: M. Češčut)

L'ARTE A GORIZIA NEGLI ANNI VENTI. UNA BREVE FELICE STAGIONE (Riassunto)

Gorizia, pur non essendo stato un centro d'arte capace di determinare correnti culturali autonome, ha rivelato sempre una particolare fisionomia, formatasi nella fusione di diverse tendenze stilistiche e nell'incontro di varie civiltà. Questo carattere è presente nel '700 e nell'opera dei pittori del secolo scorso, ma soprattutto si rileva negli anni intorno alla prima guerra mondiale e subito dopo quando si costituì il Circolo artistico goriziano nel quale confluirono artisti come Spazzapan, Pilon, Bolaffio, Melfius, De Finetti, il musicista Kogoj, il poeta Sotronio Pocarini, gli architetti Cuzzi e Gyra: tutti desiderosi di recepire i fermenti che andavano circolando ovunque, e impegnati in proficui scambi di idee. Con l'avvento del fascismo si spense ogni possibilità di discorso aperto e di utili rapporti con la cultura europea più avanzata, e anche a Gorizia il sodalizio si sciolse, pur dopo aver visto nascere iniziative interessanti come il movimento futurista giuliano. Spazzapan andò a Torino, richiamatovi dall'architetto Cuzzi e sviluppò in piena autonomia la sua tematica in cui convergono i caratteri di mondi diversi in un'accezione mitteleuropea. Veno Pilon si recò a Parigi, mal dimenticando delle proprie origini, e imboccò la strada dell'espressionismo con intonazioni che hanno sempre rivelato le sue matrici slovene e friulane. De Finetti fu a Monaco, a Parigi ed espresse nelle sue opere l'innato dinamismo senza dimenticare l'esigenza di sintesi che gli era derivata dalle esperienze maturate nel mondo tedesco. Rodolfo Battig Melius lasciò Gorizia per Parigi e infine per Roma, dove morì, dopo aver espresso in quadri dal linguaggio semplice e disadorno la sua natura introversa e contemplativa. Vittorio Bolaffio, rimasto a Gorizia e vissuto anche a Trieste, ebbe pure contatti con l'arte europea, e manifestò una spregiudicata volontà di sottrarsi ad ogni schema.

Slavica Plahuta, kustos, Goriški muzej

O BOJIH V BAŠKI GRAPI POLETI LETA 1944

I.

Druga svetovna vojna se je v letu 1944 že odvijala v znamenju zaključnih operacij in postopnega osvobajanja Evrope. Spričo napredovanja Rdeče armade proti Donavi in Panonski nižini na vzhodu in zahodnih zavezniških enot proti Lombardiji in Padski nižini na zahodu ter v pričakovanju druge fronte (izkrcanje je bilo možno tudi na Balkanu), je postajalo operativno območje NOV Jugoslavije vedno pomembnejše. V okviru splošnega zavezniškega načrta, da bi na vseh frontah začeli z močno ofenzivno dejavnostjo, je tudi NOV Jugoslavije dobila posebne naloge. V skladu z načrti in dogovori je dne 4. junija 1944 Glavni štab NOV in POS izdal povelje VII. korpusu naslednji dan pa IX. korpusu in IV. operativni zoni, naj se začne širokopotezna akcija na vsem strateško važnem železniškem omrežju v Sloveniji. Enote IX. korpusa so v juniju 1944 prešle v ofenzivo.

II.

Zaradi razvoja mednarodnih dogodkov je glavnina okupatorjevih sil odšla iz centrov Gorica, Videm in Trst na fronto. V mnogih postojankah so zato zamenjali nemško vojaštvo z domobranskim.¹ Te enote pa so bile po svojih sposobnostih mnogo slabše. To dejstvo, kakor tudi osvobojeno ozemlje v zaledju, odročnost terena in konfiguracija tal v dolini reke Bače so vplivali na odločitev štaba korpusa, da je začel z drugim delom ofenzive na tem območju na dolžini petin dvajsetih kilometrov od Mosta na Soči do Podbrda.

Štab korpusa pri tej odločitvi ni izhajal samo iz splošnega ukaza Vrhovnega štaba in Glavnega štaba, temveč je pri tem imel še druge namene, tako vojaške kot politične. Štab korpusa je računal, da se okupatorjeve sile zaradi onesposobljene proge ne bodo več toliko izpostavljale — vsaj za nekaj mesecev, osvobojeno ozemlje pa bi se med tem razširilo, kar bi omogočilo lažje osvobajanje Soške doline in širjenje zvez v Beneško Slovenijo. IX. korpus pa bi na tem ozemlju lahko uspešno izvajal mobilizacijo.²

Dne 27. junija 1944 je IX. korpus izdal povelje podrejenim enotam za napad na sovražne postojanke v dolini reke Bače. Štab korpusa je odredil, da v korpusni akciji sodeljujejo vse brigade obeh divizij, tržaška brigada (Brigata d'Assalto Triestina) in Idrijskotolminski odred.

Železniška proga Gorica — Jesenice je na odseku Most na Soči—Podbrdo speljana po ozki in globoki dolini reke Bače. Razgibanost tal je omogočala večje koncentracije partizanskih enot. Proga je bila zelo dobro zavarovana, posebno železniške postaje. Po kapitulaciji Italije se je zelo razširil sistem okupatorjevih postojank in bunkerjev. Preuredili so jih kar v primernih gospodarskih poslopjih domačinov, ki so jih običajno izselili. Stanovanja so jim priskrbeli v sosednjih hišah ali celo vaseh.³

Postojanke so bile gosto razporejene z namenom, da bi ena drugo ščitile, varovale pa so važnejše železniške objekte ob železniški progi. Njihova moč je bila v obrambi. Ograjene so bile z žično oviro, nekatere pa so bile obdane z minskimi polji.⁹

Načrt štaba korpusa je predvidel napad in uničenje vseh postojank na odseku železniške proge Bača pri Modreju — Podbrdo. Operativno območje XXX. divizije, h kateri je sodila tudi tržaška brigada in artilerijski divizion IX. korpusa, je bilo med Bačo pri Modreju in Grahovim. Akcijo naj bi vodili v smeri Podbrda. Najprej naj bi napadli in uničili postojanke v Klavžah in v Kneži, potem pa naj bi nadaljevali z ofenzivo proti Grahovemu. Načrt je predvidel tudi zavarovanje akcije iz smeri Tolmin—Most na Soči in Gorica. Na tem odseku so predvidevali težišče napada.¹⁰

Clanek »La battaglia del Bacia« (Bersagliere M., 16. 7. 1944)

Na območju med Grahovim in Podbrdom je načrt določil operativno območje XXXI. diviziji. Za naloge je štab korpusa odredil napad in uničenje postojank v Koritnici in postojanko Mohorc. Rušiti pa bi morala cesto in progo na območju med Grahovim in Podbrdom ter cesto na območju od Podbrda do Škofje Loke. Celotno akcijo pa bi morala zavarovati iz smeri Bohinja, Škofje Loke in Idrije.¹¹

V zaključni akciji naj bi obe diviziji napadli Grahovo, kjer so bile najbolj utrjene postojanke. Idrijskotolminski odred bi po prvotnem načrtu moral napasti postojanko Volarje ali Kamno.¹² Dne 28. junija pa je štab odreda določil premik odreda na nove položaje, da zavaruje akcijo enot iz smeri Tolmin—Kneža.¹³ Načrt štaba je predvidel še druge ukrepe z namenom, da bi se akcija nemoteno izteklila.

Podrobne načrte za napad so izdelali tudi štabi podrejenih enot, ki so v akciji imeli povsem določene naloge.¹⁴

III.

Dne 16. julija je četrta številka glasila bataljona bersaljerskih prostovoljcev »Bersagliere M.« (deloval je v Baški grapi) objavila poročilo o bojih. Uvodni članek »La battaglia del Bacia«, ki je obsegal skoraj celo stran, je orisal potek bojev, hkrati pa je tudi poskušal označiti vzroke in pomen bojev. Podajanje in ugotovitev dopisnika se večkrat močno razlikujejo od uradnih partizanskih poročil v ohranjenih dokumentih. Zanimiva je tudi primerjava nekaterih trditev z ohranjenimi poročili nemškega vojaškega vodstva na tem operativnem območju.

Uvodoma je člankar označil obseg borb, ki so trajale pet dni. Ves čas so jih Mussolinijevi bersaljeri »uspešno odbijali«. Poudaril je, da se je v noči od 28. na 29. juniju začel hud boj na celotnem operativnem območju bataljona, v katerem so nasprotniki kot še nikoli oblegali njih utrdbe in postojanke.

Kot predpripravo napada pa v podnaslovu »Napad na mostu« komentira boje na mostu čez Bačo dne 23. junija 1944. Poročilo navaja, da je osem desetin napadalcev napadlo postojanko na mostu čez Bačo. Partizani so si ovezali noge v krpe. Izrabili so tudi popolno temo. Tako so hoteli preneneti stražo ob njeni menjavi. V trenutku, ko so hoteli vdreti v postojanko, jih je opazil poveljnik straže, ki je opravljal menjavo. Po alarmu so bersaljeri (bilo jih je šest s svojim poveljnikom) zavzeli položaje in s skromnim orožjem, ki so ga imeli, in z ročnimi bombami začeli boj ter pregnali napadalce.

Ta spopad omenjajo tudi partizanski dokumenti. Poročilo štaba IX. korpusa Glavnemu štabu NOV in POS dne 5. julija 1944 o aktivnosti in stanju podrejenih enot konec junija in v začetku julija 1944 v pregledu operacij omenja ta napad in ga datira z 22. junijem. Napad je izvedla 19. SNOB »Srečka Kosovela«. Poročilo tudi navaja, da sta bila ujeta dva sovražna vojaka, eden pa je bil ranjen.¹⁵

Poročilo štaba 19. SNOB »Srečka Kosovela« potrjuje, da akcija res ni uspela, ker je sovražnik predčasno opazil njihovo približevanje in tako onemogočil napad na objekte. Po načrtu bi moral prvi bataljon napasti bunkerje pri mostu, drugi bataljon, ki mu je pomagala četa, oborožena s težkim orožjem, je varoval smeri proti Mostu na Soči in Tolminu. Tretji pa je dobil nalogu, da poruši most.¹⁶

Po uvodu bersaljersko časopisno poročilo obravnava napad na komunikacije v dolini reke Bače v akciji med 28. junijem in 3. julijem 1944. Člankar trdi, da je bilo jasno, da je sovražnik hotel udariti na najpomembnejše objekte na območju, ki ga je varoval bataljon, in jih uničiti.

Nasprotovanje bersaljerom, ki se je neprekiniteno kopilo že vseh devet mesecev, je po mnenju dopisnika dalo povod sovražnikovemu vodstvu, da je načrtoval velik napad s ciljem, da bo prerezal na najšibkejši točki bersaljere na dva dela in jih potem uničil, hkrati pa tudi nepopravljivo porušil vse vojaške objekte na tem območju. Dalje trdi, da so celotno akcijo že prej načrtovali, vodila sta jo dva generala: srbski in angleški.

Enote IX. korpusa so izvedle akcijo v skladu z načrti Glavnega in Vrhovnega štaba NOV in POJ ter splošnega zaveznika načrta. Partizanski dokumenti podajajo precej drugačno podobo. Akcija je sledila širšim ciljem. Vodstvo pa je pripadalo štabu IX. korpusa in Glavnega štaba.¹⁷ Tedaj se je v štabu IX. korpusa mudil tudi Dušan Kveder-Tomaž, načelnik Glavnega štaba.¹⁸ Točna pa je bila dopisnikova trditev, da je bila akcija že prej načrtovana. Dejansko je vsaka partizanska enota imela že prej povsem določene in do potankosti izdelane naloge.¹⁹

V noči z 28. na 29. juniju je sila približno 5000 mož, oboroženih s topovi in številnim avtomatskim orožjem, pričela z ofenzivo na območju desete čete, nadaljuje članek. Pri tem so izrabili trenutno krizo v četah, ki je nastala ob premetitvah dne 28. junija.²⁷ Sovražnik je stopničasto namestil svoje enote vzdolž ceste in s posameznimi napadi na ostale postojanke onemogočil vsak nastop okrepitev. Njegov cilj je bil, da že v teku dne 29. junija stre vsak odpor na zasedenem ozemlju, preden bi lahko prispevala okrepitev.

O kakih spremembah in krizah v italijanskih enotah sodobni partizanski dokumenti ne govorijo. Zanje partizani verjetno niso niti vedeli. Dejansko pa so enote obeh divizij, Tržaška brigada in Idrijskotolminski odred že 28. junija zasedli odrejene položaje in poskrbelli, da je bila celotna akcija iz vseh smeri dobro zavarovana.²⁸

Napad se je začel dne 29. junija v zgodnjih jutranjih urah na celotnem območju. Vendar se borba le ni odvijala po prvotnem načrtu. Že zaradi izredno slabih vremenskih razmer in nepoznavanja terena se je napad zakasnil. V preostalem delu noči pa se pravi boj sploh ni mogel razviti. Napad sam pa so enote, ki so bile za to določene, slabo zavarovale in so nasprotnike enote že z dnem dobile pomoč z Grahovega in iz Podbrda.

Pravi boj se je začel šele z dnem. Začetek je bil neuspešen; kljub podrobemu načrtu in pripravam korpusa, da bi z močnimi napadi naglo napredovali, niso zavezeli nobene postojanke.²⁹

V drugem delu italijanskega poročila v podnaslovu »Sovražnik premagan« komentator govorji o bojih med 29. in 30. junijem in o masovnem napadu 30. junija, ko je bersaljerom že primanjkovalo orožja, vendar jim je kljub temu uspešno, da so nasprotnika pognali v beg in tako pripomogli k žalostnemu propadu njegovega načrta. Dne 30. junija in 1. julija, pa nadaljuje člankar, se je boj prenesel na območje, kjer sta delovali dve drugi njihovi četi. Omenja tudi, da se je še naprej nadaljeval močan pritisk na ostala območja. Člankar trdi, da so partizani tudi tam srečali enako razpoložene bersaljere, ki so nadaljevali z obrambo in samoobrambo. Končno pa, da so tudi partizani izčrpani in zasledovani dne 3. julija zmanjšali moč svojih napadov in se v veliki naglici umaknili v gore, kjer so jih pričakali nemški vojaki in jih prisili, da so sprejeli boj. V boju so jih veliko pobili.

Časopis se zaradi svojega značaja ni mogel spuščati v podrobno prikazovanje celotne akcije. Boje naslednjih dni je zelo skopo prikazal, čeprav so ti bili, kot je razvidno iz poročil IX. korpusa in njegovih podrejenih enot, mnogo ostrejši kot prvi dan in njihovi uspehi za partizane ugodnejši.

Tudi partizanski dokumenti omenjajo neuspehe enot prvi in drugi dan bojev. To zlasti velja za enote XXX. divizije. Uspešnejša je bila le 19. SNOB »Srečka Kovovela«, ki je napadala Klavže in Knežo. Ostale enote so napad ščitile in opravile nekaj rušenj, demonstrativno so napadle Most na Soči in Tolmin ter stalno odbijale sovražne intervencije.³⁰

Uspešnejše so bile enote XXXI. divizije. Enote Gradnikove in Vojkove brigade so oblegale postojanko v Koritnici, ki so jo tretjo noč bojev tudi zavezale. Zavezle so še postojanke Mohorc in bunkerje pri Bregarju. Postojanke pri Hudajužni so samo napadli. Prešernova brigada, ki je akcijo ščitila z gorenjske strani, je uspešno rušila železniško progo.³¹

Uspehi, ki so jih enote XXXI. divizije dosegle zlasti drugi dan in tretjo noč, so povzročili preobrat v celotni akciji. Štab korpusa, ki je uvidel, da so bile enote XXX. divizije kljub predvidevanjem in potem tudi velikim prizadevanjem, neuspešna, je prenesel težišče bojev na območje XXXI. divizije. Enote XXX. divizije pa je določil za zaščito akcijam XXXI. divizije pred intervencijami z Mosta na Soči in Tolmi-

na, z demonstrativnimi napadi pa naj bi razbremenile boje XXXI. divizije.³² Zato so se enote XXX. divizije dne 1. julija premaknile na območje Ponikev.³³

Poročila IX. korpusa govorijo o številnih uspehih XXXI. divizije v dneh 1. in 2. julija. Enote so napadale in osvajale bunkerje in sovražne kolone okrog Grahovega, Koritnice in Hudajužne.³⁴

Dne 2. julija, navaja poročilo XXXI. divizije, so boji okrog Grahovega in Koritnice nekoliko ponehali. Prenesli so se na območje Hudajužne. Toda ob vdoru II. bataljona Gradnikove brigade, ki je dobil nalog, naj napade postojanko v Hudajužni pri mostu, je bila ta že prazna. Postojanko so nemoteno zavezeli. Koncentriran napad na ostale postojanke v Hudajužni, ki so ga načrtovali za 2. julij zvezčer, so onemogočile nasprotnike sile, ki so prodirale iz Idrije mimo Želina in Reke proti Kojci. Štava obeh divizij sta izdala podrejenim enotam povelje za umik iz doline reke Bače.³⁵ Enote XXXI. divizije, ki so se bojevale na območju Hudajužne in Grahovega, naj bi se umaknile v Čepovan, enote iz območja Hudajužna—Podbrdo pa v Martinji vrh. Umik proti Čepovanu so onemogočile nemške enote, ki so na povelje komandanta »Jadranskega Primorja« dne 2. julija odšle iz Idrije na pomoč proti Grahovemu. Cela divizija se je potem umaknila na Porezen.³⁶ Tu so enote zavezale nove položaje, vendar jih nasprotnik ni ogrožal.³⁷

Enote XXX. divizije pa so se umaknile v smeri Šentviške planote in proti Lokovcem.³⁸ Ob umiku je prišlo do konfliktov z nemškimi silami, ki so prihajale na pomoč posadkam v Baški grapi. Tudi nemška poročila navajajo, da je prišlo do prvega stika s partizani pri Reki, ko je skupina petdesetih ali šestdesetih partizanov zaprla pot. Po tem konfliktu je bila II. četa bataljona »Heine«, ki je prodrala v smeri Zakočce, v stalnem stiku z manjšimi partizenskimi enotami. III. in IV. četa pa sta naleteli na močan sovražnikov odpor pri Kojci. Po triinpolurnem boju so se »sovražnikove sile« umaknile proti vzhodu, kamor jih je zasledovala tretja četa bataljona »Heine«. Dohiteli so le zaščitnico. Čas boja z zaščitnico pa so partizani izrabili in glavnina se je umaknila pod okriljem noči.³⁹ Drugih spopadov poročilo ne omenja.

Poročila se med seboj zelo razlikujejo. Vsa sicer omenjajo ostrino bojev, po vsebinu pa se ti boji v različnih poročilih razlikujejo. Člankar v glasilu »Bersagliere M« je v začetku svojega opisa označil le boje na območju XXX. divizije, čeprav se je boj, kot je razvidno tudi iz partizanskih in nemških dokumentov, razvил na celotnem območju hkrati. Neuspehe na zahodnem delu akcije je označil kot popoln propad načrta. V nadaljevanju, ko poroča o bojih na novem področju, kamor se je dne 30. junija in 1. ter 2. julija prenesla celotna akcija, še le omenja aktivnost na vzhodnem delu, kjer je že prej operirala XXXI. divizija. Močan pritisk na ostala območja pa le omenja. V celotnem izvajjanju prikaže silno težak položaj bersaljerjev in njihova prizadevanja za obrambo in samoobrambo, toda zaključek prikaže kot velik njihov uspeh in na drugi strani popoln neuspeh nasprotnika. O padcu postojank in o razrušeni proggi ter objektih ni podatkov, čeprav je bila progga za nekaj časa povsem onesposobljena za uporabo, kar tudi nemški dokumenti potrjujejo. Nemško poročilo operativnega štaba za boj proti »bandam« dne 2. julija 1944 navaja, da je sovražnik zasedel postojanki Grahovo in Podmelec ter razrušil železniški most južno od Hudajužne.⁴⁰ To poročilo ni točno. Partizanski dokumenti navajajo, da postojanke v Grahovem niso zavezeli, pač pa so zavezeli postojanke v Koritnici, Mohorc, Bregar in Zapoler. Postojanka v Hudajužni, ki so jo oblegali dne 2. julija, pa je bila ob zavzetju že prazna.⁴¹

Ujemajo pa se poročila, da so boji 3. julija nekoliko ponehali. Spričo napredovanja nemških enot, ki so prihajale na pomoč, so se partizanske enote umaknile v razne smeri in tedaj je prišlo do spopadov z nemškimi enotami, toda že

isti dan so čete bataljona »Heine« prispele na odrejena mesta in vzpostavile zveze z enoto »Brandenburg«, 136. polkom ter četo »Kefer«. Naslednji dan, 4. julija, pa je bataljon »Heine« dobil povelje komandanta »Jadranskega Primorja«, naj se vrne mimo Reke in Sebrelj v Idrijo. Poročilo poveljnika gorskih lovcev bataljona »Heine« z dne 6. julija 1944 tudi poudarja, da so bili vsi mostovi čez Idrijo porušeni in so morali uporabiti visečo brv za prehod čez reko. To jih je zamudilo za dve uri. V Idrijo so prispeli šele naslednji dan, 5. julija, ne da bi med potjo srečali nasprotnika.³²

O kakem sodelovanju med italijanskimi vojaki in nemško vojsko poročila ne govorijo. Poročilo v člunu »Bersagliere M« nemško vojsko le omenja, nemški dokumenti pa italijanskih vojakov sploh ne.

Po tem, ko je člankar zaključil poročilo o bojih, je poskušal podati svoje mnenje in oceno borbe v Baški grapi. Že v začetku je ugotovil, da so bersaljeri preprečili vellčasten, toda uničujoč načrt nasprotnika. Ta ugotovitev je povsem nasprotna s trditvami, ki jih navajajo partizanski dokumenti. Poročila IX. korpusa, kakor tudi podrejenih enot številnih pomanjkljivosti ne zanikajo, vendar poudarjajo, da je akcija v celoti uspela. Za dokaz tudi navajajo padec petih postojank in uničenje železniške proge in ceste na številnih mestih, porušene mostove in tudi bogat vojni plen.³³

Podatki, ki jih poročila navajajo, so prav gotovo nekoliko pretirani, toda dejstvo, da se je na progi Gorica—Podbrdo—Jesenice promet popolnoma ustavil in da proga v juliju sploh ni obratovala, potrjuje uspehe partizanskih enot.³⁴

Sodobna partizanska poročila so že pred napadom navajala točne podatke o številu in položaju postojank. Po ugotovitvah obveščevalne službe so bili v postojankah italijanski vojaki, alpini, nemški vojaki in nekaj domobranov. Domobrance omenjajo tudi domačini v svojih izjavah.³⁵ Njihova prisotnost je imela veliko prednost za postojanke. Ti so namreč zelo dobro poznali teren. Italijansko poročilo in nemški dokumenti jih ne omenjajo. Poročila obveščevalne službe so tudi poudarjala nizko moralno italijanskih vojakov. Poznejša poročila o poteku bojev pa so pokazala, da so se postojanke zelo zagrizeno borile. Zelo pogoste so bile tudi intervencije in so jih enote, ki so akcijo varovale, s težavo odbijale. Tako odpor v postojankah, kakor tudi zunanjji pritiski so na primer povsem onemogočili izvedbo nalog XXX. diviziji. Tudi XXXI. divizija je bila uspešna šele po tretji noči napada.

Veliko aktivnost partizanov in njihove uspešne akcije omenjajo tudi nemški dokumenti. Že 1. julija je višji vodja SS in policije v 18. vojnem okrožju poročal o bojih v Baški grapi in omenil, da so partizanske enote z juga na več mestih prekinile železniško progo Gorica—Podbrdo in da je več sto partizanov obklopljilo vojaške postojanke v Grahovem in Hudajužni, železniško postajo v Podbrdu pa so 30. junija obstreljevali z minometi. Poročilo navaja tudi boje za predor v Podbrdu in omenja, da so že 30. junija poslali na pomoč dve četi SS policijskega polka »Todt« in policijsko četo gorskih lovcev »Alpenland«.³⁶

Poročila naslednjih dni so bila za nemško vojsko še manj vzpodbudna. Dne 2. julija so poročala o padcu postojanke na Grahovem, o razstreljenem železniškem mostu južno od Hudajužne in o razdejanju postojanke v Podmelcu. Intervencije iz Podbrda so bile neuspešne, vzdolž železniške proge pa, da so se zadrževale močne partizanske sile. Zaradi tega so poslali ponovno pomoč in sicer dve četi polka »Brandenburg«.³⁷

Najobširnejše je bilo poročilo poveljnika gorskega lovskoga bataljona »Heine« dne 6. julija o bojih na rajonu Reka—Orehek—Bukovo. To pa so bili že zaključni boji s partizani, ko so se ti že umikali iz doline reke Bače.³⁸

IV.

Primerjava vseh poročil med seboj pokaže v izvajanjih bistvene razlike. Ostrino boja podajajo sicer vsa poročila. Razlike pa so v ocenah vsebine in rezultatov boja. Upoštevati je tudi, da je bilo poročilo bersaljerov časopisni vir, ki je nastal kmalu po dogodku in je imel bolj propagandističen kot informativen značaj. Njegov namen je bil vplivati na javno mnenje. Uradna poročila, ki javnosti niso bila namenjena, so bila veliko bolj natančna. Primerjava je pokazala, da so si klub razlikam mnogokrat celo bližja partizanska in nemška poročila, kot pa na primer nemška poročila in italijanski zapis v glasilu, ki je bil zelo subjektivno zapisan, podajanje dogodkov pa površno in netočno.

OPOMBE:

- ¹ Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1972, VI/14, Dokument 107 (v nadaljevanju navajam samo Dokument).
- ² Dokument 90, 107, 112.
- ³ R. Isaković, Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 341. S. Petelin, Prešernovci, Beograd 1968, str. 284.
- ⁴ Dokument 87.
- ⁵ Izjave domačinov, Topografska NOB, Goriški muzej.
- ⁶ Dokument 107.
- ⁷ Dokument 87.
- ⁸ F. Bavec, Bazovlška brigada, Ljubljana 1970, str. 282.
- ⁹ Radostlav Isaković, Kosovelova brigada, Ljubljana 1973, str. 351.
- ¹⁰ Stanko Petelin, Izmedju Triglava in Trsta, Beograd 1967, str. 198.
- ¹¹ Dokumenti, 87, 99., 109, 112.
- ¹² Dokument 87.
- ¹³ Dokument 92.
- ¹⁴ Dokument 87.
- ¹⁵ Bersagliere M je bilo glasilo prvega bataljona bersaljerskih prostovoljcev »B. Mussolini«, ki je stražil železniško progo po dolini reke Bače. List je bil tiskan v Gorici. Glej B. Marušič, Gorški periodični tisk o NOB zadnje meseca vojne. V »Boj za svobodo«, Trst 1975, str. 134.
- ¹⁶ Dokument 23.
- ¹⁷ Opombe k dokumentu 107, n. d. str. 487.
- ¹⁸ Dokument 87.
- ¹⁹ Sprito neprostenih bojev pomlad 1944 je IX. korpus prišel v močno krizo. V podrejenih enotah je prišlo do reorganizacije. Da bi nudili pomoč pri reševanju krize, je Glavni štab NOV in POS poleti 1944 postal v Štab Korpusa najprej politkomisarija GS Borisa Kraigherja, nato pa še načelnika GS general majorja Dušana Kveder-Tomaža. Glej Dokument 1.
- ²⁰ Dokument 107.
- ²¹ Dne 28. junija je prišlo do izmenjave med četami bersaljerov. Na območju IV. čete, ki je varovala ozemlje med Grahovim in Koritico, je prispevala V. četa. Ta je prihajala iz Podbrda, kjer je imela vaje. Glej T. Francesconi, Bersagliere in Venezia Giulia 1943–1945. Alessandria 1969, str. 141, 163.
- ²² Dokument 102, 110.
- ²³ Dokument 110.
- ²⁴ Dokument 97, 102.
- ²⁵ Dokument 110.
- ²⁶ Dokument 107.
- ²⁷ Dokument 107, 109.
- ²⁸ Dokument 107.
- ²⁹ S. Petelin Vojko, Gradnikova brigada, Nova Gorica 1966, str. 282.
- ³⁰ Dokument 104, 110.
- ³¹ Dokument 148, 110.
- ³² Dokument 110.
- ³³ Dokument 109.
- ³⁴ Dokument 148.
- ³⁵ Dokument 145.
- ³⁶ Dokument 110.
- ³⁷ Dokument 148.
- ³⁸ D. Kveder-Tomaž, Borba divizij in korpusov od junija 1943 do julija 1944, Novi svet, 1946, štev. 5, str. 479.
- ³⁹ D. Kveder-Tomaž, n. d., str. 479;
- ⁴⁰ Bača, operacija IX. korpusa med 28. 6. in 3. 7. 1944. Izd. Prop. odsek IX. korpusa, 1944.
- ⁴¹ Dokument 144.
- ⁴² Dokument 145.
- ⁴³ Dokument 148.

OBER-DIE KÄMPFE IN BASKA GRAPA IM SOMMER 1944 (Zusammenfassung)

Im Rahmen des allgemeinen Planes der Alliierten, auf allen Fronten die Offensive anzugreifen, wurden auch den jugoslawischen Befreiungskräften (NOV) spezielle Aufgaben erteilt.

Um die Bewegungsfähigkeit der deutschen Einheiten von einem Feldplatz zum anderen ausser Stand zu setzen, hat der Generalstab der NOV im Frühling 1944 eine allge-

meine Offensive auf das Eisenbahnnetz Jugoslawiens verordnet.

Die Einheiten des IX. Korpus haben im Juni 1944 angegriffen; in den Kämpfen im Baška grapa (Bačatal) vom 28. Juni bis 3. Juli haben alle Einheiten des IX. Korpus, die italienische Brigata d'Assalto Triestina und die idrijskotolminski odred mitgewirkt.

Die Offensive war eine der grössten im Küstenland und fand grossen Nachklang in den Berichten der Partisanen; auch die Gegenseite hat darüber berichtet.

Im Artikel wird ein Vergleich zwischen die Berichte über die Kämpfe in Baška grapa am 16. Juli, veröffentlicht von dem Organ des I. Bersaglieri Bataillons Benito Mussolini, mit den offiziellen Partisanenberichten und den Berichten des deutschen Militärmammandos in dieser Operationszone gemacht.

Aus dem Vergleich ersieht man, dass sich die Berichte ziemlich unterscheiden. Alle betonen die Schärfe der Kämpfe, doch sind die Ergebnisse der Kämpfe ganz verschieden geschätzt.

COMBATTIMENTI NELLA VALLE DELLA BAČA NELL'ESTATE DEL 1944

(Riassunto)

Nel quadro del piano generale alleato riguardante l'inizio di attività offensive su tutti i fronti, anche l'esercito di liberazione jugoslavo ebbe compiti particolari. Per impedire rapidi spostamenti di truppe tedesche da un fronte all'altro, i Comandi — quello supremo prima, quello della Slovenia poi — ordinaron, alla fine della primavera del 1944, l'offensiva generale contro la rete ferroviaria jugoslava.

Le unità del IX Corpo passarono all'attacco alla fine di giugno. Ai combattimenti nella Valle della Bača tra il 28 giugno ed il 3 luglio presero parte tutte le sue unità, compresa la brigata d'Assalto Triestina, nonché il idrijskotolminski odred (reparto partigiano idriotta-tolminese).

Fu questa una delle maggiori azioni di guerra nel Litorale ed ebbe largo eco nei comunicati partigiani. Ne parlano pure fonti tedesche ed italiane.

L'articolo mette a confronto il rapporto sui combattimenti pubblicato il 16 luglio nel bollettino del Primo battaglione bersaglieri «Benito Mussolini», i comunicati ufficiali partigiani e quelli dei comandi delle truppe tedesche operanti nella valle di Bača.

Come risulta dal confronto, il rapporto ed i comunicati differiscono in molti punti: mentre tutti concordano nel sottolineare l'asprezza dei combattimenti, è invece differente il loro giudizio rispetto al contenuto ed ai risultati ottenuti.

Dr. Tone Ferenc, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana

KDO JE RAZSTRELIL SPOMENIK PADLIM V PRVI SVETOVNI VOJNI V GORICI?

Za politične razmere v Slovenskem primorju leta 1944 je značilno tudi to, da so se vedno bolj zaostrovali odnosi med slovenskimi in italijanskimi sodelavci nemškega okupatorja. Nemški okupator je po italijanski kapitulaciji septembra 1943 na razsežnih predelih jugozahodne Slovenije, Istre in Hrvatskega primorja ter severovzhodnih predelih Italije ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje« (Operationszone »Adriatisches Küstenland«)¹ in njej vodil takšno okupacijsko politiko, ki je najbolj ustrezala interesom nemškega rajha. Prizadeval si je pridobiti čimveč sredstev in ljudi za vojne potrebe in urejati zapletene narodnostne razmere tako, da bi bili zagotovljeni ti temeljni nameni. V nasprotju s prejšnjo politiko italijanskega fašizma na tem območju, ki je več kot dvajset let poskušal z ostromi raznarodovalnimi ukrepi napraviti deželo »zelo italijansko«, je nemški okupator v vojnem času upošteval obstoj več narodov in do tedaj narodnostno in gospodarsko zatiranemu življu dopuščal nekaj pravic narodnega izživljavanja. Računal je, da bo s takšno politiko pridobil na svojo stran tiste politično konservativne ljudi, ki jih je raznarodovalna politika Italijanskega fašizma in tudi Badoglievega režima pred italijansko kapitulacijo potiskala v protifašistični tabor, od katerega pa jih je odvračal njihov odklonilen odnos do komunizma, pa tudi tiste politično še neopredeljene ljudi, ki jih je protikomunistična propaganda odvračala od narodnoosvobodilnega boja, in da bo tako oviral rast in širjenje narodnoosvobodilnega gibanja na ozemlju, ki je bilo zanj strateško zelo pomembno. Zato je nemški okupator v nekaterih predelih Slovenskega primorja v pozni jeseni 1943, ko je po hudi ofenzivi vendorje začel nadzirati nekatere dele ozemlja, zlasti tiste ob pomembnejših prometnih poteh, in na njih vzpostavljal svoj okupacijski sistem, ponujal slovenskemu prebivalstvu »slovenske« župane, »slovenske« šole in svojo preskrbo. Narodnoosvobodilno gibanje je takoj začelo odločno politično ofenzivo proti tej okupatorjevi sleplini politiki, seglo celo po skrajnih ukrepih (justifikacija nekaterih okupatorjevih sodelavcev), zlasti pa razvijalo ljudsko oblast, partizansko šolstvo in preskrbo. Ta ofenziva narodnoosvobodilnega gibanja je uspevala predvsem tam, kjer je le-to bilo že dovolj močno in široko, kolaboracionistične in kontrarevolucionarne sile pa še slabo organizirane. Velika večina slovenskega ljudstva v Slovenskem primorju je bila tisti čas že zajeta v Osvobodilni fronti slovenskega naroda, v mestih in večjih trgih, kjer so bile stalne okupatorjeve postojanke, pa se je zlasti pod vplivom in tudi pod neposrednim organiziranjem kontrarevolucionarnega tabora iz Ljubljanske pokrajine v letu 1944 vedno bolj organiziral kolaboracionistični in kontrarevolucionarni tabor. Izraziteje je ta tabor začeli dobivati tudi postojanke t.i. Slovenskega narodnega varnostnega zbora ali Primorskoga domobranstva, ki se je — tako kot Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini — lahko ustanovilo in

Ecco come l'inumano odio nemico ha ridotto il monumento ai Caduti di Gorizia. Hanno voluto distruggere ciò che la carità e l'amore degli italiani avevano elevato a ricordo dei figli diletti d'Italia immolati sul campo dell'onore, illudendosi così di distruggere l'idea rappresentata dalla materia. Non ci sono riusciti. Hanno anzi raggiunto l'effetto contrario. Più stretti attorno le macerie e sparse dei fiori del popolo continueremo di nostre camminare per l'avvenire più bello d'Italia. Quale monito: la colonna rimasta miracolosamente protesa verso il cielo quasi a voler innalzare ancora, sulle macerie, su tutti il tricolore.

Slika porušenega spomenika (Bersagliere M, 25. 8. 1944)

razvijalo samo pod varuštvom nemškega okupatorja. Čeprav je bilo Slovencev in Hrvatov v Slovenskem primorju in Istri precej več kot Italijanov, je bilo število pripadnikov slovenskih in hrvaških kolaboracionističnih oboroženih oddelkov po zaslugu zelo razvitega in razširjenega narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega in hrvaškega naroda nekajkrat manjše od števila pripadnikov italijanskih kolaboracionističnih oziroma fašističnih oboroženih enot v teh predelih. Vendar so italijanski fašisti v operacijski coni »Jadransko primorje« in tudi zunaj nje, tj. v Mussolinijevi salojski državici videli v že sorazmerno majhnem (v primerjavi z Italijanskim kolaboracionističnim taborom in seveda tudi v primerjavi z narodnoosvobodilnim gibanjem slovenskega in hrvaškega naroda) slovenskem kolaboracionističnem taboru in njegovem prizadevanju za demonstrativno izražanje slovenstva veliko nevarnost za t.i. Italijanstvo Julijske krajine. Zato so se zlasti od pomladi 1944 dalje vedno ostreje razvnemale nacionalistične in celo šovinistične strasti pri obeh glavnih kolaboracionističnih taborih v Slovenskem primorju, tj. Italijanskem in slovenskem, in te strasti so povzročale tudi incidente. Na drugi strani pa sta si oba kolaboracionistična tabora s pasje vdanim služenjem nemškemu okupatorju v boju proti narodnoosvobodilnim gibanjima slovenskega in Italijanskega naroda poskušala pridobiti čimveč okupatorjevega zaupanja in podpore. Pri tem sta celo drug drugega obtoževala nevdanosti in nezanesljivosti v službi nemškemu gospodarju, pri čemer je slovenski tabor cikal na nezanesljivost Italijanskih ljudi v zavezništvu, Italijanski pa na anglofilsko prepričanje enega dela slovenskih kolaboracionistov. Treba je poudariti, da sta si tisti čas, ko so se najbolj razvnemale nacionalistične strasti pri kolaboracionističnih taborih, narodnoosvobodilni gibanji slovenskega in Italijanskega naroda zelo prizadevali za medsebojno tesno sodelovanje in za odstranitev vseh ovir, tudi nacionalističnih, ki so ovirale takšno sodelovanje.

Italijanski kolaboracionistični tabor, ki je že v razvitem narodnoosvobodilnem gibanju slovenskega in hrvaškega naroda v Julijski krajini videl veliko nevarnost za Italijanstvo te pokrajine, je v vedno večji dejavnosti slovenskega kolaboracionističnega tabora in njegovem vedno bolj živem izražanju slovenstva videl novo nevarnost za Italijanske Interese v tej pokrajini. Zato se je tudi vedno bolj obračal na Mussolinija in vrhovne ustanove njegove državice in od njih pričakoval pomoč. Posebej glasne so bile pritožbe nekaterih Italijanskih fašističnih uradov iz Gorice, ker so se v tej pokrajini Italijanski nacionalisti čutili še posebej ogrožene. Velika večina prebivalstva goriške pokrajine je bila slovenske narodnosti in vključena v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, velik del pokrajine na severozahodu je bil svoboden in tudi drugod na podeželju, ki ga je od jeseni 1943 tu in tam nadziral nemški okupator, se niso obnovile Italijanske upravne ustanove. Namesto njih so se v večjih krajih pod okupatorjevim nadzorstvom zlasti ob sovražnikovi vojaški in politični ofenzivi aprila in tudi še maja 1944 začele širiti slovenske kolaboracionistične in kontrarevolucionarne sile, politično sicer brez prave enotne organizacije, vojaško pa organizirane v t.i. Slovenskem narodnem varnostnem zboru, ki v celoti ni nikdar premogel več kot 15 nebogljivih čet. Te čete so se spomladi 1944 vgnezdile tudi v Vipavski dolini in na Tolminske, posebej pa je Italijanske fašiste bolel demonstrativni pohod neke domobranske čete po Gorici maja 1944 in njena nastanitev v samem mestu. S prehodom narodnoosvobodilnega gibanja v politično in vojaško ofenzivo po drugi pokrajinski konferenci KPS za Primorsko, ki je bila v drugi polovici aprila 1944, je primorsko domobranstvo utрpelo prvi močnejši udarec in se je potlej širilo počasneje, dokler se poleti 1944 njegova rast ni povsem ustavila.

Med italijanskimi fašističnimi ustanovami, ki so tožile o »slavofilski« politiki nemškega okupatorja v Slovenskem primorju, je bila tudi italijanska policijska kvestura v Gorici. Kvestor Vito Genchi je 13. maja 1944 napisal za vodjo policije in Mussolinijevi državici dolgo poročilo, v katerem je povedal, da bi neugodne razmere za Italijo rado izrabilo več dejavnikov: Titovi partizani, slovenski kolaboracionisti in Avstrijci. Poslednje je razdelil v dve skupini: prvo, v kateri so špekulantki, ki spletajo s slovenskimi kolaboracionisti, da bi se skupaj z njimi nekoč znašli v svobodni Sloveniji, in drugo, širšo, v kateri so ljudje s staro mržnjo nasproti Italiji in Italijanom in ki se opira na nemško vojsko. Ta skupina se zaveda, da bo Nemčija izgubila vojno in se bo obnovila Avstria, v kateri bosta tudi Slovenija in Julijska krajina. Zatorej vodi ta skupina slovanofilsko politiko, češ da Italijani niso znali niti razumeti niti ceniti slovenske duše. Ti Avstrijci — je pisal kvestor — že od nekdaj gospodarji, pa vedo, kako se je ravnalo s slovenskim življem. Zato mu dajejo mnogo koncesij razna vojaška poveljstva, vrhovni komisar v coni in nemški svetovalci v pokrajnah, ki so vsi avstrijski ljudje. Imenujejo slovenske župane, izdajajo dvojezične uradne razglase — slovenske in nemške, če ne kar samih slovenskih, pravila za bivanje itd., »s čimer širijo nemir in strah med vsemi italijanskimi ljudmi«. Kvestor je tudi tožil nad vedenjem Goričanov, ki so bili po »zmagoslavnem zavzetju« teh dežel lredientisti in so dobili časti in položaje, a se po padcu fašizma niso samo popolnoma izgubili, temveč so se nekateri celo prezirljivo vedli do fašizma in ga obtoževali zelo hudih napak, sedaj pa se z nadarjenostjo, osvobojeno pravljene odsotnosti, pripravljajo na morebitne nove razmere. Vsa staro avstrijska »aristokracija« je ponovno ozivelala in često se v nekaterih javnih uradilih čuti nesodobni habsburški ton z vso svojo mrlisko onemoglostjo. O prefektu, grofu Marinu Paceju je kvestor dejal, da živi v teh razmerah kot tisti, ki hodi na hoduljah: lovi ravnoteže. Že od nekdaj je naklonjen Mussoliniju, ne pa tako fašistični stranki, zlasti takšni, kot je bila obnovljena, vendar za sedaj ne škoduje italijanski stvari. V krog obujenih bivših Avstrijev je kvestor vključil tudi goriškega župana Coroninija, ki da je nedvomno poštenjak, le da je njegova mati naklonjena Angležem. Kvestorja je bolelo tudi to, da je na Hitlerjev rojstni dan neki mlad nemški govornik na sprejemu pri nemškem svetovalcu govoril o »našem lepem nemškem mestu Gorici«.

O slovenskih kolaboracionistih, ki jih je imenoval belogardiste, je povedal kvestor, da so skoraj vsi iz Ljubljanske pokrajine in so povzročili in še povzročajo nemalo incidentov v škodo Italijanov. Ker se imajo za »protikomuniste«, uživajo zaupanje nemških oboroženih sil in iz znanih razlogov še posebej zaupanje avstrijskih ljudi. Kvestor se je pritoževal, da slovenski domobranci zahtevajo od Italijanov, naj govorijo slovensko, in navedel primer, da morajo sodelavci kvesture brišati napise po zidovih: Gorica je in ostane italijanska, da pa so zjutraj na tistem mestu napisli: Gorica je slovenska. »Vse to vzbuja vtis, da belogardiste (ti pa bi se radi imenovali domobranci) podpirajo vsi avstrijski ljudje, vključno z vojaki, z namenom, da bi ustanovili opozicijske odnose med republikansko Italijo in velikim nemškim rajhom. Glede na to, da bi takšne razmere z nenehnim domobranskim izzivanjem mogle od časa do časa pripeljati do zelo hudih in velikih incidentov, je ta kvestura v preteklih dneh opozorila na to prefekta«, je pisal kvestor.² Na koncu poročila se je pritoževal še nad izpuščanjem Slovencev iz ječ in taborišč ter vzkljnikil: »Bilo bi prav in celo neodložljivo, ekscelanca, da bi Italijanskim prebivalcem Gorice postopoma vrnili italijansko dostojanstvo in jih tako prebudili iz njihove otopenosti, iz njihove moralne bede«.

Zanimivo je, da je agitacijsko-propagandna komisija pri okrožnem komiteju KPS za Gorico že 9. maja 1944 poročala o pojavih v mestu Gorici, o katerih je

nekaj dni pozneje poročal goriški kvestor. »Posebno veljavno pa ima med ljudstvom »Partizanski dnevnik« in se priporočajo za več izvodov. Zelo vzpodobjujoče pa vplivajo na moralo ljudstva akcije naših bataljonov in brigad. Prav dobro vplivajo in višajo moralo pri ljudstvu tudi vesti, ki prihajajo iz Gorice, npr.: Švabobranci (to je ljudsko ime za domobrance — op. T. F.) so izdali »Goriški list« ter ga dali v razprodajo, seveda to ni ugajalo fašistom, češ Gorica je italijanska. Tako nato sta »gospod federal« (pokrajinški vodja fašistične stranke — op. T. F.) in »gospod podestà« (župan — op. T. F.) izdala ukaz, naj se takoj ti časopisi zaplenijo. Švabobranci so bili močno užaljeni ter so se pritožili »gospodom SS-ovcem«, kateri so nato zaprli obadva »fašistična gospoda«. Podobne stvari se dogajajo tudi radi švabobranksih slovenskih napisov ter vsled petja slovenskih pesmi. Prvi pravijo, da je Gorica slovenska, drugi pa, da je italijanska. To je prav zanimivo, kajti nekega lepega dne se bodo začeli streljati in klati med seboj.«³

Razmere, zaradi katerih se je pritoževal goriški kvestor, pa se za italijanske faštiste in nacionaliste niso izboljšale, temveč kvečemu poslabšale. Kakšen oborožen oddelek, ki je prišel iz Mussolinijeve državice za zaščito prometnih zvez pred partizanskim napadi in ki ga je nemški okupator seveda takoj podredil svojim policijskim ustanovam, je bilo vse, kar je prišlo iz Italije. Tako je goriški kvestor v še obsežnejšem poročilu avgusta 1944 ugotavljal: »Res ni mogoče govoriti o pomiritvi duhov in samo slovenska manjšina, ne iz prepričanja, temveč z zvijačo taktike, se opira na nemške oblasti in si prizadeva, da bi se jih na vsak način držala za roko. Končno se tudi partizani ne vdajo in italijanski človek, najsibo fašist ali ne, po obdobju zbeganosti sedaj kaže živčnost, ki lahko doseže znake pravega in čistega ogorčenja.«⁴

Čeprav je kvestor tokrat obširneje kot maja poročal o moči narodnoosvobodilnega gibanja in ugotovil, da okupatorjevi ukrepi niso bili učinkoviti, da se moč partizanov vedno bolj čuti tudi v sami Gorici itd., pa je vendar več časa posvetil odnosom med slovenskimi domobranci in italijanskimi faštisti. Domobranci je obtoževal, da jim je temeljni namen nasprotovati Italijanom, izbrisati vse, kar je Italijanskega, zanikati pravico Italije, da upravlja to ozemlje itd. Še več, obtoževal jih je, da dejansko ne delajo za cilje Hitlerjeve Nemčije, vendar so klub temu deležni podpore bivših Avstrijev. Kvestor se je pritoževal nad izdajanjem tednika »Goriški list«, glasila primorskih domobrancov, ki je v svojih člankih imel izraze »osovraženi tujci«, »pravice slovenske domovine do Posočja«, »pravice do uporabe lepega slovenskega jezika« itd. Prve izvode tega časopisa slovenskih kolaboracionistov v Gorici naj bi Italijani na »inteligenter in tih načinc« odstranili, vendar sta velika naklada in prizadevanje nekaterih ljudi, da plenjenje lista prikažejo kot delo partizanov, pri pomogla k prostemu in širokemu razpečavanju lista. Temu se je pridružilo razpečavanje še druge slovenske literature, ustavovitev slovenskega kulturnega krožka, ki ima za program ustanavljanje slovenskih šol in društev, slovenskih knjižnic in čitalnic, objavljanje slovenskih knjig in prirejanje gledaliških predstav in kulturnih zborovanj.⁵

S temi in drugimi pojavi so se že itak napete razmere med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti v Gorici še bolj zaostrike. V prvi polovici avgusta je zaostritev dosegla vrhunc v dveh dogodkih, ki sta široko odmevala ne samo takrat, ampak tudi po vojni. Dne 5. avgusta popoldne so v Gorici »neznanici« razstrelili Verdijevo gledališče in v noči od 11. na 12. avgust spomenik padlim Italijanom v prvi svetovni vojni.

Za v nedeljo dne 6. avgusta 1944 so slovenski kolaboracionisti v Gorici na povedali »I. slovensko akademijo«, in sicer v Verdijevem gledališču na Corsu. Za isti dan so tudi v Tolminu napovedali razvitje slovenske zastave.

»Manifestacija, ki so jo napovedali s številnimi zdidnimi plakati v slovenskem in nemškem jeziku, a jih v nasprotju z določbami zakona o javni varnosti niso dali pregledati krajevnim policijskim oblastem, je bila 6. avgusta brez dovoljenja tega urada. Prefekt sem odločno poudaril, da v gledališčih v Gorici niti v času avstro-ogrskih uprave ni bilo slovenskih predstav, da razlogi javne varnosti odsvetujejo manifestacijo in da so italijanski ljudje razdraženi poslušali novico, da bo „akademija“ imela političen pomen. Prefekt Pace, katerega lik sem prikazal že v svojem zaupnem poročilu 13. maja, mi je odgovoril, da ni mogel pregovoriti „nemškega svetovalca“, ki je dal dovoljenje za pobudo, vendar mi je zagotovil, da ne bo nobene politične manifestacije«, je poročal goriški kvestor.

Dan pred napovedano akademijo, tj. 5. avgusta popoldne, je v Verdijevem gledališču ob popoldanski kinopredstavi eksplodiral peklenski stroj, ki je ranil 17 oseb, od njih 4 smrtno. Goriški kvestor V. Genchi je 20. avgusta izčrpneje poročal o tem dogodku vodji italijanske policije. Peklenski stroj je eksplodiral popoldne ob 17.35 uri pri poslednji italijanski kinopredstavi. Policijski organi, ki so takoj stekli na kraj dogodka, so na galeriji našli še drugo nerazstreljeno mino. Ko so jo razstavili, so v njej našli 21 nabojev, težkih po 80 gramov, ki jih je izdelala tvrdka S. Tacchini iz Brescie, in sprožilno napravo, kakrsne uporabljajo Angleži za diverzantske akcije in ki je imela vžigalnik znamke »S. G. E. M.«, izdelan v Orbettelu. Zategadelj so arretirali in zaprli štiri delavce iz krajevne tvrdke Tacchini v Gorici, in sicer Pasquala Bruna, Martina Sramla, Antonia Schiavija in Nicolòja Collina. Pozneje so zaprli še tri ljudi, zaposlene pri Verdijevem gledališču. Vendar nobeden od zaprtih ni priznal, da bi podtaknil peklenski stroj ali sodeloval pri tem dejanju. To je goriški kvestor zvedel od nemške policije, ki je raziskovala to dejanje, in v dostopnem gradivu nisem našel podatkov o izidu te preiskave.⁶

Zaradi napada na Verdijev gledališče je bila »I. slovenska akademija« v Gorici v kinu Vittoria na Travniku. Na njej so govorili pisatelj Joža Lovrenčič, dr. Anton Kacin in inšpektor Slovenskega naravnega varnostnega zbora polkovnik Anton Kokalj. Ko je »Goriški list« 9. avgusta poročal o njej, je o napadu zapisal, da »se je pripetil zločin, ki je škodoval vsem drugim ljudem kakor pa onim, katerim je bil namenjen«, in dodal, da so »neznan« atentatorji iz dosedaj nam še neznanih vrst« hoteli pokvariti prvi slovenski večer in protestirati proti nemški vojski.⁷ Glasilo goriške zveze republikanske fašistične stranke »La voce di Gorizia« je 12. avgusta o napadu zapisalo, da »je nov neizpodbiten dokaz, ki ga oboroženi zavratni morilci v službi razpuščenih tolp poklanjajo prebivalcem Gorice«.⁸ Goriški verski tednik »L'idea del popolo« je 7. avgusta zapisal, da so napad zagrešili »neznaní sovražniki ljudstva in reda«, in dodal: »Oni verjamejo, da bodo našli razumevanje za svoje hudodelstvo, ki ruši mir, delo in graditev ter brez pomisleka uničuje življenje in imetje someščanov.«⁹

V nekem kontrarevolucionarnem obveščevalnem poročilu iz Primorske je razstrelitev Verdijevega gledališča opisana takole: »Gorica: V mestu so partizani (hici!) skupaj z Italijani izvršili atentat na Verdijev gledališče, kjer bi se moral vršiti I. Slov. Akademija. Eksplozija je nastala okrog 6. ure zvečer med kino-predstavo. Pri tem je bilo precej ranjenih, od katerih so trije umrli. Bomba je bila baje italijanskega izvora, kar tudi domnevajo nemške oblasti. Od bomb namreč, ki so bile nastavljene v gledališču 7. VII. 1944. ena, ki je bila postavljena na galerijo in [se] ni razpočila, je nosila označo tvrdke Tacchino /Piazza Catterini/, ki dela za O. T. Po tej ugotovitvi so baje Nemci arretirali Tacchina samega in nekaj delavcev. Pri preiskavi stanovanj omenjenih delavcev so našli nekaj sumljivega, kar bi se strinjalo s tem atentatom. Tacchina so po zasliševanju izpustili. Vsa zadeva je

prešla v nemške roke, ker (bi) se ob 8. uri morala vršiti predstava za nemške vojake. Med Slovenci je zavladalo veliko ogorčenje, a niso se udali.«

Zanimivo je, da razen goriškega kvestorja in tega kontrarevolucionarnega poročila ni nikje očitno obtoževal slovenskih partizanov za napad na Verdijev gledališče. Tudi nemški okupator ni za to napravil nobenega maščevalnega dejanja, kot ga je npr. aprila 1944 na Opčinah in v Trstu za partizanska napada na kino-dvorano in nemški oficirski dom, kar je res storila partizanska roka. Goriški kvestor je v svojem obsežnem poročilu vodil italijanske police 22. avgusta 1944 zapisal: »Napad, ki je povzročil razne žrtve med Italijanskimi gledalci in za katerega se zdi, da bi imel za cilj škodovati odrškim predmetom »akademije« (ti niso utrpelji nobene škode), je bil verjetno nasilno dejanje partizanov, kar dokazuje neki del razstreliva, ki je angleškega izvora. Incident je dal Slovencem povod, da se imajo za »žrtve« in za naraščanje njihove propagande proti Italiji, čeprav so še vedno njeni državljanji. In res, ker so vedeli, kako je italijanski živelj obošdil kot skrunjenje prizadevanja za slovensko predstavo v Verdijevem gledališču, ki je že pred letom 1918 pomenilo italijansko kulturno in propagandno središče, so hoteli odgovornost za napad napraviti Italijanom in celo fašistom, kakor da bi se takšna dejanja, ki so lastna balkanski miselnosti, mogla poroditi v latinski pameti.¹⁰ Kvestor je nato dobesedno navedel tisti odlomek Goriškega lista z dne 9. avgusta, v katerem je ta cikal na to, da je napad zagrešila italijanska roka.

Slovenski kolaboracionisti so bili prepričani, da so napad na Verdijev gledališče napravili italijanski fašisti, da bi onemogočili »I. slovensko akademijo«. »Slovenska stran je menila, da so napad izvedli Italijani, da bi onemogočili prireditve ali da bi vsaj ustrohalovalno učinkovali na obiskovalce,« je 23. avgusta 1944 iz Verone poročal poveljnik varnostne police in varnostne službe v Italiji, esesovski general Willi Harster v strogo zaupnem poročilu »Meldungen aus Italien«.¹¹ Zato so se že itak prenapete razmere med Italijanskimi in slovenskimi kolaboracionisti v Gorici še bolj zaostrike in pripeljale do novega incidenta — razstrelitve spomenika padlim Italijanom v prvi svetovni vojni, ki je stal v Parcu della Rimembranza v Gorici. Goriški kvestor V. Genchi je 12. avgusta vodil italijanske police poslal najprej brzojavko in nato še pisemo poročilo, ki se glasi:

»Kot sem že sporočil z današnjo brzojavko, so neznanci dali ob 3.20 uri z razstrelivom razrušili spomenik padlim v vojni 1915—1918, ki je stal v Parcu della Rimembranza v tem mestu.

Zdi se, da malopridnega dejanja, ki je zelo pretreslo javno mnenje, ne bi mogli napraviti slovenskim partizanom, ker bi ti lahko že prej porušili spomenike in svetišča na sosednjih gorah, ki so na njihovem zasedbenem območju.

Italijani so prepričani, da so podli napad zagrešili slovenski nacionalisti, da bi zbrisali znamenja Italijanov v Gorici in se maščevali za znani napad 5. tega meseca na Verdijev gledališče, ki je v tem prostoru onemogočil umetniško prireditve, ki so jo organizirali.

To mnenje potrjuje dejstvo, da je slovenski živelj, čeprav brez vsakih ustreznih dokazov, hotel pripisati odgovornost za napad na to gledališče Italijanom in je razširil govorice z namenom, da bi verjeli, da je bil napad naperjen proti njim in tudi v škodo nemškim tovarišem.

Pridržujem si pravico, da bom poslal še podrobnejše novice, kar se tiče političnih razmer posebno v tem mestu, ki so v glavnem zaradi delovanja slovenskega življa iz dneva v dan težje.¹²

Temu dogodku se goriški kvestor ni mogel izogniti v svojem dolgem poročilu 22. avgusta 1944. V njem je med drugim zapisal:

»Ni bilo dovolj oskrunjene, še grše zaradi tega, ker gledališke dvorane

niso nikdar dovolili uporabljati za zborovanja republikanske fašistične stranke, in ni bila dovolj obtožba, ki so jo tako jasno naperili proti Italijanom. Bilo je potrebno zadeti v najbolj notranje in najbolj sveto čustvo Italijanskega ljudstva. In glej, v noči na 12. avgust so z razstrelivom porušili spomenik padlim v vojni, ki je stal v Parcu della Rimembranza v tem mestu in o katerem prilagam fotografijo. Spomenik, postavljen v spomin na odrešitev in priznanje tistim, ki so se žrtvovali za veličino domovine Italije, je bil v glavnem drag v domoljubju Goričanov, toda od njega ni ostalo nič drugega kot kup razvalin.

Naša naloga je, da ostanemo resni in stvari ter zato, dokler ne bo preiskava končana, ni dovoljeno kogarkoli obtoževati. Vendar se zdi, da za ta poslednji napad ni treba obtoževati partizanov, že zato ne, ker bi ti, če bi le hoteli, mogli že porušiti spomenike padlim, ki tako kot na Oslavju, Sabotinu in Kalvariji stoje tudi na območju, ki ga imajo zasedenega oni, pa tudi zato ne, ker so partizani 13. avgusta storili značilno dejanje, ko so položili lvorjev venec v svetljočno na Oslavju. Glede na to in na dejstvo, da so tisto noč videli, kako je iz Parca della Rimembranza pripeljal avtomobil z domobranci, in tudi zadovoljstvo, ki ga kažejo slovenski nacionalisti, je pri Italijanh utrdilo preprlčanje, da je bil podli napad storjen zato, da bi zbrisali pričo italijanstva Sveti Gorice.¹¹

Tudi že omenjene Harsterjeve »Meldungen aus Italien« poročajo, da »pred kratkim storjen napad z razstrelivom na iridentistični spomenik v Gorici Italijani pripisujejo Slovencem.¹² Oba vira, kvestorjevo poročilo 22. avgusta in »Meldungen aus Italien« 23. avgusta 1944 nato poročata še o demonstracijah, ki se jih je udeležilo okrog 1000 Italijanov, pa jih je nemška vojska s pomočjo slovenskih domobrancov razbila. Kvestor pa je na koncu svojega poročila pisal še o odmevu, ki ga je imel ta napad med Italijani: na ruševine spomenika so polagali cvetje, pojavljali so se tajni letaki proti domobrancem, študentje so lepili gesla o italijanstvu Gorice, zaostrili so se odnosi med italijanskimi alpinci in bersaljeri na eni in slovenskimi domobranci na drugi strani itd. Zapisal je tudi tole: »Javnost je tudi prosto izrazila sovraštvo do drugojezičnega življa (to je Slovencev — op. T. F.), ki izdaja interesne naše države. Zaupni, vendar še nepreverjen vir, pa govori o tajni združbi, ki se imenuje »S«, ki naj ne bi imela nobenega stika z drugimi domoljubnimi organizacijami in imela za cilj za vsako ceno braniti Italijanstvo te dežele.¹³

O razstrelitvi spomenika so poročali tudi takratni listi. »Goriški list« je priobčil uradno poročilo in napad označil kot »nesmiselno dejanje.¹⁴ »La voce di Gorizia« je zapisala, da so le ljudje s slabimi nameni imeli interes, da so s takšnim dejanjem razbilli mirno sožitje prebivalstva na Goriškem in sam Bog lahko sodi za takšno dejanje in kaznuje storilca.¹⁵ Tudi »Il popolo del Friuli« je dejanje pripisal »podlim neznancem.¹⁶ List »Bersagliere M«, glasilo fašističnega bersaljerskega bataljona iz Baške grape, je pisal o »besnosti sovražnikov«, ki jih ne pozna.¹⁷

Tudi o tem dogodku je neko slovensko kontrarevolucionarno poročilo obveščevalnega značaja vsebovalo le nekaj skromnih vrstic:

»Gorica:

Kakor smo že omenili v Kroniki št. 13/14. so neznanci v noči od 11. do 12. t. m. minirali in porušili v goriškem mestnem vrtu (Parco della Rimembranza) spomenik goriških italijanofilskih iridentistov, ki so padli v svetovni vojni 1915—1918. To je dalo povod demonstracijam pri ruševinah spomenika, kjer so Lahi z vso svečanostjo polagali vence in italijanske zastave. Temu so se Nemci uprli, očividno jim ni bilo po godu, in so zastražili kraj, na kar so prisilili tudi italijansko kvesturo. Preprečili so vse demonstracije in razpršili ljudi s silo ter jih prisilili, da so odnesli vse svoje »Mačje zastave« (Izraz nemškega policista, ki je bil na straži).

Izjemoma je ostala na pozorišču le ena zastava. Neki višji ital. oficir, ki je ob tej priliki imel govor, je med drugim dejal, da dokler ne bo ribnik, ki je pred spomenikom, poln krvi, ne bodo mrtvi maščevani.

Opaža se, da je porušenje spomenika seglo Italijanom do srca. 13. VIII. so npr. razstrosili po mestu letake, v katerih pozivajo Nemce, naj razpuste domobrancstvo v Gorici, češ da so izdaljci, ki se jim laskajo, a čakajo le ugodnega trenutka, da udarijo po njih. Zanimivo je, da so sami Nemci hiteli pobirati letake.

Povsod prevladuje mnenje, da so spomenik Nemci razrušili in je na to baje protestiral ital. poslanik v Berlinu.¹⁸

Čeprav so nekateri tudi še po vojni hoteli razstrelitev spomenika pripisati slovenskim partizanom,¹⁹ je vendarle obvezljalo prepričanje, da so to storili slovenski domobranci, sodelavci nemškega okupatorja.²⁰ Vsekakor je pravilno mnenje, da slovenski domobranci takega dejanja ne bi mogli storiti na lastno pest, brez vednosti nemškega okupatorja. Verjetno spomenik ni bil na poti samo slovenskim kolaboracionistom, temveč tudi nemškim nacistom, zlasti bivšim Avstrijem, ki so pričakovali, da po vojni operacijska cona »Jadransko primorje« ne bo več sestavni del Italije. Da nemški okupator ni samo vedel za to dejanje, temveč je celo pri njem sodeloval, priča podatek v zapisniku zaslisanja nekega okupatorjevega oficirja, ki je ameriškima zasliševalcema izjavil, da je to storil on, čeprav ga o tem ni nihče spraševal.

Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu hrani namreč izvirni zapisnik zaslisanja esesovskega poročnika Friedricha (ali Fritza) Duponta oziroma dve njegovi izjavi o delu v vojnem času, ki ju je napisal v zaporu v Freisingu v Zahodni Nemčiji 21. julija in 20. avgusta 1945. Zaslševala sta ga kapetan Tresnel in poročnik Herbst iz »službe za ugotavljanje vojnih zločinov sovražnikov«.²¹ Duponta, rojenega 20. 4. 1920 v Hermeskeilu pri Trieru v Nemčiji (bivajočega v Wuppertalu, Vohwinkel, Bahnstrasse 15), je vojna pot leta 1944 zanesla tudi v Slovenijo. Spomladi ali zgodaj poleti 1944 so ga poslali v esesovsko podoficirsko šolo v Ljubljani. Bil je tudi kandidat za Skorzenyjev akcijski oddelek, vendar ni odšel vanj, ker je bil poročen in je imel otroka. V Ljubljani so ga določili »za posebno uporabo in za posebno dejavnost pri višjem vodji SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje«. Po kratkem tečaju na Rakovniku v Ljubljani so ga skupaj z dvema banatskima Nemcema (Miloschem in Hahnom), ki sta znala srbohrvatski, poslali v Trst in od tam v Ajdovščino, da bi opazoval in nadziral ter vzgajal domobranske oficirje, »naslohi so me kot Nemca gostoljubno sprejeli in korektno obravnavali. V mnogih pogovorih pa sem jim moral priznati nepravilno politiko Nemčije, ki je v deželi povzročila toliko zla. Naša dejanja na bojnom polju so toliko bolj upoštevali in tudi v poznejših bojih sem opazil, da so zelo vrednotili mojo sodbo in moje skele,« je pisal Dupont. S svojima človekom je Dupont hodil na Nanos in še dalje v izvidniško službo, preoblečen v partizana. »Pri prebivalcih smo se največkrat izdajali za partizane, ki so že naveličani dolge vojne. Nato smo prosili za jed in pičajo, kar so nam vedno radi dali. Oba moža sta nato morale družino zaplesti v razgovor, da bi od nje izvedela za stanje morebitnih partizanskih skupin. Pri tem sem jaz najčešče odšel ven, da bi varoval okolico hiše. To, da ne znam domačega Jezika, ni bilo nobenemu sumljivo, ker so bili pri partizanih prav vsi balkanski narodi, tudi Nemci. Da bi natančneje ugotovili položaj, smo često ravnali tako, da sta me oba moža peljala kot nezanesljivega Italijana in smo se pri tem premikali sredi sovražnikovih položajev. Spraševala sta, kje je položaj čete ali brigade, kamor sta me nato peljala. Moja moža sta nato omenila, da me morata peljati še v divizijski štab in sta prosila, naj jima povedo za pot do tja. Toda ostalo je le pri natančnih poizvedbah o divizijskem stanu, tja pa si

nismo upali, ker so bili tam vedno oficirji, ki so znali prav vse jezike in bi me lahko začeli zasliševati. Na poti tja smo zavili s poti in po raznih stranpotih do segli lastne položaje«, je izpovedal Dupont.

Nato je Dupont omenil prihod kvisilinskih oddelkov z Balkana in nadaljeval:

»1. decembra, na jugoslovanski narodni praznik, so hoteli Slovenci in Srbi praznovati spontano slavje pobratenja. Zvečer bi morala biti kulturna svečanost, h kateri so povabili tudi ustrezne nemške osebnosti. Priprave so bile ogromne, kajti to naj bi bilo že petindvajsetič, kar se praznuje ta dan. Dan je minil brez posebnih pripeljajev, ko se je zvečer tik pred kulturno svečanostjo, razpočila bomba, ki je porušila vso dvorano in zahtevala ne ravno majhno število žrtev. Svečanost so imeli kljub temu na nekem drugem mestu.

Za Slovence in Srbe je bila sedaj prva dolžnost, da ugotovijo, kdo je nopravil ta napad. V prvi vrsti so osumili fašiste in so zahtevali maščevanje. Do popolnega razkranja zadeve ni prišlo nikoli. Maščevanje naj bi bilo v obliki razstrelitve fašističnega spomenika, ki je bil postavljen zaradi nekega Italijansko-jugoslovenskega obmejnega spopada. Za Izvedbo so zadolžili mene, ker sem imel kot Nemec za to boljše možnosti. Privolil sem, po končanem podoficirskem tečaju sem se lotil načrta, ki je uspel dva dni pred božičem.« (Podčrtal T. F.)

Dupont je konec leta 1944 odšel iz Primorske, češ da je bil med partizani že razglašen, kar naj bi domobranci izvedeli od nekega ujetega partizana. Poslali so ga na Dolenjsko, kjer je sodeloval v nemških zimskih operacijah proti enotam sedmega korpusa NOV Slovenije. Sredi februarja 1945 je vendarle odšel v lovski oddelek Skorzenyeve organizacije na Češko in nato v Avstrijo, kjer so ga po koncu vojne ujeli.

To, da je razstrelil spomenik v Gorici, je Dupont ponovil tudi v svoji drugi izjavi. Vendar je v njej napisal, da se je to zgodilo 22. februarja 1945, kar je očitna pomota, ker je iz nadaljnje besedila izjave razvidno, da je mislil na 22. december 1944. To nas seveda navaja k še večji kritičnosti pri obravnavi njegove izjave o razstrelitvi spomenika. Imena raznih nemških oficirjev v Ljubljani in Trstu, imena domobrantskih oficirjev v Trstu in Ajdovščini (npr. majorja Janka Debeljaka),¹ imena krajev, podatki o narodnoosvobodilni vojski itd., ki jih je Dupont navedel v svojih izjavah (seveda nekatera popačena, ker sam pravi, da je izjavi pisal brez gradiva), dokazujejo, da je bil Dupont res v Ljubljani, Trstu in Ajdovščini. Skušal je navesti natančne datume za svoje delo v vsem vojnem času od leta 1939 do leta 1945, vendar se je često zmotil, kar seveda ni čudno, saj so zasliševalca dātumi zanimali najmanj. Čudi pa nas lahko, da je za dogodke, ki so bili mlajši od enega leta, navedel napačne datume. Med avgustom in decembrom je razlika vendarle štiri meseca in se ni mogoče kar tako zmotiti. V svojih izjavah pa je vendarle navedel oba dogodka, tj. napad na dvorano, v kateri naj bi bila »kulturna svečanost«, in razstrelitev spomenika (vedel je tudi to, da storilca niso »našli«), kar pomeni, da je zanj vedel. Morda bi lahko zvedel za dogodka, ko je prišel v Ajdovščino, saj sta, kot smo videli, široko in dolgo odmevala po vsej deželi. Toda zakaj naj bi izjavil, da je spomenik razstrelil on, če ga o tem ni nihče spraševal in verjetno tudi ni mogel pričakovati, da bi mu zaveznički to dejanje priznali za zaslugo.

To so vprašanja, ki se postavljajo ob Dupontovi izjavi o razstrelitvi spomenika padlim Italijanom v prvi svetovni vojni v Gorici. Verjetno je vprašan še več, vendar nanje lahko za sedaj odgovarjam le z domnevami. Ker je nekdo od okupatorjevih vojakov prav gotovo sodeloval s slovenskimi domobranci pri razstrelitvi spomenika in je bil Dupont po svojih lastnostih za to zelo ustren (pozneje

so ga vendarle sprejeli v Skorzenjev diverzantski oddelek) in ker je tudi sam spontano izjavil, da je to storil, domnevam, da gre verjeti njegovi izjavi in da je vprašanje natančnosti navajanja datumov v njegovi izjavi drugotnega pomena.

OPOMBE:

- ¹ Več o tem glaj v T. Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Mribor 1967, str. 352—374 in K. Stuhlpfarrer, Die Operationszonen »Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland«, 1943—1945, Wien 1969.
- ² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: Arhiv IZDG), fond kvesture Gorica, fasc. 1037/III, kvestorjevo poročilo 13. 5. 1944.
- ³ Arhiv IZDG, part. fondi, fasc. 615/I, poročilo agitprop komisije OK KPS Gorica 9. 5. 1944.
- ⁴ Arhiv IZDG, fond goriške kvesture, fasc. 1037/III, kvestorjevo poročilo 22. 8. 1944.
- ⁵ Prav tam.
- ⁶ Archivio Centrale dello Stato Roma (navajam: ACS), Ministero dell' Interno, Direzione Generale di Pubblica Sicurezza, Divisione affari generali e riservati (navajam: AGRI), 1903—1949, anno 1944, fasc. 107, prov. Gorizia, kvestorjevo poročilo 20. 8. 1944. Temu poročilu je priloženo poročilo togodišnjega podpolkovnika Giuseppe Durazzana z dne 6. 8. 1944 o razstrelivu, ki so ga našli v Verdijevem gledališču v Gorici po atentatu 5. 8. 1944.
- ⁷ Goriški list 9. 8. 1944. Zahvaljujem se B. Marušiču za Izpiske iz slovenskih in Italijanskih listov in literaturu o napadu na Verdijevem gledališču in spomenik padlim v Gorici.
- ⁸ La Voce di Gorizia 12. 8. 1944.
- ⁹ L'idea del popolo 7. 8. 1944.
- ¹⁰ Arhiv IZDG, fond goriške kvesture, fasc. 1037/III, kvestorjevo poročilo 22. 8. 1944.
- ¹¹ Bundesarchiv Koblenz, R 70 Italien/3, Meldungen aus Italien vom 1. August bis 15. August 1944, str. 15—17.
- ¹² ACS, AGRI, 1903—1949, anno 1944, fasc. 107, prov. di Gorizia, kvestorjevo poročilo 12. 8. 1944.
- ¹³ Arhiv IZDG, fond goriške kvesture, fasc. 1037/III, kvestorjevo poročilo 22. 8. 1944.
- ¹⁴ Glej op. 111.
- ¹⁵ Glej op. 131.
- ¹⁶ Goriški list 16. 8. 1944.
- ¹⁷ La Voce di Gorizia 26. 8. 1944.
- ¹⁸ Il popolo del Friuli 13. 8. 1944.
- ¹⁹ Bersaglieri M. 25. 8. 1944.
- ²⁰ Tako piše E. Pascoli v knjigi La Contesa di Gorizia e Gradisca nel settecento, ki je izšla v Gorici leta 1967, na str. 180, da je bil spomenik »distruktu dal partigiani di Tito nel 1944.«
- ²¹ F. Giglotti piše v knjigi Gorizia cimitero senza croci, ki je izšla v Gorici 1952, da so spomenik razstrelli »tedeschi in combatto con i domobranì« (Nemci skupno z domobranci).
- ²² Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd, nemški fundi, škatla 32 A, št. 0/17. Arhiv je ta dokument dobil od Državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo v Beogradu, ki ga je registrirala s štev. 15.072. Kdo ga je izročil tej komisiji, ni znano.
- ²³ Major bivše Jugoslovanske vojske Janko Debeljak je bil belogardistični ter italijanski podrepnik v Ljubljanski pokrajini. F. Saje ga v svojem »Belogardizmu« omenja mnogoprat. Dne 11. julija 1944 ga je sprejel v službo organizacijski štab Slovenskega varnostnega zabora in ga že 19. julija 1944 imenoval za Kokaljevega namestnika za goriško pokrajinou in za poveljnika skupine SNVZ v Gorici. Septembra 1944 je Debeljak postal poveljnik rekrutre sole SNVZ v Trstu, pozneje pa je bil v štabu I. udarnega polka SNVZ v Vipavski dolini in na Pivki. Domnevam, da je major Janko Debeljak eden glavnih pobudnikov za razstrelitev spomenika v Gorici.

WER HAT IN GÖRZ DAS DENKMAL DEN GEFALLENEN IM I. WELTKRIEG ZERSPRENGT? (Zusammenfassung)

Auf Grund der italienischen und deutschen polizeilichen Berichten, der Berichten der slowenischen Kollaborationisten und der zeitschriftlichen Nachrichten stellt der Autor die Verschärfung der Beziehungen zwischen den slowenischen und italienischen Kollaborationisten in Görz im Jahre 1944 dar.

Die Verschärfung der Beziehungen verursachte Inzidente, unter dessen Zersprengung des Theaters Verdi und des Denkmals den Gefallenen im I. Weltkrieg, wofür sich die slowenischen und italienischen Kollaborationisten gegenseitig beschuldigten.

Ferner zergliedert der Autor die Aussagen des deutschen SS Leutnants Friedrich Dupont den amerikanischen Militärbehörden im Juli und August 1945, er habe das Denkmal in Görz zersprengt, und versucht dabei, die Glaubwürdigkeit dieser Erklärungen festzustellen.

CHI FECE SALTARE IL MONUMENTO ERETTO IN GORIZIA AI CADUTI ITALIANI DELLA PRIMA GUERRA MONDIALE? (Riassunto)

L'autore, basandosi sulle relazioni delle polizie italiana e tedesca, su quelle dei collaborazionisti italiani e sloveni e servendosi pure di fonti a stampa, illustra il sempre crescente inasprimento dei rapporti tra i due gruppi di collaborazionisti verificatosi a Gorizia nel 1944.

L'inasprimento sfociava in incidenti, tra i quali i maggiori: l'attentato al Teatro Verdi e quello al monumento ai caduti italiani della prima guerra che in seguito all'esplosione andò in rovina provocando accuse e vicenda tra gli uni e gli altri.

L'autore analizza anche e cerca di appurare quanto siano degne di fede le dichiarazioni rese agli alleati nel luglio-agosto del 1945 dal tenente delle SS tedesche Friedrich Dupont, secondo le quali le distruzioni in parola sarebbero state opera sua.

Marijan Brecelj, knjižničar, Goriška knjižnica, Nova Gorica

IVAN VAZOV PRI SLOVENCIH

Literarno delo Ivana Vazova (1850—1921), največjega bolgarskega pesnika in pisatelja, je vzbudilo pozornost slovenskih prevajalcev že zelo zgodaj, ko je bilo pisatelju komaj kaj čez trideset let, vendar ne v tolikšni meri, kakor bi po svoji vrednosti in pomembnosti zaslužilo. Za to je bilo nedvomno več vzrokov, med njimi verjetno najpomembnejši, da ni bilo kaj prida posredovalcev iz bolgarštine, ki nam je ostala z vso umetnostjo in kulturo kljub nekaterim dobrim vezem morda najbolj odmaknjena slovanska dežela. Tudi v naslednjih desetletjih se stanje ni občutno spremeno, pa čeprav so razmere bistveno drugačne od desetletij na začetku stoletja ali nekoliko pred njimi oziroma za njimi. Težko bi bilo govoriti o kakri sistematičnosti pri prevajanju. Edino, kar je iz bibliografije jasno opazno, je dejstvo, da je bila doba balkanske vojne 1912—1913 najbolj plodovita; takrat je prišlo do večjega števila prevodov krajsih proznih tekstov Vazova ter da sta bili leti 1938 in 1962 pomembni po tem, ker smo Slovenci takrat dobili v prevodu najbolj znani tekst Vazova, roman »Pod jarmom«.

Tu je treba podčrtati izredni pomen, ki ga je imela prva samostojna knjižna izdaja v slovenščini, ki je izšla leta 1929 na Primorskem, še bolj pa namen, da izide tudi roman »Pod jarmom«.

Zaustaviti se moramo ob Bevkovem zanimanju za Vazova in posebej za njegovo glavno delo. Pomen, ki ga je prevod tega romana imel na Slovenskem in posebej za zasedeno Primorsko, ni zgotov literarne ali kulturne narave, temveč skriva v sebi nekaj več. »Slavna doba trpljenja in boja Bolgarov« (Bevk, 10 dni na Bolgarskem, 19) ni bila nič drugega kakor v neki meri analogija s takratnim stanjem na Primorskem. Bevk je upravičeno slutil, da njegovega prevoda velikega teksta Bolgara »ne bo dovolila poostrena cenzura« (Bevk, Mrak za rešetkami, 121). Tako je ostalo delo prvič le napovedano (Koledar Goriške Matice 1930, 112), naslednje leto pa so uredniki Koledarja Goriške Matice čutili potrebo, da svojo neizpolnjeno obljubo pred svojimi bralcil in slovensko kulturno javnostjo opravičijo, seveda ne direktno in odprto, ker tega storiti niso mogli, temveč z navajanjem ekonomskega vzroka (premalo naročnikov), vzroka, ki pa je bil v resnici stranske narave. Toda še v samem opravičilu še stoji trdna namera, da delo izide (»vendar pa namere, da ta roman izdamo, še nismo popolnoma opustili; kakor hitro bo mogoče, ga bomo podali našim čitateljem«). (Koledar Goriške Matice 1931, 120).

Zanimiv je po drugi strani sam krog prevajalcev. Časovno gre prvo mestu Antonu Bezenšku, ki je pravzaprav Vazova in bolgarsko književnost pred več kot devetdesetimi leti oziroma sedemdesetimi leti Slovencem najobširnejše predstavil. Tu ne smemo pozabiti njegovega dela »Bolgarija in Srbija« (1897), ki pa ne govori o bolgarski literaturi, razen da jo čisto mimogrede omenja. Pozneje nastopita še Bevk in Potokar in nam v času najbližji Rodè. Drugi prevajalec, ki ga je treba tu omeniti, je Peter Miklavec-Podravski. Ta je zalagal takratne Gabrščkove izdaje in druge liste ter tiske s prevodi iz slovanskih slovstev. Njegov je prvi prevod ro-

mana »Pod jarmom«, le da je ta izhajal v podlistku. V letih 1912 in 1913 nastopa kot prevajalka Božena Cesarjeva, ki je le psevdonim za Ivana Cesara. Med ostalimi prevajalci so še: Marica Bartolova, Fran Jaklič, A. Duhovnik, Tone Potokar, Zivan Žun, Franc Štengl, Katja Špurova. Za Vazova je seveda največ napravil Bevk bodisi s prevodom njegovega glavnega dela, še bolj pa z obširnim literarnozgodovinskim prikazom pisatelja in njegovega opusa ter literarnim okvirom bolgarskega slovstva, pri katerem se mu je v drugi izdaji priključil Matej Rodè.

Leta 1966 je bila na programu Mladinske knjige tudi knjiga novel Vazova v Bevkovem prevodu, in sicer v zbirki Kondor. Ta izbor do danes še ni izšel, verjetno zaradi založniških težav.

Pričajoči bibliografski popis upošteva poleg prvtiskov tudi ponatise predvodov, posebej še zato, ker se je vrsta teh pojavila v slovenskih ameriških listih. Vendar je treba povedati, da utegne biti v tem ameriškem tisku še kateri droben prevod Vazova, po vsej verjetnosti ponatis kakršnice, objavljene v slovenskem tisku v domovini. Vendar bi bilo tako podrobno iskanje pri današnjem stanju tega tiska v slovenskih knjižnicah precej težaven posel, ki pa bi slike prevajanja Vazova v ničemer, vsaj bistveno ne, ne spremenil.

Za drobne omembe Vazova primerjaj še bibliografsko gradivo, ki ga prinaša študija Mateja Rodeta Hristo Botev pri Slovencih v Slavistični reviji 1967.

1884 **A[nton] Bezenšek:** O novejšem bolgarskem slovstvu. — Kres IV/1884, str. 358—63, 409—13.

O Vazovu na str. 412.

1895 **Ni se odkril!** (Bolgarski spisal Ivan Vasov.) — Slovenec XXIII/1895, št. 133, str. 1/2—/. (12. VI.)

1899 **Črna.** Bolgarski spisal Ivan Vazov. Prel[ozila] Marica [= Marica Nadlišek-Bartol]. — Slovenka III/1899, št. 6, str. 140—42.

1902 **Britko srečanje.** Bolgarski: Ivan Vazov. — Gorica IV/1902, št. 44, [1—2] (3. VI.); št. 46, str. [1—2] (10. VI.); št. 47, str. [1—2] (14. VI.).

Z beležko o avtorju v št. 44 Izpod peresa prevajalca.

Ded Joco gleda... Bolgarski: J. Vazov. — Gorica IV/1902, št. 99, str. [1] (13. XII.); št. 100, str. [1] (16. XII.); št. 101, str. [1] (20. XII.); št. 103, str. [1] (27. XII.).

Gorolomov. Portret. Naslikal ga bolgarski Ivan Vazov. Poslovenil Anonym [= Peter Miklavec]. V knjigi: Venec slovenskih povestij, knj. VII. V Gorici [1902], str. 91—167.

Hajduk Slavčo. Bolgarski: Ivan Vazov. — Gorica IV/1902, št. 80 (7. X.), 81, 82, 83, 84, 86, 88—93 (22. X.).

Bolgarska književnost. [Napisal] **France Štengl.** — Dom in svet XV/1902, 10, str. 632—34.

Med drugim piše tudi o pesniški zbirki Vazova »Pod našeto nebo« in o njegovi knjigi proze »Videno i čuto«.

Ivan Vazov: »**Prekrasno!**« Črtica. Prevedel A. B. [= Anton Bezenšek]. — Ljubljanski zvon XXII/1902, št. 2, str. 123—29.

Ivan Vazov, bolgarski pesnik. Po dr. **A. Teodorovu** priredil Anton Bezenšek. Ljubljanski zvon XXII/1902, št. 9, str. 600—08; št. 10, str. 671—77; št. 11, str. 726—31.

Dodatak se popravek na str. 720.

1904 **Kiril Hristov:** Izbrani stihotvorenja. S predgovorom I. Vazov. Sofija 1903. [Cir.] — Ljubljanski zvon XXIV/1904, št. 4, str. 252.

Ocena knjige. Napisal A. A. / = Anton Ašker /.

1906 **Božični dan.** Bolgarski spisal Ivan Vazov. — Slovenska gospodinja II/1906, št. 12, str. 92—94.

1907 **Angelj.** Velikonočna črtica. Spisal Ivan Vazov. Iz bolgarščine prevedel Fr[anc] Štengl. — Slovenec XXXV/1907, št. 73, str. [1—2] (30. III.).

1911 **Dvojna vrata.** Bolgarski napisal Ivan Vasov. Prevedel Ratiški. — Glas naroda IX/1911, št. 46.

Dvojna vrata. Bolgarski napisal Ivan Vasov. Prevedel Ratiški [ps.]. — Mir XXX/1911, 5, str. 28—30.

1912 **Božični dar.** Bolgarski spisal Ivan Vazov. Narodni vestnik [Duluth, Minn.] II/1912—13, 90 str. [6] (26. XII.).

Ivan Vazov: **Ded Jozo gleda...** (iz bolgarskega.) — Domači prijatelj IX/1912, št. 12, str. 353—360.

Gorolomov. Portret, naslikal ga bolgarski Ivan Vazov. — Glas naroda XX/1912, št. 184 (6. VIII.) — 194 (19. VIII.).

Naproti. Bolgarski spisal Ivan Vazov. Prevedla Božena Cesar [= Ivan Cesar]. — Dan I/1912, št. 361, str. [2] (28. XII.) — 362, str. [2] (29. XII.).

Komita. Povest. Bolgarski spisal Ivan Vazov. Prevedla Božena Cesar [= Ivan Cesar]. Dan I/1912, št. 344, str. [2]; 345, str. [2—3]; str. 346, str. [2—3] (12. XII.).

Plačilo. Historična epizoda. Bolgarski spisal Ivan Vazov. Prevedla Božena Cesar [= Ivan Cesar]. — Dan I/1912, št. 337 (3. XII.) — 340 (6. XII.).

Pod jarmom. Roman iz bolgarskega življenja pred osvoboditvijo. Spisal Ivan Vazov. Poslovenil Podravski [= Peter Miklavec]. — Dan I/1912, št. 38 (7. II.) — 164 (13. VI.).

V Irin-Pirini. Božična slika. Bolgarski spisal Ivan Vazov. Prevela Božena Cesar [= Ivan Cesar]. — Dan I/1912, št. 360, str. [2—3] (27. XII.).

1913 **Bulgarka.** Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič. — Slovenec XLI/1913, št. 97, str. 1—2 (29. IV.); št. 99, str. 1—2 (2. V.); št. 101, str. 1—2 (5. V.).

Častno in nečasno delo. Bolgarski: Iv[an] Vazov. — Gorica XIV/1913, št. 18 (4. III.) — 20 (11. III.).

Djado Jozo gleda. (Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič.) — Narodni vestnik (Duluth, Minn.) II/1912—13, št. 127 (15. V.) št. 128 (19. V.); št. 129 (22. V.).

Djado Jozo gleda... (Bulgarski spisal Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič.) — Slovenec XLI/1913, št. 92, str. 1—2 (23. IV.) — 93, str. 1 (24. IV.).

Komita. (Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič.) — Slovenec XLI/1913, št. 112, str. 1—2 (19. V.) — 113, str. 1—2 (20. V.).

Negostoljubna vas. Bulgarski: Iv[an] Vazov. — Gorica XIV/1913, št. 31, str. [1] (22. IV.) — 32, str. [1] (6. IV.).

V Pirinih. Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič — Narodni vestnik (Duluth, Minn.) II/1912—13, št. 151 (7. VIII. 1913).

Ivan Vazov: **V Pirinah.** Iz bolgarščine prevedel V. M. — Edinost XXXVIII/1913, št. 85, str. 2 (27. III.) — 86, str. 1 (26. III.).

V Pirinih. Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil [Fran] Jaklič. — Slovenec XLI/1913, št. 105, str. 1—2 (9. V.).

Velko v vojski. Resničen dogodek. Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil Aleksij. — Slovenec XLI/1913, št. 128, str. 1—4 (7. VI.).

Velko v vojski. Resničen dogodek. Bulgarski spisal Ivan Vazov. Poslovenil

- Aleksij. — Narodni vestnik (Duluth, Minn.) II/1912—13, št. 154 (15. VIII. 1913.)
- Ivan Vazov: **Velko na vojni.** Resnična dogodba. — Edinost XXXVIII/1913, št. 123, str. 5 (4. V.)
- 1914 Ivan Vazov: **Črni junak.** Povest. Poslovenil Podravski [= Peter Miklavec]. — V knjigi: Ilustrovani narodni koledar (Celje) XXV/1914, str. 81—92.
- Pilitova hči.** Spisal Ivan Vazov. — Slovenec XLII/1914, št. 82, str. 1—2 (11. 4.)
- 1921 Ivan Vazov: **Božična pravljica.** Slovenski narod LIV/1921, št. 290, str. 5 (25. XII.)
- 1924 Bolgarski pisatelji. — Slovenski narod LVII/1924, št. 52, str. 9—10 (2. III.)
- Zivljjenjepis Vazova.
- 1929 Ivan Minčov Vazov: **Hadži Ahil in druge povesti.** Iz bolgarščine prevel France Bevk. Trst. Književna družina »Luč«. (Tiskala, izdala in založila Tiskarna »Edinost« v Trstu) 1929. 104 str. 20 × 14.
Vsebina: Hadži Ahil. (5—38) — Bolgarka. (39—56) — Ded Joco gleda. (57—60) — Se mi vrne? (71—81) — Pavle Fertig. (83—90) — Ivan Minčov Vazov. Sestavil France Bevk. (91—103).
- Ref. R. C. / = Fran Saleški Finžgar /, Mladika IX/1929. str. 390.
- Ivan Vazov: **Vazilica.** Slovenec LVII/1929, št. 261, str. 4 (15. VI.)
- Vazov Ivan: **Zavesa.** (Iz bolgarščine prevel A. D[uhovnik].) — Prosveta XXII/1929, št. 265, str. 4 (11. XI.)
- Vazov Ivan: **Zavesa.** (Iz bolgarščine prevel A. D[uhovnik].) — Slovenec LVII/1929, št. 146, str. 4 (2. VII.)
 [V listnici uredništva Med svet! Goriška Matica sporoča, da bo kot neobvezna knjiga za I. 1930 izšel prevod romana Pod jarmom.] — Koledar Goriške Matice 1930, 112.
- 1930 **Veliko na vojni.** Spisal Ivan Vazov. Prevel Fr[ance] B[evk]. — V knjigi: Koledar Goriške Matice 1930, str. 59—63.
- S pisateljevo sliko in bibliografsko beležko.
- [V listnici uredništva Med svet! Goriška Matica v Opombi sporoča, da se je priglasilo premalo prednaročnikov za roman Vazova Pod jarmom in zato delo ni izšlo.] — Koledar Goriške Matice 1931, 120.
- 1931 Ivan Vazov: **Zavesa.** (Prev[edel] A. Duhovnik.) — V knjigi: Koledar Ave Maria XVIII/1931, str. 80—82.
- 1936 **Potokar, Tone:** Ivan Vazov. — Slovenec LXIV/1936, št. 210, str. 13 (13. IX.)
- 1937 Ivan Vazov: **Ded Nistor.** — V knjigi: Tone Potokar: Bolgarske novele. Celje 1937 (Mohorjeva knjižnica 96), str. 23—40.
- O Vazovu na str. 6—7.
- 1938 Ivan Vazov: **Ali prihaja?** Prev[edla] K[atarina] Špur in St[ojan] Atanasov. — Prijatelj XII/1938, št. 11, str. 410—11.
- Ivan Vazov: **Pod jarmom. I.** (Prevedel France Bevk.) [Opremil Ivan Mesar.] V Ljubljani. Jugoslovanska knjigarna. (Jugoslovanska tiskarna, podružnica v Novem mestu) 1938. 250 str. 18,8 × 12,5. (Ljudska knjižnica 64.)
- Ref. Ivan Čampa, Mladika XX/1939, str. 155.
- Ivan Vazov: **Pod jarmom. II.** (Prevedel France Bevk.) [Opremil Ivan Mesar.] V Ljubljani. Jugoslovanska knjigarna. (Jugoslovanska tiskarna, podružnica v Novem mestu) 1938. 269 str. 18,8 × 12,5. (Ljudska knjižnica 65.)
- Ref. Janez Remic, Dom in svet LI/1939, str. 233—135.
- France Bevk: Deset dni v Bolgariji. Gorizia 1938, str. 19, 21, 26, 67, 71, 86. Kratka oznaka leposlovnega dela Vazova in podatek, da je Bevk v tistem času prevajal roman Pod jarmom.
- 1940 **Iz lirike Ivana Vazova.** Poslovenil Ž[ivan] Žun. — Naša rast II/1939—40, št. 4, str. 62.
- 1941 Dvajsetletnica smrti Ivana Vazova. — Slovenec LXIX/1941, št. 227 a.
- Objavljena 1 pesem: Kaj nojhitreje, moj poet, drvi? str. 5 (27. IX.)
- 1950 **P[otokar] T[one]:** Ivan Vazov. (Ob stoletnici rojstva.) — Slovenski poročevalci XI/1950, št. 160 (7. XII.)
 Ivan Vazov: **Stremska dolina.** [Odlomek iz romana Pod jarmom. Prevedel France Bevk.] — V knjigi: Slovensko berilo II, tretja, predelana izdaja. Ljubljana 1950, str. 81—87.
- Z beležko o pisatelju.
- 1955 Vazov Ivan. — V knjigi: Priročni leksikon, Ljubljana 1955, str. 758.
- 1958 France Bevk: Mrak za rešetkami. Koper 1958, str. 121.
 Pojasnilo, zakaj je roman Pod jarmom izšel v Ljubljani (1938) in ne na Primorskem.
- 1962 Ivan Vazov: **Pod jarmom.** Roman v treh delih iz življenja Bolgarov na večer pred osvobojenjem. (Prevedel France Bevk. Ilustriral Boris Angelušev. Opremil Janez Starman.) Ljubljana. Mladinska knjiga. (Tiskarna »Jože Moškič«) 1962. 395+[1] str. + ščitni ovitek z besedilom iz uvoda.
 Str. 383—395: Matej Rodič: Ivan Vazov in njegov roman »Pod jarmom«.
- 1972 Ivan Vazov: **Strune. — Ne gasi. — Brambovcí na Šipki.** Prevedla Katja Špur. — V knjigi: Rumena vrtnica. Izbor bolgarske poezije, Ljubljana 1972, str. 11—15.
- Na str. 100 oznaka v spremni besedi in bibliografija str. 106.
- BIBLIOGRAPHIE DE L'OEUVRE LITTÉRAIRE DE IVAN VAZOV EN TRADUCTIONS SLOVÈNES (Résumé)**
- La bibliographie apporte une liste chronologique des traductions slovènes de l'œuvre littéraire du poète et romancier bulgare Ivan Vazov (1850—1921) depuis 1884 jusqu'à 1974. On y a inséré aussi des articles sur Vazov et des critiques sur les traductions enregistrées. Il faut souligner que, entre les années 1912—1915, ces traductions furent nombreuses ce qui est dû aux guerres balканiques et à l'atmosphère générale du temps. C'étaient surtout les thèmes sociaux et ceux de la rébellion qui attiraient l'intérêt de la minorité ethnique slovène en Italie pendant les deux guerres. Parmi les traducteurs de Vazov, France Bevk mérite une place à part.*

ZAPISKI

S PRVO LJUBLJANSKO LEGIJO V PODROŽČICO JANUARJA 1919

V tako imenovani »Belgijski kasarni« na Taboru v Ljubljani je bilo precej živahno. Prihajali in odhajali so mladoletni fantje, z veselim, glasnim kramljanjem, v trenutkih pomešanimi z navdušenimi vzklikami. Bilo je to prve dni meseca januarja 1919, tedaj ko se je domoljubna mladina v Ljubljani odzvala pozivu za pristop v »Legijo«, za oborožen boj v obrambi severnih krajev Slovenije.

Ustanovljena je bila »PRVA LJUBLJANSKA LEGIJA«; sestavljalo jo je okrog sto mož, večinoma srednješolskih dijakov in študentov univerze. Skoraj vsi so bili brez najmanjšega vojaškega znanja ali pa nezadostno izurjeni v bojevanju in rokovovanju z orožjem. Bilo je tudi nekaj izjem, to so bili bivši vojaki iz avstrijske armade, med njimi nekaj Primorcev, povratnikov z italijanske in ruske fronte, med katerimi sem bil tudi jaz. Po nekaj-dnevnih osnovnih vajah po dvorišču vojašnice je »Legija« pod vodstvom podporočnika Mraka [?] ob spremjanju občinstva in z godbo na čelu odrinila proti kolodvoru in od tam z vlakom proti Jesenicam ter naprej skozi karavanški predor do njegovega severnega izhodišča; tu smo izstopili, še preden se je zmračilo.

Ob pogledu na strme in zasnežene planine okrog nas, v megleinem mrazu, ki je lezel v kosti, in z občutkom surove stvarnosti, ki so jo oznanjali odmevi puškinih strelov in kratkih rafalov strojnici, se je kot zimska noč vedno bolj hladilo navdušenje, zamrli so bojni klici mladeničkih temperamentov, še tako živahnih med vožnjo... Nemo smo sedaj v eni vrsti korakali v hrib po zasneženi stezi, skozi redko smrekovino na odrejeno postojanko med predorom in vasjo Podrožčico, katere železniško postajo so imeli v oblasti Avstrijci. Ob naši desni strani, v dolini, je bilo videti progo, ki pelje proti Beljaku, in Rožni potok, rečico, ki teče ob proggi.

Na odseku Podrožčica je že prej bila posadka pod poveljstvom stotnika Martinčiča: to so bili gorenjski domoljubi, večinoma člani »Sokola« in »Planinskega društva«, skoraj vsi stari borci iz prve svetovne vojne — in prav te može so kot starešine pomešali med mlade, neizkušene borce »Legije« z namenom, da bi ustvarjali in dvigali bojno moralno. Tu je bila tudi mala skupina Celjanov, ki jo je vodil mlad duhovnik-kaplan; bil je to požrtvovanen in pogumen fant.

Razporedili smo se po grebenu v bojno črto, bolj po grupnem sistemu. Imeli smo precej dober pregled proti vasi in postaji Podrožčica, kamor je moj lev sosed, spretni mitralijec, pošiljal rafalne pozdrave. Med tem pa so nas Avstriji z višjega hriba na naši desni strani obstreljevali s strojnico ter bočno tolkli po naši postojanki, imeli so nas tako rekoč kot na dlani. Levo od nas (zahodno, proti Kepi, 2143 m) so bile baje neke naše patrole v zvezi z odredom pri Podkorenju, oziroma Korenskemu sedlu, kjer je poveljeval poročnik Šefman. Ne vem, kako je bilo pri našem poveljstvu spodaj pri predoru (stotnik Martinčič), mi zgoraj v postojankah nismo bili nič posebno in potrebno informirani ter orientirani o pravem položaju okoli nas. Vedeli smo le toliko, kolikor so nam z raznih strani prihajali »pozdravi« v podobi granat in strojničnih krogel. Ti pa so bili precizni, kar pomeni, da so bili oni dobro obveščeni o naših postojankah in našem razporedu. Imeli so številnejšo artiljerijo. Na naši strani sem, vsaj v začetku, videl in včasih slišal strelijeti samo en top malega kalibra v bližini predora. Prehrana po postojankah je potekala s težavami in zato je bila včasih neredna, ampak to smo razumeli. Sicer pa smo bili v tej snežni zimi kar dobro preskrbljeni z rumom (čajem). Veliko mladih šibkejših fantov je zbolelo, te so evakuirali in jih odpustili.

PRVA ŽRTEV PRVE LJUBLJANSKE LEGIJE

Že nekaj dni so nas z raznih strani, bolj kot doslej nadlegovali s strojničnim in topniškim ognjem v neenakomernih presledkih, kar je med nami vzbudilo sum, da je to taktika izčrpavanja pred napadom. Bili smo na oprezu, posebno ponoči, kar nas je utrujalo in nam plo moči. Nekega dne, proti koncu meseca januarja, nas je ogenj strojnici na našem desnem boku kar hudomoščno držal kot pribite na mater zemljo in stisnjene za zasline zaklone. Po smrekah in skalah se je poznalo, kako udarjajo krogle. Okrog poldne je sovražnikova artiljerija začela z obstreljevanjem naše postojanke od leve proti desni strani. Videli smo, kako »stepajo« po bojni črti proti mestu, kjer je bila naša skupina. Desno od mene, kake tri ali štiri korake daleč, je ležal mlad srednješolec, ki je, kakor mi je sam rekel, brez vednosti in dovoljenja staršev stopil v »Legijo«. Doma je bil nekje z Dolenskega, iz Grosupljega ali Velikih Lašč. Jaz sem se zaklonil za precej debelo smrekovo, njega pa sem opozoril, naj se umakne malo nazaj in naj stisne glavo proti zemlji za malo skalo. Bilo je že prepozno, že je granata treščila le nekaj metrov pred nju... Ko se je dim z zemljo in osmrečjem razpršil, sem pogledal proti njemu. Ležal je nagnjen na desno stran. Na svoje vprašanje nisem dobil odgovora. Na levem sencu se je pokazala tenka krvava lisa. Takoj sem vedel, kaj to pomeni. Krogle so žvižgale okrog nas. Kako naj mu pomagam?

»Je kaj novega pri vas?« se v tem hipu nekdo glasi v zaklonu za nami. Bil je to prej omenjeni kaplan — Celjan v spremstvu dveh bolničarjev z nosili. Povedal sem mu, kaj se je zgodilo. Oprezno sva se priplazila k ranjencu in mu privzdignila glavo. Kaplan mu je ulil v usta kapljivo ruma. Z gibom roke in globokim vzdihom je mladenič še dal znak življenja. Kaplan je hitro opravil najkrajši zadnji obred, nakar so bolničarji ranjencev odnesli na nosilih. Za njimi je spet treščila granata in vsi so se prevrnili. Prepeljali so ga v bolnišnico na Jesenice, kjer je izdihnil, kot so pozneje vedeli povedati.

Ta mladi srednješolec z Dolenskega je bil prvi borec iz »Ljubljanske legije«, ki je žrtvoval svoje mlađe življenje na oltar slovenske domovine ob njenem vstajenju. To verjetno ni nikjer zaznamovano, lepo pa bi bilo slišati, da so njegovi vzgojitelji in šolski tovariši postavili spominski ploščo dijaku-borcu, prvi žrtvi »Legije« v obrambi naših severnih krajev. Padel je tiho, ne da bi zaječal. Mirno počiva v svojem rojstnem kraju. Domovina se ni oddolžila njegovemu spominu, tako kot je ta dijak-borec zasluzil. Lahka naj mu bo zemlja Dolenska. Slava mu!

BORBA ZA PREDOR

Pokalo je še pozno zvečer, z ene in druge strani. Sovražnik je izzival, da bi ugotovil, kje smo in koliko nas je. Nazadnje je pozno zvečer na obeh straneh obmolknilo, ostala je nema noč, za dremež tako zapeljiva, vendar sem se bal zaspasti, preveč sem vedel o nevarnosti takih trenutkov. Začel sem brskati po spominih. Bilo mi je devetnajst let. Vrnili sem se iz Rusije, Ukrajine, kamor sem šel kot vojak 97. tržaškega »k. u. k.« pešpolka. Vrnili sem se v Jugoslavijo kot pripadnik prvega slovenskega polka »Nanos«, ki je bil ustanovljen leta 1918. Nisem šel k družini v Gorška Brda, tam so bili okupatorji Italijani. Hotel sem se boriti za Jugoslavijo. V tem duhu sem bil vzgojen še v dijaških letih. Sedaj sem tu na braniku severne meje. Morda se nekega dne obrnemo tudi proti Zahodu, kdo ve... O tem in podobnem sem se s seboj nemo pogovarjal. Utrjuje oči so se mahoma zapirale. Mir in molk povsod. Zavit v odejo in šotorsko krilo, sem zlezel pod košato smrekovo, kjer ni bilo snega, potegnil sem iz čutare dober požirek ruma in — trdnio zaspal.

Nekaj me je prebudilo; v začetku se nisem zavedel, kje sem. Občutil sem, da sem ves premrznjen, začel sem se razgibavati. Ob drugem požirku ruma sem občutil toplino po žilah. Že se je danilo. Priplazil sem se k postojanki, toda tam ni bilo videti nikogar. Po pomendranem snegu je bila raztresena kaka odeja, kako šotorsko krilo, municipijski zaboj, dve puški in še druge potrebščine. Očiten znak, da se je nekaj zgodilo in spremeno. Ampak kaj, kako in kdaj? Bilo mi je tesno pri srcu, to ni bil strah, temveč neprijeten občutek samote in negotovosti. Sam v snežni planini, kjer morda za kakim drevesom ali skalo preži naperjena sovražna puška. Vse je tiho. Le tam zadaj, proti predoru se v redkih presledkih sliši posamezen strel...

V bližnji smrekovi gošči nekaj rahlo poka, kot bi se suhe veje lomile pod nogami. S pripravljenim puško opazujem iz zaklona gibanje smrekovih vej. Nekdo je tam. »Stoj, kdo je tam!« zavpijem. »Naši smo,« je bil odgovor. Tedaj iz gošča zleze eden od naših, Kraševci — prostovoljec, okrog štirideset let star. »Kjer so neši,« ga vprašam. »Kaj ne veš,« pravi. »Avstrijci so ponoci izvršili napad, najprej tam doli nekje za hrbotom, proti

predoru in pred nami. Naši so se od tukaj umaknili proti predoru, nekateri pa so se razpršili in pogubili po temni hosti, med njimi tudi jaz. »Kje si bil pa ti, da tega ne veš?« me vpraša. »Zaspal sem tu pod smreko, nič nisem videl niti slišal, maloprej sem se zbudil,« sem odgovoril. Razširil je oči in odpri usta, beseda mu je ostala v grlu.

Iz smeri predora so se še vedno oglašali posamezni strelji. To je bil dokaz, da se je bojna črta res pomaknila nazaj proti predoru in da sva midva sedaj sama zadaj za avstrijsko bojno črto. In če naju tu založilo? Sklenila sva, da svoje kože ne dava kar tako poceni. Municijo in bombe sva imela, torej, morava se prebiti skozi avstrijsko črto k našim pri predoru. Po kraju in moči strelov sva ugotovila bojno črto naših in Avstrijev. Previdno sva napredovala, v skokih med skalami in smrečjem. Smerni orientir je bil predor. Prišla sva neopažena do proge in železniške stražne hiše, pripazila sva se do nje in vstopila. Bilo je vse narobe in razmetano. Ob pogledu skozi okno sem opazil avstrijsko patrolo s štirimi možmi, kako se v skokih približujejo hišici. Vsekakor so nas opazili. Skočila sva skozi dva metra visoko okno na nasprotni strani. Hiša nama je varovala hrbet, bila sva v »mrvtvem kotu«, pa naju niso mogli zadeti. Pred nama pa se je sedaj pojavila huda ovira — zamrzla rečica Rožni potok s strmilima bregovoma. Zaletela sva se čez led proti drugemu bregu, a tedaj se je led udrl in znašla sva se skoraj do pasu v vodi. Razbljala sva led s puško in končno sva se splazila na drugi breg, mokra do kože. Zdaj sva že bila na »nikogaršnji zemlji«, med dvema črtama, s katerimi so streljali tudi proti nama. Izbire ali omahovanja tu ni bilo, prebiti se čimprej v predor, to je bila edina rešitev. V nekaj neverjetno naglih skokih sem se zaletel v predor. Kraševca ni bilo za meno, verjetno je skočil v drugo smer ali pa... ne vem!

Do kože moker in premrznen sem se spravil na lokomotivo, ki je z nekaj vagoni stala v predoru. Obleko in perilo sem dal sušiti na kotel, med tem sem se zavit v plahto grel pri kurjaču. Nekdo je prinesel suho rabljeno perilo in nekaj, kar je bilo podobno uniformi. Dobil sem tudi rum s čajem. Pridružil sem se potem borcem ob vhodu v predor.

Bilo nas je okrog sedemdeset v vsej posadki, tako sem slišal, štel pa nisem, saj tudi ni bilo mogoče. Avstrijci so svoj ogenj koncentrirali okrog predora. Naš mali top in edina lahka strojnica sta ležala pred predorom na odprttem neizkoriščena. Približati se jima, bi pomenilo, postaviti se za tarčo. Avstrijci približujejo korak za korakom, položaj je precej resen. Neprtičakovano se pred vhodom v predor pojavi eden od naših mitraljezcev, po činu desetnik, odličen strelec, zgoraj na postojanki je bil moj levli sosed. Zgrabil je tisti molčični mitraljez pred predorom. Nekaj je treščilo in naenkrat živo zaklopatalo. Mitraljez je bruhal ogenj, kakor bi se razjezikl, kar je prisililo Nemce na opreznost, nam pa je bilo v veliko vzpodbudo.

Tisti čas je v predor prisopihala lokomotiva z nekaj vagoni, natovorjenimi z malo-številnim vodom srbskih vojakov in z dvema gorskima topovoma. Srbski oficir se je takoj seznanil s položajem, dal je povelja svojim vojakom in za nekaj časa smo prešli skupaj v protinapad. Presenečeni Nemci so se postopoma, najprej posamezno, potem pa v skupinah začeli umikati. Kmalu smo zavzeli most in progo. Zmeraj sovražniku za petami, smo napredovali tako, da smo že pred večerom bili na postojanki, ki smo jo bili prejšnjo noč zgubili. In zakaj smo jo bili izgubili? V začetku sem omenil, da je našo »Legijo« pripeljal neki podporočnik Mrak. Nismo mogli verjeti bliskovito razširjeni novici, da je bil aretiran in odpeljan na Jesenice, pozneje pa postavljen pred vojaško sodišče v Ljubljani zaradi izdaje sovražniku našega borbenega sporeda in naše situacije. To je baje opravljaj ponoči na dogovorjenih tajnih sestankih z Nemci. Za verodostojnost te govorice ne jamčim, ker kot navaden borec nisem imel priložnosti, da bi to preveril, pa tudi nisem slišal, da bi to pozneje kdo zanikal. Vsekakor se opravljujem, če govorice niso bile resnične.

Borci za severno mejo so kljub oviram in težavam vseh vrst častno opravili svojo borbeno in domovinsko poslanstvo ter končno dosegli zastavljeni si cilj. Toda razni odpadniki in nesposobni politični in strankarski »voditelji«, kakor tudi hinavska »pomoč« italijansko-angleške zavezniške mednarodne komisije pri plebiscitu leta 1920 in še mnogi drugi dejavniki so bili očetje in botri naše plebiscitne polomije na Koroškem.

Vladimir Gradnik
polkovnik JLA v pok., Nova Gorica

O GORIŠKEM PERIODIČNEM TISKU V 19. STOLETJU

Francoski popotnik La Rochefoucauld je v prvi polovici preteklega stoletja označil Gorico kot »una meschina città di 10.000 abitanti, circondata da monti che sembra segnino l'estremo confine del mondo«, toda malo kasneje je furlanski zgodovinar P. Antognino

nini zapisal: »Tre secoli di dominazione straniera e il paterno dispotismo di Casa d'Austria avevano educato i goriziani a tacere e servire.«

Razumljivo je, da v opisanih razmerah niti mesto niti dežela ne le, da nista imela pogojev za kulturno življenje, pač pa še manj možnosti, da bi pobudila in razvila založniško in tiskarsko dejavnost.

Tudi revolucionarno leto 1848 in njemu sledče vojne med avstrijsko monarhijo in Piemontom niso močnejše vzdramile sanjavega sveta ob Soči. Toda prav v letu 1848 se porodi prvi gorški list v 19. stoletju; prvi list vobče je bila »Gazzetta Goriziana«, ki je izhajala od 30. junija 1774 do 20. junija 1776. Tedaj so gorški meščani, ki jih je preveval »sentimento italiano« in sicer Deperis, F. Della Bona, Rismundo, Ascoli in drugi pričeli izdajati časnik »L'Aurora«, ki se je pozneje »spremenil« v »Il Giornale di Gorizia« in ga je tiskala Seitzova tiskarna. Ker pa je bil filoitalijanski, se ni dolgo obdržal pri življenju in 4. februarja 1851 ga je oblast ukinila. Zunaj Gorice se je tedaj s svojim časnikom ponosašo tudi Gradišče ob Soči, kjer je od novembra 1848 Leopoldo Antonio Comelli izdajal »L'Eco dell'Isonzo«, časnik na katoliškoliberalnih pozicijah, ki pa tudi ni dolgo izhajal (prenehal je aprila 1850).

Potem je na časnikarskem polju sledilo popolno zatišje, ki ga je prekinila s svojimi vsakoletnimi izdajami gorška kmetijska družba, izdajala pa je tedaj nekaj časa tudi svoje glasilo »Cerere«. Skoraj dve desetletji je moralna Gorica čakati na izid novega lista.

Tokrat (1867) so bili Slovenci, ki so pod uredništvom duhovnika Marušiča dobili svoj tednik »Domovina«. Bilo je šestnajst let po ukinitvi »Il Giornale di Gorizia«. Poslej pričenja na Gorškem bogat razcvet časnikov, med katerimi so nekateri, kot na primer »L'Eco del Litorale«, izhajali vse do konca prve svetovne vojne.

Slovenci in Italijani so se pokazali kot aktivni izdajatelji raznih listov in pobudniki založniške aktivnosti. Okoli sedemdesetih let je poskušala izdajati svoj tisk tudi nemška kolonija v Gorici, toda uspeh je bil ničel.

Pretežni del tiska je bil politične narave, tako liberalne, republikanske, katoliške, konservativne, med listi so se razvijale polemike in diskusije. Zlasti v času volitev je prihajalo med novinarji do pogostih nasprotovanj.

Ce primerjamo gorški tisk sedemdesetih let s tiskom ob koncu stoletja, opazimo očitno velik razloček v kulturnem in političnem pogledu.

Prvotno so bili listi nosilci konservativnih idej in meščanstva, pisalo je tedaj malo oseb za malo bralcev. Trideset let kasneje so se v tisku pojavili mnogi temeljni problemi kot pouk, nedeljski počitek, socialna zaščita, nacionalizem, kot ga je videlo ljudstvo.

Nekateri problemi osemdesetih let so izginili kot na primer papeževa »ujetništvo« v Vatikanu, na mesto katerega se je pisalo o hranilnicah (»casse rurali«). Razredni boj in ljudska zborovanja so nastopila v tisku namesto razprav o smislu dobrotljivosti in korporativnosti dela!

Poglavitne zvrsti tedanjega gorškega tiska so: religiozni tisk, šolski in politično-nacionalni, tisk s družbeno motiviko se tedaj še ni pojavil. Te smeri so postavile vodilno nit v vseh gorških bojih ob koncu 19. stoletja in bile vedno navzoče v stalnem, vsakodnevnom, mestoma banalnem in političnem boju, ki je nastajal med slovenskim in italijanskim tiskom.

Lahko trdimo, da je bil v tistih letih prav tisk najbolj sodoben in vitalen element v gorški deželi, ki je bila še vedno gospodarsko zasidrana v kmečkih in nazadnjaških tradicionalnih pozicijah, politično pa v težkem ravnovesju Italijansko-slovenskega sožitja s paternalistično, čeravno težko, prisotnostjo Dunaja.

Nino Agostinetti,
odvetnik, Padova

NEKAJ LJUDSKE POEZIJE IZ PREGNANSTVA NA SARDINIJI

Z razmahom partizanskega gibanja na Primorskem so Italijani internirali veliko naših ljudi na daljno, nezdravo Sardinijo, kjer so morali veliko hudega prestati. Nekateri so si lajšali trpljenje in domotožje z verzmi. Poglejmo dva primera takih internirancev; prvi je doma iz Brd, drugi pa iz Vipavske doline.**

* Slovenci so dobili svoj prvi list že leta 1863, ko je pričela kmctijska družba izdajati mesečnik »Umni gospodar«, ki je prinašal tudi politične vesti in je prav zaradi tega prenehal izhajati leta 1865 (op. prev.).

**Kdor bi tu objavljene verze lahko dopolnil ali dodal še kakje druge pesmi, nastale v pregnanstu, naj to sporoči Gor. muzeju.

I. Anton Marinič iz Vedrijana št. 7 je na Sardiniji napisal preko 60 strani svojih spominov v prozi in verzih, vendar jih je kasneje žena doma pomotoma vrgla na ogenj. V spominu so mu ostali le naslednji verzi, ki jih je spomladi 1974 zapisala predmetna učiteljica Milena Beguš z Dobrovege:

1.

Bilo na veliki je pust,
za mene žalosten, nič tust;
zjutraj so prišli karabinjerji,
Italijani, in me odpeljali,
da me ne bi vzeli partizani.
Karabinjerjev je bilo dvanaest,
finančnih stražnikov pa štiri,
zraven marešjalo in še brigadirji.
Za družbo mi je Janez bil,
črni izdajalec je nad nama Jezo razlil.
Gorje, gorje vam, izdajalci,
napočil bo svobode dan!

2.

Vse je mirno krog in krog,
le tam na mostu se oglaša top,
oznanja svojo nesramno moč.
Tam na gmajni se oglaša osel;
znano je, da je premalo kosil.

3.

Bil sem na Sardeniji.
Pomlad je prišla,
nad mano lastovke leta
in eno lastovko jaz vprašam:
»Morda greš v kraju,
kjer se moj jezik govori.
Pozdravi moja lepa Brda,
saj vem, da tam vsim prede trda.“
A lastovka mi ni odgovorila,
le plula je v moja zlata Brda.
Spet drugo lastovko jaz vprašam:
»Kam se ti mudi?
Pozdravi moje brate in reci,
da tudi meni hudo se godi!
In tudi tretjo lastovko sem jaz poslat:
»Pozdravi moja Brda,
pozdravi vso Goriško
in oznani svobodol!«

4.

Predno zaključim spomine te,
povedat moram tudi še:
Slovenci in Gorilčani vsl,
si vsak od nas le to želi,
nazaj v naše ljube kraje,
kjer tujev se oblast že maje.
Da si bomo zvesti in edini,
zato naj bodo ti spomini!

Anton Marinič je dodal še tole pojasnilo: Rojen sem 6. julija 1905 v Vedrijanu. 8. marca 1943 so me prišli iskat karabinjerji na dom; še prej sem na njivi zakopal svoje slovenske knjige, ki sem jih tako rad bral. Odpeljali so me najprej v Potenzo, nato v Livorno, kjer smo bili 10 dni. Potem so nas odpeljali čez morje na Sardinijo, kjer sem bil 22 mesecev. Tu so nastajale moje pesmi in drugi zapiski iz mojih neposrednih doživetij, zato je vse, kar sem napisal, resnično — nič fantazije.

II. Lojze Bačar iz Dolenj št. 17 pri Ajdovščini si je bolj ali manj zapomnil verze nekaterih internirancev na Sardiniji, nekaj jih je pa tudi sam zložil. Zapisala jih je 31. januarja 1958 dijakinja tolminskega učiteljšča Ada Bačar in se glasijo:

1.

»Denarja ni, pa ga ni!
mizerja laška se glasi.
Usi čeularji in mizarji,
usi monih, celo škrčici
cvenka tudi nimajo.
»Denarja ni, pa ga ni!
mizerja laška se glasi —
tra la la la...
(tukaj je pozabil naprej).

2.

(začetka te pesmi se več ne spominja)
...Lep praznik je nedelja,
al mi ne vemo nič za njo;
nam se o življenu sanja,
ki ga drugi uživajo.
Sami zase, kot menih
lačni pohajamo
v tej neviliti preveliki,
od ljudi osovraženi.
Ni na tleh nič poda belga,
okna tud nobenga ni;
se ne vpraša ne po mizi,
ne po udobni se stolici.
Vsakdo ima delo svoje:
eden piše,
drugi spi,
tretji bije si uši.
Stari jamra in tožuje:
»Ženo ljubim prav zvesto;
ne vidim dneva, niti ure,
da bi se poljubil z njo.“
Mladi misli na svoje dekle,
ki ji obljudil je roko;
komaj čaka spet trenutka,
da bi vnovič stisnil jo.
Pismonoša se oglasi,
vse okol njega se tišči,
pismo se takoj preišče,
če po tobaku kaj disi.
Poldne se približuje
In menaža se deli:
župa čista kakor voda,
le par rižev je na dnu.
Vsaki dan enaka godba:
o zabeli ni sledu...
(konec je pozabil).

3.

Prelepa Je naša vlpavska dolina,
ki dobrega daje nam sladkega vina;
a še lepša bi bila,
ko bi noga sovražna po njej ne hodila.
So fašisti, nacisti prodri v dolino,
so kradli, morili
in naše domove v pepel spremenili.
So može in dekleta v sužnost poslali,
da bi oni tukaj gospodarji postali.

Naš narod jekleni se skupaj je zbral
in sovražno drhal v beg je pognal.
Z gozdov so fantje, možje prihrumeli
in dosledno orožje sovražniku vzeli.
Dzaj spet naša dolina svobodno zadila,
naš narod nemoteno, svobodno diha.

(Zložil sam pripovedovalec)

V teh okornih, a prirsčnih verifikacijah čutimo odmev hude stiske preprostega kmečkega človeka, nasilno odtrganega od domače grude. Te izpovedi so bile tudi neke vrste uteha v težkih dneh pregnanstva.

Janez Dolenc,
profesor, Tolmin

LASKARJEV MOTIV V LJUDSKEM PRIPOVEDNIŠTVU NA GORI

Na področju alpskega in predalpskega sveta, kjer so geografske razmere že od nekdaj silile ljudi in srednje gospodarske dejavnosti, se srečujemo s posebnim načinom življenja, tesno povezanega z odmakanjenostjo in redko poseljenostjo tega gozdnatnega gorskega sveta. Živinoreja, pašništvo, poljedelstvo in lov dajejo temu načinu življenja poseben značaj, s svojim vplivom na materialno, duhovno in socialno kulturo pa sooblikujejo kulturno podobo teh krajev.

V duhovni kulturi zasledimo vrsto pripovedi, vezanih na lov. Ta gospodarska dejavnost je bila v preteklosti privilegij gospodarjev gozdov — grofov, cerkve in posvetne gospode. Kmečki človek je bil kljub svoji neposredni navezanosti na gozd prikrajšan za vse kar mu je ta nudil, zato ni čudno, da imamo na vsem predalpskem območju zastopan divji lov kot pravno prepovedano dejavnost. Divji lov je prinašal hrano, prinašal pa je tudi številne nevernosti, saj je bil divji lovec, ki so ga zalutili, zelo strogo kaznovan, nemalokrat tudi s smrtno.

Gora¹ je področje, kjer je bil divji lov zelo razvit.² Odmaknjeni gozdovi so dajali zavjetje domaćim in tujim divjim lovencem, ki jim je »na črno« uplenjena divjad prinašala hrano,³ s prodajo pa tudi dober zaslugek. Danes živi divji lov v pripovedovanju domačinov kot spomin na stare, težke čase, vse pripovedi, ki so se o njem spletle, pa se tesno vežejo na Laskarja, divjega lovca iz prve četrtine tega stoletja.

V ljudskih pripovedih srečujemo Laskarja kot premetenega in izredno iznajdljivega divjega lovca, ki stalno skriva uplenjeno divjad in orožje, ki je v stalnem sporu z orožniki, ki je dober in skrben družinski oče⁴ in na koncu, ki je simbol Gorjana — iznajdljivega, svobodoljubnega človeka. Tak Laskar je dal Francu Žnidaršiču-Starovaškemu (2. aprila 1866 Stara vas pri Vidmu-Krškem — 18. septembra 1929 Gorica)⁵ motiv za ljudsko igro, ki je bila na Otlici že večkrat uprizorjena — zadnjič 1974. Tu je avtor spretno vpeljal ljubezenske scene lepe Laskarjeve hčere in mladega divjega lovca, ki sodeluje z Laskarjem in želi postati lovski čuvaj. Te scene vežejo vse ostalo dogajanje. Igra je zaradi svoje neposredne tematske vezanosti na Predmejo in Otlico ter zaradi živega ljudskega jezika pustila v ljudeh velik vtis, večina pripovedi, ki se danes pripovedujejo o Laskarju, pa ima za osnovo prav tematiko tega Žnidaršičevega dela. Glavni motivi, ki so danes razširjeni med ljudmi so:⁶

— Orožnik zibljje srnjaka, ki ga je Laskar skril v zibelko.

Ta motiv se pojavlja v dveh variantah: 1. Laskar, ki ga zasledujejo orožniki, pribeži z ustreljenim srnjakom domov, vzame iz zibelke dojenčka, da na njegovo mesto srnjaka in ga skrbno pokrili. Ko orožniki pridejo in želijo preiskati hišo, poprosi Laskar enega od njih, da bi popazil na bolno dete v zibelki. Pravi, da je zares hudo bolno, da ima po obrazu vse polno rdečih plk in hudo vročino in ga zato ne sme odkrivati. Medtem ko drugi orožniki z Laskarjem preiskujejo hišo, eden pridno zibljje bolnega otroka — srnjaka. 2. Varianta opisuje isto dogajanje. Dojenček tu nastopa kot predmet zibanja, ne pa tudi kot otrok, ki ga Laskar vzame iz zibelke.

— Laskar v gostilni prikrit, vendar dovolj na glas, da ga orožniki lahko slišijo, pripoveduje doživljaj z divjega lava. Pripoved povezuje z: »In potem... in potem... in potem...«. Ko tako pove celoten dogodek, ne izda pa kaj je naredil z ustreljenim srnjakom, ga orožniki vprašajo: »In potem?« Odgovori jim: »Potem sem se pa zbudil!« Vso pripoved tako spremeni v zgodbo, ki jo je sanjal.

— Laskar s pomočjo sodnika pobegne iz zapora in mu z njegovo puško ustrelji srnjaka. Orožniki ga na divjem lovru zasledujejo, on pa skrije srnjaka in pobegne nazaj v

zapor. Dejanja mu ne morejo dokazati, zato sodnik »podvomi« tudi v prejšnje obsodbe in ukaže Laskarja izpustiti iz zapora.

Pri motivu je vključen tudi v ljudsko igro, druga pa imata za osnovo resničen dogodek, ki se ga starejši še spominjajo, mlajši pa so ga spoznali iz pripovedi. Poleg teh osnovnih motivov poznačajo Gorjani še veliko zgodb iz Laskarjevega življenja. Največ jih je seveda vezanih na divji lov, precej pa jih prikazuje Laskarja kot velikega šaljivca predvsem na račun oblasti.

Pripovedi o Laskarju so med prebivalci Gore žive še danes. Po svoji obliki so to pripovedi, ki imajo za osnovo resnične dogodke. Dejstvo, da pripovedi še živijo, nam nalaže dolžnost, da se jih z etnološkega in jezikovnega vidika lotimo z vso zavzetostjo ter da si z raziskovalnim delom pridobimo čimveč podatkov, ki bi nam bili v pomoč pri nadaljnji strokovni obdelavi Laskarjevega motiva.

Danilo Zega,
kustos, Goriški muzej

OPOMBE:

¹ Pod področjem Gore razumemo planotast svet med Predmejo in Colom z naselji: Predmeja, Otilca, Kovk, Krščna gora, Gozd. Laskarjev motiv je razširjen na Predmeji in Otilci, drugod pa ga le delno poznajo.

² Da je to res nam priča podatek ustnega izročila, da se je celo sam lovski čuvaj ukvarjal z divjim lovom.

³ Ustno izročilo priča, da so divji lovci uplenjeno divjad prodajali in zamenjali za hrano po gostilnah in trgovinah v Ajdovščini.

⁴ Po svojem socialnem poreklu je bil Laskar gostač s številno družino.

⁵ F. Žnidaršič (Fr. Starovaški). Divji in nedeljski lovci. Komedija v štirih dejanjih s petjem. Narodna knjigarna, Gorica 1928.

⁶ Vsi podatki so vezani na ugotovitve etnološke raziskovalne akcije Gorilškega muzeja v juliju in avgustu 1974.

OCENE IN Poročila

ZEMLJEVID Z ITALIJANSKIMI IN SLOVENSKIMI KRAJEVNIMI IMENI V FURLANIJI, JULIJSKI KRAJINI IN BENECIJI. CARTA DEI NOMI GEOGRAFICI CON FORMA ITALIANA E SLOVENA NEL FRIULI — VENEZIA GIULIA. Ljubljana 1974, izdala in založila Mladinska knjiga, avtor karte Jakob Medved.

Pravzaprav gre za snopič z uvodno besedo in 13 strani dolgim abecednim seznamom geografskih imen ter zemljevidom v prilogi. Oboje, karta in seznam, je nedvomno razveseljiv dogodek v slovenski kartografiji, ki pa ima poleg strokovnega tudi kulturni in sploh širši pomen. Zato smo hvaležni Inštitutu za geografijo ljubljanske univerze za pobudo in vsebinsko pripravo karte, prav tako po tudi Geodetskemu zavodu SRS za kartografsko obdelavo in tehnično izvedbo karte, Inštitutu za geodezijo in fotogrametrijo FAGG za tiskanje karte ter Mladinski knjigi iz Ljubljane, ki je oboje izdala in založila. Prav tako pa seveda Raziskovalni skupnosti Slovenije za finančno pomoč.

Iz sicer skope uvodne besede razberemo, da so pri pripravi karte sodelovale še druge ustanove in večilo strokovnjakov, med njimi veliko zamejskih Slovencev. Razveseljivo je, da so v uvodni besedi slednji tudi imenovani. Očitno je torej, da je karta široko zasnovano skupinsko delo.

Da zemljevid in seznam, kljub širokemu in raznovrstnemu krogu sodelavcev, nista popolna, se zaveda tudi avtor karte, ki se v uvodu že vnaprej zahvaljuje za pričakovane pripombe, da bo drugi natis lahko izpopolnil. Ta avtorjeva želja me je spodbudila k naslednjemu zapisu v upanju, da morda pripomore k izpopolnjeni naslednji izdaji. Upamo, da bo do nje kmalu prišlo, čeprav ne vemo, kolikšna je naklada prvega natisa.

Osnovni namen dvojezične karte obmejnih slovenskih pokrajin v Italiji je bržkone ta, da na posebnem zemljevidu prikaže slovensko ter italijansko pisavo geografskih imen ter njihovo razporeditev. Zamejske slovenske pokrajine imajo namreč dvojno obliko krajevnih imen: uradno, italijansko ter domačo, slovensko. Prva je upravnopolitična, administrativna, skratka veljavna. Zato je tudi znana, saj je objavljena, natisnjena in tudi v pokrajini neposredno opazna, npr. na sedežih krajevnih oblasti, na krajevnih tablah, hišah ipd. Druga, slovenska oblika teh imen je sicer izvirna, stara, živa, skratka ljudska, a žal razen redkih izjem na Tržaškem in Goriškem še vedno brez uradne veljave in zato manj znana. A kolikor jo poznamo, je ne poznamo dovolj zanesljivo ne narečno in ne knjižno.

Zaradi tega je razumljivo, da so se sestavljaci odločili za dvojezičnost krajevnih in drugih imen tega področja, čeprav večinoma sploh ne gre za narodnostno mešano ozemlje, kajti narodnostna meja je tu precej stalna, stara in jasna. V tem pogledu se zahodna zamejska Slovenija precej razlikuje od severne. Kljub temu nemara res ni odveč, da so se sestavljaci karte odločili tudi za dosledno dvojezičnost celotne publikacije, karte in seznama naslovov, legende in teksta. Verjetno ne samo zato, ker je pri pripravi zemljevida sodelovala Narodna in Študijska knjižnica iz Trsta, temveč nemara bolj zato, da bi bila karta bolj uporabna in sprejemljiva tudi za področje, ki ga prikazuje, in onstran meje sploh. Vsekakor pa dvojezična publikacija pripomore k obojevanskemu spoznavanju in razumevanju tovrstne problematike na tem in širšem področju. Želimo pa, da tovrstno prilaganje karte ne gre na račun njene vsebine.

Najprej beseda o zasnovi zemljevida. Za (pri)ročno uporabo je karta nekoliko prevelika (70 x 100 cm), za stensko karto pa ima predrobne črke, kar velja predvsem za vse krajevne imena, razen morda mestnih. Izdelana je namreč v merilu 1 : 125.000, za ročno karto pa bi ustrezalo manjše merilo, morda 1 : 150.000. Sicer daje karta ugoden vtis, ker ni prenatrpana, a zaradi drobnih napisov se zdi celo nekoliko prazna.

Zemljevid je barven; ravninski svet je rahlo zelen, razčlenjeni pa umirjeno siv in osenčen. Druge barve so konvencionalne (vode so modre, meje rdeče, poti rjave, železnice in napisi pa črni). Barvni odtenki niso vsiljivi, tako da je karta s tiskom vred optično prijetna. Izbrano barvno razlikovanje površja na ravninski in razčlenjen svet je smiselno tudi zaradi narodnostne razčlenitve ozemlja, ki se z reliefno lepo ujema, čeprav je ta soodsilnost na karti pre malo opazna. Tudi sicer je tehnična stran karte skrbna in korektna.

Na desni strani karte zavzemajo precej prostora dvojezični naslovi, dvojezična legenda in šest kartic v dveh vrstah, ki smiselnoprikujuje politično-teritorialne spremembe tega področja v preteklosti. Razmestitev naslova, legend in kartic ni najboljša. Če bi napis z legendo vred prestavili drugam, npr. na spodnjo (levo) stran karte, kartice ob desnem robu pa razvrstili v eno vrsto, bi s tem dosegli prostorsko ravnotežje med področjem na obeh straneh meje, pa tudi to, da bi bila Soška dolina sklenjena, to ozemlje pa ustrezno zaokroženo.

Pravzaprav se moramo najprej ustaviti pri naslovu publikacije in karte, ki je prav tako dvojezična. Ozemlje, ki ga karta prikazuje, je namreč v naslovu označeno po italijanski upravni opredelitev, torej kot Furlanija—Julijška krajina (Friuli—Venezia Giulia), čeprav prikazuje le manjši, obmejni del te dežele, kar je navsezadnje tudi namen karte. Z zemljevida pa ni razvidno, kje je Furlanija in kje Julijška krajina oziroma Benečija, o čemer govori naslov. V legendi je sicer znak za pokrajinsko mejo, a ta je očitno upravno-politična. Naslov karte je potem takem pomensko preobsežen, ne pove pa tega, kar je blistveno, čeprav je dolg. Verjetno so zato slovenskemu delu naslova dodali še »Benečijo« (misljena je bržkone Beneška Slovenija), kar pa je odveč, ker je ta že tako ali tako sestavni del dežele. Vprašanje je tudi, zakaj so se sestavljaci odločili v naslovu za Benečijo in ne Beneško Slovenijo. Ta oznaka je sicer res bližja domači, a sama karta vendarle uporablja drugi naziv. Pri tem naj omenim, da je tudi italijanska stran začela uporabljati naziv »Slavia Italiana« oziroma »Slavia Veneta«. Bržkone je tudi »Benečija« namesto Beneška Slovenija ali vsaj Slovenska Benečija posledica že omenjenega prilaganja karte širši uporabnosti. Naj še omenim, da italijanski naslov Benečije sploh ne omenja, zato se s slovenskim tudi ne ujema. Toda tudi slovenska naslova na karti in ovitku nista dočela enaka. Ali ne bi bil ustrezniji naslov »Krajevna imena na slovenskem narodnostenem ozemlju v Italiji«, ali pa vsaj »Geografska (dvojezična) imena ob italijansko-jugoslovanski meji«, če že mislimo na večjo uporabnost karte in ne želimo poudarjati narodnostne sestave ozemlja. Še določnejši pa bi bil naslednji, čeprav daljši naslov: »Geografska imena na Tržaškem, Goriškem, v Slovenski Benečiji in Kanalski dolini«, posebno ker te pokrajinske imena uporabljajo na obeh straneh meje.

Slovenski naslov karte in publikacije je tudi sicer pomanjkljiv, ko navaja, da gre za krajevna imena. Na karti so namreč poleg krajevnih imen tudi voda in reliefna. Italijanski naslov karte, ki govori o geografskih imenih, je zato natančnejši. Kar pa je nemara pomembnejše, je to, da ne gre za »italijanska in slovenska imena«, kakor trdi slovenski naslov karte, temveč le za slovenska imena, in sicer v dveh oblikah. Naslov karte je v italijanskem jeziku pravilnejši in natančnejši. Ta se v prevodu glasi: »Zemljevid z geografskimi imeni v Italijanski in slovenski obliki v Furlaniji—Julijški krajini«. Takšen naj bi bil naslov tudi v slovenskem jeziku, če že ne more biti določnejši.

Premalo jasen je tudi naslov priloženega seznama geografskih imen (italijansko-slovenski oziroma slovensko—italijanski abecedni seznam po kvadrantih). Misljena so seveda geografska imena. Vendar so v seznamu tudi kraji s sosednjega narodnostenega ozemlja, ki so zato le italijanska. V seznam pa so zaščili tudi dvojezični napisi iz Koroške (nemško-slovenski), kolikor jih je na karti. Ni pa v seznamu geografskih imen tostran meje, kar bi glede na imena z Italijanskega nacionalnega ozemlja pričakovali. Pač pa je v seznamu nekaj dvojezičnih imen iz Koprskega Primorja.

V abecednem seznamu torej ni vseh imen, ki so na karti, so pa v njem imena zunaj Furlanije—Julijške krajine. Zato ni jasno, po kakšni presoji so seznam sestavili. Pričakovali bi namreč, da bodo v seznamu bodisi vsa imena s karte ali pa samo dvojezična.

Pomanjkljiv naslov popravlja karta s pokrajinskimi imeni, ki kažejo, kje je pravzaprav njen težišče. Bržkone so zato tudi poudarjeno natisnjena: Tržaško, Goriška, Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina. A karta tudi pri tem ni enota. Le dve pokrajinski imeni sta dvojezični (Val Canale—Kanalska dolina, Resia—Rezija), tri pa so samo v slovenskem jeziku. Pričakovali bi jih še v seznamu, kjer pa jih ni. Premisliti bi veljalo tudi o tem, da bi pisali Goriško, podobno kakor Tržaško, namesto Goriška. V živi govorici prevladuje namreč prva raba, npr. »bil sem na Goriškem«, »doma sem z Goriškega« ipd. Enotne rabe pa glede tega res ni, ne za Goriško in ne za Tržaško. Vsekakor pa bo treba pri naslednji izdaji prestaviti napis za Beneško Slovenijo z njenega severnega roba v osredje. Sedanja razvrstitev napisov ne ustreza niti za tersko Beneško Slovenijo kaj še za nadiško.

Na karti pogrešamo še druga krajinska imena, kakršna so npr. Kras, Goriška Brda, Soška ravan, Nadiška dolina. Na karti so sicer označene Karnijske Alpe in Karavanke, medtem ko »Julijški Alpi«, ki so sestavni del obravnavanega »dvojezičnega« ozemlja, sploh ni. Zaželeno bi bila tudi imena za manjše pokrajinske enote vzdolž meje — Kanin, Matajur, Korada oziroma Kolovrat (ki ne pomenijo le vrhov), nadalje Goriško polje, Doberdobski Kras. Pogrešamo jih posebno zato, ker je tostran Soče označena Banjška

planota, čeprav neustrezno. Pokrajinska imena pogrešamo tudi za sosednje ozemlje, npr. za Furlansko nižino, Karnijo itd.

Ker je težišče karte očitno na krajevnih imenih, si oglejmo še te. Sestavljalci karte so se sicerlahko naslonili na marsikateri vir in marsikateri zemljevid, vendar je glede slovenskih imen še vedno marsikaj premalo znanega. Novost te karte pa je dvojezična pisava krajevnih imen za slovensko narodnostno ozemlje, česar doslej še nismo premogli, in tudi večji izbor ter zanesljivejši zapisi slovenskih imen.

Sestavljalci karte in sodelavci so se bržkone največ trudili ravno s pisavo slovenskih imen glede na narečno izreko in knjižno obliko. Posebno če so hoteli, da se od ljudske rabe ne oddaljijo preveč, kar je še posebno pomembno, če ne pomislimo samo na uporabo karte na Tržaškem in Goriškem, temveč predvsem v Beneški Sloveniji ter severno od nje.

Glede pisave slovenskih geografskih imen je ostalo marsikaj odprtga tudi na tej karti, zlasti za Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino. Čimprej bi kazalo pritegniti sloveniste, da te stvari enotno in načrtno doženejo. Sedaj, ko je zaživello sodelovanje z zamejskimi rojaki, bo začelo delo bržkone laže dokončati.

V Kanalski dolini so na tej karti »vesi« postale »vasi« (Ovčja vas, Lipalja vas), enako kot na »Koroški karti«. Sicer pa so imena tu in v Reziji zapisana bolj narečno kot doslej (V Bili, Na Bili, Berda, Černa peč in Ne V Beli, Na Bell, Brda, Črna peč), včasih pa bolj knjižno (Ravnica za Ravenco, Zajezerska planina za Zajzero). Opozorimo naj še na Gumin za Humin in na Tabelj za Pontebo, čeprav je bližnji potok postal Pontebana.

Tudi za Beneško Slovenijo so slovenska imena napisana včasih bolj narečno, včasih pa bolj pravopisno. Nemara je za sedaj to prav, predvsem če merimo na večjo odzivnost, ki naj jo ima karta med domačini. V imenih se je tokrat uveljavil predvsem narečni — a —, npr. Barda, Bardca, Karnica, Tarčmun in ne Brdo, Brdca, Krnica, Trčmun, kot smo večinoma pisali doslej. Ponekod je sicer še vedno ostalo Brdo, Vrh, Zavrh, Mrsin ipd. Omenjeno narečne posebnost občutimo predvsem v imenih Starmica, Smardeča, Ložac, Predrobač, Klinac, Ivanac ipd. Celo Robidišče tostran meje je zapisano kot Robadišče, čeprav govor domačini Ribišče, medtem ko je Robadišče očitno beneška izreka. Izrazito fonetično je zapisana Kozca, medtem ko zveni v Italijanski obleki docela knjižno — Cosizza (!). Druga imena so zapisana povsem pravopisno, npr. Grmovoščica, Pleštišča, Hrastovje, kar je seveda daleč od narečne oblike. Glede imen prinaša karta največ sprememb ravno za Beneško Slovenijo, zahvaljujoč se sodelovanju tamkajšnjih Slovencev.

Tudi za Goriška Brda bi kazalo pred drugo izdajo karte nekatera imena še pretresti. Zg. Rušču, kakor je na karti, pravijo Brici nameč Gor, Rusc, Sp. Rušču pa Dol, Rusc. Pri Koprivi bi se nemara kazalo odločiti za Koprivno, pri Sv. Lovrencu za (Laški) Slovenc. Na karti je napisana Podgora za kraj in vzpetino. Druga je znana samo še kot Kalvarija, nekdanja Gora pa je že docela pozabljenja, podobno kakor Debela griza za Šmiljelski vrh na Doberdobskega Krasu.

Karta ne upošteva zaselkov in delov naselij. Kazalo bi jih nemara zajeti, ker so po italijanski administrativni razčlenitvi uradno obdržali svoja imena. Bilo bi torej veliko več slovenskih in dvojezičnih imen, a to je nemara stvar bodočega izpopolnjevanja. V Brdih so taka imena npr. Grojna, Jazbine, Valerišče, Znorišče, Bukovje itd.

Ne glede na to pa manjkata na karti dve briški naselji, Plešivo (Plessiva) na vnožju Brd in Št. Maver (S. Mauro) pod Sabotinom, kar je nepotreben spodrlsjaj, saj obe vasi poznajo že dosedanje karte. Tudi ceste, ki pelje v Stamover, na karti ni, čeprav je asfaltna, napak pa je postavljen tudi sosednji Števerjan. — Ob tem se mi je pripetil nič kaj prijetni dogodek, ko sem domačinom — Stamóvercem nameraval poslati nove zemljevide, a pri tem ugotovil, da njihove vasi na karti sploh ni. Zadrega je bila toliko večja, ker sem z njimi še pred natisom zemljevida govoril o tem, kakšna naj bi bila pravzaprav pisava vasi. Sezmanil sem jih nameč bil s pripbombami, namenjenimi sestavljalcem karte, ko sem dobil v pogled odtis delovne karte. Doslej so to vasi kaj različno pisali: Sv. Maver, Št. Maver, Smaver in Stamóver. Stamóver je sedanja fonetična oblika, nastal iz Sv. Mavra oziroma Št. Mavra, podobno kakor sosednji Števerjan iz Št. Florijan ali Slovenc iz Št. Lovrenca, Špeter iz Sv. Petra. Podobnih »stopljjenih« imen je na Primorskem še več — Škabrijel, Stanjel, Štjak itd.

Pri krajevnih imenih nas moti, da so kartografsko premalo razčlenjena. Legenda zanje sicer razlikuje tri znake in tri vrste črk, kljub temu pa se naselja, ki nas najbolj zanimajo, med seboj premalo razlikujejo. Iz legende sicer ni razvidna velikostna lestvica, vendar je videti, da so preveč enostransko upoštevalli velikost naselij, manj pa njihov poimen. Špeter Slovenov je na karti večji od Šempotra pri Gorici. Pri tej pa pogrešamo imena za posamezne dele, podobno kakor je pri Trstu. Sploh je na karti videti, kakor da je tostran meje zelo skromna naselitev in da je brez pokrajinskih središč. Sežana je označena enako kot Dutovlje, Tomaj, Kostanjevica ali pa kot Bazovica, Zgonik in Dolina, med-

tem ko so Kobarid in Bovec na tej strani ter Špeter in Fojda na drugi strani meje v višji kategoriji, čeprav so ta naselja že po številu prebivalcev dvakrat ali trikrat manjša od Sežane, da o njeni urbani vlogi ne govorimo. Tudi Vrtojba, Miren, Bilje in druga večja naselja so izpisana na enak način kakor male vasice in zaselki, npr. Vrtoče, Hudi log, Zagora, Ferletiči, Boneti itd.

Slab vtis zapiša dejstvo, da tostran meje niso označeni vsi kraji. Zato je videti, da je Beneška Slovenija gosto naseljena, Brda tostran meje pa ne, ker so na karti prazna, tako malo krajev je vrisanih. Podobno velja tudi za Kras.

Karta menda res ni imela namena prikazati naselij tostran meje, vendar je treba pomisliti, da se primerjava med obema področjemena naravnost vsiljuje. Tudi sicer bi želieli, da bi bil kartografski prikaz ozemlja tostran meje bolj skrben. S karte npr. ni razvidno, kako pridemo v Brda, ker ni označen priključek briške ceste na soško. Tudi železniška proga v Novi Gorici je napačno narisana onstran državne meje. Banjška planota pa je izpisana kot krajevno in ne kot regionalno ime.

Opozoriti je sicer treba, da je način upravne razdelitve naselij na obeh straneh meje različen. Italijanska razdelitev naselja bolj razčlenjuje kakor naša. Kljub temu bi bila slika drugačna, ko bi karta upoštevala vsa naselja tostran meje ter kartografsko poudarila centralne kraje. Tako pa daje naše ozemlje vtis, še zlasti, ker je prikazano v ozjem in pretrganem pasu, da je precej prazno, malo pomembno in slabo povezano. Za naslednjo izdajo naj bi to izboljšali, še posebno zato, ker zemljevid ni namenjen le domačemu knjižnemu trgu.

Posebno poglavje so vodna imena. Soča je na Goriškem sploh brez imena — slovenskega in Italijanskega, prav tako tudi Timav pri Štivaru. Pogrešamo tudi imena za briške vode, ki prečkajo mejo in imajo slovensko in Italijansko obliko (Reka, Oblenč, Birša). Zapisana je edinov Pevmica, ki pa ima Italijansko obliko (Piumizza) nerodno napisano tostran meje. Tudi Glinščica pri Trstu (Rosandra) je ostala brez imena, čeprav je označena sosednja manjša Osapska reka. Prav tako sta brez imen Mangrški jezeri, ki sta sicer na karti vrisani. Enako velja za Prelenso — jezero na Doberdobskega krasu in še za druga slovenska vodna imena, ki segajo tja do Štivana. Pač pa so v Beneški Sloveniji in severno od nje hvalevredno vpisana na karti številna vodna imena z manjšimi pritoki vred, ki so tudi vsa dvojezična. Pogrešamo edinole ime za Reko (Aborno) izpod Matajurja. Lerada je povirju Nadiže pa je slovenska Legrada. Pri vsem tem se ne dotikam pisave teh imen, ki je ponekod bliže narečni (npr. Kozca), drugod knjižni (Olovšček). Na malih karticah ob desnem robu karte moti sklenjeni površinski vodni tok, ki sega od Pivke do Save, kar nudi nenavadni vtis. Ne bi bilo odveč, ko bi bila na teh karticah imena za Sočo, Savo in Ljubljanico.

Omenim naj še optično slabo razčlenjenost imen. Dvojezična imena — za ta namreč predvsem gre — premalo izstopajo, zlasti v primerjavi s Furlansko nižino, kjer so zaradi enakomerne zelene podlage imena bolj vidna. Zato bi kazalo dvojezična krajevna imena grafično okrepliti, da bi jih od sosedstva razlikovali. Med njimi pa bi nemara kazalo posebej podčrtati tista krajevna imena, ki imajo krajevne table z dvojezičnimi napisimi in je torej tudi slovenska oblika uradno priznana.

Ob strani puščam vprašanja, ki so odprta in jih je mogoče tako ali drugače ute-meljevati. Bodisi da pišemo Videm ali Viden (Udine), Sv. Peter ali Špeter, Grmek ali Grmak, Korn ali Koren itd., odločitev pri tem večkrat koleba med zahtevo po razumljivosti Izreke oziroma pravilnosti pisave. Ali ne bi zato obe oblike imen, narečno in knjižno, enostavno zapisati v priloženi krajevni imenik.

Le mimogrede naj omenim nekaj tiskarskih napak, ki so se vtihotapile na kartu: Kran namesto Kranj, Červinian namesto Cervinjan, Zejsera namesto Zajzera, Turjak namesto Turjak, Buja namesto Buia, Bestrinja namesto Bistrinja, Stoblank namesto Štoblank. Na karti je Grmak, v tekstu Grmek, na karti Tarčmun, v tekstu Trčmun.

Kaj nam pravzaprav kaže karta dvojezičnih krajevnih imen? Predvsem je zelo zgo-vorna zaradi sklenjene razprostranjenosti teh imen. Ker pa nam omogoča neposredno primerjavo »krajevnih dvojic«, nam marsikaj pove tudi o razmerju med izvirno in pri-rejeno obliko, med slovensko in Italijansko oziroma furlansko.

Kjer sta se tujejezična in domača izgovarjava ter pisava ujemali, se tudi uradni (italijanski) zapis ni spremenil. Žal je takih imen zelo malo, npr. Polava—Polava, Dolina—Dolina. Drugod je pisava sicer spremenjena, izgovarjava pa je v obeh jezikih približno enaka: Doberdob—Doberdo, Zgonik—Sgonico, Prosek—Prosecco, Barkovlje—Barcola, Karnica—Carnizza, Gabrovica—Gabrovizza, Kras—Cras, Gorenja vas—Goregnava. Itd. Povečini pa se je uradni zapis podredil tujejezičnemu glasoslovju in pisavi ter neustreznim konstrukcijam, tako da izvirne oblike ni mogoče spoznati: Zavlie—Aquilinia, Dolina—S. Dorligo della Valle, Ovčja vas—Vallbruna, Karnica—Monte prato, Kanalič—Vallementona, Pod-klop—Canal di grivo, Drejana—Reant, Podbarinas—Vermassino di sotto itd. Le izjemoma

so krajevno ime prevedli: Dolina—Valle, Pri mostu—Al ponte, Stara gora—Castelmonte. Imen pa niso enotno preoblekle. Enaka imena so v različnih krajih spremenili različno. Dolina je lahko Dolina, lahko Valle ali pa S. Dorligo della Valle. Karnica je bodisi Carnizza bodisi Monte prato ali kaj tretjega. Fašistična dediščina neustrezeno prikrojenih slovenskih krajevnih imen je, žal, v celoti ostala.

Ko govorimo o zahodni zamejski Sloveniji, često pozabljamo, da mejijo te pokrajine pravzaprav na furlansko in ne na italijansko ozemlje. Furlanija je tista, s katero se stikajo Rezija, Beneška Slovenija, Brda in (tudi) Goriška ravan. Zato se v krajevnih imenih prepletajo furlanske vplivi, Italijanski pa so mlajši. Nekatere oblike »italijanskih« imen so pravzaprav furlanske, kolikor niso bile tudi kasneje Italijanizirane. V Beneški Sloveniji so tako imena npr. Brische—Brischis, Laze—Lasiz, Nokule—Oculis, Ronke—Ronchis, Mažerole—Masarolis, Ščigle—Cicigolis (!), Bjača—Blacis itd.

Pri pregledovanju karte smo morda preveč poglabljali njene vsebinske zaslove, ki naj bi jih karta imela, ter njen različen pomen. Če bi bila uvodna beseda bolj zgornja glede tematske razsežnosti in namena karte pa tudi glede težav, ki so jih sestavljalci zemljevida imeli, bi ta ali ona pripomba morda sploh odpadla. Po naslovu in vsebini pa sklepamo, da karta bržkone ni imela drugega namena kot to, da zbere in kartografsko prikaže dvojezične oblike krajevnih (geografskih) imen v zahodni zamejski Sloveniji, ne da bi jo — zamejsko Slovenijo namreč — posebej naglašali. Ker pa podobnih zemljevidov ne tiskamo pogosto, je vendarle škoda, da take priložnosti ne izkoristimo bolje. Zato je razumljiva želja, da bi karta, razen krajevnim imenom, enako pozornost posvetila tudi še drugim (pokrajinskim, reliefnim, vodnim) in to v vsem obsegu karte, tudi tostran meje. Žal sta v tem pogledu zemljevid in seznam krajev zasnovana preskromno in nista izbrala vseh možnosti, ki so se ponujale. Preskromno predvsem zato, ker je sicer zbranega veliko izpopolnjenega imenoslovnega gradiva. Zato zemljevid ne kaže v celoti naše sedanje kartografske oziroma geografske vednosti o tem delu slovenskega ozemlja. Vseeno pa je publikacija lep dosežek. Avtorju moramo izreči priznanje, da se je tega dela lotil in zbral okrog sebe velik krog sodelavcev.

Vrednost karte je tudi v tem, da ne prispeva samo k obojestranskemu spoznavanju tega področja, temveč tudi k sporazumevanju večinskega in manjšinskega naroda, ki tu živi.

dr. Darko Radinja
profesor, Filozofska fakulteta, Ljubljana

LJUDJE IN KRAJI OB PIVKI. Izdala in založila Kulturna skupnost Postojna, 1975, 343 + (V) strani.

Skoraj ob istem času kot Tolminski zbornik 1975 smo dobili tudi »pivski zbornik« kot pričujočo knjigo marsikdo poenostavljeno imenuje. Medtem ko je Tolminski zbornik nadaljevanje podobnega podviga spred slabih dvajset let (1956), pa bi za kraje na Pivki morali tako obsežno monografsko primerjavo iskat v dalnjem letu 1889, ko je izšla knjiga Postojinsko okrajsko glavarstvo, ki so jo napisali »učitelji v okraju«. Samo po sebi se vsljuje misel, da bi primerjali zbrano in napisano gradivo s severnega roba Primorske s tistim, ki so ga v knjigo zbrali publicisti iz »krajev ob Pivki«, iz sveta, ki je nekoč pripadal Kranjski, a je bil kot Notranjsko ali po Levstikovo »Notranje« že v davnih časih tesno povezan s Trstom in morjem, še dosta bolj kot kraji na Tolminskem, iz sveta, ki je po rapaljski pogodbi doživljal usodo Primorske in ki bi si ga danes kot na primer Vipavo, Idrijo ali Bistrico le težko predstavljali zunaj Primorske. Lahko pa rečemo, da sta obe domoznanski knjigi, vsaka na svoj način, prinesli mnogo novega in koristnega za spoznavanje dveh zanimivih področij na obrobju naše Primorske. Morda ima postojnska knjiga smotrnejšo ureditev in pada na bolj nezrhljana tla v pogledu monografij, tolminska pa je obsežnejša (skoraj preveč), a je v njej čutiti nekoliko več živega utripa današnjega človeka.

Knjiga, ki jo je maja 1975 izdala Kulturna skupnost Postojna, bi se lahko imenovala tudi kako drugače. O različicah, ki so se urednikom ponujale pri izboru naslova, zvemo nekaj že v uvodu. Čeprav je videti, da so današnje občine ravno pravčna zaokrožena ozemlja, kjer se organsko razvija gospodarska rast in ob njej vse druge dejavnosti, in blizu ozirom, da knjiga opisuje predvsem vsestransko podobo postojanske občine, lahko govorili o Postojnskem (Postojnsko, Postojnskega), je vendar bolj ustrezno, pravičnejše pa tudi zgodovinsko bolj utemeljeno, da je v naslovu ustoličena Pivka (sicer kot reka, lahko pa bi bila kot pokrajina), okrog katere dolga stoletja živijo naši ljudje na preipi med osrednjo Slovenijo in Evropo ter med Sredozemljem.

Uredniku Silvu Faturju najbrž ni bilo lahko zbrati v kolikor toliko zaokroženo celoto vseh prispevkov. Iz uvoda zvemo, da se je prva zamisel za knjigo rodila že leta 1957, skoraj pred dvajsetimi leti, ko so za delo in domače kraje zavzeti pivški študentje načrtovali knjigo, ki naj bi se, dốtiskana, znašla na številnih domovih na Pivškem oziroma Postojnskem. Okrog leta 1960 je misel o tem zamrla, a zbranih je bilo v tistih letih že devet prispevkov, ki predstavljajo že kar osnovo za knjigo. Temeljna kulturna skupnost Postojna se je pred dvema letoma zavzela za ostvaritev nikoli čisto pozabljjenega načrta in tako je pred nami dolgo pričakovana in dostojno opremljena knjiga s 348 stranmi, z bogatim slikovnim in dokumentarnim gradivom ter z dvema zemljevidoma.

Knjiga zajema kraje in ljudi v okviru današnjih meja občine Postojna (ki je precej manjša kot je bil nekdanji politični okraj Postojna pod Avstrijo, na tem področju je bilo pod Avstrijo 6 občin), le nekaj gre čez občinski rob v vključitvijo Knežaka in okolice, ki že spada pod Ilirske Bistrico, kar pa se spet sklada z naslovom, v katerem vse te kraje povezuje reka Pivka.

Pivški del Notranjske si zaradi šolskega znanja in branja, če že ne tudi iz neposrednega poznавanja, predstavljamo v skrivnostnih podzemskih prostorih Postojnske jame, slikovitem Predjamskem gradu, temnih javorniških in snežniških gozdovih, v nekdanjih furmanih po cesarskih cestah, v tihotapcih, naslednikih Martina Krpana, v veselem narodnem buditelju Vilharju, v obeh tržaških procesih — Lojze Valenčič je živel na Baču, Ivan Vadnal je bil iz Zagorja, skratka v vrsti podob, ki so v knjigi na razumljiv način opisane in podkrepljene s številnimi dragocenimi podatki.

Vsem daljšim prispevkom v knjigi je dodan seznam literature, kar bo vsekakor tudi koristno služilo nadaljnjam raziskovalcem tega ozemlja. Knjigo smiselnega začetna jasno piši Zemljepisni oris Pivške kotline spod peresa Nade Kovačič. Sledi mu vrsta prispevkov znanih »krašeslovcev«: Rado Gospodarič govori o geoloških zanimivostih doline Pivke (400 znanih jam), Franc Osole nas seznanja o poselitvi Pivške kotline v ledeni dobi (Brodarjevi izsledki), Egon Pretnar razpravlja o podzemeljskem živalstvu Pivške kotline (v jamah ne živi le človeška ribica), Peter Habič odkriva zamotan sistem Pivke in njenih kraških jezer (Petelinjsko, Palsko itd.). France Habe pa zaključuje to »serijo« s prispevkom Pivška kotlina — streha notranjskega sveta, v katerem predstavlja pivško razvodnico. Kot nekakšen vložek pred naslednjim nizom prispevkov (ki mu je kot nekako širše vodilo zgodovina, če je bilo prvemu zemljevidu) najdemo v knjigi več drobnih prispevkov o raznih gostinskih podjetjih in tovarnah postojnske občine.

Nov del knjige začenja Mehtilda Urleb ter s svojo arheološko študijo predstavi gradilšča v Pivški kotlini. Sledita ji dva razgleda iz zgodovine (srednji vek, Francozi pri nas) Stanke Horvat, dalje umetnostno-zgodovinski prispevek Emilijana Cevca o umetnostni preteklosti na Pivškem (doslej gotovo najizjrpnejša tovrstna obdelava Pivke, posvečen je spominu tragično in prezgodaj umrlega Maksa Smrdela), v katerem med drugimi opozarja na 17. stoletje, ko je na Pivki ne le cerkvena arhitektura, pač pa tudi ljudsko kamnoseštvo doseglo pravi razcvet; Roman Savnik, katerega ime je tesno povezano s postojansko gimnazijo in morda še bolj z začetkom delovanja Inštituta za raziskovanje Krasa, se je izkazal kot skrben biograf znamenitih ljudi, ki so se tu rodili ali pa so tod delovali (mimogrede: partizanski poveljnik Dušan Svara-Dule se je rodil v Rakitniku, Oskar Dev iz Maribora je kot glasbenik deloval v Postojni itd.). V ta del ali razdelek je vključeno nekaj leposlovnih odломkov slovenskih piscev iz teh krajev (M. Vilhar, L. Kraigher, L. Faturjeva, H. Dolenc), nakar je objavljen prvi od dveh osrednjih in najdaljših prispevkov pokojnega Maksa Smrdela »Prispevki za kulturno, politično in gospodarsko zgodovino Pivke od 1848. do prve svetovne vojne« (str. 119—160). Mnogoobetajoči pisec je pregledal vse dostopno časopise in vse mogoče vire, da mu je iz grmade raznobarnih kamenčkov uspelo sestaviti razločen mozaik dogodkov in življenja na Pivki v drugi polovici prejšnjega in v poldrugem desetletju našega stoletja. Svojo študijo je razdelil na več poglavij, že v začetku pa je postavil trditev, da je bil gospodarski, kulturni in politični položaj Pivške kotline odvisen od njene prometne lege. Iz njegovega prispevka se na primer vidi, kako so zaradi spremenjenih razmer nazadovali nekoč tako znani kraji kot sta recimo Slavina in Orehek. Med Prispevki Pivčanov k slovenski umetnosti je Maks Smrdel obdelal dve imeni: Vilharja in Leo Faturjevo. Zlasti Miroslava Vilharja je lepo očrtal, tako njegovo človeško stran kot tudi njegovo javno delovanje (all danes mladina še ve, da je Vilhar spesnil in zložil že ponarodele kot na primer Zagorski zvonovi, Po jezeru, Ko plička sem pevala in druge?). O drugih umetnikih so napisali: Alojz Stradiot (Hinko Dolenc, Lojz Kraigher), Ivan Sedej (Jurij Sajovic, Frančišek Smerdu, Leo Vilhar, Drago Tršar) in Boža Breclj (Wilko Ukmar, Alojz Srebotnjak). Temu sledijo trije drobni prispevki o izobraževalnih in vzgojnih ustanovah v postojnski občini.

Spet nov razdelek začenja zasluzni postojanski zdravnik Franc Ambrožič s skicami iz zdravstvene zgodovine na Postojnskem (pripravi podatki o bolnišnicu v Postojni so iz leta

1749). O starih žagah na Pivškem piše Drago Grlj, o mlinih na srednjem toku reke Pivke pa Vera Brgoč.

Prehod v naslednji vsebinski krog ali del razmejuje prispevok v drobnejšem tisku o razvoju mesta Postojna. Ta del obsega en sam samostojen daljši spis, in sicer »Pivka med obema vojnoma« (str. 208—245), ki ga je napisal urednik Silvo Fatur. To je čas četrstoletnega narodnega in socialnega zatiranja naših ljudi. To obdobje je z malimi razlikami skoraj enako za vso Primorsko, vendar pa se je prav ob Pivki in pod Javorniki kažalo še s krajevnimi posebnostmi in značilnostmi, ki jih je ustvarjal položaj ob meji. Fatur obdela vse vidike življenja v tem času in se precej pomudi (tudi kritično) ob organizaciji TIGR, ki je prav v teh krajih imela svoje pomembne protagoniste. Tudi ta razdelek zapira nekaj krajših člankov v drobnem tisku, in sicer o širšem kulturno prosvetnem in športnem življenju na Postojnskem.

Naslednji in tudi zadnji daljši prispevok obravnava narodnoosvobodilni boj na Pivki (»Gradivo za zgodovino NOB na Pivki«; str. 251—297). Pred petnajstimi leti ga je napisal že večkrat omenjeni Maks Smrdel; zaradi nove literature in novih virov o tem obdobju, ga je dopolnil urednik Silvo Fatur, deloma pa S. Horvat. Smrdel je razdelil svoje »gradivo« na več poglavij, ki so eno zanimivejše od drugega. Slikovito prikaže ozračje ob začetku vojne in napore italijanskih fašističnih oblasti, kako bi vzdrževalo svoj »rimske red«. Opisani so mnogi dogodki, od prve partizanske tiskarne na Primorskem, ki je bila pri Viktorju Hajnu v Zalogu, do prihoda Pivške čete do končne osvoboditve. V posebnem članku je na koncu opisana znamenita akcija v postojnski jami aprila 1944 (Silvo Fatur).

Nekaj kulturnih zanimivosti, ki so jih napisali M. Burger, S. Fatur in F. Habe, zaključuje tudi ta, recimo peti del knjige, njim pa sledijo še »zaključni prispevki«, ki nas popelejo v sedanje čase. V tem zadnjem delu Ela Lenassi predstavlja gibanje prebivalstva Pivke v zadnjih 100 letih, France Habe govori o Postojnski jami kot o barometru jugoslovenskega turizma, prav zadnja dva prispevka pa o velikem bogastvu Pivke — gozgovih. To sta prispevki Janeza Sedeja (»Ljudje in gozd na Pivškem«) in Branka Kocmana (»Javor v zadnjih petih letih«). Drobne zanimivosti zaključujejo tudi ta zadnji del, kot dobrodošel dodatek pa je na koncu še beležka o avtorjih.

Ko človek prebere in odloži knjigo s Pivškega, ki je z dolgim vmesnim pošitkom nastajala nad petnajst let, je priprisan, da je, ne glede na pomanjkljivosti, ki jih morebiti ima, treba čestitati uredniku Faturju in njegovim sodelavcem, da so izpeljali podvig do kraja. V knjigi sodeluje cela vrsta strokovnjakov, ki sta jim znana živo površje in tudi notranjost tega na tri kraje široko odprtrega sveta. Nekateri prispevki so pisani poljudno, v dobrem pomenu te besede, drugi spet bolj znanstveno, vendar jednato in razumljivo. Snov nekaterih člankov je bila morda v drugačnem kontekstu ali obliki že kje objavljena. Nekateri prispevki bodo obdržali svojo poučno korist za šolnike in mladino. Naj v tej zvezri omenimo zemljepisni oris Nade Kovačič in Savnikov biografski pregled znamenitih ljudi (nekaj podobnega je Savnik objavil v »Loških razgledih« o Poljanski dolini, v »Jeziku in slovstvu« pa se pojavljajo tudi drugi pisci takih opisov za raznega področja).

V začetku smo ob primerjavah že omenili, da se v pričujoči knjigi nekoliko premalo čuti utrip živega človeka s Pivke. V resnici je knjiga bolj znanstveni prikaz pokrajine in kronika preteklega življenja, zato bi ji ne škodilo (zlasti ker tako dela ne izhajajo vsako leto), če bi na kak način dali besedilo človeku iz teh krajev, saj vemo, da njegov značajni podoben le počasni Pivki, ki je sicer tudi muhasta in skrivnostna, pač pa so ga klesali in brusili sunki burje in ga je osvetljevalo svetlo sonce, ki mu je prav burja preganjala oblaki. Navsezadnje pa pravijo, da je bil tu doma silni Krpan, ki jih je imel dosti za ušesom, in tudi ne pozabimo na Miroslava Vilharja!

Videti je, da je bil urednik v zadregi, kako vključiti v knjigo še neobdelano in bogato gradivo zadnjih 30 let; te snovi bi bilo še za debelo knjigo, a pomagali so si tako, da so kot nekake fuge med poglavitev kamne v zgradbi knjige natrosili nekaj sodobnih podatkov o postojnski občini in tako zadelali mejne prostore. Morda bo v bližnji ali daljni prihodnosti nastala knjiga, v kateri bo to sedaj nekam zasilino gradivo služilo za trden zid.

Za klep: Branje knjige o Pivki človeka navduši, da bi rad bral še druge podobne knjige, ki bi se začele ali nadaljevale tam, kjer se v zemljepisnem in časovnem obsegu pričujoča končuje. Prav nazadnje pa naj bosta tudi s tem skromnim poročilom izražena zahvala in prijazen spomin pokojnemu Maksu Smrdelu iz Pivke, ki je bil eden glavnih stebrov pri zasnovi zbornika, napisal je sam tretjino knjige, in s katerim sva si bila najboljša prijatelja ne le v časih, ko smo trgali hlače na klopeh gimnazije pod Sovičem, ampak tudi vsa tista mnogo prekratka leta do njegove tragične smrti.

Tomaž Pavšič,
kustos, Goriški muzej

ZBORNIK 18. KONGRESA JUGOSLOVANSKIH FOLKLORISTOV BOVEC 1971. Izdal in založilo Slovensko etnografsko društvo, Ljubljana 1973, 345 strani.

18. kongres zveze društev folkloristov Jugoslavije (SUFJ) je bil v Bovcu od 14. do 18. septembra 1971. leta. Zakasnel izid zbornika in zakasnelo pričujoče poročilo ne moreta zmanjšati pomene, ki ga imata oba dogodka (kongres in zbornik) za proučevalce kulturne zgodovine Primorske. Na enem mestu so namreč zbrane dosedaj malo znane informacije o ljudski kulturi gornjega Posočja. V celoti prinaša Zbornik na 345 straneh (od tega je 27 strani fotografij, risb in načrtov) 42 strokovnih referatov z razpravami o njih, poleg tega pa še 5 drugih prispevkov (uvod, besedilo glavne razprave, letna skupščina SUFJ, seznam udeležencev in bibliografija kongresnih zbornikov).

Uvodni temi z naslovom: Etnografski prikaz gorenjega Posočja in Beneške Slovenije, so posvečeni 4 referati, ki po tradiciji kongresa folkloristov orišajo ljudsko kulturo širše okolice kraja, kjer kongres deluje.

B. Marušič poudarja v Zemljepisno-zgodovinskem pregledu Bovškega, geografsko in zgodovinsko enovitost tega področja, ki pa v kulturi kaže mešanje alpskega in sredozemskega vpliva. Prispevek s svojim orisom zgodovine politične in gospodarske organizacije na Bovškem pripomore k lažjemu razumevanju specifičnih etnoloških prikazov, ki sledijo zemljepisno-zgodovinskemu pregledu.

A. Baš je prikaz materialne kulture v gorskih soseskah zgornjega Posočja in v Kobariškem kotu sestavil iz večine dosedaj znanega gradiva, od katerega velja omeniti poleg obširne navedene literature zlasti bogate terenske zapiske in materialni dokumentacije, ki jo hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Prispevek ima značaj nekakšne temeljite orientacije v materialni kulturi obravnavanega področja s številnimi koristnimi podrobnostmi in predstavlja izjemno tematsko dopolnilo večini drugih referatov v zborniku, ki iz razumljivih razlogov obravnavajo pretežno duhovno ljudsko kulturo (folklor). Seznamimo se z naselitvijo, gospodarstvom, prehrano, hišnimi oblikami, z nošo in obrtjo v zgornjem Posočju.

M. Matičetov v prvem delu svojega prispevka z naslovom »Duhovna kultura v zgornjem Posočju« predstavlja bogato pričevanje o ljudski kulturi, ki se je ohranilo v arhivih »tujih središč verske in svetne oblasti nad našimi kraji.« Prvi podatki segajo v 13. stoletje in nam dalje do današnjih dni razkrivajo izredno folklorno bogastvo teh mejnih krajev, ki se ne nadzadnje odraža v številnih zbirkah pesmi in pravljic, izdanih na pobudo narodnih buditeljev v 19. in 20. stoletju. Avtor nadalje opozarja na še neraziskano poglavje vpliva ljudske duhovne ustvarjalnosti na pesnike in pisatelje, ki jim je tekla zibka v zgornjem Posočju.

V drugem delu prispevka M. Matičetov »bežno« a dosledno »preleti« duhovno ljudsko kulturo, kot se mu kaže v lastnih terenskih delovnih zapisih od leta 1933 dalje. Pregled še sledi opis mitičnega sveta in slovstva (pesmi, uganke, pregorci, proza). Navedeni so številni viri in literatura.

Uvodno poglavje zbornika zaključuje prispevek P. Merkuja z naslovom »Iz ljudske kulture Beneške Slovenije«. Na kratko nas seznam z zgodovinsko usodo ozemlja s slovenskim jezikom in Italijoi od Millj do tromeje z Avstrijo. Pregledno orise ljudske pesmi vsačega od njih. Pri ljudski glasbi Rezljanov opozori na še neraziskan problem vpliva gregorijanskega petja, pri beneškem ljudskem narečnem slovstvu pa na še nepoznane ali pozabljené tekste molitve in pridig v rokopisni ali v tiskani obliki. Prispevek se zaključuje z desetimi primeri narečnih posebnosti, zagonvorov in pesmi.

Osrednja tema 18. kongresa folkloristov so bili Etnografski pojavi ob stikališču raznorodnih jezikovnih skupin, ki se je loteva kar 29 referentov. Na tem mestu bomo omenili prispevke, ki problem limitrofnosti obravnavajo teoretično in prispevke, ki prinašajo primere z zahodne meje slovenskega etničnega prostora.

S. Vilfan privede problem obmernih stikov z nekaterimi konkretnimi primeri na slovansko-romunski jezikovni mejni v »okrile neizčrpne problematike kulturnega razvoja sploh.« Bolj pomembna kot jezikovna limitrofnost, se mu zdi odkrivanje prepletanja kulturno-geografskih enot in mu je prav slovenska ljudska kulturna raznovrstnost (sredozemski, alpsi in panonski kulturni krog) v okviru ene lingvistične skupine dokaz za to. Tembolj se mu zdi vprašanje kulturne (ne lingvistične!) limitrofnosti pomembno pri obravnavanju slovensko-romanskoga kulturnega stika na naši zahodni meji. Gotovo je, da tako gledanje na problematiko ljudske kulture, ki etničnih posebnosti ne identificira z lingvističnimi ali pa jih celo strogo ločuje, nudi nove možnosti pri določanju »etnografskih regij, v katerih ima več etničnih skupin podobno kulturno blago.« Upoštevanje kompleksnosti kulturnozgodovinskega razvoja nas edino lahko obvaruje prenagljenočnost v sklepih in tega, da kdo v sosedskih razmerjih hoče priznati ustvarjalno moč samo enemu narodu.

M. Gavazzi razlikuje, v svojem razpravljanju o pojavih in procesih ob mejah, zgodovinsko-administrativno-politične (prostorske) od kulturnih mej. Pri teh zadnjih, ki imajo včasih prazgodovinsko osnovo (kot primer navaja razmejitev med panonskim in dinarskim kulturnim območjem) opozarja še posebej na zapostavljanje vseh drugih kulturnih mej, od katerih podobno omenja mejo družbenih slojev. Le to ilustrira s primerom valčka, ki je iz kmečke vzhodno alpske tradicije proniknil v 17. in 18. stoletju v avstrijski zgornji družbeni sloj in se preoblikovan, z novim imenom (Waltzer), spet vrnil v kmečko kulturo. Takim kulturnim menjavam se tudi politično-administrativne meje ne morejo upirati.

D. Nedeljković predstavi splošne probleme in metode etnologije in folkloristike limitrofnih etničnih grup tako, da vzporeja posebno (specifično) limitrofno problematiko s splošno človeško (univerzalno) kulturno zakonitostjo, ki se mu kaže danes v eksplozivnih nasprotijih razvitega in nerazvitega sveta (etničnih skupin, oz. narodov).

G. Perusini: Etnografski problemi obmejnega območja.

Na primeru navade prižiganja trikaljevskih ognjev v Benečiji in ob nekaterih velikonočnih in božičnih šegah avtor ugotavlja prepletanje slovenskih in furlanskih elementov, ki se kaže včasih v lingvističnih spremembah, še večkrat pa hodijo spremembe etnografskih pojavov pred jezikovnimi. Pomembna je končna ugotovitev, da določeno navado ljudje opustijo, ko jo občutijo kot nekaj nižjega, podrejenega v razmerju do drugega naroda ali socialnega kolektiva v sosedstvu.

Po referatih na glavno temo kongresa, »prinaša zbornik še strokovne prispevke udeležencev sekcij za glasbo, za ljudsko pesništvo in za ljudsko pripovedništvo in običaje. Na tem mestu omenimo od njih le referat **R. Hrovatina** v sekcijski za ljudsko glasbo, ki obravnava rastoči ritem v pesmih na furlansko-slovenskem mejnem območju. Avtor trdi, da je tako imenovani »rastoči ritem« (ponavljanja akcentskih stopek, ki imajo na začetku nenaglašene zlage) v vzhodnih Alpah skupna last treh različno govorečih skupin in da je pogojen v ritmičnem značaju besed in ekspiratornih enot jezikovno različnih dialektov. Izvora obravnавanega ritmičnega pojava ne moremo etnično opredeliti, lahko le primerjamo različno sposobnost njegove aplikacije in ustvarjalne transformacije pri enem in pri drugem narodu.

Zbornik 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov je pregledno uredila Zmaga Kumer, za Savez udruženja folklorista Jugoslavije pa ga je izdal in založilo Slovensko etnografsko društvo s pomočjo KS Slovenije.

Naško Križnar,
kustos, Goriški muzej

STUDI GORIZIANI. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, gennaio-giugno 1975, vol. XLI, str. 204

Po večletni prekinitti je letošnjo pomlad ponovno izšla goriška revija »Studi Goriziani«, označena za čas od januarja do junija 1975, kar verjetno pomeni, da namerava uredništvo v letu izdati še eno številko. Na uvodnem mestu je objavljena nepodpisana beseda uredništva, kjer so navedeni razlogi za ponovno izhajanje revije, ki je že v preteklosti »prispevala k poznavanju kulture, zgodovine, umetnosti in običajev mesta ter njegovega zgodovinskega ozemlja«. Članki v reviji bodo obravnavati v glavnem ozemlje nekdanje goriško-gradiščanske grofije, kar pa ne pomeni togega zapiranja v meje te zgodovinske upravne enote. Kot vidimo, gre za domoznansko usmerjeno revijo, ki bi jo lahko vzporejali na primer z »Loškimi razgledi«, »Tolminskim zbornikom«, »Goriškim letnikom« ali zbornikom »Ljudje in kraji ob Pivki« na naši strani.

Uvodno razpravo »Dominanza e minoranze nel Friuli—Venezia Giulia: le immagini reciproche« (Večina in manjšine v Furlaniji—Julijski krajini: medsebojne predstave) sta napisala Anna Maria Boileau in Emidio Sussi (Emidij Susič), sodelavca Mednarodnega inštituta za sociologijo (ISIG) v Gorici ter je plod bogato dokumentirane sociošolske raziskave. Sergio Campallia objavlja in komentira doslej še neobjavljeno besedilo goriškega pesnika Carla Michaelstaedterja »La legenda del San Valentino« (Legenda svetega Valentina), ki je nastalo leta 1908. Pomembno dopolnilo raziskavam politične zgodovine in zgodovine časnikištvja 19. stoletja v slovenskem zgodovinopisu je prispevek Marina de Grassija »Il giornalismo satirico goriziano dell'Ottocento« (Goriško satirično časnikištvo v 19. stoletju), ki se je v Gorici pojavilo po rojstvu političnih časnikov, in sicer leta 1872, takoj po začetku izhajanja nacionalno liberalno usmerjenega italijanskega časnika »L'Isonzo« in Avstriji naklonjenega katoliškega »Il Goriziano« (od leta 1873 dalje »L'Eco del Litorale«). Avtor omenja tudi oba slovenska politična časnika, ki sta takrat izhajala v Gorici, liberalno »Soča« in katoliško usmerjeni »Glas«, proti katerima je tudi bila naperjena ost italijanskih satiričnih listov (ti so bili »Il Pettine«, »L'Ape«, »Il Diavolo Zoppo«, »La Freccia« in »Il Gallo«.). Augusto

Geat je napisal članek »La villa di Ioannis« (Vas Ioannis), v katerem nam v obliki nekakšne krajevne monografije niza vrsto zgodovinskih, umetnostnozgodovinskih, arheoloških in etnografskih podatkov o tem vzhodnofurlanskem kraju. Članek Branka Marušiča »Contributo ai contatti culturali fra i Furlani e gli Sloveni nel passato« (Prispevek h kulturnim stikom med Furlani in Slovenci v preteklosti) je razumeti predvsem kot opozorilo na izredno zanimivo, vendar slabo raziskano poglavje slovenske kulturne oziroma literarne zgodovine. Objavljeni besedili dveh dopisnic, ki jih je Franu Levcu in uredništvu Ljubljanskega zvona poslal Francesco Musoni (1846—1926), doma iz Beneške Slovenije, takrat še študent in poznejši geograf in univerzitetni profesor, postavljata celo vrsto doslej še nepojasnjениh vprašanj v zvezi z delovanjem Musonija, ki je kot spremljevalec slovenske kulture in zgodovine napravil mnogo za njeno poznavanje v italijanskem svetu. Podobno velja za advokata Carla Podrecca (1839—1916) iz Čedada, avtorja knjige »Slavia Italiana« (izšla je v Čedadu 1884). Podrecca je prav v zvezi z oceno te knjige v Ljubljanskem zvonom pisal njegovemu uredništvu. B. Marušič poleg te dopisnice objavlja še besedilo dopisnice Antonu Češkerju, kjer ga Podrecca opozarja na nekatere podatke o legendi kraljice Iz Landarskejame in prosi, naj mu pošlje kakšno recenzijo iz nemških ali slovenskih časopisov v Avstriji o njegovi knjigi »Vičnje« (pod tem imenom je tudi znana druga izdaja njegove knjige »Slavia Italiana«).

Sledijo trije umetnostnozgodovinski članki. Prvega z naslovom »La struttura urbana e morfologica di Gorizia nel medioevo« (Urbanistična in morfološka struktura v Gorici v srednjem veku) je napisal Marino Medeo. Značilno je, da poleg mesta Gorice upošteva tudi širše območje, ki je nekoč spadalo pod goriško grofijo. Razprava govori v prvem delu o urbanističnem razvoju srednjeveškega dela Gorice in že ob tem opozarja na nekatere važnejše cerkvene in profane stavbe, za nas pa je posebno zanimiv drugi del, kjer so v obravnavo gotske arhitekture na Goriškem in v vzhodni Furlaniji vključene tudi nekatere srednjeveške cerkve v Posočju od Gorice navzgor (Prilesje, Kanal, Avče, Marija Snežna nad Avčami, sv. Urh pri Tolminu). Avtor upošteva tudi dognanja slovenske umetnostne zgodovine in utemeljeno poudarja, kako je potrebno za primerjalni študij gotske arhitekture na tem ozemlju pritegniti še spomenike na Koroškem, Gorenjskem in v Istri. Od posameznih problemov posebej opozarja na tri gotske prezbiterije, stolnice v Gorici, župne cerkve v Kanalu in sv. Ivana v Stivantu, ki pripadajo istemu stavbnemu tipu, dolgemu koru. Na koncu izraža Medeo potrebo po novi metodologiji v ocenjevanju umetnosti, različni od tiste v preteklosti, ki je zaradi prilaganja umetnostnih pojmov na Goriškem obdobjem italijanske umetnosti povzročala napake sodbe in nepravilno razlagala vplive in tako videla predvsem zamude ter »surove« ali »obrtniške« značaj likovnega izražanja. Sergio Tavano v razpravi »Stauroteca bizantina Inedita« (Neznanata bizantska stauroteca) piše o novoodkriti stauroteki v Gradežu, Maria Walcher pa je prispevala članek »L'attività goriziana dello scultore G. B. Mazzoleni« (Delovanje kiparja G. B. Mazzolenija v Gorici). Avtorica se naslanja na nekatere ugotovitve diplomskega dela D. Priama, zato je škoda, da ni o tej temi pisal kar sam Priamo (glej Goriški letnik 2/1975 str. 124—8).

Tudi prvi članek v zaključni rubriki »Segnalazioni bibliografiche« (Bibliografska opozorila) sega na področje umetnostne zgodovine. V njem Giuseppe Bergamini ocenjuje razstavo slovenskega gotskega kiparstva (naslov članka je »Sculptura gotica in Slovenia«) leta 1973 v Narodni galeriji v Ljubljani in luči primerjav s podobnim umetnostnim gradivom v Furlaniji. Razmišljajanje zaključuje z naslednjimi besedami: »...da bi ustvarili upoštevanja vredno lastno umetnostno zgodovino... je nujno prestopiti dejelne meje, pri čemer nas ne sme zanemati samo beneški umetnostni svet: freske iz 15. stoletja v nekaterih cerkvah Nadiških dolin, leseni oltarji iz 16. in 17. stoletja v teh krajih, kipi Pletki, ki smo jih omenili, vse to zadostno priča o tej potrebi« (str. 173). Ettore Fabbro v prispevku »Un testo in friulano del 1416« objavlja del furlanskega besedila, ki je bilo najdeno v San Vito al Torre in ga sedaj hraniči v Gorici, v isti knjižnici pa so našli doslej neznan srednjeveški rokopis iz konca 14. oz. začetka 15. stoletja z besedilom Petrarceove pesnitve »Canzoniere«, o čemer v zapisu »Codice goriziano del'Canzoniere del Petrarca« poroča Otello Silvestri. Fulvio Monai ocenjuje monografijo o Gorici »Gorizia viva«, ki jo je napisalo več avtorjev, izšla pa je leta 1973 v založbi združenja »Italia nostra«. Koristen je tudi pregled zadnjega poglavja z naslovom »Informatore librario delle pubblicazioni d'interesse regionale acquisite dalla Biblioteca civica di Gorizia«, v katerem najdemo zlasti na področju domoznanskih in zgodovinskih ved številne publikacije, zanimive tudi za bralca in še posebej strokovnjaka na tej strani meje.

Uredništvo »Studi Goriziani« napoveduje, da bo prihodnja številka posvečena spominu pok. Guida Manzinja, nekdanjega ravnatelja Državne in študijske knjižnice v Gorici in tudi urednika revije, za katerega je bilo ob njegovi smrti ugotovljeno, kako si je prizadeval, da bi se zgodovinopisje in splošni publicistika v Gorici otreсла nacionalističnih spon (Prim. Marijan Brecelj, Dr. Guido Manzini). Profil kulturnega delavca, Srečanja IX/1974,

št. 45—46, str. 44—45). Želeti je, da bi revija nadaljevala v tem duhu, zato pričakujemo, da se v njej ne bodo ponavljali spodrsljaji, na katere je že opozoril Marijan Breclj v neki drugi oceni revije (Studi Goriziani spet izhajajo, Primorske novice, XIII, 23. 5. 1975, št. 21, str. 11), na primer nedosledno poimenovanje krajevnih imen v Sloveniji v članku Marina Medeota, ali pa naslednji stavek v Bergaminijevem prispevku (str. 172), kjer pravi, da so (skulpture) «site in località geograficamente italiane ed ora facenti parte del territorio sloveno» (hranjene v krajih, ki so zemljepisno Italijanski, danes pa so del slovenskega ozemlja). Pri tem so mišljena Goriška Brda (Kojsko, Biljana) z nekaterimi primeri srednjoveškega kiparstva, zato je takša formulacija res čudna. Opažamo, da nekateri avtorji (poleg Medeota tudi Bergaminij) v težnji po uveljavitvi domačih merit upoštevajo znanstvene dosežke sosednje slovenske publicistike, zato je škoda, da npr. Marino de Grassi pri obravnavi goriškega satiričnega časnikarstva v prejšnjem stoletju popolnoma obide raziskave tega obdobja na slovenski strani (npr. Branko Marušič, Fran Vatovec). Vzrok temu je po vsej verjetnosti neznanje slovenskega jezika, vendar vse kaže, da bodo morali Italijanski raziskovalci sčasoma ugrizniti tudi v to kislo jabolko, če bodo res hoteli uresničevati duha odprtosti in medsebojnega poznavanja ter sožitja sosednjih narodov, Italijanov, Furlanov in Slovencev, kar je tudi eden od namenov izhajanja te revije.

Marko Vuk,
kustos, Goriški muzej

ZAMENJAVE

Našemu vabilu, da izmenjujejo svoje izdaje za »Goriški letnik«, so se odzvali:

JUGOSLAVIJA

SR Bosna in Hercegovina

Bijeljina	Muzejska zbirka
Mostar	Muzej Hercegovine
Sarajevo	Akademija nauka i umjetnosti (biblioteka)
	Zemaljski muzej
Travnik	Zavičajni muzej
Tuzla	Muzej Istočne Boane
Zenica	Muzej grada

SR Crna gora

Kotor	Pomorski muzej
-------	----------------

SR Hrvatska

Biograd na moru	Zavičajni muzej
Dubrovnik	Historijski arhiv

Karlovac	Zavod za historijska istraživanja južne Dalmacije JAZU
Krk	Gradski muzej
Kutina	Povijesno društvo otoka Krka
Labin	Muzej Moslavine
Osijek	Narodni muzej
Pazin	Muzej Slavonije
Poreč	Etnografski muzej Istre
Pula	Muzej Poreštine
Rijeka	Arheološki muzej
	Revija »Istra«
	Istoriski arhiv
Rovinj	Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja
Slavonski Brod	Revija »Dometi«
Split	Sjeveročadarski Institut JAZU

	Centro di ricerche storiche
	Muzej Brodskog Posavlja
	Arheološki muzej
	Etnografski muzej
	Galerija umjetnina

	Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije
	Institut za nacionalnu arheologiju (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika)
	Gradski muzej
	Arheološki muzej
	Historijski arhiv

	Narodni muzej
	Revija »Zadarska revija«
	Arheološki muzej
	Etnografski muzej
	Filozofski fakultet (odsdek za arheologiju)

	Jadranski institut JAZU
	Muzej grada
	Muzejski dokumentacioni centar
	Tehnički muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na istraživanja na staroslovenskata kultura)
	Arheološki muzeji
	Etnološki muzeji

	Zavod za zaščito na spomenicite na kulturnata i Naroden muzej
	Naroden muzej (Centar na ist

Prirodoslovni muzej Slovenije	Firenze	Kunsthistorisches Institut
Slovenski etnografski muzej	Gorica (Gorizia)	Archivio di Stato
Slovenski gledališki muzej		Biblioteca Statale Isonziana
Slovenski šolski muzej		Camera di commercio
Slovenska akademija znanosti in umetnosti (knjižnica)		CAI (sezione di Gorizia)
Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Glasbenonarodopisni inštitut)		Cassa di risparmio
Tehniški muzej Slovenije		Ente provinciale per il turismo
Zgodovinsko društvo za Slovenijo		Istituto di sociologia internazionale
Muzej narodne osvoboditve		Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei
Pokrajinski muzej		Italia nostra
Umetnostna galerija		Musei provinciali
Belokranjski muzej	Modena	Deputazione di storia patria per le antiche province modenese
Studijska knjižnica »Franceta Bevka«	Padova	Istituto di antropologia
Pokrajinski arhiv	Palmanova	Museo civico
Dolenjski muzej	Rezija (Resia)	Casnik »All'ombra del Canin«
Mestna galerija	Rim (Roma)	Biblioteca apostolica Vaticana
Pomorski muzej »Sergeja Mašera«		Biblioteca di archeologia e storia dell'arte
Kraška muzejska zbirka	Staverjan	Istituto storico Germanico
Jamarska zveza Slovenije	Tolmezzo	Bilten »Stevjanski vestnik«
Delavski muzej	Trento	Museo carnico
Loški muzej	Trst (Trieste)	Museo Tridentino di scienze naturali
Napotnikova galerija		Civico museo »Revoltella«
		Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione
SR Srbija	Videm (Udine)	Museo civico di storia ed arte
Beograd		Museo civico di storia naturale
Arheološki Institut SAN		Narodna in študijska knjižnica (odsek za etnografijo in zgodovino)
Arhiv Srbije		Regione Friuli—Venezia Giulia
Etnografski muzej		Revija »Mladika«
Muzej grada		Revija »Most«
Muzej primenjene umetnosti		Sovrintendenza archivistica per il Friuli—Venezia Giulia
Republički zavod za zaščito spomenika kulture		Biblioteca comunale
Vojni muzej		Biblioteca centrale dell'Università degli studi
Kragujevac	Narodni muzej	Accademia di scienze lettere ed arti
Kruševac	Narodni muzej	Banca del Friuli
Leškovac	Narodni muzej	Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione
Niš	Narodni muzej	Museo civico e galleria d'arte
Polačevac	Narodni muzej	Museo friulano di storia naturale
Vajšjevo	Narodni muzej	Società Filologica Friulana
Vranje	Narodni muzej	
Zajecar	Narodni muzej	
SAP Vojvodina		Nemška demokratična republika (DDR)
Novi Sad	Muzej grada	Berlin
	Vojvodjanski muzej	Dresden
Pančeva	Narodni muzej	Akademie der Wissenschaften der DDR
Sombor	Gradski muzej	Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte
Sremska Mitrovica	Muzej Sremu	
Subotica	Gradski muzej	
Vrsac	Narodni muzej	
SAP Kosovo		Velika Britanija
Priština	Muzej Kosova	Oxford
DRUGE DRŽAVE		Bodleian Library
Avtrija		ZDA
Beč (Vienna)	Museum der Stadt Villach	Chicago
Dunaj (Wien)	Naturhistorisches Museum	Boston
	Osterreichisches Archaeologisches Institut	Columbia
	Osterreichische Akademie der Wissenschaften	Philadelphia
	Osterreichisches Museum für Volkskunde	The Art Institute of Chicago
	Landesmuseum Joanneum	Peabody Museum Library, Harvard University
Gradič (Graz)		Museum of Anthropology, University of Missouri
Brazilija	Museu de arqueologia e etnologia da Universidade de São Paulo	Van Pelt Library, University of Pennsylvania
Sao Paulo		University of Pennsylvania Libraries
Ceskoslovaška		Zvezna republika Nemčija (BDR)
Bratislava		München
Nitra	Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea	Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität
Olomouc	Katedra etnografie a folklóriatky Filozofickej fakulty	
Praga	Archeologický Ustav SAV	
	Státní vědecká knihovna	
	Knihovna národního Muzea	
Francija		
Pariz	ICOM	
Italija		
Benetke (Venezia)	Biblioteca nazionale Marciana	
	Biblioteca dell'Ateneo Veneto	
Bologna	Museo Civico del I e II Risorgimento	
Catania	Società di storia patria per la Sicilia orientale	
Cedad (Cividale del Friuli)	Banca popolare di Cividale	
	Museo archeologico nazionale	

KAZALO

Str.

B. Marušič, »Goriški letnik« 1975	3
RAZPRAVE	
D. Svoljšak, O novih najdbah grobov na Mostu na Soči	5
D. Guštin, Posamezne arheološke najdbe iz okolice Gorice	28
M. Dolenc, Rokopisna Iudske medicinske bukve iz Primorske	33
N. Križnar, Stanovanjska kultura na Gori v luči spremenjanja hišnih oblik	43
M. Brozzi, O furlanskih Langobardih po padcu langobardskega kraljestva	62
A. Cremonesi, Opatija v Rožacu	66
B. Marušič, Iz neobjavljene ostalne Simona Rutarja	73
I. Juvančič, Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škofu v Trstu	101
V. Koršič, Prispevek k obravnavi pročelja stolnice v Gradišču ob Soči	117
K. Rozman, Goriški slikar Karel Kebar	120
M. Vuk, Kip Janeza Nepomuka v Gorškem muzeju	124
K. Rozman, Strojev portret Jurija Grabrijana	129
F. Monai, Umetnost v Gorici v dvajsetih letih našega stoletja	131
S. Plahuta, Italijansko poročilo o bojih v Baški grapi poleti 1944	135
T. Ferenc, Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici?	143
M. Breclj, Ivan Vazov pri Slovencih	155
ZAPISKI	
V. Gradnik, S prvo ljubljansko legijo v Podrožčico januarja 1919	160
N. Agostinetti, O goriškem periodičnem tisku v 19. stoletju	162
J. Dolenc, Nekaj Iudske poezije iz pregnanstva na Sardiniji	163
D. Zega, Laskarjev motiv v ljudskem pripovedništvu na Gori	166
OCENE IN PEROČILA	
Zemljevid z italijanskimi in slovenskimi krajevnimi imeni v Furlaniji, Julijski krajini in Benečiji (D. Radin)	168
Ljudje in kraji ob Pivki (T. Pavšič)	172
Zbornik 18. kongresa jugoslovenskih folkloristov (N. Križnar)	175
Studi Goriziani, vol. XLI/1975 (M. Vuk)	176
ZAMENJAVE	
KAZALO	179
	182

GORIŠKI LETNIK

Zbornik Goriškega muzeja

Izdal Goriški muzej, Nova Gorica (predstavnik Branko Marušič)

Risbe, ovitek, tehnična ureditev: Ana Sirk

Prevodi povzetkov: Marija Češčut in Stanko Murovec (italijanščina),
 Mariza Valič in Aleš Komavec (angleščina in nemščina), Suzana Breclj (francoščina).
 Avtorji iz Italije so sami napisali povzetke k svojim člankom.

Tisk: GP »Soča«, Šempeter pri Gorici 1975
 Naklada: 800 izvodov

Po mnenju republiškega sekretariata za prostoveto in kulturo (št. 421-2/72 z dne 26. 12. 1973)
 je knjiga oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.

— — —
 Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji

ljubljanska banka

Nova Gorica, Solkan

Šempeter pri Gorici,

Dobrovo v Brdih in Kanal

**pravi naslov za
denarne zadeve**

IZDAJO SO OMOGOČILI:

KURIVO

NOVA GORICA

GORIŠKE OPEKARNE

BUKOVICA

Goriška Brda

Zadružna klet — Dobrovo

KOMUNALA

Nova Gorica

Primorje Gorica

TOZD Motoremont — Šempeter pri Gorici

Avtopromet Gorica

Nova Gorica
